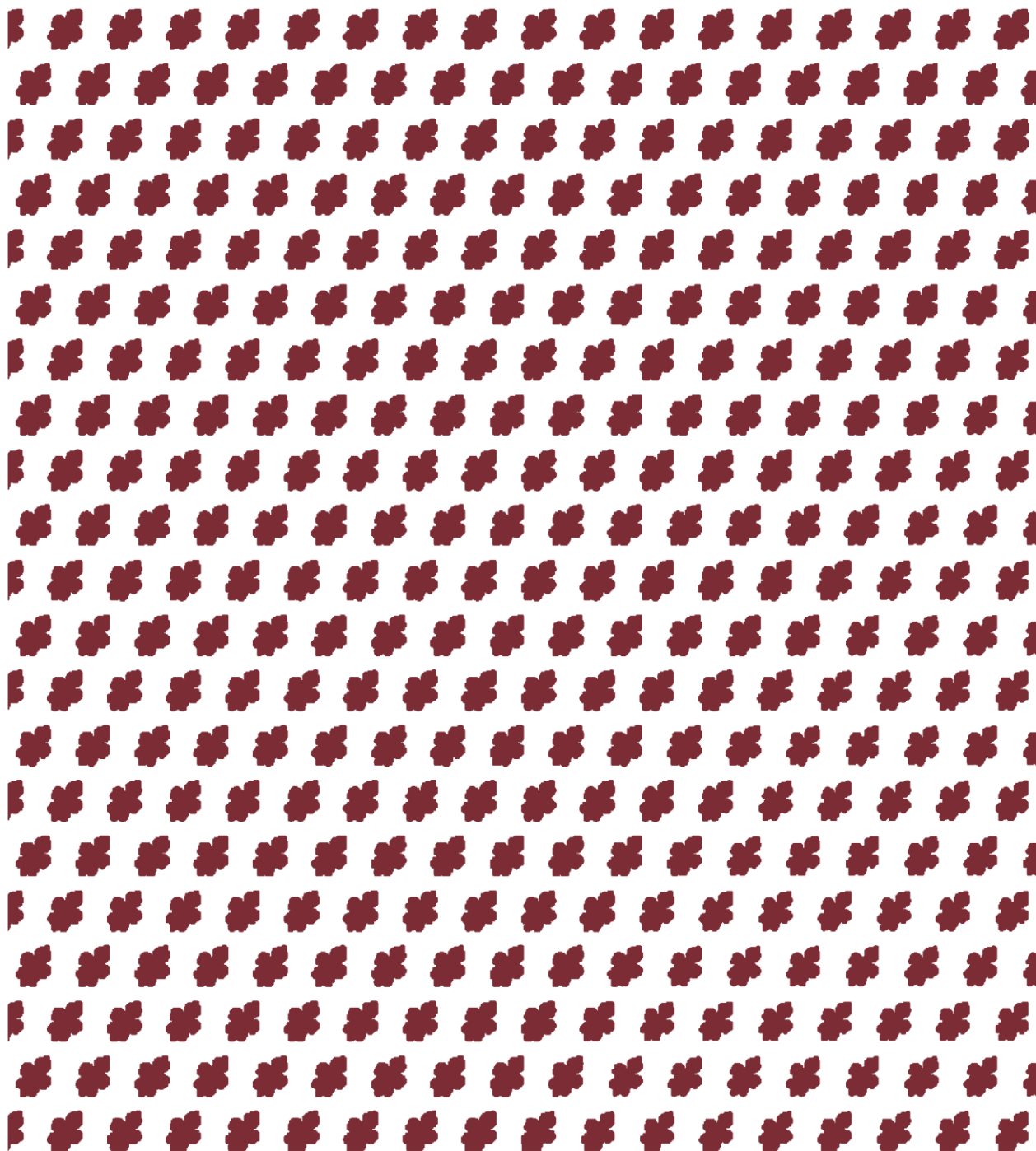

TUDÁS MENEDZSMENT

A Pécsi Tudományegyetem Bölcsészeti- és Társadalomtudományi Kar
Humán Fejlesztési és Művelődéstudományi Intézet periodikája

Tartalomjegyzék

SZERKESZTŐI ELŐSZÓ.....	5
HELYREIGAZÍTÁS BÉRCESI RICHÁRD CIKKÉVEL KAPCSOLATBAN	6

A SZABAD TANÍTÁSTÓL A TANÍTÁS SZABADSÁGÁIG A KOLTAI DÉNES EMLÉKÉRE RENDEZETT KONFERENCIA ELŐADÁSAIBÓL

BENE ADRIÁN

Populáris kultúra és reflektivitás: a disztópiák hatása a kritikai gondolkodásra.....	8
---	---

BRACHINGER TAMÁS

Szabad-e a művelődés?	21
-----------------------------	----

KOLTAI ZOLTÁN

A Közép-Duna Menti Kiemelt Térség humánerőforrás- fejlesztése nyelvi képzéssel.....	34
--	----

KOLTAI ZSUZSA

Trendek, innovációk és kihívások a múzeumandragógiában – Komparatív kutatás Baranya vármegyében és Görlitz körzetben	46
---	----

NEVELÉSTUDOMÁNY

HAFFNER-KISS ALEXANDRA

Az alfa generáció puha készségeinek (soft skill) zenepedagógiai fejlesztési lehetőségei.....	67
---	----

HEITER KITTI

A szakképzés recens változásai a szakirodalom tükrében	80
--	----

ZIMMERMANN ILDIKÓ

A gamifikáció és alkalmazásának lehetőségei	93
---	----

KÖNYVTÁR

ARANY-NAGY ZSUZSANNA

Könyvtárak a műveltség fejlesztéséért – már megvalósult kezdeményezések és további lehetőségek.....	109
--	-----

TÓTH MÁTÉ

A mesterséges intelligencia jelene és jövője az egyes könyvtártípusokban dolgozók szerint.....	140
---	-----

EGERVÁRI DÓRA

Könyvtárak és a MI – Egy kutatás eredményei a kihívások és nehézségek metszetében.....	155
---	-----

VARGA KATALIN

Kell-e félnünk a mesterséges intelligenciától?	165
--	-----

KÖZMŰVELŐDÉS

BARTALOVICS GABRIELLA – VÁMOSI TAMÁS

A közművelődési szakemberek pályaképe Baranya vármegyében.....177

ERDŐS ZOLTÁN

Közösség(ek) és emlékezet(ek) Teleki Zsigmond utóélete Villányban.....189

FÁBIÁN FANNI

Konformizmus a modernizmusban? A XX. századi zene kritikája Sztravinszkij zenéjén és Adorno szemüvegén keresztül.....204

ABSTRACTS217

SZERZŐINK.....225

AUTHORS227

A Pécsi Tudományegyetem Bölcsész- és Társadalomtudományi Kar
Humán Fejlesztési és Művelődéstudományi Intézet periodikája

A szerkesztőbizottság tagjai: Varga Katalin (felelős szerkesztő), Agárdi Péter, Huszár Zoltán, Kleisz Teréz, Koltai Zsuzsa, Koller Inez, Németh Ákos, Németh Balázs, Oroszi Sándor, Reisz Terézia, Vámosi Tamás, Várnagy Péter, Zádori Iván

Olvasószerkesztő: Varga Katalin
Tördelőszerkesztő: Bruszt Míra Tünde

Jelen számunk lektorálásában a szerkesztőbizottság tagjai mellett közreműködött:

BENE ADRIÁN PhD, adjunktus, Pécsi Tudományegyetem, Bölcsész- és Társadalomtudományi Kar, Művelődéstudományi Tanszék.

EGERVÁRI DÓRA PHD, intézetigazgató, adjunktus, Pécsi Tudományegyetem, Bölcsész- és Társadalomtudományi Kar, Humán Fejlesztési és Művelődéstudományi Intézet.

TÓTH MÁTÉ PhD, Habil., igazgató, Hamvas Béla Pest Megyei Könyvtár, Szentendre; adjunktus, Pécsi Tudományegyetem, Bölcsész- és Társadalomtudományi Kar, Humán Fejlesztési és Művelődéstudományi Intézet.

Kiadja a Pécsi Tudományegyetem Bölcsész- és Társadalomtudományi Kar Humán Fejlesztési és Művelődéstudományi Intézete

Felelős kiadó: a kar dékánja

Szerkesztőség: 7624 Pécs, Rókus utca 2. P/4.

A folyóirat elérhetősége:

<https://journals.lib.pte.hu/index.php/tm/issue/archive>

<http://btk.pte.hu/hu/hfmi/tudasmenedzsment>

E-mail: tudasmenedzsment@pte.hu

ISSN 1586-0698 (Nyomtatott)

ISSN 2732-169X (Online)

Szerkesztői előszó

A Tudásmenedzsment 2025/1-es száma a szokottnál is sokszínűbb. Ennek oka, hogy a 2024 októberében megrendezett, „A szabad tanítástól a tanítás szabadságáig” c., Koltai Dénes professzor emlékét megisztelő andragógiai műhelykonferencia néhány cikke is most jelenik meg. Ezzel a kiemelt rovattal indul az első szám, amelyet a neveléstudomány, a könyvtárak és a közművelődés aktuális kutatásairól szóló tanulmányok követnek.

A szabad tanítás tematikája mentén megrendezett konferencia előadásai közül végül négy tanulmány került folyóiratunkba. Ezek közül kettő inkább elméleti jellegű, a másik kettő pedig stílusosan az emberi erőforrások fejlesztése és a felnőttoktatás aktuális kérdéseivel foglalkozik.

A szabad művelődés és a kultúrpolitika sajátos viszonyáról értekezik Brachinger Tamás, amely téma megosztó jellege ellenére is sokak számára elkerülhetetlen, akik a kultúra területén dolgoznak vagy készülnek dolgozni. Bene Adrián tanulmánya a disztópia jelenséget vizsgálja, abból a szempontból, hogy a populáris kultúrába beemelődött műfaj hogyan hasznosítható például a kritikai gondolkodás fejlesztésében. Koltai Zoltán a Közép-Duna Menti Kiemelt Térség (KDMKT) fejlesztési terveit mutatja be a Paks II. beruházáshoz kapcsolódó humán erőforrás fejlesztés érdekében. Főként a lakosság nyelvtudását erősítő képzések állnak a fókuszban. Koltai Zsuzsa cikkében egy nagyon érdekes összehasonlító múzeumandragógiai kutatásról olvashatunk. Ezek a cikkek a konferencián elhangzott előadásoknak csak egy töredékét képviselik, de méltóak Koltai Dénes szellemiségéhez.

Olvasóink ismét találnak történeti jellegű témákat, amelyek közül kiemelkedik Erdős Zoltán tanulmánya gróf Teleki Zsigmond emlékezetének utóéletéről és hatásáról a helyi, elsősorban villányi közösségekben. Két tanulmány is foglalkozik zenetörténettel, illetve zenepedagógiával. Olvashatunk a szakképzés változásairól, és ismét egy remek tanulmány foglalkozik a gamifikáció módszertani lehetőségeivel.

A Könyvtár rovatunkban olvasható egy rendkívül érdekes tanulmány az aktuális nemzetközi könyvtári trendekről, fejlesztésekről, sok gyakorlati példával illusztrálva. Ezen kívül három egymással összefüggő cikk is foglalkozik egy nemrégiben végzett kutatás eredményeinek elemzésével, amelynek célja a mesterséges intelligencia könyvtárosok általi megítélésének vizsgálata Magyarországon. Az eredmények mutatnak érdekes tendenciákat.

Reméljük, olvasóink hasznos információkat találnak folyóiratunk legfrissebb számában.

Pécs, 2025. május

Varga Katalin
felelős szerkesztő

Helyreigazítás Bércesi Richárd cikkével kapcsolatban

A Tudásmenedzsment 2024/2. számában megjelent cikkünkkel (Bércesi Richárd: Cserkészek, leventék, kisdobosok és úttörők – az iskolán kívüli ifjúságnevelés a Horthy-, a Rákosi-, és a Kádár-korszakban) kapcsolatban helyreigazítási kérés érkezett szerkesztőségünkhöz a Magyar Pedagógiai Társaság elnöke részéről. A kérelemnek a szerkesztőbizottság helyt ad. Az alábbiakban olvashatják a szerkesztőbizottság állásfoglalását és a szerző helyreigazítását.

A Szerkesztőbizottság véleménye:

A publikáció sok tény és reális összefüggést tartalmaz. Ugyanakkor érezhető benne némi konzervatív ideológiájú elfogultság (ha nem is kritikátlanság) és az államszocializmus úttörőmozgalmával szembeni előítéletes negativitás. A leventemozgalomban a jelzettnél sokkal erősebb volt a revíziós törekvésekre való propagandisztikus és militarista fölkesztés szerepe, nem véletlen, hogy a Trianon után nemzetközileg korlátozott magyar hadiköltségvetés kényszerű "lefaragványait" -- a hazai katonai lobbiközreműködésével -- ebbe a mozgalmába csatornázták át. Ez már a 20-as évekre jellemző volt, nem lehet csak a nyilasok nyakába varrni. A tanulmány komoly szakmai problémája, hogy nem ismeri Trencsényi László és mások történeti írásait és a rendszerváltás utáni úttörőmozgalom rokonszenves, nem ideologikus törekvéseit, szakirodalmát. Nem ismeri, használja Nagy Péter Tibor pedagógiatörténeti tanulmányait sem. Az úttörőmozgalom -- bár nehéz, sőt ellenséges környezetben -- létezik, lokális és regionális közösségteremtő erővel rendelkezik.

A szerkesztőbizottság tehát helyt ad annak a véleménynek, hogy a cikk tartalmaz hiányosságokat, főként a szakirodalom ismerete terén, amiért elnézést kérünk.

Bércesi Richárd helyreigazítása:

Kiegészítés Bércesi Richárd CSERKÉSZEK, LEVENTÉK, KISDOBOSOK ÉS ÚTTÖRŐK – AZ ISKOLÁN KÍVÜLI IFJÚSÁGNEVELÉS A HORTHY-, A RÁKOSI-, ÉS A KÁDÁR-KORSZAKBAN című tanulmányához

A Tudásmenedzsment folyóirat 2024. évi 2. számában megjelent tanulmányomban a publikációs követelményekben meghatározott terjedelmi korlátok miatt az általam górcső alá helyezett ifjúsági mozgalmak részletesebb, mélyebb szintű elemzésére nem volt lehetőségem. Ennek következményeként a rövid, mindössze áttekintő jellegű ismertetőből kimaradt a két világháború közti Magyarország legkiválóbb és legismertebb pedagógusa, a Karácsony Sándor által vezetett Cserkészfűlkék Szövetsége, míg az írásomban az általam meghatározott időhatárok miatt a Magyarországi Úttörők Szövetsége (a továbbiakban: MÚSZ) történetének a taglalását pedig az eredeti szándékaim szerint is az 1989/1990-es rendszerváltás időszakával befejeztem.

Az utóbbi téma kapcsán az egyik utólag kapott olvasói észrevétel hívta fel a figyelmet arra a tényre, hogy a MÚSZ az 1989-es, a feloszlására irányuló kormányzati törekvés ellenére (a Kádár-korszakhoz képest kifejezetten nehéz, sőt ellenséges környezetben), a rendszerváltáskor létrejött országos serdülőszervezetek mellett (amelyek a területi korlátok és az időhatárok miatt szintén nem képezték a részét a tanulmánynak), lokális és regionális közösségteremtő erőként az 1990-es években is tovább működött.

A mostani, a tanulmányom kiegészítésként megemlített két téma iránt érdeklődők számára elolvasásra ajánlom Nagy Péter Tibor, továbbá Trencsényi László vonatkozó, pedagógia-történeti tanulmányait, valamint a Magyar Pedagógiai Társaság honlapjáról letölthető Mozgalompedagógiai Füzeteket.

A tanulmány szerzője,

Bércesi Richárd

történész, történelem,
hon- és népismeret szakos tanár

A szabad tanítástól a tanítás szabadságáig
A Koltai Dénes emlékére rendezett konferencia előadásaiból

Bene Adrián

POPULÁRIS KULTÚRA ÉS REFLEKTIVITÁS: A DISZTÓPIÁK HATÁSA A KRITIKAI GONDOLKODÁSRA

Absztrakt

A populáris kultúra (TV, zsánერიrodalom, képregény, streaming sorozatok) befogadását szokás a Frankfurti Iskola gondolkodói (kultúripar) és Guy Debord (spektákulum) nyomán fogyasztásra serkentő, a kritikai gondolkodást megbénító „tömegkultúraként”, „spektákulumként” tekinteni. Nem feltétlenül ellentétes azonban a populáris kultúra a reflexióval, a kritikai gondolkodással. Erre hívják fel a figyelmet az eredetileg az irodalomban megjelent regénytípus, a disztópia különböző formái a mai populáris kultúrában. A 16-17. századi államelméleti utópiákhoz hasonlóan ezek esetében is a társadalmi kérdéseket állítja középpontba a fikció egy valóságosként (de a térben vagy az időben eltávolított), vagy – ritkábban – képzeletbeliként ábrázolt világban, azonban az ideális helyett elrettentő lehetőséget vázolva fel. Korunk új jelensége a disztópia önálló, transzmediális műfajjá válása, amely nem csupán egy globális válságtudat kifejeződése, de egyúttal a jövőbe vetített problémákon (társadalmi igazságtalanság, környezeti problémák, stb.) keresztül az ezek jelenvalóságára való ráébresztés funkcióját is betölti, a legszélesebb rétegek számára, a nem kultúrafogyasztó, illiterátus tömegeket is beleértve. A tanulmány a jelenséget az informális tanulás és a transzverzális kompetenciák kontextusában tárgyalja, a kritikai gondolkodás és a reflektivitás fejlesztésének lehetséges eszközeként. A disztópiák jellemző témáik (emberi jogi és bioetikai dilemmák, környezeti katasztrófa, kontrollálhatatlan technológiai fejlődés, tömegmanipuláció a médiában, fogyasztói társadalom és eldologi-asodás) révén alkalmasak arra, hogy széles körben tudatosítsák ezeket a veszélyeket.

Kulcsszavak: populáris kultúra; disztópia; reflektivitás; kritikai gondolkodás; informális tanulás; társadalomkritika

Bevezetés

Tanulmányunkban a populáris kultúra fogyasztását az informális tanulás és a transzverzális kompetenciák fejlesztésének kontextusában vizsgáljuk. Kiindulópontunk szerint a populáris kultúrának van legalább egy olyan jól körülírható területe, amelyben a befogadás szükségszerűen aktív, olyan értelemben, hogy az olvasó, néző az ábrázolt fikciós világ jellegzetességei, viszonyai alapján kritikai reflexiót hajt végre saját valóságos világának társadalmi és egyéb (környezeti) problémáit illetően. Az egyszerű szórakozási célú befogadás látszólag éppen ellentétes az ilyen reflexióval, a „fikcióba való belemerülés”¹, belefeledkezés, a kikapcsolódás a célja. (Jelentős részben ez alapján tekintik esztétikailag alacsonyabb rendűnek a „magas művészetnél”, sőt egyenesen károsnak, amint erről szó esik

¹ A fogalom azt az állapotot jelöli, amelyben a fikciós narratívák befogadójának figyelme a képzeletbeli világra mint „szövegvalóságra” irányul, szinte elfeledkezve saját valóságáról. Lásd erről: Ryan, 2001, pp. 89-171.

a következő fejezetben.) A disztópiáról beszélünk, amelyet ma már szokás külön „műfajnak” vagy „szubzsánernek” tekinteni (némi fogalmi hanyagsággal), amely megjelenhet különböző médiumokban (irodalom, televízió, streaming, film, videójáték, stb.²), azok különböző műfajaiban, hasonló tematikus és narratív jellemzőkkel. A disztópia befogadója azért szegi meg akaratlanul is, szinte automatikusan a „fikció egyezményt”³, és vonatkoztatja a fikciós világ „tapasztalatait” a saját valóságos világára, mert a kettő között egyértelmű a hasonlóság, és a problémák egzisztenciálisan érintik a befogadót (ha nem is közvetlenül, de mindenképp fenyegető módon). Kiindulópontunk annak az irodalomelméleti tételnek az elfogadása, miszerint a fikció képes nézeteink formálására, másként fogalmazva, saját világunkra érvényes tudás forrása lehet (anélkül, hogy bárki nyíltan didaktikusnak érezné).⁴ (Lásd a kérdésről Currie et al., 2024.) Természetesen nem minden olvasóra, nézőre hat egyformán egy- vagy több disztópia (érdeklődéstől, értékrendtől, intellektustól, nyitottságtól függően), a tétel gyenge verziója szerint azonban a lehetőséget a disztópiák ez esetben is megteremtik a saját valóságról való kritikai gondolkodásra azáltal, hogy felhívják a figyelmet, tematizálnak bizonyos jelenségeket (anélkül, hogy egy – valamilyen formában ideologikus – „üzenet”, „mondanivaló” illusztrációi lennének). Mindenesetre, a fikcióból származhat releváns tudás, ennek elsajátítását pedig tekinthetjük tanulásnak („learning from fiction”). A tanulás itt nem elsősorban ismeretek bővülését jelenti, hanem készségek és képességek („skills and abilities”) fejlődését (Currie et al., 2024, p. 6): a disztópia esetében például a társadalmi valóság bizonyos káros folyamatainak felismerését, ezek működési módjának megértését. Nem meggyőzésről, befolyásolásról van szó (ennek problémájával jelen írásban nem foglalkozunk): a disztópia esetében a reflexió révén kritikai látásmódunk, ítézőképességünk fejlődik. Vagyis a populáris művészet – ellentétben a Frankfurter Iskola szellemi hagyományának egyik alaptételével – nem feltétlenül pusztán „feloldódó szórakozás”, „tömegkultúra”, amely az eldologiasító „kultúripar” eszközeként megfoszt a koncentrációtól, az elmélyültségtől és végső soron a reflexió képességétől.

A jelenség leírásához tisztáznunk kell néhány alapfogalmat, egyrészt a kultúra egyes területeinek megítélése kapcsán (magas művészet, tömegkultúra, populáris kultúra, kultúripar, kultúrafogyasztás), másrészt a reflektivitás, a „kritikus gondolkodás”, illetve a „kritikai gondolkodás” kapcsán. Ezt követően tárgyaljuk a disztópia „műfaját” és tipikus témáit, valamint ezek összefüggését korunk globális fenyegetéseivel, társadalmi problémáival.

²Erről bővebben „A disztópia jellegzetességei” fejezetben.

³A fikcióba való belemerülésnek a feltétele a szerző (illetve implicit szerző) és az olvasó (illetve implicit vagy ideális olvasó) közötti hallgatolagos fikciós egyezmény, amely a fiktív világ valóságosságának játékos elfogadását jelenti. Ezt határozta meg Samuel Taylor Coleridge a hitetlenkedés szándékos és ideiglenes felfüggesztéseként (suspension of disbelief). A fogalom a 20. században logikai-szemantikai, nyelvészeti pragmatikai, kommunikációelméleti alátámasztással szemiotikai és irodalomelméleti alapfogalommá vált, többek között John Searle, Umberto Eco és Jean-Marie Schaeffer írásainak köszönhetően. A fogalom lényegéről illetve történetéről lásd: Eco, 1995, p. 105; Paige, 2023.

⁴Létezik ezzel ellentétes álláspont is, amely szerint a fikciós művek nem befolyásolják érdemben nézeteinket a valóságról (Dubourg & Baumard, 2024). Az általuk hivatkozott empirikus pszichológiai vizsgálatok azonban csupán azt cáfolják, hogy egyetlen mű hatása tartós változást képes okozni, ugyanakkor elismerik, hogy más kutatások igazolják a hatást, még ha ezeknél lehetséges is, hogy a korreláció nem jelent egyben ok-okozati összefüggést.

Tömegkultúra vagy populáris kultúra

A 20. század egyik legnagyobb hatású kultúraelméleti teorémája a tömegkultúra leértékelő szembeállítása az autentikus „magas művészettel”. Ennek elméletileg leginkább kidolgozott változata a Frankfurti Iskola gondolkodóinak, elsősorban Theodor Adornonak a „kultúriparra” vonatkozó kritikája. Nem feladatunk ennek a szerteágazó diszkurzusnak a részletes ismertetése, csupán emlékeztetünk néhány jellegzetes állításra a populáris kultúra és a társadalomkritikai reflektivitás kapcsolatára vonatkozóan. A fiatal Lukács György, Siegfried Kracauer és Walter Benjamin kapitalizmuskritikája és művészetelméleti észrevételei meghatározó hatással voltak Adorno fétiskarakter-elméletére, majd a Horkheimerrel közösen írt *A felvilágosodás dialektikájában* kifejtett kultúripar-koncepcióra. A 20. század első harmadának német szellemi életében a szellemtudományos megközelítés és a társadalom, a történelem és a kultúra iránti érdeklődés a válság és a tömeg kérdéseiben kapcsolódott össze. A kapitalizmust és a polgári társadalom működésének leírása (Ferdinand Tönnies, Max Weber, Georg Simmel és mások által) adta az alapot a marxi kritikai nézőpont beépítéséhez. (Ez történik a fiatal Lukács György esetében is A regény elmélete, majd a Történelem és osztálytudat megírása idején, 1914 és 1923 között). Megjelenik az elnyomó gazdasági-politikai hatalommal szembeni autonómia és a társadalmi változás lehetőségének emancipatorikus szempontrendszere. Ezzel párhuzamosan, az új technológiák (mozi, hanglezet, rádió, majd később televízió) és kulturális színterek (jazz, revüszínház, zenés kabaré, stb) felbukkanásával Kracauer, Benjamin, Adorno megpróbálják ezek elméleti elemzését adni, részben szociológiai-társadalomkritikai, részben esztétikai szempontok alapján.

A tömeges fogyasztás és a megváltozott befogadói szokások a hagyományos, „magas” művészettel való összevetésben általában negatív értékelést eredményeztek a tömegkultúrával, populáris művészettel kapcsolatban (nem egységes az egyes szerzők terminológiája és álláspontja). A „későmodern” avagy a „posztmodernitás” a 20. század második felében fokozatosan meghaladottá tette ezt a szembeállítást. Megszokottá vált a populáris kultúra termékeinek, műfajainak (dalszöveg, krimi, sci-fi) beemelése a „komoly” művészetbe idézetek, utalások, poétikai megoldások, adaptációk formájában (Alain Robbe-Grillet, Umberto Eco, Michel Houellebecq és mások műveiben, hogy csak az irodalomre utaljunk itt). Megfigyelhető a költészet és a dalszövegírás hibridizációja (gondoljunk Bob Dylan irodalmi Nobel-díjára), a filozófiai és társadalomkritikai gondolatok legfőbb színtere az 1950-es évektől kezdődően a „komoly” science fiction (SF), amelynek újabb változatai (cyberpunk, biopunk) a populáris kultúra meghatározó, világképformáló alműfajai lettek. A marxista, illetve kulturális materialista kultúraelméletekben azonban a mai napig is megfigyelhető egyfajta ellenérzés, bár nem esztétikai, hanem társadalomkritikai előfeltevések alapján. A tömegkultúra mint a valóságot, az igazságot (a társadalmi kizsákmányolás kapitalista rendszerét) elfedő, és ezért káros illúzió, ideológiának minősül, elsősorban Theodor W. Adorno és a Frankfurti Iskola tevékenysége, a „kritikai elmélet” hatására.

Emlékeztetőül, a társadalmi és technológiai-mediális változások hatását a művészetre Siegfried Kracauer és Walter Benjamin kezdték először felmérni. Kiindulópontként, Ben-

jamin rámutatott, hogy az emberi észlelésmód változik, függ a társadalmi és technikai körülményektől; a művészet mibenlétét és befogadását is átalakítja a technikai sokszorosíthatóság megjelenése (Benjamin, 1969, 305-307). Benjamin ugyan a valódi műre jellemző egyedi aura elsorvadásáról, a tradíció megrendüléséről mint válságról beszél 1936-ban, ám ezt leíró módon teszi, legalábbis nem egyoldalúan: az új médiumokban felszabadító lehetőségeket lát, amennyiben a társadalmat (a tömegeket) újra közel hozza a művészethez, egyesítve a kritikai és élvező befogadást. Itt jelenik meg a művészet által igényelt koncentráció és a tömegek „feloldódó” szórakozásának (Zerstreuung) nagy hatású szembeállítás (Benjamin, 1969, 330-331). Ezek a gondolatok inspirálták Adorno-t, aki mély bizalmatlanságot és idegenkedést érzett a tömegkultúrával szemben. Az irtózat a fogyasztói társadalom eldologiasodott, önálló gondolkodásra képtelen, a kultúra területén is felszínes tömegembere láttán olyan élmény volt, amelynek magyarázatához nem csak a marxista perspektíva illeszkedett hézagmentesen, hanem egy, az európai filozófiában gyökerező esztétikai előfeltevés is. A marxi perspektíva itt elsősorban az ideológiakritikai szemléletet jelenti, amely szerint a kultúra (tágabban a „szellemi felépítmény”, később Louis Althusser marxista strukturalizmusában az „ideológiai államapparátusok”) kiválóan alkalmas tudatformáló eszköze a fennálló hatalmi viszonyok (elnyomás, kizsákmányolás) elrejtésének vagy igazolásának („apologetikus funkció”). Ez pedig különböző folyamatok (pl. az észlelésmód megváltozása, a fétisjelleg) révén felszámolja a változtatás lehetőségét, amivel egybecseng Luc Boltanski leírása a mai emancipatorikus szociológia feladatai kapcsán: „Azok az instanciák, amelyeknek egyszerre feladatuk, hogy meghatározzák, mi az, ami van, és fenntartsák a valóságot, e folyamatok révén próbálják meg a kritikát akadályozni, korlátozni, elhallgattatni, megfutamodásra készíteni, vagyis másképpen fogalmazva, elősegíteni, hogy a valóság kellőképpen robusztus legyen ahhoz, hogy a világot a legnagyobb mértékben lefedje, és megakadályozza, hogy ez utóbbi feltárulkozzon.” (Boltanski, 2021, p. 198) Adorno esztétikájának másik kiindulópontja az, hogy az antik filozofiaeszmény mintájára a művészi alkotás befogadójától kontemplációt, koncentrációt, reflexiót követel meg. Adorno a zenéből kiindulva konstatálja 1938-ban, hogy a tömegkultúra és fogyasztása („hogy kinek »tetszik« a kapós sláger”) meghaladottá teszi az ízlés fogalmát, a felelős művészetet mely „olyan kritériumokhoz igazodik, amelyek közel járnak a megismeréshez: ilyen az összhangzó és nem összhangzó, a helyes és a hamis” (Adorno, 1970, 227-228). Az intellektuális tevékenységet igénylő valódi („autonóm szándékú”) művészet („komoly zene”) befogadásával tehát a racionális értékelést nélkülöző, csupán „szórakozást, kellemességet és élvezetet” kínáló „könnyűzenét” állítja szembe (Adorno, 1970, 228-229). Adorno társadalomkritikai keretbe helyezi elméletét, amikor ennek hátterében a modern, kapitalista társadalom emberét tiltakozásmentes engedelmesség középpontba állításával és az autonóm gondolkodás hiányával jellemzi. A „választás és a felelősség szabadsága” (Adorno, 1970, 253) helyett a „kényszer-fogyasztás passzív állapota” (Adorno, 1970, 262) jellemzi a befogadót. Adorno itt látszatszerűségről beszél, egy másik írásában ezt ideológiának nevezi, a hagyományos marxi „hamis tudat” értelmében, amely elrejt a valóságos viszonyokat (Adorno, 1998, 50). Az eredmény elidegenedés, atomizálódás, amely a konformizmuson és az igazgatottságon keresztül megkönnyíti a hatalomnak, hogy fenntartsa kizsákmányoló uralmát. „Az egyéni gondolkodásra, véleményalkotásra,

ízlésítéletre képtelen, végletekig manipulálható személy jelenik meg a kapitalista társadalom embereként.” – foglalja össze Olay Csaba (Olay, 2015, 331). Ez lesz a Max Horkheimerrel közösen írt A felvilágosodás dialektikájában a „kultúripar”⁵ elemzésének (Adorno & Horkheimer, 1992, 147–200) alapgondolata: az autonómia és a reflexivitás felszámolása révén a kultúripar az uralom ideológiai eszközeként működik, becsapva a tömegeket. Adorno később, az 1960-as években a „konkretizmus” és a „káprázat” fogalmával fejezte ki, miben is áll a kapitalista rendszer fennmaradását szolgáló ideológiai funkció. A kultúripar jellegzetességei azt eredményezik, hogy végül mindent megváltoztathatatlan örök törvényszerűségnek tekintünk. Ennek meghaladása lenne a kritikai elmélet tulajdonképpeni feladata. (Weiss, 2016, 61)

Ez a gondolat él tovább a kortárs kultúrakutatásban Mark Fisher „kapitalista realizmus” (Fisher, 2021, 15-29) és „reflexív impotencia” (Fisher, 2021, 43-56) fogalmi révén. Fisher kapitalista realizmus alatt azt érti – Fredric Jameson nyomán –, hogy a fennállótól radikálisan eltérő társadalmi rendszer „elképzelése is a lehetetlennel vetekszik” (Fisher, 2021, 16). Mindezt éppen a disztópiák kapcsán írja, amelyek valaha „erre szolgáló képzeletgyakorlatok voltak” (Fisher, 2021, 16). Az ember gyermeke című film (amely egy regény adaptációja) kapcsán azonban kijelenti, hogy ez már „alternatív jövő helyett pusztán jelenünk hiperbolájával szembesít” (Fisher, 2021, 16). Az ezt követő fisheri eszmefuttatás minden értékét elismerve, le kell szögeznünk, hogy ez a kiindulópont a disztópia félreértéséről, az utópiával való összemosásáról tanúskodik. A „jelen hiperbolájával” szembesíteni: ez a disztópia alapvető poétikai jellemzője – amely alkalmas arra, hogy befogadóban a reflektivitás, a kritikai gondolkodás képességét fejlessze, és tudatosítsa a képzeletbeli jövőbe kivetített problémák létét a saját valóságos világának vonatkozásában.

A következőkben a disztópia kapcsán amellet érvelünk, hogy ez a „konkretizmus” vagy „reflexív impotencia” nem érvényes a „tömegkultúra” minden termékére, még azokra sem, amelyeknek elsődleges célja valóban a szórakoztatás. A disztópiának van kritikai potenciálja, ha ez nem is feltétlenül közvetlenül érvényesül, hanem a kritikai gondolkodás képességének fejlesztése révén. A továbbiakban a „valósi”, „magas” kultúrával ill. művészettel való szembeállítást feltételező, negatív értékítéletet hordozó „tömegkultúra” kifejezés helyett az értéksemleges és plurális „populáris kultúra” kifejezést használjuk.

A kultúrafogyasztás mint kulturális tanulás

Egészen más perspektívát kínál, ha populáris kultúra fogyasztását kulturális tanulásként értelmezzük. Ez módját tekintve személyes (nonformális vagy informális) tanulás, a fogyasztott kulturális termékek jellegéből és a fogyasztói attitűd szempontjából pedig ide tartozik nem csak az ún. művelődés, hanem az egyszerű szórakozás is (a kettő gyakran összekapcsolódik), amely utóbbinak színterei lehetnek a tágas értelmezett populáris kultúra intézményei, médiumai is. Ezek esetében a tudás, vagy kompetenciaelsajátítás olyan informális tanulásként valósul meg, amelyben a tanulás nem tervezett, hanem egyfajta járulékos haszon. Daniel Schugurensky tipológiáját (Schugurensky, 2000, 2-5) alapul véve

⁵ A szerzők az áruvá válást, az uniformizált termelést és fogyasztást hangsúlyozva a „tömegkultúra” helyett a „kultúripar” kifejezést használják.

az informális tanulásról (önirányító, véletlenszerű és a szocializáció során végbemenő „csendes” / „hallgatólagos” informális tanulás), az általunk vizsgált jelenség a véletlenszerű tanulással kapcsolható össze. A befogadó nem tanulási céllal fogyasztja a populáris kultúra egy termékét, azonban a disztópia hatására tudatosulnak benne saját társadalmának bizonyos ellentmondásai, veszélyei, igazságtalanságai, ennek hatására pedig gyakorlatot tesz szert a kritikai reflexió terén (aminek ugyan nem feltétlenül van tudatában, ennyiben a folyamat rokonítható az értékek, attitűdök, képességek észrevétlen elsajátításával, és az így kialakuló hallgatólagos tudással).

Megközelítésünk szempontjából elsősorban a legalább részben narratív művészetek, műfajok, médiumok (színház, film, televízió, irodalom, képregény, videójáték) relevánsak, mivel ezek képesek egy olyan elképzelt világ részletes megalkotására, amely viszonyba állítható a befogadó valóságos emberi és társadalmi helyzetével, viszonyaival. Enélkül erkölcsi, politikai, társadalmi vagy környezeti problémák nem, vagy csak részlegesen artikulálhatók, így ezek reflexiójára sem nyílik tér, tehát a kritikai gondolkodás kérdése sem vethető fel. Tegyük hozzá, a fikciós történeteknek nem kell realista módon hasonlítaniuk saját tapasztalati világunkra, az analogikus következtetések levonásához elegendő alap a világszerűség (de ez lehet egyértelműen fantasztikus világ is).

Jelen tanulmányban a tanulás nem ismeretek elsajátítását jelenti, hanem transzverzális kompetenciák fejlődését. Az informális tanulás, a kritikai gondolkodás és a reflektivitás kapcsán szükséges a fogalmak tisztázása, hiszen a szakirodalom és az Európa Tanács ajánlásai terminológiailag nem egységesek. Az informális tanulásnak nincs egységes meghatározása, értékelését illetően is megoszlanak a vélemények (Cameron – Harrison, 2012, 282-283). A tanulás körülményeit, tervezettségét és szándékoltságát tekintve viszonylag egyértelműen elkülöníthetjük a formális, nonformális és informális tanulást, annak tárgyát, eredményét illetően azonban nem ilyen egyértelmű a helyzet. A gyakorlati tudás, személyes tudás, hallgatólagos tudás hangsúlyozása előtérbe állítja az értékeket, készségeket és képességeket, azonban a felnőttkori tanulás kapcsán a munkahelyi szempontból hasznos soft skillekről esik általában szó – az ennél elvontabb reflektivitás, kritikai gondolkodás kevésbé kerül szóba. Az említett, közvetlenül hasznosítható soft skillek sorában szokás említeni a kritikus gondolkodást (critical thinking), ám ezt ilyenkor az analitikus-szintetikus gondolkodás képességeként, problémamegoldó képességként, illetve az elemzés és értékelés képességeként határozzák meg (lásd pl. Hai Yue – Gatbonton, 2023), miközben a szónak van egy ennél általánosabb jelentése, ami összefügg a társadalmi-állampolgári tudatossággal, az emberi jogokkal és a demokratikus értékekkel. Ez megjelenik az Európa Tanács ajánlásaiban is a felnőttkori tanulással kapcsolatban, amikor transzverzális kompetenciaként van szó a „kritikus gondolkodásról” (ez a hivatalos magyar fordítás). A magyar nyelvben létezik azonban a „kritikai gondolkodás” szókapcsolat, ami magában foglalja a társadalmilag tudatos, kritikai attitűdöt – ezért a jelen tanulmányban ezt a kifejezést használjuk.

Az Európa Tanács 2018. május 22-i ajánlása az egész életen át tartó tanuláshoz szükséges kulcskompetenciákról kimondja: „Gyorsan változó társadalmunkban minden korábbinál fontosabbak az olyan készségek, mint a problémamegoldás, a kritikus gondolko-

dás, az együttműködési képesség, a kreativitás, a számítógépes gondolkodás és az önszabályozás.” (2018/C 189/01, 2) Az ajánlás hangsúlyozza az informális tanulás jelentőségét: „A nem formális és az informális tanulás fontos szerepet tölt be az alapvető interperszonális, kommunikációs és kognitív készségek fejlesztésének támogatásában, ideértve többek között a kritikus gondolkodást, az elemzőkészséget, a kreativitást, a problémamegoldást és az ellenálló képességet, amelyek a fiatalok számára megkönnyítik a felnőttkorba, valamint az aktív polgári szerepvállalás és a munka világába való átlépést.” (2018/C 189/01, 3) A dokumentum nyolc kulcskompetenciát határoz meg, amelyeknek alapjául szolgálnak az olyan „készségek”, mint a kritikus gondolkodás, a problémamegoldás, a csapatmunka, a kommunikációs és tárgyalási készségek, az elemzőkészség, a kreativitás és az interkulturális készségek (2018/C 189/01, 7). A „kritikus gondolkodás” itt világosan meg van különböztetve a problémamegoldási és az elemzési készségektől, azonban mint alapképesség szerepel, tehát általánosabb értelemben, mint az általunk a disztópiák kapcsán tárgyalt „kritikai gondolkodás”, illetve „reflexivitás”. A „kritikai gondolkodás” fogalmának tisztázatlanságát jelzi, hogy az Ajánlásban egyes kulcskompetenciáknál képességként (személyes-szociális-tanulási) vagy készségként (állampolgári, vállalkozói), másoknál attitűdként (írás-olvasási, digitális, matematikai-természettudományos kompetencia) jelenik meg.

Az általunk használt „kritikai gondolkodás” kifejezés jelentése közvetlenül érintkezik a „reflektivitás” fogalmával, amely szintén sokféle értelemben használatos, így pontosításra szorul. Reflektivitás alatt olyan kritikus elemző attitűdöt értünk, amely magában foglalja a saját helyzetünk, meghatározottságaink, értékrendünk, világképünk, stb újragondolásának, megkérdőjelezésének, a nézőpontváltásnak a képességét is. John Dewey szavaival: „mindenféle nézet vagy feltételezett tudás aktív, kitartó és körültekintő megfontolása úgy, hogy megvizsgáljuk alapvetéseit, és mindazokat a következtetéseket, amelyek folynak belőle.” (Kimmel, 2006, 35) Szokás ezen belül az önreflexióra helyezni a hangsúlyt, valójában azonban a helyzetértékelés legalább annyira fontos összetevője a reflektív attitűdnek. Ez az aspektus megjelenik a pedagógiai szakirodalomban is, miszerint a reflektivitás „a gondolkodás formálója, a tapasztalatok szervezése és újjászervezése egy adott szituáció értelmezése kapcsán” (Szivák, 2014, 13). Szivák a reflektív gondolkodás elméleti modelljeit és szintjeit áttekintve tárgyalja a dialektikus, illetve kritikai reflexió szintjét (Van Manen, Liakopoulou és Valli nyomán), amelyek lehetővé tesznek egy általánosabb, nem szakmai (ez esetben pedagógiai) megközelítést, beemelve a társadalmi, morális, politikai szempontokat, az esélyegyenlőséget, a társadalmi igazságosságot (Szivák, 2014, 20-21). Értelmezésünkben a „kritikai gondolkodás” nem csupán „kritikus gondolkodás”, hanem magában foglalja a „reflektivitás” társadalmi-morális irányultságát, beleértve mind a saját nézőpontra (értékekre, előítéletekre) vonatkozó önreflexiót, mind a társadalmi viszonyokra, globális problémákra vonatkozó kritikai reflexiót (vö. D’Cruz et al., 2007). A reflektivitás nem feltétlenül jelent kritikai reflexiót, utóbbinak is különböző kontextusai és szintjei lehetnek, ezek közül a makroszintű „emancipatorikus reflexió” értelmében vett gyakorlat kapcsolódik össze a kritikai gondolkodással (lásd erről: Coburn – Gormally, 2017, 112-113). Ilyen értelemben beszélünk itt kritikai reflexióról, amelynek gyakoriságával egyenesen arányosan fejlődik az egyén kritikai gondolkodása.

A disztópia jellegzetességei

A disztópia fogalma elméletileg különböző esztétikai, műfajelméleti, történelemelméleti megközelítések gyűjteménye inkább, mintsem egyértelmű konszenzus alapján használt terminus. A disztópiát manapság a populáris kultúra egyik zsánereként szokás emlegetni (filmekben, képregényben, videójátékokban, szórakoztató irodalomban), amelynek azonban szépirodalmi példái is ismertek (Orwell 1984 című regénye például jelképpé, kulturális ikonná vált). Korábban azonban elsősorban az irodalomtudományi beszédmódban jelent meg, az utópia műfajának (valójában pontosabb lenne a regény műfajának egyik típusáról beszélni) ellentétes alváltozataként, negatív utópia vagy antiutópia néven. A science fiction (SF) irodalom elméleti tanulmányozásával kezdődően megjelentek az „alternatív irodalom” és a „spekulatív fikció” gyűjtőkategóriák, amelyek szerzőnként különböző osztályozással foglalják magukban a fantasztikus irodalom különböző műfaji változatait (lásd erről Baka, 2019, 78-79; Domokos 2019; Bárány, 2022).

Az eltérő kategorizálások ellenére egy alkotás disztópikus jellegének egyértelmű felismerése nem okoz nehézséget. Ez alapján a disztópia alapvető kellékei és műfaji logikája röviden összefoglalható. Először is narratív alkotásnak kell lennie (ideértve az interaktív történetalakítást is a videójátékokban), amelynek története olyan világban játszódik, amely viszonyba állítható a befogadó saját valóságos életvilágával. A disztópia osztozik az SF alapvető jellegzetességében, amennyiben – Darko Suvin megfogalmazásában – „*feltételezi egy idegen, kovariáns koordinátarendszer és szemantikai mező lehetőségét*” (Suvin, 1972, 45) (ezt persze elmondhatjuk az alternatív történelmi regényekről is). Ez a világszerűség az olvasót körülvevő társadalmi vagy globális problémák megjelenítését szolgálja, azok kivetítésével egy elképzelt jövőbeli (esetleg múltbeli) történetvilágba, vagy a fantasy műfajra jellemző varázslatos mesevilágba. Mindenesetre, a valóság és a fikciós univerzum között világosnak kell lennie az analógiának legalább egy – szerkezeti vagy tartalmi – szempontból. Suvin ezt az az extrapoláció („direkt modellezés”), illetve az analógia („indirekt modellezés”) követelményeként határozta meg, vagyis olyan kritikus megismerési modell, parabola alkotásaként, amely független gondolkodásra ösztönöz (Suvin, 1972, 50). Lapis József megfogalmazásában (többnyire) szatíráról van szó: „létező társadalmi praxisok ironikus, felnagyított, átkontextualizált miméziséről, gyakorta (implicit vagy explicit) morális kritikájáról” (Lapis, 2020, 52). Suvin a SF műfajt határozottan összekapcsolja a kritikai szellemmel, a megismerés szándékával, amely az utópiák és ellenutópiák jellemzője – szemben az olyan fantasztikus műfajokkal, mint a tündérmese vagy a rémtörténet. Előbbi esetében nincs kapcsolat a valóságos világ törvényei és a képzeletbeli világ között (amelyet menekülésnek, pótvilágnak tekint), utóbbi esetében pedig az empirikus világ törvényeinek öncélú tagadását látja (Suvin, 1972, 47). Hasonló megfontolásból zárja ki műfajilag a SF területéről az úroperetteket, amelyek ugyan egy elképzelt jövőben játszódnak, de tündérmesévé sülyednek vissza, sematikus cselekményükkel és szereplőkkel (Suvin, 1972, 47). „*A XX. században az SF az antropológiai és kozmológiai gondolkodás szférájába jutott, diagnózis lett belőle, figyelmeztetés, felhívás megértésre és cselekvésre és — a legfontosabb — a lehetséges alternatívák föltérképezése.*” (Suvin, 1972, 50) Suvin tétele alapján mondhatjuk azt is, hogy valójában csak az utópisztikus és disztópikus művek felelnek meg e műfaji kritériumoknak, kritikai szándékuk miatt. Ezzel az azonosítással

cseng egybe az a megközelítés, amely szerint *„Az SF az uralkodó gondolkodásformákat állandóan megkérdőjelező szövegegyüttesként, az alternatív valóságok/világok irodalmaként, a lehetséges jövők és társadalmak kísérleti terepeként alkalmat ad(hat) a szemléletváltásra, korlátaink felismerésére, a társadalomkritikára, kritikai gondolkodásra, a szkepszis gyakorlására.”* (Domokos, 2019, 67)

Ez a műfajba kódolt, a befogadótól elvárt reflexió saját világára az, amely a jelen tanulmány megközelítésében a disztópiát eszközzé teszi annak az autonóm, kritikai gondolkodásnak a fejlesztésében, amelyet a kritikai elmélet képviselői szerint leginkább a populáris kultúra fenyeget. A reflexió és az autonóm értékelés a disztópia esetében azonban nem a „magas” művészet ízlésfogalmán alapul, ebben az esztéticista megközelítésben a populáris kultúra legtöbb darabja valóban nem művészet, nem a formai kifinomultság és nem a szépség vagy a „tulajdonképpeniség”, „a létező létének feltárása” (vö. Heidegger, 1988) a lényege. Közelebb áll a filozófiai meséhez (ahogyan Suvin is utal rá), a filozófiai gondolatkísérlethez, ahogyan erről a SF olyan prominens alkotói is vallottak, mint Philip K. Dick és Stanislaw Lem (vö. Domokos, 2019, 62-63). Ennek a társadalmi látszatokat, veszélyeket leleplező, egyfajta igazságot felmutató funkciónak a hatása túlmutat kikapcsolódáson, a „feloldódó szórakozáson”, hiszen hatással van (vagy legalábbis: hatással lehet) a valóság megítélésére. Nem túlzás szubverzív, emancipatorikus potenciálról beszélni, bár egyesek szerint ez éppen hogy feszültségevezetés, amely valójában ideologikusan megszilárdítja a rendszert (Domokos, 2019, 67). A művek hatása és a potenciális társadalmi változások közötti áttételes összefüggés helyett azonban talán érdekesebb az autonómia alapjaként a kritikai gondolkodást (és a disztópiák erre gyakorolt pozitív befolyását) vizsgálni.

Társadalmi és globális problémák reflexiója a disztópiában

A disztópia kritikai potenciálját elsősorban azok a témák adják, amelyek hidat képeznek a fikciós világ és a befogadó saját valósága között. Ezek hagyományosan társadalmi problémák: kezdetben a politikai elnyomás, a gazdasági kizsákmányolás és az ideológiai (politikai vagy vallási) manipuláció, később a társadalmi igazságosság kérdéseivel kapcsolódva egyre inkább az emberi jogok rendszerszintű megsértése, a diszkrimináció számos változata is előtérbe került. Az 1950-es évek amerikai science fiction írásaiban már nem ritka a fogyasztói társadalom kritikája, a reklámok általi manipuláció és az öncélú fogyasztás, illetve felhalmozás bemutatása. Az 1980-as évektől pedig egyre inkább megjelennek a disztópiák tematikájában is a környezeti fenntarthatósági problémák és a technológiai fejlődés veszélyei (mesterséges intelligencia, biotechnológia). Korunk olyan népszerű (irodalmi, majd film vagy sorozat formájában sikeres) disztópiái, mint A szolgálólány meséje vagy Az éhezők viadala a globális kapitalizmus neoliberais értékrendje elé tart tükröt, felhívva a figyelmet a rendszerszintű kizsákmányolás mellett az esélyegyenlőség hiányának és a társadalmi kirekesztésnek a fenyegető következményeire (Joseph, 2016), valamint a felügyeleti társadalom biopolitikai logikájára (Brost, 2016).

A fikciós univerzumok ezen vonásai nem csupán referenciális vonatkozásuk révén válnak ki a befogadóból kritikai reflexiót, hanem általánosabb, filozófiai reflexió gyakorlására is alkalmat adnak (az ilyen tekintetben „laikus” olvasónak/nézőnek). A disztópiákban ábrázolt problémák ugyanis a filozófia és az etika alapkérdéseivel kapcsolódnak össze

Egyértelműen bioetikai-biopolitikai kérdések merülnek fel a: biotechnológia, az eutanázia (illetve az asszisztált öngyilkosság), a népességszabályozás, a transzhumán jelenségek, technológiai megoldások kapcsán. Az etika alapkérdései, hogy mi ad értelmet az életnek, mi a boldogság, illetve a jó élet. A filozófiai antropológia körébe tartozik annak meghatározása, hogy mi is az ember, mi tesz emberré, milyen (érték)különbséget jelent ez más élőlényekhez, életformákhoz képest. A környezetünkkel való kölcsönhatással, az ökoszféra megóvásával kapcsolatos emberi felelősség az ökofilozófia alaptémája. Tudományfilozófiai szempontból is érdekes a tudományos-technológiai fejlődés veszélyeinek kezelése, nem függetlenül egyes társadalomfilozófiai, politikafilozófiai kérdésektől (elsősorban a szabadság kapcsán).

Számtalan példát találhatunk ilyen és hasonló kérdések felvetésére a hagyományosan „magas” művészetnek elfogadott alkotások mellett a populáris kultúra különböző területein, kifejtett formában elsősorban a narratív jellegű médiumokban: az irodalomban, a filmben, a sorozatokban, a képregényekben és a videójátékokban. Az olyan klasszikus példák mellett, mint Aldous Huxley-nak a társadalmi tervezésről, az uniformizálásról és a kasztrendszerrel szülő Szép új világa, George Orwell-nek a totális politikai elnyomásról, ellenőrzésről és ideológiai indoktrinációról adott víziója az 1984-ben, vagy éppen Ray Bradbury *451° Fahrenheitje* a gondolat szabadság felszámolásáról, közismertek a technológiai fejlődés veszélyeit, a bürokráciát és a szabadságtól való megfosztást tematizáló filmek, mint a *Terminátor*, a *Brazil*, a *Mátrix*. A 20. században elsősorban a science fiction területén elterjedt disztópikus világépítés az elmúlt két évtizedben népszerű lett a – műfajilag egymással és a sci-fivel gyakran keveredő – posztapokaliptikus víziókban (*Mad Max*; *Waterworld*; *Az út*) és az ökológiai katasztrófa-filmekben (*Holnapután*; *Csillagok között*; *Snowpiercer*). Külön kategóriát alkotnak azokat a disztópikus képregényeket is, amelyek a megfilmesítésnek köszönhetően tettek szert világszerte ismertségre (*Judge Dredd*; *Watchmen*; *The Boys*, stb). Szintén adaptációként, egy-egy regény alapján készített sorozatként vált népszerűvé *A szolgálólány meséje*; *Az ember a Fellegvárban*; a *Csúfok*. Az ifjúsági (young adult) irodalomban az egyik legnépszerűbb zsánerként tartják számon a disztópiát, a goodreads.com oldal jelenleg több, mint 1700 ilyen angol nyelvű regényt tart számon. Lois Lowry, Suzanne Collins, James Dashner, S. J. Kincaid, Marie Lu, Veronica Roth és Paolo Bacigalupi könyvei magyar nyelven is nagy sikert arattak az elmúlt másfél évtizedben. Ugyanez érvényes a fiatalok szabadidő-eltöltésében egyre meghatározóbb szerepet betöltő videójátékokra (*Ghost in the Shell*; *Rise of the Robots*; *Matrix*; *Resistance*; *BioShock*; *Blade Runner 2033*; *Deus Ex*; *République*; *The Last Worker*, stb), amelyek gyakran népszerű filmek, sorozatok, képregények adaptációi. Médiumtól és műfajtól függetlenül érvényes ezekre, hogy a befogadó számára a disztópiák cselekményelemei, viszonyai könnyen felismerhetően saját korunk problémáit tükrözik. Ennek óhatatlan felismerése önmagában reflexió, amely lehetőséget ad a magasabb szintű, kritikai reflexióra, távlatilag a kritikai gondolkodás (ki)fejlődésére – egyfajta szándékolatlan, informális, kulturális tanulás útján.

Összegzés

A disztópiák befogadói természetesen nem egyformán tájékozottak, és nem ugyanazon a képességszinten helyezkednek el (már csak életkorukból adódóan sem) a reflektivitás és a kritikai gondolkodás tekintetében, ezért egyesek számára a disztópiák jelentik az első alkalmat a társadalmi vagy globális problémák tudatosítására, az azokon való gondolkodásra, mások számára ezek ebben a formában triviálisak. Mindenesetre valószínű, hogy a disztópiák sokak számára lehetőséget teremtenek a problémák ténye mellett összefüggések, okok és következményeket felismerésére, akár előítéletekről van szó, akár társadalmi igazságtalanságról, környezeti problémákról, vagy bioetikai dilemmákról. Ezáltal erősödik a kritikai gondolkodásra való képessége, ez a világhoz való viszonyulásának, attitűdjének részévé válik (reflektivitás). A disztópia szatirikus-fantasztikus jellege valójában rokon a Mihail Bahtyin által leírt népi kultúrával szubverzív és emancipatorikus jellegét tekintve. A saját korunk társadalmára, működésének diszfunkcionalitására való ráismerés a disztópiában ugyanazt a szerepet tölti be a mai populáris kultúrában, mint a középkori és reneszánsz népi kultúrában a karnevál és a groteszk. A disztópiára is érvényes Bahtyin megállapítása, miszerint a karneválon a hierarchia felfüggesztése (Bahtyin, 2002, 18), a szerepek megcserélődése és az átváltozások „a dolgok viszonylagosságában való vidám gyönyörködéshez, az azonosság és az egyértelműség jókedvű tagadásához, a dolgok önmagukkal való bárgyú egybeesésének elutasításához kapcsolódik” (Bahtyin, 2002, 50). Hasonlóképpen, a népi nevetéskultúrában a „groteszk realizmus” mindig „lefokozás” (Bahtyin, 2002, 29-31), „a fonákság, a visszájára fordítás logikája működik” (Bahtyin, 2002, 442). A groteszkhez szorosan kapcsolódik a szatíra mint „elvont tendencia szolgáltatába fogott groteszk” (Bahtyin, 2002, 74) „ellenzéki jellegű” (Bahtyin, 2002, 115). Minden esetben a rendnek és változhatatlanságának megkérdőjelezéséről van szó, leleplezésről, az igazság felmutatásáról. A disztópia nem kizárólag a fikcióban ábrázolt jelenségek és a valóság állapota közötti konkrét párhuzamok révén képes a fennálló kritikájának közvetítésére. Fontosabb ennél, hogy azt a látásmódot, attitűdöt fejleszti, amely szükséges kritikai reflexióhoz, tágabban a kritikai gondolkodáshoz, és amely nélkül társadalmi, demokratikus tudatosság, társadalmi részvételiség, aktív polgári szerepvállalás nehezen képzelhető el.

Irodalomjegyzék

- Adorno, T. W. (1970). Fétis-karakter a zenében és a zenehallgatás regressziója. Ford. Horváth Henrik. In T. W. Adorno, *Zene, filozófia, társadalom* (pp. 227-274). Gondolat Kiadó.
- Adorno, T. W. (1998). Előadás a líráról és a társadalomról. Ford. Hegyessy Mária. In T. W. Adorno, *A művészet és a művészetek* (pp. 48-62). Helikon Kiadó.
- Adorno, T. W. & Horkheimer, M. (1992). *A felvilágosodás dialektikája*. Ford. Bayer J., Geréby Gy., Glavina Zs. & Vörös T. K. Atlantisz Kiadó.
- Bahtyin, M. M. (2002). *François Rabelais művészete, a középkor és a reneszánsz népi kultúrája. Rabelais és Gogol. A szó művészete és a népi nevetéskultúra*. Osiris Kiadó.
- Baka, P. (2019). A kontrafaktumok zsáneregenealógiája és angolszász alfái. *Opus*, 11(6), 77-86.
- Bárány, T. (2022). Spekulatív fikció, határmunkálatok, műfaji olvasás. *Studia Litteraria*, 61 (3-4), 175-197.
- Benjamin, W. (1969). A műalkotás a technikai sokszorosíthatóság korszakában. In W. Benjamin, *Kommentár és prófécia* (pp. 301-334). Gondolat Kiadó.
- Boltanski, L. (2021). *A kritikáról. Az emancipáció szociológiájának vázlata*. Ford. Fáber Ágoston. L'Harmattan Könyvkiadó.
- Brost, M. (2016). Who Are You When No One's Watching? The Hunger Games, Surveillance and the Search for Self. In L. M. Demerjian (Ed.), *The Age of Dystopia: One Genre, Our Fears and Our Future* (pp. 91-100). Cambridge Scholar Publishing.
- Cameron, R. – Harrison, J. L. (2012). The interrelatedness of formal, non-formal and informal learning: Evidence from labour market program participants. *Australian Journal of Adult Learning*, Volume 52, Number 2, 277-309.
- Coburn, A. – Gormally, S. (2017). Critical Reflexivity. *Counterpoints*, Vol. 483: Communities for Social Change: Practicing Equality and Social Justice in Youth and Community Work, 111-126.
- Currie, G. et al. (2024). Learning from fiction. In A. James, A. Kubo & F. Lavocat (Eds.), *The Routledge Handbook of Fiction and Belief* (pp. 126-138). Routledge.
- D'Cruz, H. – Gillingham, Ph. – Melendez, S. (2007). Reflexivity, its Meanings and Relevance for Social Work: A Critical Review of the Literature. *British Journal of Social Work*, 37(1), 73-90.
- Domokos Á. (2019). Világgyár: SF-világépítés és -rekonstrukció irodalomórán. *Anyanyelvi Kultúrákövetítés*, 2(2), 58-96
- Dubourg, N. & Baumard, N. (2024). Do fictions impact people's beliefs? A critical view. In A. James, A. Kubo & F. Lavocat (Eds.), *The Routledge Handbook of Fiction and Belief* (pp. 141-158). Routledge.
- Eco, U. (1995). *Hat séta a fikció erdejében*. Ford. Gy. Horváth L. & Schéry A. Európa Kiadó.
- Fisher, M. (2021). *Kapitalista realizmus*. Ford. Tillmann Ármin – Zemlényi-Kovács Barnabás. Napvilág Kiadó. Második, javított kiadás.
- Hao Yue – Gatbonton, R. R. (2023). Critical Thinking on Soft Skills Development of College Students. *International Journal of Current Research*, 15(9), 25865-25872. DOI: <https://doi.org/10.24941/ijcr.45989.09.2023>
- Heidegger, M. (1988). *A műalkotás eredete*. Ford. Bacsó Béla. Európa Kiadó.
- Joseph, T. W. (2016). Victims of Global Capitalism in Margaret Atwood's Dystopian Imaginary. In L. M. Demerjian (Ed.), *The Age of Dystopia: One Genre, Our Fears and Our Future* (pp. 35-46). Cambridge Scholar Publishing.
- Kimmel, M. (2006). A tanári reflexió korlátai. *Pedagógusképzés*, 4(3-4), 35-49.
- Lapis J. (2020). Kontroll és bõr. Nyelvi és testi idegenség néhány kortárs disztópiában. *Prae*, 052, 48-54.
- Olay Cs. (2015). Benjamin és Adorno vitája a tömegkultúráról. In Fehér M. I. et al (Eds.), *„Vitában egymással”: Filozófusok disputái, kontroverziái* (pp. 317-340). L'Harmattan Kiadó.

Paige, N. D. (2024). The “willing suspension of disbelief”. The long history of a short phrase. In A. James, A. Kubo & F. Lavocat (Eds.), *The Routledge Handbook of Fiction and Belief* (pp. 28-40). Routledge.

Ryan, M.-L. (2001). *Narrative as Virtual Reality*. The Johns Hopkins University Press.

Schugurensky, D. (2000). The Forms of Informal Learning: Towards a Conceptualization of the Field. WALL Working Paper No. 19. <https://utoronto.scholaris.ca/server/api/core/bitstreams/2d91687e-a45f-4e36-9666-cd78356ee49c/content> Letöltés dátuma: 2025. február 17.

Suvin, D. (1972). A science fiction műfaj poétikája. Ford. Sz. Zehery Éva. *Helikon*, 18(1), 143-154.

Szivák J. (2014). *Reflektív elméletek, reflektív gyakorlatok*. ELTE Eötvös Kiadó.

Weiss J. (2016). A felvilágosodás dialektikájától a későkapitalizmus kritikai elméletéig. *Magyar Filozófiai Szemle*, 60(4), 50-69.

Hivatkozott dokumentumok

2018/C 189/01 = A Tanács ajánlása (2018. május 22.) az egész életen át tartó tanuláshoz szükséges kulcskompetenciákról. Az Európai Unió Hivatalos Lapja, 61. évf, C 189, 2018. június 4, 1-13.

Brachinger Tamás
SZABAD-E A MŰVELŐDÉS?

Absztrakt

Tanulmányomban, a kulturális politika hazai alakulásának klasszikus szereplőjével, az állammal foglalkozom. Igaz, az állam – központi és helyi kormányzat – csak egyik, de nem lényegtelen szereplője a kulturális politikának. Felsorolni is nehéz lenne az érdekelteket, így itt csak a „legfontosabbakat” említem meg: a lokális közösségek, a civil társadalom, a média, az életmód, az etnikai kisebbségek, az egyházi közösségek, valamint a piaci szereplők. Napjainkban a virtuális közösségek is. A rendszerváltás idején az egyik legfontosabb dilemma az volt, vajon a közművelődés intézményközpontú vagy civilközpontú legyen? A civilalapú kultúraszervezés gazdasági és társadalmi feltételei ma sem adóttak. A közelmúlt történelmének öröksége és jelenkori társadalmunk sajátossága, hogy a kulturális szereplők és a közönség továbbra is állami újraelosztásban érdekelt. Az elmúlt 15 évben a szakpolitikák érvényesítése helyett a kulturális ágazatban is jellemző az indoktrináció és a kurzusépítés szándéka. A kormányzat tehát jelentős szemléletváltáson esett át a rendszerváltozás időszakától napjainkig. Viszont a kulturális feladatellátás egy sokszereplős és sokdimenziós térben bonyolódik, így az állami akaratképzés kevésbé eredményes, mint például a köznevelési rendszerben.

Kulcsszavak: közművelődés; kulturális politika; autonómia

Bevezetés

A címadás szándékosan áthallásos. A második világháborút követően kibontakozó szabadművelődési mozgalom a felülről jövő, a politikai célokat szolgáló népművelést tagadta, és az egyéni, saját érdeklődésén alapuló, a társadalmi öntevékenységre ráépülő kulturális törekvések fejlődését kívánta támogatni (N. Szabó, 2020). Tudjuk, hogy milyen kimennetel. Ez az idealizált állapot évtizedekkel később, a rendszerváltás idején is követelményként fogalmazódott meg az új politikai elit meghatározó részében és a kulturális szakma progresszív köreiben. Az alkalmazkodás szubjektív feltételei - életképes civil társadalom, autonómiaigény és fenntartható öntevékenység hiányában – akkor sem voltak meg és a politikai akarat sem volt teljesen konzekvens. Vajon mi történt az elmúlt három és fél évtizedben? Közelebb vagy távolabb kerültünk ehhez a régóta fennálló célkitűzéshez?

Mottóként idézem Beke Pál gondolatait, annak érdekében, hogy tanulmányom szándéka világos legyen: „Ha a művelődési otthonok többsége nem úgy érte volna meg a rendszerváltozást és az azt követő tucatnyi évet, ahogyan, vagyis változatlan tevékenységszerkezettel, nem nagyon lehetne értelmezni korabeli, ma már több évtizedes szándékainkat. A mai napig igaz, hogy az intézmény nem a helybelieké. Hogy legkevésbé a helyben lakók határozzák meg munkájukat.” (Beke, 2010, p.11). A közművelődés jogi, társadalmi, szak-

mai fogalmához kapcsolódó problémakör ismertetésében a politikatudományi megközelítésen lesz a hangsúly, tekintettel arra, hogy a kormányzat kulturális „ágazattal” kapcsolatos felelősségvállalása a rendszerváltoztatást követően sem szűnt meg. A demokratizálódás folyamatában sem korlátozódott az csupán az állami szabályozói funkcióra, hiszen számos kulturális intézmény, közintézmény finanszírozását, fenntartását látja el vagy gyakorolja. Az ilyen szervezetek tulajdonosi jogát vagy az állam – önkormányzat maga gyakorolja, vagy különféle jogcímenek az államháztartáson kívül „létező” piaci vagy non-profit/civil szervezetekkel kapcsolatos támogatáspolitikát folytat. A múlt század kilencvenes éveiben, valamint az ezredforduló első évtizedében a kulturális politikai törekvések és a hozzájuk szorosan kapcsolódó kulturális kormányzás alapvetően szakpolitikai kérdésnek volt tekinthető, habár már az Antall-kormány idején is megjelent az indoktrináció alkalmazásának szándéka. A múlt század kilencvenes évei elején sarkalatos törvénnyel kialakított önkormányzati rendszer (1990. évi LXV. törvény a helyi önkormányzatokról¹), valamint a helyenként kibontakozó lokális önszerveződések azonban ennek ellent tudtak tartani, így alapvetően a központi kormányzat ellenőrzése-fenntartása alatt álló intézményekben vált láthatóvá, habár nem kizárólagossá ez a törekvés.

A kulturális politika fogalma

Alapvető kérdésnek tekintem, hogy tudunk-e a kulturális államügyekre úgy tekinteni, mint szimpla közpolitikai kérdésre (policy) vagy földrajzi és történelmi helyzetünkből adódóan annak valamilyen különleges, szimbolikus jelentőséget tulajdonítunk? A kulturális politika fogalmát rendszerint nagyon szűken használjuk a hazai helyzet leírásakor. Az etatista látásmód makacsul tartja magát, mert csak azokat az intézkedéseket értik rajta, amelyeket az állam „illetékes” minisztériuma megtesz. A Kádár-korra jellemző „művezető állam” gyakorlata nyilvánvalóan megszűnt, úgy finanszírozási, mint menedzselési-igazgatási vonatkozásban. Richard Pine szerint a kulturális demokrácia olyan állapot, amelyben mindenki szabadon választja meg a kultúráját és az állampolgár rendelkezik a feltételekkel, hogy helyesen tudjon dönteni. A kulturális demokratizmus viszont az a folyamat, amellyel ennek lehetőségeit megteremtjük (Pine, 1981). A programalkotás, más szóval a szakpolitikák előkészítése, menedzselése koncepcionális gondolkodást igényel, amely optimális esetben figyelembe veszi a szélesebb társadalmi-gazdasági kontextust. Ettől eltérő a politikai kormányzás, amikor a kulturális politika helyét átveszi a hatalompolitikai megfontolás. Annak egyik jellegzetes komponense az indoktrináció. Vitányi Iván tapasztalati módszerekkel hat olyan stratégiát különböztetett meg, amely a lehetséges kulturális politikákat megalapozhatja: a *kultúraőrző stratégia* a tradicionális koncepció. Abból indul ki, hogy mindig kevés ember volt és kevés ember lesz, aki a kor magasabb rendű kultúráját elsajátítja. Lényege, hogy az elit körében maradjon fenn a kultúra, azaz legyenek kevesek, akik megőrzik, átadják. A *felvilágosító stratégia* alapállása szerint is viszonylag szűk körben érvényesül a kultúra hatása, viszont arra irányul, hogy minél több ember számára legyen elérhető. Az *identitásépítő stratégia* esetén a kormányzat megmondja, hogy milyen

¹ 1990. évi LXV. törvény a helyi önkormányzatokról. <https://mkogy.jogtar.hu/jogszabaly?docid=990000065.TV>

kultúra kell a társadalomnak. Korunk egyik jelentős problémája az azonosságtudat. E stratégia legismertebb negatív formája a nacionalizmus. A *piaci stratégiának* két ága van. Az egyik a tartós „nemzeti és egyetemes” értékek megőrzésére és közvetítésére irányul. A piaci stratégia nemesebb változatát nevezhetjük haszonelvűnek, a magánhaszon mellett a közösségi hasznosulást is várják annak érvényesülésétől. Másik változata a kulturális ipar. A *jóléti állam stratégiájában* az adózási rendszeren keresztül a nemzeti jövedelem jelentős része a kormányzathoz kerül, amely jóléti-szociális, biztonsági, egészségügyi, oktatási, kulturális célokra jól-rosszul, hatékonyan-méltányosan osztja el a forrásokat. Nemkívánatos verziója a középszerűség, amelyet a nyereségre törekvő kulturális ipar is elért. A *posztindusztriális stratégiát* a jóléti állam tartós válsága alapozta meg. A „szórakoztatva tájékoztatás” (infotainment) a világ egyik legjövődélmezőbb „szolgáltatásává” vált. Ezzel egyidejűleg a kultúrában is lehetővé válik az uniformizált fogyasztás: ugyanazokat a kulturális termékeket fogyaszthatják a vásárlók-adófizetők. (Vitányi, 2007). A posztindusztriális stratégiához kapcsolódik az a dilemma, hogy a posztmodern kor a kultúravesztés és a kultúraváltás egyidejűsége (Agárdi, 2015). Amennyiben formális választás alapján kellene meghatározni a felsorolásból, hogy pontosan melyik stratégia érvényesül az Orbán-korszakban, akkor az ismérvek alapján az identitásépítő stratégia felelne meg annak leginkább. Nem hagyhatjuk azonban figyelmen kívül azt a körülményt, hogy a fennálló rezsim politikai kormányzást folytat, amelyben a letisztult szakpolitikák helyett leginkább hatalomtechnikai, hatalommegtartási szempontok érvényesülnek és csak annak alárendelten realizálhatnak szakpolitikai megfontolásokat.

A közművelődési feladatellátás mérföldkövei a rendszerváltozást követő két évtizedben

Agárdi Péter álláspontja szerint „*A marxista ihletettségű, de sokágú kultúrafelfogás bázisát és hitelét drámaian megrendítette az 1989-1990-es rendszerváltozás*”. Hozzáteszi, hogy ezt követően „születtek érdekes, szakmailag megalapozott baloldali kulturális stratégiák is”, de nem érvényesülhettek összkormányzati és gazdasági akarat híján nem tudták elejét venni a kulturális polarizálódásnak (Agárdi, 2015, p.199). A szocializmus éveiben erőteljes és világos kultúrpolitikája volt a hatalomnak: az állam fizetett és diktált. A modell tartós függőséget hozott létre, a művészek, a kultúra közvetítői és a közönség, most is fogékonyság arra, hogy elsődlegesen az államnak kell gondoskodnia a kultúráról. Mindeközben a piacgazdaság, valamint a nonprofit szervezetek expanziója jelentős mértékben átalakította a viszonyokat, a kulturális szolgáltatások populáris, valamint speciális területein. A piacgazdaság kiépülésével elsődleges, majd másodlagos egyenlőtlenségek alakultak ki (Kuti, 1991a), amelyek a kultúrához való hozzáférés esélyének egyenlőségét sem segítették. A rendszerváltozást követően az érdekeltek értékalapú vitát folytattak – a politikai szférában és annak értelmiségi holdudvarában – arról, hogy az állam milyen mértékben feleljen a kultúra finanszírozásáért és a kulturális feladatok ellátásáért. A liberális megközelítés a piaci megoldásokat, valamint a civil társadalom szerepvállalását preferálta, egyidejűleg az állami minimalizmust hirdetve. A konzervatív és a tradicionális szocialista megközelítés alapvetően etatista volt, fontosnak tekintette az állam hangsúlyos jelenlétét, legfeljebb a szereposztást képelték eltérően. Az utódpart súlyos örökségétől, az akkor

már okafogyottá vált Aczél-féle kultúrpolitika emlékeitől kívánt szabadulni, a kormányra került jobboldal és szatellit értelmisége „mérsékelt” kultuszkormányzásra készült, amihez a meglévő intézményrendszert is igénybe kívánta venni. Az elitcsere mégsem volt teljeskörű. Az új – immár legitim – hatalom számára az internacionalizmus meghaladásának igénye adta a morális alapot. Ezzel egyidejűleg a kulturális irányításra is hatással volt az európaizálódás kihívása, így az egyszerre támadó valid érdekek közötti kényes egyensúlyt nehéz volt megteremteni. A kulturális tér többszereplőssé vált, annak profitábilis területei viszonylag gyorsan piaci alapú működésre váltottak, megnőtt a privát szféra szerepe az úgynevezett konzervkultúra transzfereiben; például a lap- és könyvkiadásban, a hang- és képhordozók kiadásában és forgalmazásában, a filmforgalmazásban, a mozi-üzemeltetésben. Az ezredfordulót követően az internetes lapkiadás, online hírközlés, a közösségi portálok működtetése szintén forprofit jellegű, kisebb részben közösségi finanszírozású. Természetesen, nem hagyhatjuk figyelmen kívül a kultúra területén a kvázi magánosítást sem, mivel az állam – beleértve az önkormányzati szintet is – kiterjedt gyakorlatává vált a forprofit és a nonprofit gazdasági társaságok alapítása és működtetése. A kormányzatok közvetlen felelősségi területe a közművelődés. Az 1990-1997 közötti időszakban ez a terület komoly sérüléseket szenvedett. Ez volt az állami minimalizmus időszaka. A szóban forgó időszak – témánk szempontjából – legfontosabb írása Kuti Éva és Marschall Miklós 1991-ben megjelent *Ki finanszírozza a kultúrát, miért és hogyan?* (Kuti-Marschall, 1991). Ez a közlemény alapozta meg a kulturális járulék bevezetését, illetve a 1993. évi XXIII. törvény a Nemzeti Kulturális Alapról² című jogszabály megalkotását. Az Országgyűlés 2010. január 1-vel megszüntette a kulturális járulékot, és helyette az Alap fő bevételi forrása-ként az ötöslottó szerencsejáték játékadójának 90 százalékát jelölte meg.³ A települések kulturális intézményei részére – a kulturális normatíva 1998-as bevezetéséig – lényegében ez volt az egyetlen állami forrás. (Brachinger, 2016).

Az 1997. évi CXL. törvény⁴ hatályba lépése jelentős előrelépésnek tekinthető a korábbi hétéves periódushoz képest, hiszen az akkor hatályos önkormányzati törvény még nem határozta meg a szaktörvény által részletezett feladatokat A helyi szintű közművelődési feladatellátásban és finanszírozásban öt lényeges változás történt:

- 1) definiálta az önkormányzatok számára – meglehetősen plasztikusan – a közművelődési feladatok körét,
- 2) előírta a településeknek – immár de jure –, hogy gondoskodni kell közösségi szinterről, a városokban a közművelődési feladatok intézményi keretek közötti ellátásáról, (ebben az esetben indifferenssé vált, hogy ki látja el a feladatot),
- 3) előírta az önkormányzatoknak közművelődési rendelet megalkotásának törvényi kötelezettségét (ez természetesen a könyvtári ellátást is tartalmazza),

² 1993. évi XXIII. törvény a Nemzeti Kulturális Alapról. <https://net.jogtar.hu/jogszabaly?docid=99300023.tv>

³ T/5395. számú törvényjavaslat (2008) a Nemzeti Kulturális Alapról szóló 1993. évi XXIII. törvény módosításáról
2010. évi CLXVII. törvény a Nemzeti Kulturális Alapról szóló 1993. évi XXIII. törvény módosításáról

⁴ 1997. évi CXL. törvény a muzeális intézményekről, a nyilvános könyvtári ellátásról és a közművelődésről. <https://net.jogtar.hu/jogszabaly?docid=99700140.tv>

- 4) lehetővé tette a helyi kulturális szervezetek számára Közművelődési Tanács létrehozását, amely az „ágazatot” érintő valamennyi kérdésben javaslattevési, véleményezési jogot biztosított a társadalmi testületek részére,
- 5) valamint bevezette a lakosságárányos központi normatívát a települési és a megyei önkormányzatok számára. Annak mértékét évről-évre a költségvetési törvényben határozták meg (Brachinger, 2014).

A szaktörvény elfogadását követő időszak legkarakterisztikusabb kormányzati dokumentuma *A szabadság kultúrája. Magyar kulturális stratégia 2006-2020* című koncepcionális anyag előíranyozta a 2006-2020 közötti időszak kormányzati kulturális törekvéseit.

A hivatkozott dokumentumnak négy prioritása volt:

- a kultúra közösségteremtő szerepének erősítése (Közösségek);
- a nemzet tárgyi és szellemi kulturális örökségének gondozása (Örökség);
- a kulturális alkotás korszerű intézményi feltételeinek kialakítása (Kortárs kultúra);
- az esélyegyenlőség biztosítása a kulturális javakhoz és szolgáltatásokhoz való hozzáférésben (Nyitott kultúra) (Bozóki, 2005).

Számos, a településekig leszivárgó intézkedés történt ebben a programalkotási munkában, amely az ismertetett stratégia alapelveire épül: KÖZKINCS, PANKKK, AGORA. Ezzel egyidejűleg, illetve azt megelőzően, a kulturális tárca és az önkormányzatok is készítettek koncepcionális terveket – már a '97-es szaktörvény előtt is –, de a Bozóki-féle dolgozat után kezdett egységesülni a célmegjelölés. Külső körülményként még vegyük figyelembe, hogy EU tagságunk előzmények nélküli tervezési „kényszere” is közrejátszott a stratégiaalkotási tevékenység széleskörű alkalmazásában (Brachinger, 2016). Ez a dokumentum a 2. Orbán-kormány hivatalba lépését követően nem szerepel egyetlen kormányzati szakpolitikai hivatkozásban sem.

Fordulat a közművelődés funkciójának megítélésében

*A Nemzeti Ügyek Politikája 2010*⁵ című kormányprogram - eredetileg a Fidesz választási programja - hat fejezetének egyike sem tartalmaz expressis verbis programelemeket a kulturális politikáról. Később, a 2014-es, 2018-as és 2022-es országgyűlési választások eredményeképpen is hivatalban maradt Fidesz-KDNP kormányok jelölőszervezetei egyáltalán nem hirdettek meg választási programot, így a kulturális szakpolitikai szándékok egyik választási terminust megelőzően sem manifesztálódtak. A kulturális kormányzat (a 2. Orbán-kormány idején) megbízásából készült „A magyar közművelődés szakpolitikai koncepciója” című dokumentum. Ezzel kapcsolatban így fogalmazott a korabeli kulturális államtitkárság: „a koncepció jelentősége abban van, hogy értékrendet vállal...” A közművelődés szerepét így értékeli annak bevezetője: “A közművelődést a magyar kulturális kormányzat olyan személyiség-, közösség-és társadalomfejlesztő programnak tekint, amely a polgárok aktív közösségi művelődésén alapul. A magyar közművelődés ma

⁵ A Fidesz 2010-es választási programja. https://www.langzsolt.hu/upl/files/nemzeti_ugyek_politikaja_8481.pdf

is egy a nemzet jövőjével, mert a közművelődésben a kultúra épít nemzetet”⁶(Cserép-Németh,2012:1). Ez a közösségi művelődés alapvetése, amelyben hasonlóságot mutat „A szabadság kultúrája” dokumentumhoz. A koncepciótervezet pillérei: 1. A közművelődés intézményei. 2. Közművelődés és felnőttképzés. 3. A közösségi művelődés (a koncepció leghangsúlyosabb fejezete). 4. Kulturális vidékfejlesztés-civil közművelődés. 5. Határon túli magyar kultúra. 6. A kulturális örökség digitalizálása- a digitális kultúra szerepe a közművelődésben. 7. Ifjúsági közművelődés és közoktatás kapcsolata. 8. A magyar nyelv ügye. 9. Hagyományápolás. (Cserép-Németh, 2012). Álláspontom szerint a két stratégia közötti alapvető különbség, hogy amíg a Bozóki-féle dolgozat átfogó stratégiai területeket jelölt ki, a másik dokumentum programozási területeket határoz meg a kultúrán belül és inkább az operatív tervekkel jellemző konkrét intézkedéseket is leírja. A szerzők utalnak a 1997. CXL. törvény módosítására, amellyel „aprópénzre váltható” a koncepció célrendszere. A kapcsolódó törvénymódosítás 2012. októberében megtörtént, de a stratégiai tervet nem hagyta jóvá a kulturális kormányzat és nem is köszönt vissza az a szándék a jogszabály akkori vagy későbbi módosításaiban. Fontos megjegyezni, hogy egy közpolitika kidolgozásakor a jogalkotási tevékenység követi és nem megelőzi a programalkotást.

A 2010 utáni időszak kulturális politikája indítékait Bozóki András politológus a következőképpen fogalmazza meg: „Nem klasszikus kultúrharcot folytat – mert ahhoz érvelni kellene –, hanem elitcserét visz végbe, amelynek lényege a szellemi és politikai függetlenség felszámolása. Nem kultúrharc zajlik, hanem harc a kultúra ellen” (Bozóki, 2013. p. 250). Korábban, pontosabban az első Orbán-kormány idején (1998-2002 között), még stratégiai ágazatnak számított a kultúra, határozott ideológiai célokkal: a polgári Magyarország megteremtésével. A 2010-es években azonban ezt a szakpolitikai hozzáállást negligálta a kormányzat, amelynek a helyét a szimbolikus politika vette át, amely homogenizál a „nemzeti összetartozás” ürügyén és elutasítja a kultúra autonómiáját, sokszínűségét, szabadságát. (Bozóki, 2013). Az Orbán-korszak kulturális ágazatot érintő döntési jellegzetességeinek megértéséhez háttérmagyarázat lehet, hogy míg a 1990-2010 közötti időszakban – az úgynevezett konszolidált demokrácia éveiben – egy sokszereplős játéktéren, a különféle törekvések eredőjeként formálódtak a döntések, addig a 2010 utáni kurzus egyetlen politikai formáció törekvéseinek az eredménye. Utóbbi időszak attribútuma a cezúra, az addigi politikai rendszertől való erőteljes elhatárolódás a kormányzás teljes spektrumán. Deklarált szakítás történt a korábbi két évtized „átmeneti” korszakától (Nemzeti Együttműködés Rendszere). Az új korszak attribútumaivá váltak a rendkívüli kormányzás – a rendkívüli jogrend, számos esetben tette/teszi lehetővé a legkülönbözőbb jogszabályok szűkkörű és nem transzparens módosítását vagy megalkotását –, a kormányzás autokratikus jellege, amelynek egyik jellegzetessége a központosítás. (Körösné, 2015). Ennek a politikának a társadalmi feltételei is adóttak, amit a korszakhatár közelében két adatfelvétel is igazol. A 2009-es European Value System, illetve a 2013-as TÁRKI értékvétel eredményei megmutatják, hogy a magyar társadalomban rendkívül magasak az állam szerepvállalására vonatkozó állampolgári elvárások. A mérésekből az is megállapítható – és ez a tanulmányomban ismertetett folyamat irányának alakulását

⁶ A szóban forgó dokumentum a Nemzeti Erőforrás Minisztérium megbízásából készült

szintén igazolja -, hogy a magyar társadalom értékrendszere, gondolkodása a nyugat-európai, de számos régióbeli országhoz viszonyítva is zártabb, továbbá az autonómiák jelentőségét sem tartja sokra (Valuch, 2024).

A kormányzati akaratképzés előbb ismertetett hatásai közvetlenül a központi kormányzati fenntartásban vagy tulajdonban lévő kulturális intézményeknél tudtak érvényesülni, a jogalkotáson keresztül azonban az önkormányzati szférát is érintették. Ennek egyik kiemelkedő példája volt a 2010-es évek elején a köznevelési törvény⁷ és az új önkormányzati törvény⁸ megalkotása, továbbá az 1997. évi CXL. törvény módosítása⁹. Utóbbi nem tette normává „A magyar közművelődés szakmapolitikai koncepciója 2014-2020.” céljait. Egyidejűleg a megyei múzeumok rövid időre állami fenntartású intézménynyé váltak a megyei könyvtárakkal együtt. Ezen csavart egyet a kulturális szaktörvény módosítása, mivel a megyei múzeumi szervezeteket és a megyei könyvtárakat átadta a megyei jogú városoknak, a többi (mintegy 200) múzeumot az önkormányzatok fenntartásába került, tehát ez – kivitelesen – a feladatellátás decentralizálásának tekinthető. (Brachinger, 2016).

A nyilvános könyvtári ellátás és a közművelődés intézményrendszerét a törvénymódosítás nem érintette, azaz továbbra is helyi önkormányzati feladatkörben hagyta a 2013-ban hatályba lépő önkormányzati törvénnyel szinkronban. A vidéki kulturális infrastruktúra fejlesztésére, a járások létrehozásához igazítottan a koncepciótervezet 2015 végéig 615 Integrált Községi Szolgáltató Tér (IKSZT) kialakítását irányozta elő az ötezer főnél kisebb lélekszámú települések viszonylatában. Jelentős – szakmailag nehezen igazolható – változás a köznevelési és az önkormányzati törvény előírásaiból adódóan az önkormányzati fenntartású általános művelődési központok megszűnése. Ezt megelőzően ezeknek az intézményeknek az elterjedésében jelentős szerepet játszott az önkormányzatok költségvetési helyzetéből adódó integrációs kényszer. A múlt század nyolcvanas éveitől ezek az intézmények szervesültek, így a fiskális szempontot kiegészítette a helyi társadalom szükségletének beépülése a feladatellátásba, tehát valódi lokális intézményekké alakultak, ahol az óvodáskortól, sőt, a csecsemőkortól kezdődően a nyugdíjasok közösségéig minden lakópolgár intézményhasználóvá válhatott. Intézményi keretet kapott a helyi társadalom, horizontális integrációk alakultak ki a különféle generációk és életmódcsoportok között. Az „általános művelődési központ” (ÁMK) a szocializáció feltételeinek szervező központja, a lakóközösség önszerveződő képességének kibontakozása és az osztársadalmi gyakorlat helyi újratermelésének színtere. Az ÁMK olyan közösségi színtér, amelyben a közoktatáson keresztül szerencsésen találkozhatott a társadalmi elvárás a lokális elvárásokkal. Ez az organizálódott rendszer a közoktatási feladatok államosításával megszűnt (Brachinger, 2014).

A kulturális kormányzat 2010 után már nem a hagyományos kormányzati munkamegosztásban végzi szakpolitikai tevékenységét. A kulturális politika formálása kikerült a

⁷ 2011. évi CX. törvény a nemzeti köznevelésről. <https://net.jogtar.hu/jogszabaly?docid=a1100190.tv>

⁸ 2011. évi CLXXXIX. törvény Magyarország helyi önkormányzatairól. <https://net.jogtar.hu/jogszabaly?docid=a1100189.tv>

⁹ 1997. évi CXL. törvény a muzeális intézményekről, a nyilvános könyvtári ellátásról és a közművelődésről. <https://njt.hu/jogszabaly/1997-140-00-00>

közpolitikai, ágazati keretrendszerből, ami jól nyomon követhető a kormányzati struktúra változásán. A kulturális intézmények felügyeletében, fenntartásában jelentős fragmentálódás következett be. A filmtámogatási rendszer kormánybiztost kapott, a külföldi magyar intézetek elkerültek a kulturális kormányzattól. A legfurcsább kormányzati képződmény – habár számos terület kapott miniszteri-, miniszterelnöki- és kormánybiztosi felügyeletet 2010 után – *„A tudatos nemzeti közjogi gondolkodás megalapozásával és ehhez kapcsolódva a magyar kulturális értékek megőrzésével és fejlesztésével összefüggő feladatok ellátásáért felelős miniszterelnöki megbízott”*. Ebben a címben expressis verbis jelenik meg a kultuszeremtés szándéka. Szellemi előzménynek tekinthetjük a korszaknyitó „Köt-csei beszédet” (2009. szeptember 5.), amely értékjelölő programként a felesleges értékviták lezárását szorgalmazta. Ez világossá teszi – többek között – a hivatkozott miniszterelnöki megbízott tevékenységét is, amely azt betöltő személy halálával 2018-ban megszűnt. A Magyar Művészeti Akadémia (MMA) köztestületté alakításával¹⁰ és kanonizálásával – amely húsz évig társadalmi szervezetként működött - az MTA szervezetével azonos jogállásúvá vált. A kormányzás explicit céljává tette a kontroll megerősítését a kultúra finanszírozása és a kultúraközvetítés csatornáit felett. A korábbi plurális szakmai delegálási gyakorlattal szemben ugyanis az MMA kapta meg az exkluzív jogot arra, hogy a Nemzeti Kulturális Alap (NKA) szakmai kollégiumaiba tagokat delegáljon. Hasonló szándékokat tükrözött a Nemzeti Művelődési Intézet, mint költségvetési intézmény megszüntetése, amely 2017. január 1-től a lakiteleki Népfőiskola Alapítvány által létrehozott Nemzeti Művelődési Intézet NKKft-ként működik. Így az ideológiamentes működés kevésbé biztosítható -országos, szakmai intézményről és közfeladatellátásról lévén szó -, mert míg más ágazatokban a szakmai sztenderdek viszonylag egzaktan meghatározhatók, addig a kulturális ágazatban ez egyébként is nehezebben mérhető (Brachinger, 2016).

Szakmailag és jogilag is nagyon ellentmondásos döntésként értékelhetjük a kulturális területen foglalkoztatottak közalkalmazotti jogállásának megszüntetését a 2020. évi XXXII. törvénnyel.¹¹ A kormányzat részéről a hatékonyabb munkavégzés irányába tett lépésként indokolták azt. Azért is tekinthetjük ellentmondásosnak ezt a változást, mivel az érdekelték döntő része a jogszabályváltozást követően is olyan közgyűjteményi, közművelődési intézményben dolgozik, amelyek önkormányzati fenntartású költségvetési szervek. A jogállásváltozás óta ezek az intézmények változatlan költségvetési feltételek és szervezeti keretek között működnek. A munkavállalók munkajogi védettsége, ad absurdum szakmai integritása egyértelműen gyengült. A Közgyűjteményi és Közművelődési Dolgozók Szakszervezete a következő nyilatkozatot adta ki az ismertetett jogszabálmódosítással kapcsolatban: *„Kivéreztetett és az államnak kiszolgáltatott önkormányzatok, cselédbéren tartott és kiszolgáltatott alkalmazottjai lesznek, csökkenő létszámban. A közgyűjteményekben őrzött értékek átadásához jól képzett, motivált alkalmazottak kellenek. Alulfizetetten, kiszolgáltatott állapotban, a legnagyobb lelkesedéssel sem lehet hosszú ideig színvonalasan dolgozni”* (Bogatin, 2020).

¹⁰ 2011. évi CIX. törvény a Magyar Művészeti Akadémiáról. <https://net.jogtar.hu/jogszabaly?docid=a1100109.tv>

¹¹ 2020. évi XXXII. törvény a kulturális intézményekben foglalkoztatottak közalkalmazotti jogviszonyának átalakulásáról, valamint egyes kulturális tárgyú törvények módosításáról. <https://njt.hu/jogszabaly/2020-32-00-00>

A kulturális területen a központosítás talán legszimbolikusabb lépése volt a Magyar Nemzeti Múzeum Közgyűjteményi Központ felállítása. Ez a konstrukció 2024 júliusától működik. A 40 intézményből álló megszervezet több mint 24,5 millió darabos gyűjteményt őriz (Demeter, 2024). Természetesen az integrációt megelőzően a betagozott intézmények jogilag és szakmailag is évtizedek óta önálló szervezetként működtek. Érdeemes lesz a mamutintézmény működését értékelni egy teljes, lezárt gazdálkodási évet követően – különös tekintettel arra –, hogy milyen módon tudnak majd a szervezeti egységek autonóm módon működni a korábbi állapothoz képest, akár szakmai, akár gazdálkodási, akár menedzselési szempontból.

Az ebben a fejezetben ismertetett időszak progresszív komponense volt a *„Cselekvő közösségek – aktív közösségi szerepvállalás”*¹² nevű pályázati projekt, amelyet 2016-2019 között bonyolított három, akkor még önálló nemzeti kulturális intézmény konzorciuma: Szabadtéri Néprajzi Múzeum (SZNM) – Múzeumi Oktatási és Módszertani Központ (MOKK), az NMI Művelődési Intézet Nonprofit Közhasznú Kft. (NMI Nkft), továbbá az Országos Széchényi Könyvtár (OSZK).

A program célja volt *„a társadalmi aktivitás növelése, a fejlesztésbe bevont településeken a közösségi szerepvállalás erősítése, a települések önkormányzatai, kulturális intézményei és lakosai közötti kapcsolatok erősítése, az együttműködés kultúrájának magasabb szintre emelése. A kulturális intézmények egyedi eszközeivel folyamatos szakmai-módszertani támogatás biztosítása a települések és azok kulturális intézményei, és/vagy civil szervezetei számára társadalmi kohéziót erősítő, közösségfejlesztési folyamatok megvalósításához.”* (cselekvokozossegek.hu)

A pályázati programban célul tűzték ki 54 „társadalmiasítottan működő intézmény” létrehozását. Az ehhez a tevékenységhez készült módszertani útmutató (2019) a következőképpen fogalmaz: Az igények ismerete, felismertetése és felkeltése a közművelődési szakember feladata, azaz a mi szakértelmünk ebben rejlik: ismerni, felismerni, felkelteni a közösségeink igényeit, és segíteni azok megvalósulását. Az együttműködés kialakítása mellett a kölcsönösségre szükséges hangsúlyt fektetni. A jó partnerség kulcsa az adott munkafolyamatokban részt vevők kiegyensúlyozott szerepvállalása – akár az egyén, a közösség vagy meghatározott szervezetek szintjén. A fentiekből eredően a közösségi művelődési intézmények és a helyi polgárok egymáshoz való viszonya helyzetről-helyzetre, időszakról-időszakra változik. A közösségi művelődési intézmények és a helyi polgárok viszonyában a saját igényeik, szükségleteik tárgyában a polgárok a szakértők. Folyamatos párbeszéd szükséges a lakópolgárokkal, hiszen csak így tudható, hogy miben és hogyan lehet az inkluzív intézmény a szolgálatukra. Ehhez érdemes olyan helyzeteket teremteni, amelyek alkalmat kínálnak a cselekvésre. Optimális esetben a közművelődési intézmény programjainak résztvevői már a szakemberek nélkül is képesek lehetnek szándékaik megvalósítására. Ilyenkor abban, akkor és oly módon legyünk segítségükre, amiben, amikor és ahogyan azt igénylik ((Beke et al, 2019: 27-28). Ezt az ideális állapotot irányozta

¹² <https://cselekvokozossegek.hu/>

elő a projekt, amely egy, a kulturális ágazatot érintően korábban nem tapasztalható innováció keretében valósult meg. Ahogy azonban a Kádár-kor „nyitott ház kísérletei” (Beke Pál és munkatársai által használt kifejezés) esetében is hiányzott a befogadó demokratikus társadalmi környezet és politikai klíma ahhoz, hogy fenntartható legyen egy ilyen integráció, úgy a 2010-es évtized végére szintén erőteljesen inflálódott a megújuló tanuló intézmények sikeres befogadása a helyi társadalomba. Nem kapcsolódik közvetlenül az ismertetett pályázati programhoz, azonban tartalmában nagyon hasonló törekvés volt a 2010-es évek elején a kulturális kormányzat által kánonba emelt „közösségi művelődés” fogalmának szisztematikus alkalmazása, illetve az ezzel kapcsolatos jó gyakorlatok szorgalmazása és promóciója, például a NMI közreműködésével. A közművelődés alternatívájaként is emlegetett közösségi művelődés gyakorlatának az elterjedése az előbbieken ismertetett okok miatt elmaradt, az azzal kapcsolatos szakmai diskurzus a 2020-as években elcsendesedett. „A közösségi művelődés akkor lehet sikeres praxis és szemlélet, ha az állampolgárok minden héten szerepet vállalnak a közéletben, közösségük életében, ha hétköznapi dologgá válik participáció” (Brachinger, 2014:11).

Az ismertetett téma szempontjából releváns változtatás még törvényelőkészítési fázisban van, e tanulmány írásakor az Országgyűlés honlapján a törvényjavaslatok között még nem fellelhető, azonban az index.hu hírportál – feltehetően minisztériumi forrásból – részleteket közölt abból. A 1997. évi CXL. törvény¹³ hatályban lévő preambuluma a következőképpen fogalmaz: *A kulturális örökséghez tartozó javak múltunk és jelenünk megismerésének pótolhatatlan forrásai, a nemzeti és az egyetemes kulturális örökség egészének elválaszthatatlan összetevői; szellemi birtokbavételük minden ember alapvető joga. Az e fogalomkörbe tartozó értékek különös védelme, megőrzése és fenntartása, valamint a nyilvánosság számára történő széles körű és egyenlő hozzáférhetővé tétele a mindenkorai társadalom kötelezettsége. Az információs társadalom és a demokratikus jogállam működésének alapfeltétele a könyvtári rendszer, amelyen keresztül az információk szabadon, bárki számára hozzáférhetők. A könyvtári ellátás fenntartása és fejlesztése az állampolgárok és a társadalom egésze szempontjából szükséges, a könyvtári és információs szolgáltatás állami fenntartása stratégiai jelentőségű. A könyvtári rendszernek az állampolgárok érdekeit kell szolgálnia. A társadalom közös érdeke a nemzeti, nemzetiségi kulturális hagyományok megőrzése, méltó folytatása, a közösségi és egyéni művelődés személyi, szellemi, gazdasági feltételeinek javítása, a polgárok életminőségét javító, értékhordozó tevékenységek, valamint az ezek megvalósulására létrejött intézmények és szervezetek működésének elősegítése, amely törekvés a kulturális alapellátás rendszerében testesül meg. A regnáló kormányzat a kulturális ágazat szabályozásának átfogó és radikális átalakítását tervezi. A kormányközeli index.hu hírportál jutott hozzá és tette közzé a szakterületet érintő törvénymódosítások tervezetének egyes részleteit, amely érinti a szóban forgó szaktörvény preambulumát. A jogszabályok bevezető része egyfajta értékn nyilatkozat, amely a rigid normaszövegeket helyezi*

¹³ <https://njt.hu/jogszabaly/1997-140-00-00> 1997. évi CXL. törvény a muzeális intézményekről, a nyilvános könyvtári ellátásról és a közművelődésről

egy társadalmi-politikai-ideológiai kontextusba. Az alább idézett szövegből megállapítható a két és fél évtizede megfogalmazott gondolatokkal való szakítás jogalkotói szándéka.

A tervezett változtatás a törvény bevezető szövegét a portál által nyilvánosságra hozott információ szerint a következőképpen módosítaná: *„A magyar kultúra megélése minden magyar ember – éljen határon innen vagy túl – alapvető joga. A kultúránk nemzetfenntartó erő, mely identitásőrző és megerősítő szerepe mellett megjeleníti a magyar kultúrkiválóságot a nemzetközi térben is.”* (Sümegei, 2024a)

Minimális tartalomelemzéssel megállapítható, hogy a két szövegezés tartalma között jelentős különbség van, még akkor is, ha egy jogszabály preambuluma jogi kötőerővel nem bír. A legfeltűnőbb talán a jelenkori társadalmi-kulturális kontextusra való hivatkozás hiánya. A kulturális kormányzat – jelenleg a kormányzati struktúrában Kulturális és Innovációs Minisztérium – az ismertetett jogszabályváltoztatást nem transzparens folyamatban, a társadalmi egyeztetést mellőzve készíti elő „egyes kulturális tárgyú törvények és rendeletek módosításáról”. Ezek az információk a független közéleti portálok tényfeltáró munkájából tudhatók.

A 2024-es év elején egy másik javaslatot ismerhetett meg a szakmai közvélemény, amelyet azonban – annak nyilvánosságra kerülést követő visszhangok miatt – azóta visszavontak. Indikátorként használhatjuk viszont arra, hogy milyen is a kormányzati gondolkodás a kulturális ágazat teljes keresztmetszete és vertikuma irányításáról. Az önkormányzati intézmények így-úgy sokszínű, relatíve még mindig autonóm világát közvetlenül korlátozta volna a tervezett intézkedés egy erőteljes központosításon, homogenizáláson keresztül. Az azóta visszavont vagy prolongált tervezet 5. *Irányítás, felügyelet Módszertani irányítás* fejezetében a következő elképzelések szerepeltek:

A Magyar Nemzeti Múzeum koordinálta volna a vármegyei hatókörű város múzeumok szakmai módszertani együttműködését. A vármegyei hatókörű városi könyvtárak szakmai módszertani együttműködését az Országos Széchényi Könyvtár koordinálta volna. A Nemzeti Színház látta volna el a vármegyei hatókörű városi színházi szervezetek szakmai együttműködésének szervezését. A Nemzeti Filharmonikusok látták volna el a vármegyei hatókörű városi komolyzenei szervezetek szakmai együttműködésének szervezését. A Nemzeti Táncszínház látta volna el a vármegyei hatókörű városi táncszervezetek szakmai együttműködésének szervezését. A Petőfi Kulturális Ügynökség a Magyar Művészeti Akadémiával közösen látta volna el a települési alkotóművészeti szervezetek szakmai együttműködésének szervezését (Sümegei, 2024b).

A közművelődés szereplőinek autonómiakorlátozása, az önkormányzati hatáskörök visszametszése tehát permanens jelenséggént értékelhető a 2010 óta eltelt másfél évtizedben. Ebben a fejezetben a regnáló rezsim e mögött meghúzódó indítékait igyekeztem megvilágítani, illetve annak jellegzetes, expresszív eseteit bemutatni.

A kilátásokról

A hazai kilátások szempontjából tanulságos lehet egy – az elmúlt évtizedben hasonló utat bejárt – régióbeli országgal történő összehasonlítás. Lengyelországban az itt ismertetett hazai folyamathoz hasonló jelenségekkel lehetett találkozni, hiszen ott is egy autokratizá-

lódó politikai rendszer épült ki. Igaz, 2023 őszén a lengyelországi parlamenti választásokon az ottani illiberális törekvéseket sikerült megtörni. A qubit.hu portálon 2024-ben Nagy Gergely hasonlította össze a két ország kultúráját érintő kihívásait a hasonló reprezentatív feltételek között. Megállapítható, hogy a politikai indoktrinációs szándékok és hegemónikus törekvések hasonlósága mellett a különbségek is nagyon lényegesek. A lengyel társadalom autonómiaigénye, a lengyel civil társadalom intaktsága – ezt számos egzakt mérés bizonyítja – jobb állapotban van a hazainál és az esetleges változások szempontjából ez egy szükséges előfeltétel. A lengyel viszonyokra utalva megállapítják, hogy a kulturális életre nincs mindig egyértelmű hatása a hegemon kormányzati törekvéseknek, ahogy a nagy intézmények feletti befolyás megszerzésének sem, főként egy népes társadalomban és decentralizált országban. Az a körülmény, hogy számos nagyváros van (37 városnak van 100 ezernél nagyobb népessége), amelyekben sok kulturális és művészeti intézmény található, lehetővé teszi, hogy „a művészeti élet máshova költözik” (Nagy, 2024). Álláspontom szerint posztindusztriális korszakunkban – amelyet az egymást átjáró kultúrák jellemeznek –, meglehetősen anakronisztikus törekvésként értékelhető mindaz, amit az ismertett hazai kormányzati szándékok tételeznek, amely ugyan hatalompolitikai logikával racionálisnak tűnik, de társadalomszervezési oldalról fenntarthatatlan. Habár, paralel tapasztalható igény a bezárkózásra és izolációra is a magyar társadalom egy jól látható részében a digitális korszak ellenében. Utóbbi körülmény az ismertett kormányzati szándékok támogatását segítheti és ez – figyelemmel a magyar társadalom értékpreferenciáira, az állammal kapcsolatos hagyományosan jelentős elvárásaira, a civil társadalom fejlődésének megtorpanására, az állampolgári cselekvőképesség deficit helyzetére – kedvező klímát teremt az ilyen irányú politika érvényesülésének. A bemutatott döntések és tervezett kormányzati törekvések együttesen sem tudták megteremteni, illetve visszafordíthatatlanná tenni az autokratikus törekvések érvényesülését a magyar kulturális élet egészének működtetésében és az állampolgárok művelődése korlátozottan van kitéve az indoktrinációnak – jóval kisebb mértékben, mint az oktatási rendszerben –, de az autonómia, sokszínűség tereit kétségtelenül leszűkítették. A kultúrát érintő kormányzati törekvések deklarált céljait – például a kánonba emelt közösségi művelődés kiteljesülését – gyakran nem igazolja vissza a hétköznapi praxis. Jelenkori viszonyainkra a hazai kulturális szférában tehát ez a kettősség jellemző. A szakmai autonómiák esetlegesen bekövetkező visszaállítása túlmutat az ágazat közpolitikai keretein és azok teljesülése a kormányzati-politikai rendszer egészét érintő gyökeres változásokhoz van kötve.

Irodalomjegyzék

- Agárdi, P. (2015). *Nemzeti értékek és kultúrafelfogások 1847-2014*. Napvilág Kiadó.
- Beke, M. & Dóri, É. & Brachinger, T. & Hajnal, E. & Szalai, T. & Berényi, Z & Fodor, T & Bordás I. & Monostori, É. (2019). A társadalmiasítás lehetőségei a közösségi művelődés szakterületen. In Arapovics, M. & Beke, M. & Dóri É. & Tóth, M. (szerk.) *A KULTURÁLIS INTÉZMÉNYEK TÁRSADALMIASÍTOTT MŰKÖDÉSI MÓDJA Módszertani útmutató a közösségi részvételen alapuló működtetéshez*. (pp. 27-79). Szabadtéri Néprajzi Múzeum – NMI Művelődési Intézet – Országos Széchényi Könyvtár
- Beke, P. (2010). Általában a helyi társadalom intézménye. In Beke, P. (szerk.) *Saját művelődési otthonunk*. Civil Közösségi Házak Magyarországi Egyesülete.
- Bogatin, B. (2020.05.19). *Megszavazta a Fidesz, hogy elveszik a kulturális dolgozók közalkalmazotti státuszát*. <https://merce.hu/2020/05/19/megszavazta-a-fidesz-hogy-elveszik-a-kulturalis-dolgozok-kozalkalmazotti-statuszat/> Letöltés dátuma: 2024. 11. 10.
- Bozóki, A. (2013). Családi tűzfészek. A kultúra a szimbolikus politika fogságában. In Magyar, B. (szerk.) *Magyar polip. A posztkommunista maffiaállam*. Noran Libro.
- Bozóki A. és munkatársai (2006). A szabadság kultúrája. Magyar kulturális stratégia 2006-2020. *Kultúra és közösség*. 2006. 2 sz. 5-31. p.
- Brachinger, T. (2014). Közösségi művelődés-valódi lehetőség-e a kulturális ágazatban? *Andragógia és művelődéstudomány*. 2. évf. 1. sz. 6-12.
- Brachinger, T. (2016). A kulturális politika közelmúltjának és aktuális helyzetének analízise. In Farkas, É. (szerk.) *ACTA SZEKSZARDIENSIS PUBLICATIONES SCIENTIFICAE UNIVERSITATIS QUINQUEECCLESIENSIS* Tom. XVIII. (pp. 17.31). PTE KPVK
- Cserép, L.–Németh, J. I. (szerk.): *A magyar közművelődés szakma-politikai koncepciója 2014-2020*. 2012. NEFMI http://admin.erikanet.hu/system/adatbazis_fajl.php?fajl_id=92895 Letöltés dátuma: 2016. 11.15.
- Demeter, Sz. (2024. 07. 03.) *A magyar kultúrát a sokszínűsége és a konszenzuskereső, racionális vita tette erőssé*. <https://kultura.hu/demeter-szilard-allomanygyules-beszed/> Letöltés dátuma: 2024. 11. 15.
- Körösényi, A. (2015). A magyar demokrácia három szakasza és az Orbán-rezsim. In Körösényi, A. (szerk.) *A magyar politikai rendszer-negyedszázad után*. (pp. 401-423.) Osiris-MTA TK.
- Kuti, É. (1991). A nonprofit elméletek tanulságai és a nonprofit gyakorlat lehetőségei Magyarországon. *Közgazdasági Szemle*. 1991. 1. szám. 18-30.
- Kuti, É.–Marschall M.(1991). Ki finanszírozza a kultúrát, miért és hogyan? *Társadalmi Szemle* 1991. 3. szám 15-24.
- N. Szabó, J. (2020). A szabadművelődés létrejötte és felszámolása (1946-1948). *Valóság*. 63. évf. 10. sz. 50-59.
- Nagy, G. (2024.12.10)). Hogyan lehet „visszavenni” a kultúrát nyolc év masszív illiberalizmus után? https://qubit.hu/2024/12/10/hogyan-lehet-visszavenni-a-kulturat-nyolc-ev-massziv-illiberalizmus-utan?fbclid=IwZXh0bgNhZW0CMTEAAR2QixMsmyczIh-ukvkvTgh4vIETfdHzASA969gyUO3s6jP7IQRQnC-nouAY_aem_kArnkf1CN57Mp1IzzUHaSA Letöltés dátuma: 2024. 12. 02.
- Pine, R. (1981). A kultúra demokratizálásának új útjai Nyugat-Európában. *Kultúra és közösség*. 1981. 3. szám.
- Sümei, N. (2024.03.20.). *Totális központosítás jöhet a kultúrában*. <https://index.hu/kultur/2024/03/20/keszulo-kulturalis-torveny-totalis-kozpontositas-agazati-intezmenyrendszer/> Letöltés dátuma: 2024. 12. 02.
- Sümei, N. (2024.10.31.). *Az új kulturális törvény salátatörvénné változott, az Index birtokába jutott a tervezet*. <https://index.hu/kultur/2024/10/31/kulturalis-torvenyek-es-rendeletek-modositasa-eloterjeszt-es-hanko-balazs-csak-janos/> Letöltés dátuma: 2024. 12. 05.
- Vitányi, I. (2007). *A magyar kultúra esélyei*. Budapest, MTA.

Koltai Zoltán

A KÖZÉP-DUNA MENTI KIEMELT TÉRSÉG HUMÁNERŐFORRÁS- FEJLESZTÉSE NYELVI KÉPZÉSSSEL

Absztrakt

A 99 települést magába foglaló Közép-Duna Menti Kiemelt Térség (KDMKT) 2020-ban az-
zal a céllal került megalapításra, hogy a Paksi Atomerőmű bővítéséből adódó lehetőségek-
nek és kihívásoknak szervezett kereteket biztosítson. A Kiemelt Térségre területfejlesz-
tési koncepció és stratégiai program született, melyben mások mellett humánfejlesztési
prioritás és intézkedések is szerepelnek. Bár formális értelemben a koncepciónak nem
képezi részét a Pécsi Tudományegyetem angol és orosz nyelvi képzési programja, melyet
a KDMKT településein, illetve Bonyhádon és Dombóváron élő felnőttek számára szervez-
tünk, bőven találunk kapcsolódási pontot az elképzelt humánfejlesztéshez. Az egyetemi
program elsődleges célja a térségben lakók vagy dolgozók felkészítése volt a Paks II. be-
ruházás megvalósítására érkező külföldi munkavállalókkal és családtagjaikkal való ered-
ményes kapcsolattartásra, ezzel is támogatva együttműködési készségüket. A képzések
lebonyolításába az egyetem Bölcsész- és Társadalomtudományi Kara (BTK), valamint a
Kultúratudományi, Pedagógusképző és Vidékfejlesztési Kara (KPVK) által biztosított
nyelvtanárok kapcsolódtak be. A tanulmány keretében bemutatásra kerül a Közép-Duna
Menti Kiemelt Térség jövőképe, a térség humán erőforrás adottságai, a kapcsolódó hu-
mánfejlesztési intézkedések, valamint a nyelvi programmal kapcsolatos szervezési folya-
mat főbb lépései, kiemelt figyelmet fordítva az online megvalósítással kapcsolatos kihívá-
sokra, valamint elért eredményeinkre is.

Kulcsszavak: Közép-Duna Menti Kiemelt Térség; humánfejlesztés; nyelvi képzés

A Közép-Duna Menti Kiemelt Térség megalakulása és jövőképe

A Közép-Duna Menti Kiemelt Térség (KDMKT) létrejöttéről a 12/2020. OGY határozat
rendelkezik (Az Országgyűlés 12/2020. (V. 5.) OGY határozata a Közép-Duna Menti Ki-
emelt térség területi lehatárolásáról). Fontos kitétel, hogy bár földrajzi értelemben a Paksi
Atomerőmű a KDMKT területén helyezkedik el, az erőmű továbbra is országos hatáskörbe
tartozik és mint külső tényező nem lehet a Kiemelt Térség területfejlesztésének központi
eleme. Ezzel együtt a térség munkaerőpiaci és vállalkozásfejlesztési folyamataitól elvála-
szthatatlan, annak átfogó fejlesztési céljában az alábbi módon került nevesítésre: „a
KDMKT következő évtizedeit meghatározó paksi erőmű-bővítés generálta lehetőségek
kihasználása és kihívások kezelése oly módon, amely egyrészt biztosítja a KDMKT har-
monikus, kiegyensúlyozott és fenntartható fejlesztését, másrészt hozzájárul ahhoz, hogy
a KDMKT a helyi ambíciókra, értékekre és együttműködésekre építve képes legyen
javítani vonzerejét és értékteremtő képességét.” (A Közép-Duna Menti Kiemelt Térség
Területfejlesztési Koncepciója 2021-2035, 2021, p. 14).

A térség három vármegye (Bács-Kiskun, Fejér, Tolna) összesen 99 települését foglalja magába, legnagyobb arányban tolnai (62), kisebb részben bácskai (29) és Fejér vármegyei (8) szereplőkkel. A terület térszerkezeti értelemben három markánsan elkülönülő részt képvisel:

- kistalvas dombvidék (rurális nyugati zóna: Tamási, Bonyhádi, Szekszárdi és Sárbogárdi járás)
- fejlett várostengely (gazdasági-technológiai magterület, Duna-menti folyosó: Dunaföldvár, Solt, Paks, Kalocsa, Tolna, Szekszárd)
- átmeneti fejlettségű térség (keleti, bácskai terület).

A heterogén térszerkezet alapján a fejlesztési prioritások is jól megkülönböztethetők, hiszen míg az aprófalvas nyugati részen inkább a közlekedési hálózat, a hiányos közművek (szennyvízhálózat) fejlesztése, a vállalkozások együttműködési és forrásbevonási képességének javulása teremtheti meg a sikeresebbé válást, a várostengely esetében a vállalkozások technológiai és humánerőforrás fejlesztése fokozhatja az innovációs potenciált és a települések központi szerepének további erősödését. A Dunától keletre fekvő területek elsődlegesen a közlekedési infrastruktúra fejlesztésétől remélhetik versenyképességük növekedését.

A KDMKT jövőképe egy olyan „zöld zóna” kialakítása, melynek alapja az erős helyi vállalkozásokon nyugvó stabil és dinamikus gazdaság, a színvonalas infrastruktúra és közszolgáltatások, valamint a jól működő közösségi élet, eredménye pedig a térségben élők folyamatosan javuló életminősége.

A szűken értelmezett gazdasági fejlődés hat pillére az alábbiakban foglalható össze (A Közép-Duna Menti Kiemelt Térség Fejlesztési Koncepciójához kapcsolódó Stratégiai Program 2021-2027, 2021):

- 1) jelentős foglalkoztatást biztosító ipar és agrárium
- 2) magas színvonalú, könnyen elérhető, széleskörű szolgáltatások
- 3) egyedi, innovatív, helyi sajátosságokon és kooperáción alapuló termékkínálat az agrár- és élelmiszerszektorban
- 4) az atomerőmű-fejlesztésen és üzemeltetésen alapuló, tudás- és technológia intenzív innovációs klaszter
- 5) tiszta energián és fejlett technológián alapuló, fenntartható környezetgazdálkodás
- 6) munkahelyeket létesítő turizmus

A közeli közép- és nagyvárosok (Budapest, Dunaújváros, Kaposvár, Kecskemét, Pécs, Székesfehérvár és Veszprém) szolgáltatásai ideális esetben inkább kiegészítik semmint helyettesítik a térségben működő vállalkozások kínálatát.

A tágabban értelmezett fejlesztési elvek között az alábbiak szerepelnek:

- életminőség javulása: gyarapodó anyagi javak, megfelelő közbiztonság, inspiráló, a települések lakosságmegtartó erejét növelő közösség, tiszta és természetes környezet, színvonalas egészségügyi szolgáltatások, perspektivikus jövő, a konfliktusok csillapítása

- környezeti és társadalmi fenntarthatóság biztosítása: természeti értékek gazdagsága, élhető környezet, a helyi identitások és kultúrák vitalitása, társadalmi harmónia
- helyi értékek használata és kiaknázása: a beavatkozások a helyi szereplők támogatására és erőfeszítésére támaszkodnak, a beavatkozások célja illeszkedik a helyi gazdasági szereplők, közösségek lehetőségeihez és képességeihez
- egyediség, kiválóság inspirálása: a gazdaságfejlesztés a vállalkozások termékeinek, technológiájának, üzleti folyamatainak egyediségét és minőségorientált jellegét szolgálja
- megfelelő háttér és lehetőség biztosítása minden érintett személynek és szervezetnek: stabil, biztonságos és kiszámítható életfeltételek, elérhető közszolgáltatások és egyéni fejlődési perspektíva társadalmi, földrajzi pozíciótól függetlenül
- hálózatos, klaszteralapú működés biztosítása: kiemelt térségi szereplők, települések, vállalkozások, szervezetek hálózataira épülő, fejlődés- és innovációorientált együttműködés, partnerségi kapcsolatok

A KDMKT kiemelt természeti erőforrása a Duna, melynek ökológiai, kulturális, turisztikai és közlekedési értéke egyaránt felbecsülhetetlen. A közös identitást erősíti a helyi kultúra, az itt élő nemzetiségek, tradíciók, művészeti alkotások és a turisztikai vonzerőként is funkcionáló rendezvények. A „zöld zóna” egyidejűleg építkezik a fejlett technológiából, a fenntartható környezetből, valamint a helyi identitásból és együttműködésekkel.

A területfejlesztési koncepcióban és stratégiai programban foglaltak érvényre juttatása a Közép-Duna Menti Fejlesztési Tanács feladata, mely eredményes partnerkapcsolatra törekszik a KDMKT meghatározó társadalmi, gazdasági, politikai és tudományos szereplőivel, köztük a Kiemelt Térség leginkább érintett felsőoktatási intézményével a PTE Kultúratudományi, Pedagógusképző és Vidékfejlesztési Karával. Az operatív feladatokat ellátó munkaszervezet, a Közép-Duna Menti Fejlesztési Ügynökség Nonprofit Kft. (KDMFÜ) fő tevékenységei között egyaránt megjelenik a szolgáltatási tevékenység, az érdekérvényesítés és a közösségépítés. A KDMFÜ a munkaszervezeti feladatok ellátása mellett információnyújtással, kapcsolatépítéssel, valamint projektfejlesztő és projektmenedzsment tevékenységgel egyaránt segíti a térség érintettjeit.

Közép-Duna Menti Kiemelt Térség humán erőforrás adottságai és azok fejlesztési elképzelései

A Kiemelt Térség munkavállalási korú (15-64 év) népességének lélekszáma 150.555 fő volt 2022-ben (Grónay & Majoros, 2024, Népszámlálás 2022). A népesség legmagasabb befejezett iskolai végzettség szerinti megoszlása jól mutatja, hogy az országos átlagtól jelentősen elmarad a felsőfokú végzettséggel és az érettségivel rendelkezők népességén belüli aránya, ennek megfelelően az alapfokú végzettségűek és a középfokú szakmai oklevéllel rendelkezők felülreprezentáltak a KDMKT területén:

- általános iskola 22,4% (országos érték: 18,6%)
- középfokú iskola szakmai oklevéllel 23,5% (18%)
- érettségi 24,7% (28,3%)

- egyetem, főiskola 13% (19,1%)

A Kiemelt Térség foglalkoztatottjai 2022-ben 110.053 főt tettek ki, ami a népesség 46,3%-a volt (elmaradva az országos 49,1%-tól), az ellátásban részesülő inaktívak az itt élők 27,1%-t jelentették, szemben az országos 23,6%-os értékkel. A foglalkoztatottak legmagasabb befejezett iskolai végzettség szerinti megoszlása a népesség legmagasabb befejezett iskolai végzettségének megfelelően, az alábbiak szerint alakult:

- általános iskola 12,6% (országos érték: 10,3%)
- középfokú iskola szakmai oklevéllel 31,5% (23,2%)
- érettségi 33,9% (36,2%)
- egyetem, főiskola 21,3% (29,7%)

A Kiemelt Térségben 46.799 db vállalkozás működik, közülük (főtevékenység szerint) 22.109 db a mezőgazdaság, erdőgazdálkodás, halászat területén (47,2%), ami közel kétszerese az országos (24,4%) értéknek. (Grónay, 2024, A regisztrált vállalkozások száma nemzetgazdasági ág szerint).

A bejelentett új álláshelyek szintén megerősítik a Kiemelt Térség heterogén jellegét (Grónay & Majoros, 2024). A három vármegyében egyaránt álláslehetőségeket kínáló közigazgatás mellett Bács-Kiskun vármegyében a kereskedelem, gépjárműjavítás és a mezőgazdaság, erdőgazdálkodás, halászat kínál munkaalkalmat, Fejér vármegye érintett településeinek inkább a humán-egészségügyi, szociális ellátás és a szálláshely-szolgáltatás, vendéglátás, míg Tolna vármegyében a vízellátás, szennyvíz gyűjtése és kezelése, valamint a kereskedelem, gépjárműjavítás a leginkább érintett.

A bejelentett álláskeresőket nemek szerinti megoszlásában nincsenek lényeges különbségek (Bács-Kiskun: 55,4 % nő, 44,6 % férfi, Fejér: 57,4 % nő, 42,9 % férfi, Tolna: 53,2 % nő, 46,8 % férfi), ellenben a bejelentett új álláshelyek/regisztrált álláskeresőket számarányát összevetve már jóval markánsabb különbségeket tapasztalunk (Bács-Kiskun: 159,8%, Fejér: 112,5%, Tolna: 120,2%).

A korábban bemutatott átfogó célhoz több középtávú, ágazati prioritás került kijelölésre, melyek között a humánfejlesztés is szerepel, kiemelt célként kezelve a KDMKT területén élők képzettségének megerősítését. A humánfejlesztési prioritás intézkedéseinek közvetlen és közvetett célcsoportjai között településvezetők, oktatási intézmények vezetői és munkatársai, felnőttképző intézmények, felsőoktatási intézmények, szakképző intézmények, nagyvállalatok, KKV-k, civil és nonprofit szervezetek, kormányhivatalok, kamarák, állami vagy önkormányzati többségi tulajdonban lévő gazdasági társaságok munkavállalói egyaránt megtalálhatók.

A humánfejlesztés prioritáson belül az alábbi négy intézkedésterület, azon belül tíz konkrét intézkedés került meghatározásra (A Közép-Duna Menti Kiemelt Térség Fejlesztési Konceptiójához kapcsolódó Stratégiai Program 2021-2027, 2021):

- I. intézkedésterület: Kapacitásbővítés és infrastruktúrafejlesztés a köznevelésben
 1. Elérhető állami és magán bölcsődei, ill. óvodai szolgáltatások körének bővítése
 2. Alap- és középfokú oktatás kapacitásainak bővítése, a meglévő infrastruktúra fejlesztésének támogatásával

3. Pedagógus- és andragógusfejlesztés, az alkalmazott eszköztár bővítése érdekében

A humánfejlesztési elképzelések fókuszában az a szándék húzódik meg, hogy a Kiemelt Térség felnőttkorú lakosságának minél nagyobb aránya váljék aktív munkaerőpiaci szereplővé. Ehhez hozzátartozik a jelenlegi kedvezőtlen demográfiai folyamatok megállítása a fiatal felnőttek helyben tartásával, családalapítási és gyermekvállalási körülményeik támogatása, a KDMKT területére történő új beköltözések vonzóvá tétele. Természetesen nem elhanyagolható tény, hogy a Paks II. beruházás hazai és külföldi munkavállalók, családtagjaik itt-tartózkodását eredményezi, ami önmagában indokoltta teszi a nevelő-oktató intézményhálózat kapacitásbővítését és infrastruktúra-fejlesztését. Mindezt tovább erősíti az a szándék, hogy a jelenleg még csak alapfokú végzettséggel rendelkező személyek az iskolarendszerű felnőttképzés keretében középfokú, szakirányú végzettséghez jutva kerüljenek előnyösebb munkaerő-piaci pozícióba. Bár az I. intézkedésterület címválasztása szűkebb tartalmat ígér, szintén ide tartozik az a gyermekkortól egészen felnőttkorig terjedő, lakossági szemléletformáló intézkedés (lásd IV. intézkedésterület), amely a KDMKT jövőképeben szereplő, innovációra fogékony zöld zóna megvalósítását szolgálja a pedagógusok és felnőttképzési szakemberek többretnű kompetenciafejlesztésén keresztül.

II. intézkedésterület: A képzési, szakképzési és foglalkoztatási rendszer fejlesztése, adaptáció előkészítése a prognosztizálható változásokhoz kapcsolódóan

1. Kereslet-, ill. kínálatvezértelt, folyamatosan felülvizsgált képzési és szakképzésfejlesztési stratégia elkészítése és megvalósítása
2. Ösztöndíjprogram kidolgozása a KDMKT-ben működő képzési rendszerhez kapcsolódóan
3. A K+F+I jelentőségének növelése a KDMKT területén, a felsőoktatási intézményi jelenlétének erősítésén keresztül

A Közép-Duna Menti Fejlesztési Ügynökség által koordinált, a munkaadói és munkavállalói oldal igényeinek egyidejű figyelembevételére összpontosító stratégia hatékony és adaptív, multiszektorális képzési programokat tenne lehetővé, ezzel is támogatva a rugalmas munkavégzési formák elterjesztését és a foglalkoztatási feltételek javítását. A tervezett felsőoktatási ösztöndíj a fiatal felnőttek számára nyújtana kiszámíthatóságot a felsőfokú tanulmányok idejére a leendő helyi munkaadók anyagi és elhelyezkedési támogatásával, ezzel is erősítve a KDMKT-hoz fűződő identitást és a kedvező irányú demográfiai folyamatokat. A Stratégiai Program azon szándéka, hogy a felsőoktatási intézmények alulreprezentáltságán változtatni szükséges, véleményem szerint mindenképpen árnyaltabb megközelítést igényel. Amellett, hogy a PTE Kultúratudományi, Pedagógusképző és Védékfejlesztési Karának székhelye Szekszárdon működik és a jogelőd főiskola 1977 óta folyamatosan biztosítja a felsőfokú tanulmányok helyben történő elérhetőségét, napjainkra a Kar alsófokú pedagógusképzési profilja jelentősen kibővült, agrártudományi, bölcsészettudományi, kultúráközvetítő és társadalomtudományi képzési programokkal egyaránt várja a felsőoktatásba jelentkezőket, amit megfelelő számú jelentkező esetén a Pécsi

Tudományegyetem széleskörű képzési portfóliója tovább bővíthet a célzott szakemberképzés tükrében. Mindez természetesen a II.3 pontban megfogalmazott K+F+I megnövekedett jelentőségét eredményezné a Kiemelt Térségben.

III. intézkedésterület: Társadalmi felzárkózás támogatása

1. Roma közösségek bevonásának elősegítése (elsősorban a mezőgazdasági és vidékfejlesztési jellegű projektek megvalósításába)
2. Munkaerő-piaci szempontból hátrányos helyzetűek munkaerő-piaci integrációjának erősítése, képzettségi és foglalkoztatottsági szintjük növelése

A társadalmi felzárkózást szolgáló intézkedési terület a Kiemelt Térség kedvező agrárgazdasági adottságaiból indul ki. Felismerve annak lehetőséget, hogy a helyi roma közösség tagjai a szükséges szakmai és személyes kompetenciák megszerzését követően egyidejűleg növelhetik munkaerő-piaci reintegrációs esélyeiket, válhatnak önfenntartó kistermelővé és biztosíthatják az agrárium területén szükséges pótlólagos munkaerőkínálatot. Szintén kiemelt célcsoportnak számítanak azok az egyéb 25 év alattiak, 50 év felettiek, fogyatékkal élők, megváltozott munkaképességűek, kisgyermekes szülők, tartós álláskeresők, alacsony iskolai végzettségűek, valamint sajátos nevelési igényű tanulók, akik részére akár az átképzés, kompetenciafejlesztés keretében fokozottan biztosítható eredményes munkaerő-piaci integrációjuk. Mindez hatékony eszközként szolgálhatja a KDMKT területén élők iskolai végzettségének növelését, a közösségfejlesztés és helyi identitástudat erősítését is.

IV. intézkedésterület: Szemléletformálás

1. Interkulturális érzékenyítő programok megvalósítása a Kiemelt Térség várható demográfiai változásainak támogatása érdekében
2. Környezeti és társadalmi fenntarthatósághoz kapcsolódó, szemléletformáló eseménysorozat kidolgozása és megvalósítása, szektorközi együttműködésen keresztül

A korábban már jelettek szerint, a Paks II. beruházás jelentős számú külföldi munkavállaló, valamint családtagjaik megjelenését eredményezi a Kiemelt Térség területén. A helyben élők részére elengedhetetlen olyan interkulturális érzékenyítő programok megvalósítása, ami segítheti az eredményes konfliktuskezelést és nagyban támogatja a KDMKT területére érkezők sikeres beilleszkedését akár a helyi identitástudat egyidejű erősítése által. Egyértelmű cél a hátrányos előítéletek megszüntetése, a diszkriminációs veszélyforrások azonosítása és a kulturális sokszínűségből származó potenciális előnyök valamilyen érintettel történő megismertetése. Az eltérő kulturális sajátosságok megértése korszátytól függetlenül minden helyben élő és ide érkezőt építhet, kiemelt célcsoportként nevesítve az oktatási, egészségügyi és kulturális intézmények munkavállalóit. (Véleményem szerint részletes bemutatásra kerülő nyelvi programunk ezen a területen jelentett hatékony támogatást a személyközi kommunikáció megerősítése által.) Végül a KDMKT jövőképeként definiált, együttműködésen és innováción alapuló, fenntartható, zöld zóna elképzelhetetlen a térségben élők aktív közreműködése nélkül, melyet szemléletformáló programok széles köre támogathat.

Nyelvi képzés a Közép-Duna Menti Kiemelt Térségben

A Pécsi Tudományegyetem 2021-ben térítésmentes, online angol és orosz nyelvtanulási lehetőséget biztosított a KDMKT településein, illetve Bonyhádon és Dombóváron élő felnőttek számára. A program célja a térségben lakók vagy dolgozók felkészítése volt a Paks II. beruházás megvalósítására érkező külföldi munkavállalókkal és családtagjaikkal való eredményes kapcsolattartásra, ezzel is támogatva együttműködési készségüket. Elsődleges célcsoportnak a szolgáltató- és vendéglátóipar, közintézmények (rendőrség, katasztrofa-védelem, kormányhivatalok, önkormányzatok, egészségügyi és oktatási intézmények), valamint a paksi erőmű dolgozói és családtagjaik számítottak, a nyelvi programban kizárólag 18 év felettiak vehettek részt.

A potenciális érdeklődők először áprilisban, majd júniusban és októberben is jelezheték részvételi szándékukat, melyek során az online nyelvi szintfelmérők kitöltése is megtörtént. Szintén ekkor nyílt lehetőség az adott napon belül preferált időszak megjelölésére, választási lehetőséget kínálva a munkaidőn belüli délelőtti, délutáni és munkaidő utáni időszavok között. Köszönhetően a hatékony toborzási folyamatnak, melynek során a térség mintegy 100 önkormányzatát, az érintett megyék kamaráit, különböző médiumokat, valamint meghatározó vállalati és egyéb egyetemi partnereinket is tájékoztattuk a lehetőségről, összesen 1164 fő jelezte felénk nyelvtanulási szándékát. A képzésre 82 településről érkezett regisztráció.

A nyelvi program megvalósításakor természetesen kiemelt figyelmet fordítottunk a felnőttképzés alapvető sajátosságaira (Nemeskéri & Pataki, 2007):

- felnőttképzésre csak erre felkészült képzők alkalmasak (ezért döntöttünk a PTE BTK és KPVK által delegált, tapasztalt nyelvtanárok mellett),
- fontos a motiváció megerősítése, a résztvevők folyamatosan győződjenek meg a képzés hasznosságáról (a képzés tartalmi követelményeit úgy állítottuk össze, hogy az minél inkább illeszkedjen a résztvevők elvárásaihoz),
- a felnőttek megalapozottabb önértékeléssel rendelkeznek, ezért abban kell támogatást kapniuk, amiben valóban fejlődniük szükséges (ezt a célt szolgálta az ötfokozatú képzési szint),
- időkorlátok és terhelhetőség figyelembevétele (a jelentkezők napi időbeosztásához legjobban illeszkedő csoportbeosztást készítettünk),
- igény a visszajelzésre a képzés során (a résztvevői elégedettséget saját kérdőívünkkel mértük fel).

A jelentkezők nyelvtudása, és időbeni kíváncsiságuk alapján az alábbi csoportképzésre tettünk javaslatot:

- angol nyelv: 816 fő (kezdő: 233 fő, álközép: 78 fő, előközép-haladó: 119 fő, közép-haladó: 244 fő, haladó: 142 fő), amely 59 csoport indítását indokolta,
- orosz nyelv: 348 fő (kezdő: 265 fő, előközép-haladó: 16 fő, középhaladó: 42 fő, haladó: 25 fő), amely 23 csoportot feltételezett.

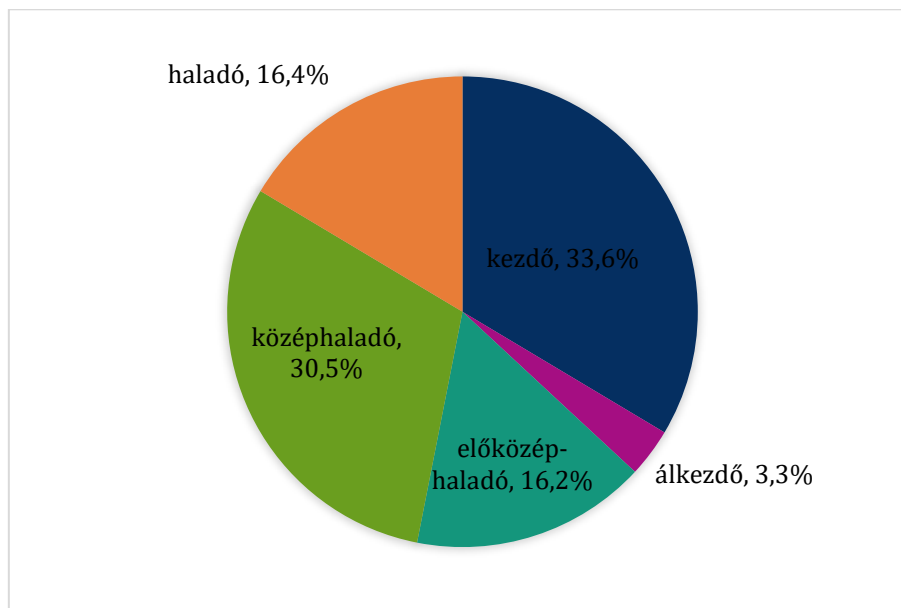
Előkészítő munkánk fontos részét képezte az oktatók és a résztvevők online hozzáféréseinek biztosítása, megfelelő felkészítésük, melynek kapcsán bátran építhettünk többéves,

nyelvi oktatásszervezési tapasztalatunkra (Koltai, 2021). A jelenléti oktatással szemben nehezítő tényezőnek számított az érintettek körében előforduló digitális kompetencia hiány, valamint a nem megfelelő informatikai eszközellátottság. A jelentősen differenciált digitális háttérfeltételek egyaránt visszavezethetők voltak életkori, iskolai végzettségből vagy munkaerő-piaci pozícióból eredeztethető magyarázatokra (Juhász, 2020, Cseh, Egervári, Horváth & Pankász, 2017). Oktatóink figyelmét külön is felhívtuk a tanórak rögzítésének fontosságára, ezzel is elősegítve az esetleges hiányzók minél könnyebb órapótlását.

Karoliny és Poór (2017) alapján a képzési program szempontrendszerét az alábbi módon valósítottuk meg. A program célja a térségben lakók vagy itt dolgozók felkészítése volt a külföldi munkavállalókkal és családtagjaikkal való eredményes kapcsolattartásra, melyhez nélkülözhetetlen a megfelelő nyelvtudás (cél kijelölése). Joggal számítottunk arra, hogy egyaránt népszerűek lesznek angol és orosz nyelvi képzéseink (tartalom, tananyag meghatározása). Az online képzések 40 órás modulokban, heti 2x2 órában, jellemzően 10 héten keresztül történtek, a Pécsi Tudományegyetem által biztosított Microsoft Teams program közvetítésével. (Mivel a Tolna Megyei Katasztrófavédelmi Igazgatóság munkatársai kizárólag jelenléti formában megvalósuló képzést igényeltek, esetükben személyes oktatás keretében történt a program megvalósítása szekszárdi székhelyükön.) A csoportok kialakítása során elsődleges szempontunk a meglévő nyelvtudás volt, ezzel is törekedve arra, hogy minél egységesebb legyen az egy csoportban tanulók tudásszintje. Az aktuális nyelvismeret mellett figyelembe vettük, hogy a képzés munkaidőben vagy azon túl valósulhat meg, így részben reggeli, részben koradélutáni, részben munkavégzést követő kezdési időpontokkal indultak csoportjaink munkanapokon, 8-18:30 óra között. A rendelkezésre álló információink alapján minden érdeklődőnek megküldtük a számára javasolt csoportot, egyben azt az egyéb csoportot is, ami alternatívaként állt rendelkezésére, biztosítva ezzel az esetleges változtatás lehetőségét (szervezés, helyszín, időbeosztás). A képzés középszintig (KER B2) történt, annak lebonyolításába a PTE BTK és PTE KPVK által biztosított nyelvtanárai kapcsolódtak be (képzők kiválasztása). A program résztvevőinek elégedettségét az egyes modulok végén kitöltésre kerülő kérdőívünkkel mértük (program ellenőrzése).

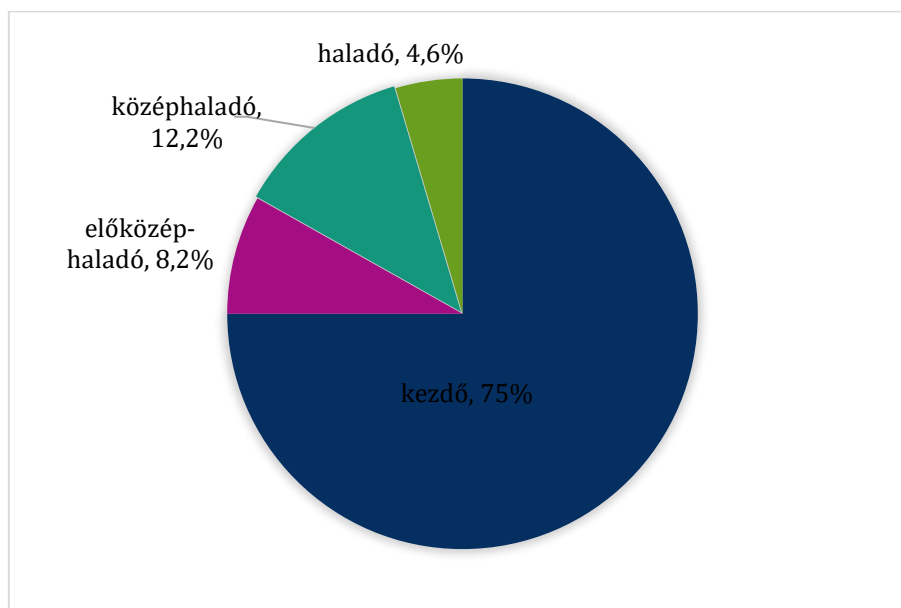
A regisztrált érdeklődők közül végül 881 fő, az eredeti létszám közel 76%-a kapcsolódott be ténylegesen a programba. A tavaszi, nyári és őszi beiskolázás keretében összesen 82 csoportban, 5 nyelvi szinten (kezdőtől a haladóig) zajlottak képzéseink. Egyik legfontosabb célkitűzésünk, miszerint több szemeszteren keresztül, folyamatos részvétel mellett valósuljon meg programunk, sikeresen teljesült. Jól példázza mindezt, hogy míg az első, tavaszi modulban az angol kezdő tanulók száma volt a legszámosabb (1. ábra), addig a második, nyári csoportképzésre közel ötszörösére nőtt az álkezdő résztvevők száma. Hasonló tendenciákat tapasztaltunk a tavasszal még középhaladó szinten tanulók létszáma és a nyáron már haladó szintre jelentkezők viszonylatában is. Az orosz nyelv esetében ugyan valamennyi beiskolázás során a kezdő csoportok voltak a legszámosabbak (75-77,6%), de a haladó szintre jelentkezők száma nyárra itt is megduplázódott (2. ábra). A résztvevők nyelvi szintek szerinti tagozódása egyértelművé tette számunkra, hogy míg oroszból a nyelvi alapok (újra)elsajátítása, addig angol nyelvből a meglévő nyelvi kompetenciák megerősítése számított alapvető motivációnak a jelentkezések során.

1. ábra: Az angol tudásszint szerinti megoszlás (tavaszi modul, N=420)

Forrás: PTE KPVK alapján saját szerkesztés

2. ábra: Az orosz tudásszint szerinti megoszlás (tavaszi modul, N=196)

Forrás: PTE KPVK alapján saját szerkesztés

A leginkább preferálnak a munkaidőn túli időszak bizonyult, csoportjaink 2/3-a ekkor működött. Tavasszal 25, nyáron 18 kollégánk, míg ősszel újabb 3 kollégánk kapcsolódott be a képzésekbe, jellemzően 1–3 csoport oktatását vállalva. Az oktatás gyakorlatorientált módon zajlott, elsődleges célja az élőnyelvi kommunikációra való felkészítés volt. A tanfolyamokon a négy alapkészség közül a beszéd-készség és a hallás utáni szövegértés került a középpontba, a minimálisan szükséges olvasás- és íráskészséggel, illetve nyelvtani ismeretekkel megtámogatva a nyelvi kompetenciákat. Külön kiemelendő, hogy valamennyi elindított csoportunkat eredményesen be is tudtuk fejezni, melyhez a kis csoportlétszám

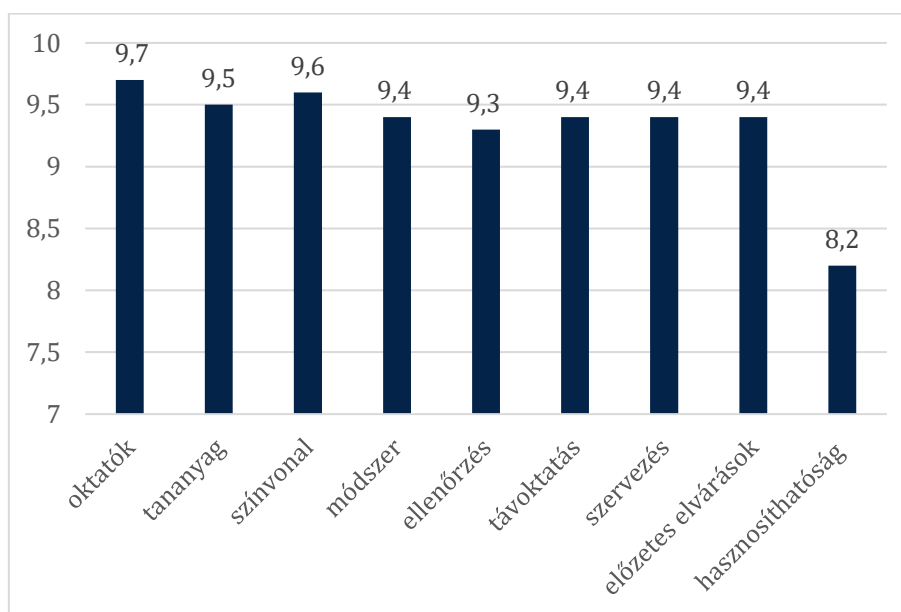
(6–14 fő) egyértelműen hozzájárult. Minden modul végén a sikeres részvételt igazoló egyetemi tanúsítványt állítottunk ki a csoporttagoknak.

Természetesen egy képzés sikere nem csak a program kialakításán és lebonyolításán múlik, legalább ennyire meghatározók a résztvevői tapasztalatok is (Karoliny & Poór, 2017, Szirmai & Klein, 2009). A modulok végén az alábbi kérdéseket tettük fel a program résztvevőinek:

- Mennyire elégedett az elvégzett képzés oktatójával?
- Mennyire elégedett a képzés során használt tananyaggal?
- Mennyire elégedett a képzés színvonalával?
- Mennyire elégedett a képzésen alkalmazott módszerekkel?
- Mennyire feleltek meg elvárásainak a tudása ellenőrzésére alkalmazott módszerek?
- Mennyire elégedett a távoktatási formával?
- Mennyire elégedett a képzés megszervezésével?
- Mennyire felelt meg elvárásainak a képzés összességében?
- Mennyire tudja hasznosítani a képzésen tanultakat a napi kapcsolattartás során?

Az 1–10 pont közötti skálán kimondottan magas, 9,6 pontot ért el képzésünk színvonala (3. ábra). Az oktatók 9,7-es, a tananyag 9,5-ös, míg a távoktatási módszer és a szervezés 9,4-es pontértéket kapott. A tanultak hasznosíthatóságára adott érték (8,2) szintén jónak mondható, melyen belül az angol valamivel magasabb (8,7) értéket képviselt, mint az orosz nyelv (7,7).

3. ábra: Résztvevői elégedettség (N=158)

Forrás: PTE KPVK alapján saját szerkesztés

Összegzés

Bármilyen település vagy térség hosszú távon sikeres működése komplex folyamat eredménye, melyet a gazdaságon kívül társadalmi és természeti tényezők kölcsönkapcsolata befolyásol. Éppen ezért a Közép-Duna Menti Kiemelt Térség fejlődését is kizárólag a humánfejlesztési prioritás és stratégiai programban szereplő egyéb, jelen tanulmányban nem részletezett ágazati prioritások (infrastruktúra-fejlesztés; gazdaságfejlesztés; innováció, környezetbarát (zöld) fejlesztés; település- és intézményfejlesztés) szinergikus együttműködése biztosíthatja. Az intézkedési javaslatokat a KDMKT szereplői további kapcsolódó programokkal árnyalhatják, ahogy ez nyelvi képzésünk esetében is történt. Azt gondoljuk, a program kedvező megítélése, a több modulon keresztüli aktív részvétel egyértelműen bizonyítja, a célként megfogalmazott szemléletformálás a személyközi kommunikáció oldaláról megerősítést nyert, ezzel támogatva a térségben élők eredményes kapcsolattartását és hatékony együttműködésüket. Bízunk benne, hogy az átfogó térségi célként definiált harmonikus, kiegyensúlyozott és fenntartható fejlődést a Kiemelt Térség meghatározó felsőoktatási intézményeként aktív hozzájárulásunkkal segíthetjük a jövőben is.

Irodalomjegyzék

- Cseh, J., Egervári, D., Horváth, J., & Pankász, B. (2017). A 21. század digitális munkaerő-piaci kihívásai. *Tudásmenedzsment*, 18(1), 103–110.
- Grónay, A., & Majoros, Zs. (2024). Képzési és Foglalkoztatásfejlesztési Fórum „Munkaerő-biztosítás és képzés” munkacsoport, Online munkacsoportülés 2024. január 22.
- Grónay, A. (2024). Fenntartható együttműködések települési környezetben, Közép-Duna Menti Kiemelt Térség, 2024. június 20. https://www.nak.hu/images/2024/Gronay_Andrea_Fenntarthato_egyuttmukodesek_telepulesi_kornyezetben.pdf (Letöltés dátuma: 2024. október 1.)
- Juhász, T. (2020). Digitális kompetencia a mindennapjainkban. *Új munkaügyi szemle*, (1)3., 44–53.
- Karoliny, M., & Poór, J. (2017). *Emberi erőforrás menedzsment kézikönyv. Rendszerek és alkalmazások*. Budapest: Wolters Kluwer.
- Koltai, Z. (2021). Egy izgalmas kihívás sikeres megoldása – Ötéves a belső nyelvi képzés a Pécsi Tudományegyetemen. *Tudásmenedzsment*, 22(2), 108–119.
- A Közép-Duna Menti Kiemelt Térség Területfejlesztési Konceptiója, 2021-2035 (2021). <https://kdmfu.hu/wp-content/uploads/2021/10/A-KDMKT-Teruletfejlesztesi-konceptio-20210528.pdf> (Letöltés dátuma: 2024. október 1.)
- A Közép-Duna Menti Kiemelt Térség Fejlesztési Konceptiójához kapcsolódó Stratégiai Program, 2021-2027 (2021). https://kdmfu.hu/wp-content/uploads/2021/10/KDMKT_Strategia_Program_20210604.pdf (Letöltés dátuma: 2024. október 1.)
- Nemeskéri, Gy., & Pataki, Cs. (2007). *A HR gyakorlata*. Budapest: Ergofit Kft.
- Népszámlálás 2022, Végleges adatok, A népesség főbb jellemzői (országos és területi adatok) <https://nepszamlalas2022.ksh.hu/eredmenyek/vegleges-adatok/kiadvany/> (Letöltés dátuma: 2024. október 1.)
- Az Országgyűlés 12/2020. (V. 5.) OGY határozata a Közép-Duna Menti Kiemelt térség területi lehatárolásáról. <https://magyarkozlony.hu/dokumentumok/97eaeed5528c00bdcb40aa29687a8a86b664a50e/megtekintes> (Letöltés dátuma: 2024. október 1.)
- A regisztrált vállalkozások száma nemzetgazdasági ág szerint. https://www.ksh.hu/stadat_files/gsz/hu/gsz0003.html (Letöltés dátuma: 2024. október 1.)
- Szirmai, P., & Klein, S. (2009). *Üzleti tervezés – Üzleti gondolkodás. Induló vállalkozások tervezése*. Budapest: Edge 2000 Kiadó.

Koltai Zsuzsa

*TRENDEK, INNOVÁCIÓK ÉS KIHÍVÁSOK A
MÚZEUMANDRAGÓGIÁBAN –
KOMPARATÍV KUTATÁS BARANYA VÁRMEGYÉBEN ÉS
GÖRLITZ KÖRZETBEN*

Absztrakt

A tanulmány a múzeumok kurrens társadalmi szerepének áttekintése, továbbá a múzeumandragógia nemzetközi gyakorlatában meghatározó innovációk feltárása révén meghatározza a felnőttek múzeumi tanulásának területén napjainkban érvényesülő trendeket. Az elmúlt évtizedekben a múzeumok számos új területen vállalták fel a társadalom szolgálatát, az ismeretek élményszerű közvetítése mellett napjainkra kiemelt szerepet kaptak a múzeumi tudásközvetítésben többek között az olyan kezdeményezések, mint a látogatók mentális jóllétének támogatása, az izoláció csökkentése vagy a társadalmi befogadás előmozdítása. A múzeumok ma már nem csak reflektálnak a társadalmi igényekre, hanem egyre aktívabban vonják be a felnőtteket a múzeumi tudásátadás gyakorlatába, a kiállítások létrehozásától kezdve a múzeumi programok szervezésén át a különféle közösségi projektek megvalósításáig.

A nemzetközi múzeumandragógiai trendek áttekintését követően a tanulmány feltárja annak a komparatív, empirikus kutatásnak a múzeumandragógiai vonatkozású eredményeit, amelyet a szerző 2022 októbere és 2023 januárja között bonyolított le rétegzett mintavétel alapján Baranya vármegye és a szászországi Görlitz körzet összesen 26 múzeumban az intézmények reziliencia erősítésében betöltött szerepével kapcsolatosan.

Kulcsszavak: múzeumandragógia; nemzetközi trendek; jó gyakorlatok

A múzeumandragógia nemzetközi trendjei és innovációi

A Múzeumok Nemzetközi Tanácsa (a továbbiakban ICOM) 1977 óta rendezi meg a Múzeumi Világnapot. Az azóta eltelt közel fél évszázadban az egyik legjelentősebb trend a múzeumi szférában az intézmények társadalmi feladatvállalásainak, szerepének bővülése volt. Ez a folyamat nagyszerűen nyomon követhető a Múzeumi Világnapokhoz rendelt témakörök áttekintése révén is, hiszen a világ legnagyobb múzeumi szervezete nem csupán a május 18-i Múzeumi Világnapon fókuszál az adott témára, hanem az adott év során számos egyéb kezdeményezéssel (pl. szakmai párbeszéd, publikációk, rendezvények, stb.) hívja fel nem csupán a nemzetközi szakmai közösség, de a társadalom és döntéshozók figyelmét is az adott kérdéskörre. 2020 óta a Múzeumi Világnap témáját olyan módon határozza meg az ICOM, hogy az támogassa az AGENDA 2030 által meghatározott Fenntartható Fejlődési Célok egyikét. Így például a 2020-as „Múzeumok az egyenlőségért: sokszínűség és inklúzió” téma kapcsán az ICOM az AGENDA 2030 10. fenntarthatósági célkitűzésére, az egyenlőtlenségek csökkentésére fókuszált mind a

múzeumok saját működése, mind a múzeumok és látogatóik közötti kapcsolat tekintetében, hangsúlyozva, hogy hátrány az etnikai hovatartozástól kezdve az iskolai végzettségen át a vallási meggyőződésig számos tényezőtől fakadhat (ICOM, n.d.-a.). A 2022-es „Múzeumok ereje” téma kapcsán az ICOM a fenntarthatóság, a digitális innovációk és hozzáférhetőség, valamint a múzeumi tudásközvetítés szempontjából vizsgálta a múzeumok közösségek támogatásában betöltött szerepét (ICOM, n.d.-b). 2024. évi felhívásában a jelenleginél tudatosabb, fenntarthatóbb és inkluzívabb világ elérését állította a „Múzeumok, oktatás és kutatás” téma köré szervezett Múzeumi Világnap fókuszába (ICOM, n.d.-c). 2025-ben a Múzeumi Világnap „A múzeumok jövője a gyorsan változó közösségekben” szlogen köré szerveződik és a múzeum társadalmi, technológiai és környezeti változásokban betöltött szerepét térképezi fel (ICOM, 2025). A múzeumi kultúrák közvetítés nemzetközi trendjeiben mind nagyobb jelentőséget nyer az egyenlőtlenségek felszámolására való törekvés. Jelzi ezt többek között az is, hogy a 2022-es ICOM múzeum definícióban új elemként szerepel az inkluzivitás.

A múzeumok a látogatói igények változására reagálva egyre nagyobb hangsúlyt helyeznek a közösségi média promóciókra, új technológiák alkalmazására, a rövidebb, de élménydús programok és interaktív élmények biztosítására, a személyre szabott tanulási lehetőségekre és szolgáltatásokra, közösségi élmények nyújtására, valamint a fenntarthatóságra és társadalmi felelősségvállalásra, miközben egyre gyakrabban és változatosabb formában vonják be a helyi közösségeket a múzeumi szakmai munkába.

A felnőtteket célzó múzeumi programokban az élményszerű tanulási lehetőségek biztosítása mellett az elmúlt években mind gyakrabban jelenik meg a jóllét különféle aspektusainak változatos módszerekkel való előmozdítása. A napjainkra egyfajta népbetegséggé vált elmagányosodás, izoláció közösségi programok általi csökkentése mellett, az általános lelki jóllét előmozdítása, de konkrét pszichés kihívások múzeumi élmény révén történő kezelése is egyre nagyobb jelentőséget kap, elég, ha csupán arra gondolunk, hogy múzeumi művészetterápiás programok ma már a stresszcsökkentéstől kezdve a depresszió kezelésén át a kiegészítő megelőzéséig támogatják a mentális jóllét előmozdítását. Világszerte és hazánkban is egyre nagyobb népszerűségnek örvendenek a múzeumi jógaórák. Magyarországon a közelmúltban számos múzeum (pl. Magyar Nemzeti Múzeum, Szépművészeti Múzeum, stb.) indított jógaprogramot (Magyar Nemzeti Múzeum, n.d.; Szépművészeti Múzeum, n.d.)

A múzeumi tanulási programok napjainkra már szerepet kapnak az egyéni és közösségi traumák feldolgozásában is. Armstrong (2023) az ún. trauma-érzékeny múzeumi foglalkozások központi elemei között határozta meg saját sebezhetőségünk elfogadását, a hitelességet, a lelassulást és az elérhetőséget. Az egyéni traumák feldolgozásának múzeumi programok révén történő támogatásában az elmúlt években számos izgalmas innováció jelent meg, mint például az angol Mansfield Múzeum projektje, amely a múzeum gyűjteményeit inspirációként használva szervezett traumák feldolgozását segítő művészeti műhelymunkákat a családon belüli vagy szexuális bántalmazás túlélői számára. A projekt eredményeiből 2024 márciusában egy kiállítást is nyitottak (Mansfield District Council, 2024). A manchesteri Whitworth Art Gallery 2019-ben meghirdetett „Still Parents” („Még Szülők”) projektje a terhesség alatt vagy közvetlenül születés után

kisbabájukat elvesztő szülőket segítette a trauma feldolgozásában olyan kreatív alkotótevékenységek révén, mint a hímzés, fényképezés vagy éppen kerámiák készítése. A résztvevők alkotásaiból, valamint gyermekük elvesztésével kapcsolatos személyes történeteikből és tárgyaikból összeállított memória dobozokat bemutató, 2021 szeptembere és 2022 decembere között látogatható kiállítás lehetőséget biztosított a témával kapcsolatos őszinte beszélgetések megindítására. A projekt a művészet, illetve a saját alkotótevékenység révén támogatta a résztvevőket a saját érzéseik és tapasztalataik megértésében (The Whitworth, n.d.).

Hazánkban az elmúlt években egyre nagyobb figyelmet kap a felsőoktatás és múzeumok közötti kooperációban rejlő lehetőségek feltárása. A 2017-2021 között megvalósított, EFOP 3.3.3-VEKOP-16-2016-00001 Múzeumi és könyvtári fejlesztések mindenkinek című európai uniós projekt keretében számos területen (pl.: múzeumpedagógiai mintaprojektek, közös kutatások, szakmai napok, stb.) indult meg innováció az egyetemek és múzeumok közötti együttműködésben (Nagy et al., 2021). A Szabadtéri Néprajzi Múzeum Múzeumi Oktatási és Módszertani Központ 2021-ben két hiánypótló, a múzeumok és egyetemek közötti együttműködések vizsgáló, országos kutatási eredményeket közlő kötetet adott ki a Múzeumi iránytű kiadványsorozat részeként (Nagy et al. 2021; Koltai et al, 2021). Az elmúlt években a Tudásmenedzsment folyóiratban is több tanulmány jelent meg a múzeumi tanulás felsőoktatásba való integrálásának lehetőségeiről, jó gyakorlatairól, kihívásairól (például Hajdú, 2023; Ruttkay et al., 2024). 2024-ben különösen sok szakmai fórum foglalkozott a múzeumok és egyetemek kapcsolatával. A Moholy-Nagy Művészeti Egyetem például 2024 májusában „Kit érdekel a látogató?” címmel szervezett szimpóziumot, ahol kutatók, egyetemi oktatók és gyakorló múzeumi szakemberek előadásai mellett World-Café módszer keretében tárták fel és vitatták meg a látogatókutatással és a múzeumi tanulással kapcsolatos kurrens kérdéseket és kihívásokat (MOME, 2024). A Pulszky Társaság – Magyar Múzeumi Egyesület Múzeumandragógiai Tagozata 2024-ben „Társadalmi változások – kihívások és válaszok a múzeumi ismeretátadásban” címmel egy három alkalomból álló online műhelymunkasorozatot szervezett a múzeumok és a felsőoktatási intézmények közötti együttműködések, illetve a témával kapcsolatos újabb kutatási eredmények szélesebb szakmai közösséggel való megismertetése érdekében (Múzeumi Oktatási és Módszertani Központ, n.d.-a). Míg a programsorozat első eseménye a fiatal felnőtteket célzó online tartalmak múzeumi tudásátadásban betöltött szerepével foglalkozott (Múzeumi Oktatási és Módszertani Központ, n.d.-b.), a második műhelymunka három, a múzeumok és felsőoktatási intézmények közötti kooperáció fejlesztési lehetőségeinek szempontjából releváns empirikus kutatás eredményeit ismertette (PTE BTK, n.d.-a). Az online műhelymunkasorozat harmadik része a pécsi múzeumok, kiállítások és a Pécsi Tudományegyetem közötti együttműködés jó gyakorlatait tárta fel 2024 decemberében (PTE BTK, n.d.-b.).

Múzeumandragógiai törekvések Baranyában és Görlitz körzetben

Az empirikus kutatás keretei és módszertana

„A múzeumi tanulás szerepe a periférikus régiók rezilienciájának erősítésében –Összehasonlító kutatás Görlitz körzetben és Baranya megyében 2022” című kutatás a Szász Tudományos, Kulturális és Turisztikai Minisztérium által meghirdetett „Szász Vendégprofesszor” pályázat támogatásával valósult meg. Baranya vármegye és Görlitz körzet egyaránt határmenti, sokféle kulturális örökséget és nemzetiséget magába foglaló, számos szempontból leszakadó térség, ahol az előregedés és a fiatalok elvándorlása a társadalmi és gazdasági nehézségek mellett a kultúraközvetítéssel foglalkozó szervezetek és intézmények számára is számos kihívást okoz. A kutatás egyik célkitűzése annak feltárása volt, hogy a múzeumok társadalmi szerepvállalása, múzeumpedagógiai és múzeumandragógiai gyakorlata milyen hasonlóságokat és különbségeket mutat e két, több szempontból hasonló problémákkal küzdő térségben.

Az empirikus kutatás keretében, rétegzett mintavételi eljárásra építve, a szerző strukturált interjút vett fel a mintába került 13 Baranya vármegyei és 13 Görlitz körzeti múzeum összesen 30 kollégájával, múzeumi szervezeti sajátosságtól függően az intézmény múzeumpedagógusával, igazgatójával vagy egyéb, a téma szempontjából releváns pozíciót betöltő szakemberével. A nagyobb, számos kiállítási helyszínnel rendelkező és kiterjedt múzeumpedagógiai és múzeumandragógiai tevékenységet megvalósító intézmények esetében indokolt volt több interjúalany bevonása (pl: pécsi Janus Pannonius Múzeum). A 2022 októbere és 2023 januárja között lebonyolított átfogó kutatás eredményei közül jelen tanulmány kizárólag a két vizsgált térségben feltárt múzeumandragógiai innovációkat és kihívásokat hasonlítja össze a strukturált interjú témakörrel kapcsolatos kérdéseire adott válaszok elemzése révén. (A strukturált interjúk kérdéssorát lásd a 2. sz. mellékletben) Az átfogó empirikus kutatás keretében vizsgált múzeumok fenntarthatósági és reziliencia erősítésére irányuló törekvéseit a szerző a Tudásmenedzsment folyóirat korábbi számaiban tárta fel (Koltai, 2023a; Koltai, 2023b). Az interjúk lebonyolítása részint élő online, részint személyes formában valósult meg. Görlitz körzetben az interjúk felvétele angol vagy német nyelven történt, a strukturált interjú kérdéssora azonos tartalommal magyar, angol és német nyelven készült el. Baranyában, kiterjedt örökségpedagógiai tevékenysége okán, a mintába került egy olyan intézmény is (Zsolnay Örökségkezelő Non-profit Kft.), amely a hazai törvényi szabályozás, illetve a muzeális intézmények szakmai besorolása (1997. évi CXL. törvény a muzeális intézményekről, a nyilvános könyvtári ellátásról és a közművelődésről; 376/2017. (XII. 11.) Korm. rendelet a muzeális intézmények működési engedélyéről) alapján nem minősül muzeális intézménynek. Görlitz körzet tekintetében a Szászországi Múzeumi Hivatal (Sächsische Landesstelle für Museumswesen) adatbázisa képezte a sokaságot (Az empirikus vizsgálatba bevont intézményeket lásd az 1. sz. mellékletben.)

A múzeumandragógia szerepe az egész életen át tartó tanulásban

A Zsolnay Örökségkezelő Nonprofit Kft. változatos módszerekkel és formában támogatja a felnőttek tanulását. A hagyományos tárlatvezetések és előadások mellett, múzeumandragógiai kínálatában megjelennek a rendhagyó tárlatvezetések (pl.: kosztümös, beöltöztös tárlatvezetés, kurátori tárlatvezetés, a látogatók elől elzárt helyszínek bemutatása) és helytörténeti séták, drámapedagógiai és színházi programok, koncertek, senior táncház, műhelyfoglalkozások, továbbá konferenciák és szakmai továbbképzések szervezése is. Alkotótevékenységre épülő műhelymunkát a Janus Pannonius Múzeum (a továbbiakban JPM) külön megkeresés alapján kínál felnőttek számára (pl. csempefestő workshop nyugdíjasoknak). A JPM fogyatékkal élőknek is biztosít programokat.

A Zittai Kultúrtörténeti Múzeum (Kulturhistorisches Museum Franziskanerkloster & Die Zittauer Fastentücher, Zittau) és a Sziléziai Múzeum (Schlesisches Museum zu Görlitz) speciális tárlatvezetést nyújt értelmi fogyatékkal élők számára, a Zittai Kultúrtörténeti Múzeum demens-programmal is rendelkezik.

Az interkulturális érzékenyítés jegyében indított el a Niesky-i Konrad Wachsmann-ház (Konrad-Wachsmann-Haus Niesky) igazgatója a szomszédos Lengyelországról szóló előadássorozatot, amit később kibővítettek gasztronómiai és zenei programelemekkel.

Az adatfelvétel időszakában Görlitz körzetben egy múzeum, a Herrnhuti Etnográfiai Múzeum (Völkerkundemuseum Herrnhut) kínált speciális programot ukrain menekültek számára, Baranya vármegyében ilyen kezdeményezés nem jelent meg a mintába került intézmények múzeumandragógiai kínálatában.

A mintába került baranyai kisebb múzeumok, tájházak többségében a múzeumi programok kapcsán a gyerekek, illetve a közoktatásban résztvevő tanulók jelennek meg elsődleges célcsoportként, a felnőttek múzeumi tanulása elsősorban a közösségi programok lebonyolításához kapcsolódóan kap relevanciát (pl: Múzeumok Éjszakája, Tájházak Napja, stb.). Ugyanakkor a Hosszúhetényi Tájház számos múzeumandragógiai programot kínál, a metszés technikáiról szóló előadásoktól kezdve, a különféle szövés technikák, az adventi koszorúkészítés vagy éppen a kemencehasználat megtanításán keresztül a helyi természeti és kulturális örökség megismertetését és a közösségépítést célzó ún. tájháztúrák megszervezéséig. A baranyai kismúzeumokra jellemző általános gyakorlattal ellentétben a mintába került Görlitz körzeti, kistelepüléseken működő múzeumok mindegyike rendszeresen kínált felnőttek számára régi mesterségek felelevenítését, elsajátítását célzó műhelyfoglalkozásokat az adatfelvétel időszakában (pl. csipkekészítő / hímző / fonó / kötő / vajkészítő műhelymunkák, főzőkurzusok, stb.). Görlitz körzetben a Markersdorfi Falumúzeum (Dorfmuseum Markersdorf) rendkívül változatos programokkal várja a felnőtteket. Amellett, hogy speciális túrákat biztosít fogyatékkal élők (látáskárosultak, siketek, mozgáskorlátozottak és értelmi akadályozottsággal élők) számára, havonta szervez régi mesterségeket (pl. fazekasság, fonás, kötés) megismertető műhelyfoglalkozásokat. A helyi közösséggel való kapcsolattartás jó gyakorlatára derült fény az egyik Görlitz körzeti kistelepülésen, ahol a múzeum vezetője minden hónapban közöl egy cikket a térség újságjában a környék történetével, hagyományaival és szokásaival kapcsolatos érdekességekről.

A mintába került múzeumok többségében az egész életen át tartó tanulás támogatása nem tudatos törekvés, e tekintetben nem fedezhető fel különbség a Baranya vármegyei és

a Görlitz körzeti intézmények között. A válaszok között többször elhangzott az is, hogy az egész életen át tartó tanulás előmozdítása csupán közvetetten jelenik meg, indoklasként többször fogalmaztak úgy az interjúalanyok, hogy a múzeumi programok keretén belül ez önmagától is megvalósul. Az interjúalanyok válaszaiból több esetben az derült ki, hogy az egész életen át tartó tanulásra a közösségek, illetve a látogatók bevonása kapcsán megjelenő járulékos pozitívumként tekintenek, múzeumandragógiai koncepcióként, stratégia-ként nem jelenik meg az informális, nonformális vagy akár a formális tanulási lehetőségek módszertani megalapozására való törekvés. A módszertani megalapozottság és a múzeumandragógiai koncepció hiányát jól példázzák az interjúalanyok által az egész életen át tartó tanulás előmozdításának formáival kapcsolatosan feltett kérdésre adott alábbi válaszok:

„Részben biztosan megjelenik [az egész életen át tartó tanulás – a szerző], széles közönségnek kínálunk programokat” (Interjúalany15, Baranya vármegye, szóbeli közlés, 2022. november 29.)

„Bárkit szívesen látunk a programjainkon” (Interjúalany25, Görlitz körzet, szóbeli közlés, 2022. december 1.).

„Mindenkét szívesen látunk, aki szeretne többet megtudni, és aki érdeklődik a kulturális értékek megóvása iránt.” (Interjúalany18, Görlitz körzet, szóbeli közlés, 2022. november 30.)

A Múzeumok Éjszakája kiemelten fontos szerepet tölt be a felnőttek tanulásában mindkét vizsgált térségben. A Múzeumok Éjszakája napjainkra sok helyütt szinte fesztivál jelleggel kínál a tárlatvezetésekén kívül számos egyéb, sok esetben interaktív, játékos, a közösségek aktív bevonására épülő, az élményszerűséget központba helyező programot. A Janus Pannonius Múzeum 2024-es Múzeumok Éjszakája programjának felhívása tökéletesen példázza, hogy a rendezvény napjainkra miként vált egy olyan attrakcióvá, ami nem csupán a múzeumandragógia, de a múzeumi marketing és PR szempontjából is kiemelkedő jelentőségű: *„Múzeumba járni kétféleképp lehet: jelen lenni a befogadásban, ott állni a tárgy, a mű előtt a maga valójában és hagyni, hogy hasson ránk, meséljen nekünk. Vagy egy izgalmas estébe, éjszakába csomagolva, ezer élménnyel és tudással, amikor élővé válnak a „tárgyak”, élővé válnak a kapcsolatok. Ez a Múzeumok Éjszakája.”* (Janus Pannonius Múzeum, n.d.).

A Baranya vármegyei és Görlitz körzeti intézmények közötti legjelentősebb különbség a felnőttképzési szervezetekkel való együttműködés gyakoriságában és kiterjedtségében mutatkozik meg. A mintába került Baranya vármegyei intézmények kollégái közül egy fő nyilatkozott úgy, hogy együttműködik felnőttképzéssel foglalkozó szervezettel, a szakember múzeumpedagógiai megyei koordinátorként rendszeresen részt vesz a 2008 óta akkreditált felnőttképző intézményként működő Szabadtéri Néprajzi Múzeum Múzeumi Oktatási és Módszertani Központjának rendezvényein. Ezzel szemben a mintába került 13 Görlitz körzeti múzeum közül 9 intézmény (69%) működik együtt különféle felnőttképzési szervezetekkel, leggyakrabban népfőiskolákkal vagy felnőttképzési központokkal.

A munkaerőpiac szempontjából releváns ismeretek közvetítésének, készségek fejlesztésének múzeumi gyakorlatáról mindkét vizsgált térségből egy-egy interjúalany számolt

be. Baranyában a Zsolnay Örökségkezelő Világörökségi Divíziója egy átgondolt, a kollégák bevonásával megvalósuló, a munkaerőpiac szempontjából is releváns kompetenciákat fejlesztő önkéntesképző programot dolgozott ki tárlatvezetői, múzeumpedagógiai asszisztensi, a látogatók tájékoztatását végző informatori és fotós feladatkörök ellátására (Interjúalany15, Baranya vármegye, szóbeli közlés, 2022. november 29.). Görlitz körzetben a Markersdorfi Falumúzeum a helyi munkaügyi központtal együttműködésben kínált a munka világába való integrációt elősegítő, didaktikus megközelítést követő programot az elsődleges munkaerőpiacon elhelyezkedni nem tudó emberek számára az adatfelvétel időszakában. A naponta, önállóan megszervezendő, ismétlődő feladatok célja, hogy a munkaügyi központ által kihelyezett résztvevőkben tudatosuljon, mi a saját szerepük életútjuk alakulásában, és hogy erősödjön felelősségvállalásuk saját sorsukkal és döntéseikkel kapcsolatban (Interjúalany18, Görlitz körzet, szóbeli közlés, 2022. november 30.).

Együttműködés felsőoktatási intézményekkel

A kutatási mintába került Baranya vármegyei múzeumok és a Pécsi Tudományegyetem (a továbbiakban PTE) közötti együttműködés változó intenzitással és sokféle formában valósul meg. A Zsolnay Örökségkezelő Nonprofit Kft. több szálon kötődik a PTE-hez, közös programok szervezésétől kezdve, a múzeumi kollégák óratartó tevékenységén át, hallgatói gyakornoki program biztosításáig az együttműködés számos formája megjelenik. Volt már példa arra is, hogy a hallgatókat szakmai tevékenységbe (pl. látogatókutatás) is bevonta az intézmény (Interjúalany16, Baranya vármegye, szóbeli közlés, 2022. december 14.). A Janus Pannonius Múzeum (a továbbiakban JPM) gyakran kooperál a PTE Bölcsész- és Társadalomtudományi Kar (a továbbiakban PTE BTK) Történettudományi Intézetével (pl. leendő történelemtanárok szakmódszertani felkészítése vagy a 2017-ben megvalósított „Játszd el magad! Hátrányos helyzetű, SNI-s, fejlesztésre szoruló tanulók fejlesztése múzeumi módszerekkel” című múzeumpedagógiai mintaprojekt kapcsán). A múzeumi tanulásban rejlő lehetőségek megismertetésére, illetve a nehéz körülmények között élő gyerekek támogatására fókuszáló tanulásmódszertani mentorképzés révén a JPM szerepet vállalt a pedagógus identitás megújításában is. Az ismeretátadás megkönnyítése érdekében a programban kiemelt szerepet kap Gardner intelligencia-elméletének megismertetése (Interjúalany2, Baranya vármegye, szóbeli közlés, 2022. november 29.). A JPM kiállításait a PTE BTK egyéb szervezeti egységeinek (pl. a Humán Fejlesztési és Művelődéstudományi Intézet) oktatói is rendszeresen felkeresik hallgatói csoportjaikkal. A PTE Kultúratudományi, Pedagógusképző és Vidékfejlesztési Kar (a továbbiakban: PTE KPVK) által 2017 óta meghirdetett, a külföldi hallgatók kulturális érzékenyítését célzó, szabadon választható Cultural Heritage of Pécs című kurzus különlegessége, hogy Pécs történetét és kulturális örökségét intézménylátogatások révén ismerteti meg a hallgatókkal. A kurzus keretében a csoport – számos egyéb kiállítás, örökségi helyszín és kulturális intézmény mellett – felkeresi a Zsolnay Kulturális Negyed gyűjteményeit, a Cella Septichora Látogatóközpontot, valamint a Janus Pannonius Múzeum több kiállítását is. Érdemes megemlíteni, hogy az empirikus kutatás adatfelvétele óta eltelt két évben számos új együttműködés jött létre a JPM és a PTE egyes karai között. Ezek közül különösen innovatív és előremutató az a kooperáció, ami a 2024 novemberében megnyílt, Genius Loci című új állandó

kiállítás létrehozása során valósult meg a múzeum és a PTE Műszaki és Informatikai Kar (a továbbiakban PTE MIK), továbbá a PTE BTK Történettudományi Intézet között. Míg a PTE MIK PhD-hallgatói belsőépítészeti terveket készítettek az új kiállításhoz és segítették a múzeumot a kivitelezés felügyeletében, a PTE BTK hon-és népismeret szakos hallgatói egyéni és csoportos kutatómunka keretében a kiállítás által közvetített tartalmak bővítéséhez járultak hozzá (Major, 2024).

A nagyobb intézmények mellett megtaláljuk a Pécsi Tudományegyetemmel való együttműködés jó gyakorlatait a Hosszúhetényi Tájház tevékenységében is, ami amellett, hogy helyszínként szolgál a PTE néprajz szakos hallgatók gyakorlati óráihoz, évek óta fogadja a PTE nyári egyetemi csoportjait, ahol a hallgatók a tájház gyűjteményének megismerése mellett kézműves foglalkozásokon vesznek részt, néptáncokat és népdalokat tanulnak, magyar ételeket kóstolhatnak (Interjúalany1, Baranya vármegye, szóbeli közlés, 2022. november 30.). A Hosszúhetényi Tájház 2017-es a „Rica, rica kukorica” című múzeumpedagógiai mintaprojektjének lebonyolításában a PTE KPVK óvodapedagógus hallgatói hospitálást követően aktív közreműködőként vettek részt.

A Szigetvári várba a PTE oktatói rendszeresen viszik csoportjaikat, előadást tartanak a helyszínen. A mohácsi Kanizsai Dorottya Múzeum és a komlói József Attila Városi Könyvtár és Muzeális Gyűjtemény tudományos kutatásban működik együtt a PTE-vel, ugyanakkor a Mohácson történészek, régészek által tartott szakmai előadások a múzeumandragógia szempontjából is relevanciával bírnak. A bolyi Városi Könyvtár és Helytörténeti Kiállításba minden évben érkezik a Pécsi Tudományegyetemről egy kisebb, kutatási tevékenységet végző csoport.

A Görlitz-i Sziléziai Múzeum (Schlesisches Museum zu Görlitz) szoros partnerségi kapcsolatot alakított ki a helyi felsőoktatási intézménnyel, számos együttműködésre és közös projektre került sor az elmúlt években. Az egyik innovatív kooperáció keretében a Hochschule Zittau/Görlitz hallgatói egyszerűsített nyelven, a könnyen érthető kommunikáció módszertana alapján múzeumi kalauzt dolgoztak ki értelmi fogyatékkal élő emberek számára. A 2021 tavaszán a Hochschule Zittau/Görlitz Szociális Munka Tanszékeivel kialakított együttműködés keretében pedig a hallgatók aktív módon vettek részt egy kifejezetten a korai gyermeknevelésre fókuszáló múzeumpedagógiai program innovációjában a fejlesztésre vonatkozó kreatív javaslataik megosztásával (Interjúalany26, Görlitz körzet, szóbeli közlés, 2022. november 21.).

A Görlitz-i Kultúrtörténeti Múzeum (Kulturhistorisches Museum Görlitz) és a Hochschule Zittau /Görlitz között szintén szoros az együttműködés, a múzeum amellett, hogy szakmai gyakorlati terepként szolgál a hallgatók számára, rendszeresen nyújt segítséget a diákoknak szakdolgozati kutatásaikhoz. Szervezett keretekben évente 2-3 alkalommal látogatnak el a helyi egyetem csoportjai a múzeumba, a Kultúra és menedzsment MA-képzésében tanuló hallgatók pedig már több alkalommal kapcsolódtak be a múzeum szakmai tevékenységébe azzal, hogy különféle kutatási kérdéseket dolgoztak fel a múzeum egyes gyűjteményei alapján (Interjúalany23, Görlitz körzet, szóbeli közlés, 2022. december 13.).

A Weißwasseri Üvegmúzeum (Glasmuseum Weißwasser) elsősorban cseh felsőoktatási intézményekkel működik együtt, az egyetemi kollégák gyakran keresik fel kutatási és

projektalapú együttműködési kérésekkel az intézményt. A határon átnyúló projekteket egyrészt az inspirálja, hogy ezekkel kapcsolatosan számos forrás, pályázat elérhető, másrészt pedig az, hogy míg a görlitz-i térségben az üvegipari hagyományok jelenléte gyakran korlátozott, Csehországban számos olyan üvegműhely található, ahol a kézműves technológia továbbra is virágzik. A múzeum rendszeresen nyújt segítséget a kutatást végző hallgatók számára diplomadolgozatok, doktori disszertációk elkészítéséhez. Az egyetemekkel való sikeres együttműködések eredményeként több, jelentős szakmai értéket képviselő közös publikáció és kiállítás készült el az elmúlt években (Interjúalany19, Görlitz körzet, szóbeli közlés, 2022. december 15.).

A felnőttek múzeumi tanulásának előmozdításával kapcsolatos kihívások

A felnőttek múzeumi tanulásának előmozdításával kapcsolatos nehézségekről Baranyában elsősorban a kisvárosi múzeumok munkatársai, illetve a kistelepülések tájházainak szakemberei számoltak be. A felsorolt problémák jelentős része a demográfiai változásokhoz kötődik. A mintába került Baranya vármegyei kisvárosok és községek többségében különösen nehéz a muzeális intézmények számára a fiatal felnőttek és a középkorúak bevonása. Kettő, kisvárosi múzeumban dolgozó interjúalany problémaként azt emelte ki, hogy a fiatalok interaktív kiállításokat várnának el, az intézmény ugyanakkor forráshiány miatt ezt az elvárást nem tudja teljesíteni (Interjúalany12, Baranya vármegye, szóbeli közlés, 2022. december 15.; Interjúalany14, Baranya vármegye, szóbeli közlés, 2022. november 30.). Két további interjúalany különösen a 30-as és 40-es korosztály elérését és érdeklődésének fenntartását határozta meg kihívásként, tapasztalataik szerint ezt a korcsoportot leginkább csak a családi programokba sikerül bevonnia az intézménynek (Interjúalany8, Baranya vármegye, szóbeli közlés, 2022. december 13.; Interjúalany6, Baranya vármegye, szóbeli közlés, 2022. december 12.). Mind a falvakban, mind a kisvárosokban nehézséget okoz a felnőttek múzeumi programokba való bevonása szempontjából a civil szervezetek számának drasztikus csökkenése és a helyi társadalom elöregedése, ez utóbbi sok helyütt gátjává válik az intézmény önkéntes munka keretében való támogatásának is.

„Ez a falu már nem az a falu. Sok az üres ház... Kicsit nehéz már, megöregedett már ez a falu. Nehéz összeszedni már... Ami volt hagyományőrző csoportunk, az már nincs. Az igény valahogy szétbomlott.” (Interjúalany7, Baranya vármegye, szóbeli közlés, 2022. december 2.)

A Baranya vármegyei községi muzeális intézményekben dolgozó interjúalanyok jelentős része számolt be arról a problémáról, hogy a falvakba az utóbbi időszakban beköltözött új leteleplők nem rendelkeznek helyi kötődéssel, nem érdeklődnek a helyi kulturális örökség iránt és egyáltalán nem aktív tagjai a helyi közösségnek.

„Tragikus az integráció helyzete a településen. A betelepülő fiatalok egyáltalán nem vesznek részt a települési életben, nem csak a nemzetiségi programokban nem, hanem semmilyen települési programban nem vesznek részt. Nem tudni, hogy mit kellene nekik kínálni.” (Interjúalany8, Baranya vármegye, szóbeli közlés, 2022. december 13.)

Amellett, hogy a fiatalok és középkorúak megszólítása és bevonása amúgy is problematikus, munkahelyi elfoglaltságaik, felgyorsult életvitelük okán sokszor már azoknak

sincs idejük vagy energiájuk önkéntes tevékenységgel támogatni a községi muzeális intézményeket, akik egyébként erre nyitottak lennének.

A baranyai kistelepüléseken készített interjúk során több esetben is elhangzott az a finanszírozással kapcsolatos probléma, hogy bár a tájház fenntartásának feladatát az önkormányzatokhoz utalták, az ehhez szükséges pénzügyi keret biztosítása elmaradt. A fenntartási kötelezettséget több kistelepülésen is csak a helyi lakosok önkéntes munkájával tudják biztosítani, az elvégzett, az intézmény működtetése kapcsán alapvető jelentőségű munkáért nem tud fizetni az önkormányzat. A fent említett demográfiai kihívásokat és a muzeális intézményeket a kistelepüléseken támogató önkéntesek kiöregedését figyelembe véve, ez különösen komoly kihívást jelent az érintett községekben.

Az egyik Baranya megyei kisvárosban működő múzeumban dolgozó múzeumpedagógus számára mind a mai napig nehézséget okoz a múzeumokkal kapcsolatos negatív attitűd, az a sztereotípiája, hogy a múzeumok csupán porosodó tárgyakat és unalmas programokat kínálnak. Ugyanez az interjúalany kiemelte, hogy kisvárosi környezetben különösen komoly kihívást jelent a szakemberek számára az arany középút megtalálása a közvetített tudástartalmak szintjének és programok jellegének meghatározásában, azaz annak az ideális állapotnak az elérése, hogy a program szakmailag színvonalas, egyúttal a kevésbé művelt látogatói csoportok számára is befogadható és vonzó legyen (Interjúalany6, Baranya vármegye, szóbeli közlés, 2022. december 12.). Egy másik Baranya vármegyei kisvárosi múzeumot képviselő interjúalany arról számolt be, hogy számára a legnagyobb nehézséget az jelenti, hogy egyedül kell minden foglalkozást lebonyolítani, kihívásnak érzi azt, hogy minden tudományterületen és munkája minden aspektusában magas színvonalon teljesítsen: „*Kihívás, hogy mindenben jónak kell lenni. Egyedül csinálom a foglalkozásokat.*” (Interjúalany5, Baranya vármegye, szóbeli közlés, 2022. december 14.)

A mintába került pécsi intézmények szakemberei elsősorban a felsőoktatásban tanuló hallgatók bevonásának nehézségeit és az egyetemekkel való folyamatos, aktív kapcsolat hiányát jelölték meg leginkább meghatározó kihívásként, annak ellenére, hogy az interjúk során több, a múzeum és egyetem közötti együttműködésről számoltak be. A pécsi intézmények múzeumandragógiai szerepének növelésével kapcsolatos legfőbb kihívásként az egyik interjúalany a kifejezetten múzeumandragógiával foglalkozó szakember hiányát határozta meg (Interjúalany16, Baranya vármegye, szóbeli közlés, 2022. december 14.). Egy másik kolléga pedig azt – a múzeumi szférában napjainkra többnyire már feloldott problematikát – jelölte meg további gátló tényezőként, hogy a muzeológusok egy része nem enged teret a kiállítások kialakításakor a múzeumpedagógiai szakembernek, a tanulást előmozdító kiállítási megoldásokkal kapcsolatos javaslataikat nem veszik figyelembe az időszaki kiállítások felépítése vagy az állandó kiállítások modernizálása során (Interjúalany2, Baranya vármegye, szóbeli közlés, 2022. december 14.).

A Görlitz körzeti múzeumokat képviselő 14 interjúalanyból négy fő határozta meg az energiaválságot és a pénzügyi nehézségeket, három-három fő pedig a térség lakosságának kiöregedését, valamint a helyi közösség megszólításának, bevonásának nehézségeit múzeumandragógiai kihívásként. Egy-egy szakember emelte ki akadályozó tényezőként a múzeumandragógiai koncepció hiányát, illetve azt, hogy a kapcsolatépítés és hálózatosodás olyan mértékű erőforrásokat és időráfordítást igényelne, amivel nem rendelkezik a

múzeum. A kérdésre adott válaszok között továbbá kétszer fogalmazódott meg a közlekedési infrastruktúra fejlesztésének, egyszer pedig a jelenleginél olcsóbb belépőjegyek biztosításának szükségessége annak érdekében, hogy a múzeum minél szélesebb közönség számára váljon elérhetővé.

Összegzés

A komparatív empirikus kutatás számos tekintetben tárt fel hasonlóságot a múzeumandragógia Baranya vármegyében és Görlitz körzetben megvalósuló gyakorlatában, valamint a felnőttek múzeumi tanulásával kapcsolatos kihívásokban egyaránt. A múzeumandragógiai programok vonatkozásában változó, hogy az egyes intézmények mennyiben kínálnak interaktív foglalkozásokat, ugyanakkor a múzeumoknak otthont adó település mérete, típusa nem feltétlenül meghatározó tényező a módszertani változatosság szempontjából, hiszen mind Baranya vármegyéből, mind Görlitz körzetből szerepelt olyan, kistelepülésen működő falumúzeum/ tájház a kutatási mintában, amely változatos módszerekre épített széleskörű múzeumandragógia kínálattal rendelkezik. Mindkét térségben jellemző, hogy a múzeumok változó intenzitással működnek együtt a felsőoktatási intézményekkel, ugyanakkor mind Baranyában, mind Görlitz körzetben megjelent már egyes múzeumokban a hallgatók múzeumi szakmai munkába való aktív bevonása. Hasonlóság továbbá, hogy a helyi társadalom idősödése kihívások elé állítja a térség kistelepüléseinek múzeumait nem csak a célközönségnek megfelelő múzeumi programok kialakítása, hanem az intézmények fenntartását és kultúraközvetítő tevékenységét támogató önkéntesek foglalkozása miatt is. Mindkét vizsgált térségben több interjúalany is beszámolt arról, hogy az intézményt sújtó pénzügyi nehézség akadályozó tényező a felnőttek múzeumi tanulásának előmozdításában. A kistelepüléseken – egy-egy példától eltekintve – jellemző, hogy a középkorúak aktivizálása, múzeumi programokba való bevonása komoly kihívást jelent a szakemberek számára.

A számos hasonlóság mellett ugyanakkor különbségeket is feltárt a kutatás. Míg Görlitz körzetben a mintába került múzeumok jelentős része épített ki partnerséget különböző felnőttképzési szervezetekkel és intézményekkel, a Baranya vármegyei interjúalanyok közül csupán egyetlen fő számolt be ilyen kooperációról. A községekben az utóbbi években letelepedett új beköltözők megszólításával és múzeumi programokba való bevonásával kapcsolatos kihívásokról csak Baranya vármegyei intézmények vonatkozásában esett szó.

Az empirikus kutatás keretében vizsgált két térség múzeumandragógiai gyakorlatának a nemzetközi trendekkel való összevetése kapcsán megemlíthető, hogy bár a múzeumok jelentős része mind inkább követi azokat, a kifejezetten a mentális jóllét előmozdítását célzó múzeumi programok egy-két példától eltekintve (pl. múzeumi demens program Görlitz körzetben) még kevésbé terjedtek el. Mindazonáltal az empirikus kutatás mind Baranyában, mind Görlitz körzetben feltárt olyan, a felnőttek múzeumi tanulásának előmozdításával kapcsolatos jó gyakorlatokat, amelyek helyi sajátosságoknak megfelelő adaptálása megfontolásra érdemes mindkét térségben.

Irodalomjegyzék

1997. évi CXL. törvény a muzeális intézményekről, a nyilvános könyvtári ellátásról és a közművelődésről. <https://net.jogtar.hu/jogszabaly?docid=99700140.tv>

376/2017. (XII. 11.) Korm. rendelet a muzeális intézmények működési engedélyéről. <https://net.jogtar.hu/jogszabaly?docid=a1700376.kor>

Armstrong, J. (2023, május 12). 3 trauma-informed practices for museums to follow. *Alliance blog*. American Alliance of Museums. <https://www.aam-us.org/2023/05/12/3-trauma-informed-practices-for-museums-to-follow/>

Hajdú, I. (2023). Kortárs – zene – művészet: Kortárs képzőművészeti gyűjtemény szerepe és lehetőségei a Bartók Béla Zeneművészeti Intézet művészettörténeti előadásában. *Tudásmenedzsment*, 24 (2. különszám), 148-162. DOI: 10.15170/TM.2023.24.K2.15

ICOM (n.d.-a). *2020 – Museums for Equality: Diversity and Inclusion*. <https://imd.icom.museum/past-editions/2020-museums-for-equality-diversity-and-inclusion/#> Letöltés dátuma: 2024. december 10.

ICOM (n.d.-b). *2022 – The Power of Museums*. <https://imd.icom.museum/past-editions/imd-2022-the-power-of-museums/> Letöltés dátuma: 2024. december 10.

ICOM (n.d.-c). *The theme – Museums, Education and Research*. <https://imd.icom.museum/international-museum-day-2023/the-theme-the-power-of-museums/> Letöltés dátuma: 2024. december 10.

ICOM (2025, március 13.). *The Future of Museums in Rapidly Changing Communities*. <https://icom.museum/en/news/international-museum-day-2025-the-future-of-museums-in-rapidly-changing-communities/>

Janus Pannonius Múzeum (n.d.). *Múzeumok Éjszakája 2024*. <https://www.jpm.hu/muzeumok-ejszakaja-2024> Letöltés dátuma: 2024. december 22.

Koltai, Zs., Reisz, T., & Kocsis, M. (2021). *Múzeumpedagógiai mintaprojektek. Eredményességvizsgálat és együttműködés a felsőoktatással. Kutatási jelentés II.* Múzeumi iránytű 31/2. Szabadtéri Néprajzi Múzeum Múzeumi Oktatási és Módszertani Központ.

Koltai Zs. (2023a). Múzeumi tanulás a rezilienciáért –Múzeumi reziliencia a közösségekért. *Tudásmenedzsment*, 24 (2. különszám), 47-63. DOI: 10.15170/TM.2023.24.K2.7

Koltai, Zs. (2023b). The role of museum learning in promoting sustainability - Comparative research in Baranya County and Landkreis Görlitz. *Tudásmenedzsment*, 24 (4. különszám), 158-173. DOI: 10.15170/TM.2023.24.K4.13

Major, E. A. (2024, december 11.). Múzeumok és egyetemek együttműködése – Jó gyakorlatok Pécsről – konferencia a Múzeumandragógiai Tagozat műhelysorozatának keretében. *Magyar Múzeumok Online*. <https://magyarmuzeumok.hu/cikk/muzeumok-es-egyetemek-egyuttmukodese-jo-gyakorlatok-pecsről-konferencia-a-muzeumandragogiai-tagozat-muhelysorozatanak-kereteben>

Magyar Nemzeti Múzeum (n.d.). *Ép testben, ép lélek | Múzeumi jóga*. <https://mnm.hu/hu/esemenyek/ep-testben-ep-lelek-muzeumi-joga> Letöltés dátuma: 2024. december 22.

Mansfield District Council (2024, március 1.). *Healing power of art helps abuse survivors in Mansfield*. <https://www.mansfield.gov.uk/news/article/12816/healing-power-of-art-helps-abuse-survivors-in-mansfield>

MOME (2024, május 29.). *Kit érdekel a látogató? - szakmai szimpózium 2024.05.29-én*. <https://mome.hu/hu/hirek/kit-erdekel-a-latogato-szakmai-szimpozium-20240529-en> Letöltés dátuma: 2024. december 28.

Múzeumi Oktatási és Módszertani Központ (n.d.-a). *Események – Az online múzeumi tartalmak szerepe és jövője*. <https://www.mokk.skzen.hu/20240510az-online-muzeumi-tartalmak-szerepe-es-jovoje?akadalymentes=1> Letöltés dátuma: 2024. december 30.

Múzeumi Oktatási és Módszertani Központ (n.d.-b). *Társadalmi változások, kihívások és válaszok a múzeumi ismeretátadásban. Az online múzeumi tartalmak szerepe és jövője*. https://www.mokk.skanzen.hu/admin/data/file/20240510/program_majus_23.pdf Letöltés dátuma: 2024. december 30.

Nagy, M., Pacsika, M., & Szu, A. (2021). *Múzeum és felsőoktatás. Kutatási jelentés I.* Múzeumi iránytű 31/1. Szabadtéri Néprajzi Múzeum Múzeumi Oktatási és Módszertani Központ.

PTE BTK (n.d.-a). *Online szakmai nap | Egyetemek, egyetemisták és múzeumok. Kutatási eredmények és jó gyakorlatok*. <https://btk.ptt.hu/hu/hfmi/esemeny/online-szakmai-nap-egyetemek-egyetemistak-es-muzeumok-kutatasi-eredmenyek-es-jo> Letöltés dátuma: 2024. december 28.

PTE BTK (n.d.-b). *Online szakmai nap | Múzeumok és egyetemek közötti együttműködés — Jó gyakorlatok Pécsről*. <https://btk.ptt.hu/hu/hfmi/esemeny/online-szakmai-nap-muzeumok-es-egyetemek-kozotti-egyuttmukodes-jo-gyakorlatok-pecsrol> Letöltés dátuma: 2024. december 28.

Szép művészeti Múzeum (n.d.). *Jóga Jordán Adéllal*. <https://www.szepmuveszeti.hu/programok/joga-jordan-adellal-2/> Letöltés dátuma: 2024. december 22.

The Whitworth (n.d.). *Still Parents. Life after Baby Loss*. <https://www.whitworth.manchester.ac.uk/whats-on/exhibitions/pastexhibitions/stillparents/> Letöltés dátuma: 2024. december 28.

Mellékletek

1. sz. melléklet

Minta, „A múzeumi tanulás szerepe a periférikus régiók rezilienciájának erősítésében – Összehasonlító kutatás Görlitz körzetben és Baranya megyében” című kutatás, 2022

Forrás: saját forrás, 2022

Landkreis Görlitz (Görlitz körzet):

1. Deutsches Damast- und Frottiermuseum, Großschönau
2. Dorfmuseum Markersdorf, Markersdorf
3. Glasmuseum Weißwasser, Weißwasser
4. Heimatmuseum der Stadt Herrnhut, Herrnhut
5. Konrad-Wachsmann-Haus Niesky, Niesky
6. Kulturhistorisches Museum Franziskanerkloster & Die Zittauer Fastentücher, Zittau
7. Kulturhistorisches Museum Görlitz, Görlitz
8. Museum Dittelsdorf, Zittau OT Dittelsdorf
9. Nordböhmen Vereinshäusl mit Heimatstube, Großschönau
10. Schlesisches Museum zu Görlitz, Görlitz
11. Senckenberg Museum für Naturkunde Görlitz, Görlitz
12. Stadtmuseum Löbau, Löbau
13. Völkerkundemuseum Herrnhut, Herrnhut

Baranya vármegye:

1. Hosszúhetényi Tájház, Hosszúhetény
2. Janus Pannonius Múzeum, Pécs
3. József Attila Városi Könyvtár és Muzeális Gyűjtemény, Komló
4. Kanizsai Dorottya Múzeum, Mohács
5. Kásádi Sokac Tájház, Kásád
6. Majsi Német Tájház, Majs

7. Mecseknádasdi Német Nemzetiségi Tájház, Mecseknádasd
8. Német Nemzetiségi Tájház, Geresdlak
9. Pécsi Egyházmegye, Pécs
10. Sellye Városi Művelődési Ház, Könyvtár és Muzeális Intézmény, Sellye
11. Szigetvári Zrínyi Vár, Szigetvár
12. Városi Könyvtár és Helytörténeti Kiállítás Bóly, Bóly
13. Zsolnay Örökségkezelő Nonprofit Kft., Pécs

2. sz. melléklet

A strukturált interjúk kérdéssora, „A múzeumi tanulás szerepe a periférikus régiók rezilienciájának erősítésében- Összehasonlító kutatás Görlitz körzetben és Baranya megyében” című kutatás, 2022

Forrás: saját forrás, 2022

1. Az interjúalany szakmai életútjának feltárása

1.1. Életkor:

1.2. Végzettség:

1.3. Hány éve dolgozik jelenlegi pozíciójában?

1.4. Milyen feladatokat lát el munkakörében?

2. A múzeum működtetésével kapcsolatos kérdések

2.1. Ki a múzeum fenntartója?

2.2 Ki irányítja a múzeum szakmai tevékenységét?

2.3. Hány alkalmazottja van a múzeumnak?

2.4. Hány alkalmazott dolgozik mint

2.4.1. a múzeum vezetőségének munkatársa:

2.4.2. múzeumi tanulási szakember (múzeumi programok szervezése és lebonyolítása):

2.4.3. múzeumi kommunikáció /marketing / PR szakember:

2.4.4. muzeológus:

2.4.5. karbantartás, kiegészítő tevékenységek (pl. recepció; jegyértékesítés; múzeumi teremőr, sofőr stb.)

2.4.6. ha a fent megjelölt feladatokat egy munkakörbe vonták össze, kérjük, itt jelezze:

2.5. Alkalmaz-e a múzeum külső munkatársakat a programok szervezésével kapcsolatosan?

IGEN / NEM

Ha IGEN: 2.5.1. Milyen területeken vesznek részt külső szakemberek?

2.6. Egész évben nyitva van a múzeum?

IGEN / NEM

Ha NEM: 2.6.1.: Milyen időintervallumban fogad látogatókat a múzeum?

2.6.2.: Miért nincs egész évben nyitva a múzeum?

3. A kiállítással/ Kiállításokkal kapcsolatos kérdések

3.1. Mikor jött létre az állandó kiállítás?

3.2. Mikor újították fel utoljára az állandó kiállítást?

3.3. Milyen gyakran tartanak időszakos kiállításokat a múzeumban?

3.4. A kiállítások elérhetőek a fogyatékkal élők számára?

IGEN / NEM / RÉSZBEN

Ha IGEN vagy RÉSZBEN: 3.4.1. Milyen módon támogatja a múzeum az alábbi fogyatékkal élők tanulását a kiállításokon?

- gyengénlátók/vakok:
- mozgásukban korlátozott személyek:
- siketek:
- értelmi fogyatékkal élők:

4. Kérdések a múzeumpedagógiai tevékenységgel kapcsolatosan

4.1. Mi a múzeum missziója?

4.2. Vannak a múzeumban olyan programok, amelyek a kulturális örökséggel kapcsolatos ismeretek továbbadását célozzák?

IGEN / NEM

HA IGEN: 4.2.1. Milyen programokat kínál a múzeum a kulturális örökséggel kapcsolatos tudás átadása érdekében?

4.2.2. Milyen célcsoportoknak?

4.2.3. Milyen múzeumpedagógiai módszerekkel?

4.3. Kínál-e a múzeum a helyi közösség szervezését/építését célzó programokat?

IGEN / NEM

HA IGEN: 4.3.1. Milyen programokat kínál a múzeum a helyi közösség szervezése érdekében?

4.4. A múzeum kínál-e olyan programokat, amelyek elősegítik a társadalmi befogadást és integrációt?

IGEN / NEM

Ha IGEN: 4.4.1.: Milyen programokat kínál a múzeum a társadalmi befogadás és integráció elősegítése érdekében?

4.4.2. Vannak-e konkrét célcsoportok a kezdeményezés szempontjából? (pl.: fogyatékkal élők, bevándorlók, nemzetiségek, hátrányos helyzetűek, egyéb stb.)?

IGEN / NEM

Ha igen: Melyik célcsoport?

4.5. Elősegítik-e a múzeumi programok a kulturális sokszínűség bemutatását?

IGEN / NEM

Ha IGEN: 4.5.1. Melyik célcsoportnak?

4.5.2. Milyen formában?

4.6. Megjelenik-e az interkulturális érzékenyítés a múzeumi programokban?

IGEN / NEM

Ha IGEN: 4.6.1.: Milyen formában?

4.6.2.: Milyen múzeumi tanulási módszereket alkalmaznak erre?

4.7. Van-e olyan, a múzeum által kínált program, amely valamilyen identitást erősít/támogat?

IGEN / NEM

Ha IGEN: 4.7.1. Milyen identitást erősít / támogat a múzeum?

4.7.2. Milyen program keretében?

4.7.3. Milyen módszerekkel?

4.8. Támogatja-e a múzeum az alábbi fenntarthatósági célok megvalósítását?

4.8.1. A nemek közötti egyenlőség elérése, továbbá minden nő és lány szerepének megerősítése:

IGEN / NEM

Ha IGEN: Milyen módon?

4.8.2. Társadalmi egyenlőtlenségek csökkentése

IGEN / NEM

Ha IGEN: Milyen módon?

4.8.3. Az éghajlatváltozással kapcsolatos figyelemfelkeltés és oktatás

IGEN / NEM

Ha IGEN: Milyen módon?

4.8.4. Felelős termelés és fogyasztás

IGEN / NEM

Ha IGEN: Milyen módon?

4.8.5. Inkluzív és magas színvonalú oktatás biztosítása

IGEN / NEM

Ha IGEN: Milyen módon?

4.8.6. Az egész életen át tartó tanulás lehetőségeinek elősegítése mindenki számára

IGEN/NEM

Ha IGEN: Milyen módon?

4.9. Részt vesz-e a helyi közösség a múzeumi munka alábbi területein?

4.9.1. múzeumi stratégia kialakítása IGEN/ NEM

Ha IGEN: Milyen formában?

4.9.2. állandó kiállítások korszerűsítése IGEN/ NEM

Ha IGEN: Milyen formában?

4.9.3. időszakos kiállítások létrehozása IGEN/ NEM

Ha IGEN: Milyen formában?

4.9.4. a múzeum által kínált programok tervezetének kidolgozása

IGEN/ NEM

Ha IGEN: Milyen formában?

4.9. 5. önkéntesek bevonása a múzeumi tevékenységekbe IGEN/NEM

Ha IGEN: Milyen formában?

4.9.6. Látogatókutatás - A látogatók visszajelzései a múzeumi programokkal és kezdeményezésekkel kapcsolatos elégedettségükről

IGEN / NEM

Ha IGEN: Milyen gyakran végez a múzeum ilyen látogatókutatást?

4.9.7. Látogató kutatás - A helyi közösség igényeinek feltárása a múzeumi programokkal, kezdeményezésekkel kapcsolatosan

IGEN / NEM

Ha IGEN: Milyen gyakran végez a múzeum ilyen látogató kutatást?

4.9.8.: egyéb módokon:

4.10. A múzeum segíti-e kompetenciafejlesztő kezdeményezésekkel a helyi felnőtteket saját karrierjük és életük előmozdításában?

IGEN / NEM

Ha IGEN: 4.10.1. Mi a konkrét célcsoportja ennek a kezdeményezésnek?

4.10.2. Milyen programokat, múzeumi tanulási módszereket alkalmaznak a munkaerőpiacon hasznosítható kompetenciák fejlesztése kapcsán?

4.11. Kínál-e a múzeum a helyi közösség jóllétét előmozdító programokat?

IGEN / NEM

Ha IGEN: 4.11.1. Vannak konkrét célcsoportjai ennek a kezdeményezésnek?

4.11.2. Milyen programokat kínálnak és milyen módszerekkel segítik elő a jóllétet?

4.12. Kínál családi programokat a múzeum?

IGEN / NEM

Ha IGEN: 4.12.1. Milyen programokat kínálnak a családoknak?

4.12.2. Milyen módszereket alkalmaznak?

4.13. Van-e szerepe a múzeumnak abban, hogy a helyi lakosságot az adott településen maradásra ösztönözze?

IGEN / NEM

Ha IGEN: 4.13.1. Hogyan?

5. Kérdések a múzeum látogatóival, valamint a múzeumi programok résztvevőivel kapcsolatosan

5.1. Hány látogatója van a múzeumnak évente?

5.2. Kérjük, határozza meg a múzeum látogatóinak hozzávetőleges, százalékos megoszlását aszerint, hogy helyiek vagy nem helyiek:

helyi (%): nem helyi (%):

5.3. Évente hányan vesznek részt a múzeumi tanulási programokban az adott múzeumban?

5.4. Melyik korosztály képviselteti magát leggyakrabban a múzeumi programokon?

6 év alatti gyerekek

6-12 év közötti gyerekek

Tinédzserek

Fiatal felnőttek

Középkorúak

Idősek

Nem lehet konkrétan meghatározni, minden korosztály

5.5. Melyik nemi csoport képviselteti magát leggyakrabban a múzeumi programokon?

nők

férfiak

nők és férfiak hasonló arányban

6. Kérdések a szakmai együttműködésekkel és hálózatosodással kapcsolatosan

6.1. Hány múzeum van összesen a településen?

6.2. Együttműködik-e a múzeum a következő intézményekkel/szervezetekkel?

6.2.1. Kapcsolat az önkormányzattal és a polgármesterrel IGEN /NEM

Ha igen:

- Milyen formában?
- Milyen gyakorisággal?
- Melyek az együttműködés legfontosabb eredményei?

6.2.2. Együttműködés más kulturális intézményekkel IGEN /NEM

Ha igen:

- Milyen formában?
- Milyen gyakorisággal?
- Melyek az együttműködés legfontosabb eredményei?

6.2.3. Együttműködés más múzeumokkal/kiállításokkal IGEN /NEM

Ha igen:

- Milyen formában?
- Milyen gyakorisággal?
- Melyek az együttműködés legfontosabb eredményei?

6.2.4. Együttműködés civil szervezetekkel: IGEN /NEM

Ha igen:

- Milyen formában?
- Milyen gyakorisággal?
- Melyek az együttműködés legfontosabb eredményei?

6.2.5. Együttműködés óvodákkal IGEN /NEM

Ha igen:

- Milyen formában?
- Milyen gyakorisággal?
- Melyek az együttműködés legfontosabb eredményei?

6.2.6. Együttműködés az általános iskolákkal IGEN /NEM

Ha igen:

- Milyen formában?
- Milyen gyakorisággal?
- Melyek az együttműködés legfontosabb eredményei?

6.2.7. Együttműködés középiskolákkal: IGEN /NEM

Ha igen:

- Milyen formában?
- Milyen gyakorisággal?

- **Melyek az együttműködés legfontosabb eredményei?**

6.2.8. Együttműködés a szakképző iskolákkal IGEN /NEM

Ha igen:

- **Milyen formában?**
- **Milyen gyakorisággal?**
- **Melyek az együttműködés legfontosabb eredményei?**

6.2.9. Együttműködés felsőoktatási intézményekkel IGEN /NEM

Ha igen:

- **Milyen formában?**
- **Milyen gyakorisággal?**
- **Melyek az együttműködés legfontosabb eredményei?**

6.2.10. Együttműködés felnőttképzési intézményekkel/szervezetekkel: IGEN / NEM

Ha igen:

- **Milyen formában?**
- **Milyen gyakorisággal?**
- **Melyek az együttműködés legfontosabb eredményei?**

7. Kérdések a múzeumi tanulási programokat érintő kihívásokkal kapcsolatosan

7.1. Idézett-e elő olyan változásokat a pandémia, amelyek jelenleg is jellemzik a múzeumi tanulási programokat?

IGEN /NEM

Ha IGEN: 7.1.1. Mi(k) ez(ek)?

7.2. Befolyásolja-e az energiaválság a múzeum működését?

IGEN / NEM

Ha IGEN: 7.2.1. Mennyiben?

7.2.2. Hogyan hat ez a múzeumi tanulási programok lebonyolítására?

7.3. Kérjük, sorolja fel, hogy melyek a múzeumi tanulást jelenleg érintő legfontosabb kihívások az Ön intézményében.

8. A múzeumi kommunikációval kapcsolatos kérdések

8.1. Milyen kommunikációs csatornákon éri el a múzeum a látogatókat/múzeumi programon résztvevőket?

8.2. Van-e olyan munkatárs, akinek kizárólagos vagy fő feladata a múzeum online megjelenésének kezelése? (weboldal kezelése; közösségi média felületek kezelése)

IGEN / NEM

Ha NEM: Ki végzi ezeket a tevékenységeket?

9. A múzeum múzeumi tanulással kapcsolatos fejlesztési tervei

9. Kérjük, fejtse ki, hogy az Ön múzeumának van-e fejlesztési terve a múzeumi tanulás előmozdítására az alábbi területeken:

9.1. kiállítások megújítása IGEN / NEM

Ha IGEN: Milyen fejlesztéseket terveznek?

9.2. múzeumi tanulási programok kidolgozása gyerekeknek IGEN / NEM

Ha IGEN: Milyen fejlesztéseket terveznek?

9.3. múzeumi tanulási programok kidolgozása felnőtteknek IGEN / NEM

Ha IGEN: Milyen fejlesztéseket terveznek?

9.4. a múzeum turisztikai vonzerővé fejlesztése IGEN / NEM

Ha IGEN: Milyen fejlesztéseket terveznek?

9.5. a múzeum társadalmi szerepvállalásának erősítése IGEN / NEM

Ha IGEN: Milyen fejlesztéseket terveznek?

9.6. online múzeumi tanulás fejlesztése IGEN / NEM

Ha IGEN: Milyen fejlesztéseket terveznek?

10. Az interjúalany javaslatai, ötletei a múzeum társadalmi szerepének erősítésével kapcsolatosan

Ön szerint milyen módon tudná az Ön múzeuma fejleszteni az alábbi társadalmi feladatvállalásait?

- a helyi közösség bevonása
- a társadalmi integráció elősegítése
- a pszichés-mentális jóllét elősegítése
- az interkulturális érzékenység előmozdítása
- a kulturális sokszínűség bemutatásának előmozdítása
- a fenntarthatóság elősegítése
- identitásépítés/ erősítés támogatása
- a helyiek ösztönzése azzal kapcsolatosan, hogy az adott településen maradjanak (ne költözzenek el más településre, megyébe, régióba, országba)
- a helyi nők rezilienciájának erősítése

11. Jó gyakorlatok a múzeumi tanulás területén

11.1. Melyik három kifejezést használná a múzeumi tanulás területén az úgynevezett "jó gyakorlat" meghatározására? (Mitől lesz egy jó gyakorlat jó gyakorlat?)

#1:

#2:

#3:

11.2. Van-e a saját múzeuma gyakorlatában olyan, amit a múzeumi tanulás jó gyakorlataként határozna meg?

IGEN / NEM

Ha IGEN: Kérem, említse konkrét példákat:

12. Visszacsatolás a kutatási eredményekkel kapcsolatosan

Szeretné megkapni a kutatási eredményekről publikált angol nyelvű tanulmányt?

IGEN / NEM

Ha IGEN: Kérem, adja meg e-mail címét, ahova megküldhetem a publikált tanulmányt:

Köszönöm szépen a közreműködést!

Neveléstudomány

Haffner-Kiss Alexandra

AZ ALFA GENERÁCIÓ PUHA KÉSZSÉGEINEK (SOFT SKILL) ZENEPEDAGÓGIAI FEJLESZTÉSI LEHETŐSÉGEI

Absztrakt

A digitális eszközök fejlődése és az online jelenléttel töltött napi több órányi felhasználói élmény jelentős hatást gyakorol az alfa generáció tagjaira. A digitális nemzedék kommunikációs szokásainak integráns eleme az online jelenlét, amely bizonyos alkalmakkor már a személyes kommunikációjuk részét is képezi. A generáció tagjai számos esetben hétvégi szabadidős programként is tekintenek a közösségi platformok társaságában töltött időre. Az az illúzió, miszerint egy közösséghez tartozónak lenni egy online platformon egyenértékű lehet egy személyes ismeretségen nyugvó közösségi léttel, hozzájárulhat a generáció szociális készségeinek lassabb fejlődéséhez.

A mesterséges intelligencia alapú programok egyre gyakoribb alkalmazása a munkahelyeken, előrevetíti annak lehetőségét, hogy az MI bizonyos automatizálható munkafolyamatok esetén kiválthassa a munkavállalói erőforrást. Mindez felerősíti azoknak a kutatóknak a jelentőségét, amelyek arra hívják fel a figyelmet, hogy a jövő munkavállalója számára természetes tevékenységgé kell válnia az élethosszig tartó tanulásnak (Lifelong Learning) és az ún. puha készségek (soft skill) fejlesztésének. A tanulmány célja az említett folyamatok szakirodalmi elemzése, majd olyan összefüggések és módszerek megvilágítása, amelyek lehetővé teszik az alfa generációs gyermekek puha készségeinek zenei tanulmányok útján való fejlesztését.

Kulcsszavak: alfa generáció; soft skills; zenepedagógia

Bevezetés

A digitális eszközök elterjedése és az online térben töltött több órányi jelenlét, valamint a mesterséges intelligencia alapú alkalmazások megjelenése a munkaerőpiacon olyan, a társadalomban megjelenő változások, amelyek hatására elengedhetetlenül reflektálnunk kell az oktatási metódusok megválasztásakor. Napjainkban a globalizáció hatással van a munka világára is. Egyre meghatározóbb szerephez jutnak a cégek és szervezetek közötti nemzetközi együttműködések. A nagyvállalatok működésében különösképpen fontos szerepet játszanak a határokon átívelő kooperációk. Számos esetben egy-egy készülék előállításához különböző országokban készítik el az alkatrészeket, majd szerelik össze azokat ugyancsak egy másik helyszínen. A társadalmi átszerveződések, amelyekre komoly hatást gyakorolnak a globalizációs folyamatok és az információkezeléssel kapcsolatos új pozíciók, elkerülhetetlenné teszik, hogy mind nagyobb hangsúlyt kapjon a munka világában is az együttműködés és a kommunikáció. Ebből adódóan az oktatási folyamatokban is nagyobb hangsúlyt kell helyezni az ehhez szükséges készségek fejlesztésére. Már csak azért is, mert az alfa generáció tagjai egyre inkább sodródhatnak a személyes interakció, a társas

kommunikáció és az együttműködés mellőzésének irányába. *„Az iskoláknak manapság beláthatatlanul gyorsan változó társadalmi és gazdasági helyzetre kell felkészíteniük a diákokat.”* (Kagan, 2001, p. 2.6)

A multimédiás eszközök népszerűségének és az internet térhódításának hatására sokkal egyszerűbbé vált globális szinten is az információk követése és átadása. E komplex folyamat következményeként az írásos kommunikációról eltolódott a fókusz a képi megjelenésekre, illetve az írásos tartalmak esetén is a képies nyelvi tartalmakra. Az említett globalizációs folyamatokból adódóan napjainkban a közösség fogalma és annak szerveződése is átalakult. Szécsi Gábor (2013) *Social and Linguistic Convergence in the Information Age* című írásában hangsúlyozza, hogy az online tér lehetőséget biztosít arra, hogy úgy legyünk egy online közösség tagjai, hogy soha nem is találkoztunk a közösség más tagjaival, ami teljesen felülírja korábbi elképzelésünket a közösségek működésére és fogalmáról. A szerveződés elsődleges indokát a közös érdeklődési pont és a globális szinten felmerülő kérdésekre adott válaszok hasonlósága jelenti (Szécsi, 2013).

Számos tanulmány foglalkozik azzal a jelenséggel, hogy a digitális generáció megváltozott kommunikációs szokásai determinálják a közösségek szerveződését is. A generáció tagjai egyre több időt töltenek az online térben a szabadidejükben is, ezáltal háttérbe helyezve a személyes kommunikációra épülő interakciókat, amelyek elősegítenék szociális képességeik fejlődését (Tari, 2015).

A csoportos zenei tanulmányok és a szociális készségek fejlesztő hatásának kapcsolata mellett mindenképpen fontos kitérni arra, hogy milyen lehetőségeket hordoz magában a zenetanulás az informális tanulás terén. Noha alapvetően egy csoportos zenei órát a formális tanuláshoz csoportosítunk, az informális tanulás lehetősége is megjelenik, ahogy a csoport tagjai közösségként kezdenek el viselkedni, és láthatóvá válik a közös érdeklődési kör (Stéber & Kereszty, 2015).

Szűcs Tímea esettanulmányában, amelyet debreceni, zenét tanuló és kontrollcsoportként zenét nem tanuló diákok válaszai alapján készített, arra hívja fel a figyelmet, hogy a zenét tanulók nyitottabbak a magaskultúra iránt, mint a zenét nem tanuló társaik (Szűcs, 2017). A felmérésben részt vett zenét tanuló diákok tanulmányiak során eredményesebbeknek bizonyultak, s emellett a zenei tanulmányok támogató faktorként jelenhetnek meg azon részkompetenciák fejlesztésében, amelyek jótékonyan befolyásolták a munkához való hozzáállásukat (Szűcs, 2017).

A zenei tanulmányok sok esetben már a gyermekeket is felkészítik arra, hogy olyan képességek mozgósítására legyenek képesek, amelyek –bármely szakterületen is helyezkedjenek el a munka világában– előnyösebb helyzetbe hozzák őket társainál. A hangszerezen való tanulás fontos állomását és egyik legjelentősebb reprezentálását a fellépések jelentik.

Wolfgang Amadeus Mozart édesapja, aki jogász és zenetanár volt, gyermeke korai zenei taníttatása során egyik legfontosabb céljának tekintette, hogy fiát mielőbb publikum elé állítsa (Dombi, 2014).

A zenei előadó képesség fejlesztésével egy időben azonban a diák általános fellépési, előadói képességeit is fejlesztik. A lámpaláz leküzdése, a vizsgaszerű helyzetekben nyúj-

tott kiváló eredmények és a különböző megmérettetésekhez kötődő szorongások, gátlások fiatalkori feloldásáról beszélünk. Az előadói képesség fejlesztése nem csupán a jövőbeni karrierlehetőségek tárházát nyitja meg, de hozzájárul az iskolai szereplésekkel való megküzdés képességének fejlesztéséhez is. A „vizsga drukk” leküzdése nem az iskolai tananyag része, noha egy olyan személy életét, aki a Lifelong Learning szemlélet jegyében tervezi az életét, elkerülhetetlen, hogy elsajátítsa ezt a képességet. A vizsga-szituációkkal való megküzdés, a szerepléssel járó izgalom nem csak a komfortzónából való kilépés élményét vonja maga után, de a lámpaláz nem megfelelő kezelése a teljesítményre is negatív hatással lesz.

A mesterséges intelligencia alapú alkalmazások megjelenésének várható hatásai a munkáltatók által elvárt munkavállalói készségekre

A vállalatokat érintő állandó versenyhelyzet felhívta a figyelmét a cégvezetőknek, hogy egy cég sikeres profit növelése hátterében nem kizárólag a termék előállításával kapcsolatos folyamatokat szükséges időről időre felülvizsgálni vagy éppen a megfelelő marketing és PR stratégiát kiválasztani, de a munkavállalók meglévő soft skilljének (puha készség) fejlesztését is egyre több vezető tartja fontosnak (Dean & Eat, 2019).

A puha készségek közé tartozik az érzelmi intelligencia, amelynek meglétét egyre inkább a jó vezetői személyiséggel azonosítják. Ezt a készséget fejleszthetőnek tekintik, ami nyilvánvalóan nagy figyelmet igényel (Cimatti, 2016).

„Az érzelmek magukban foglalják azokat a tulajdonságokat, amelyek meghatározzák az egyén puha készségeit. A puha készségek azonosítása és kezelése összefügg a munkatársak termelékenységének és a szervezeti sikerek növekedésével.” (Dean & Eat, 2019, p. 18)

Ezáltal a folyamat részeként sok helyen már most felmerül a munkavállalók puha készségeinek fejlesztési programja. Az érzelmi intelligenciát: az önismeret (self-awareness), az önmenedzsment (self-management), a szociális tudatosság (social awareness) és a kapcsolatkezelés (relationship management) részek együtteseként azonosította Goleman az Emotional intelligence: Why it can matter more than IQ című könyvében (Dean & Eat, 2019)

Az érzelmi intelligencia fogalmának a tanulmányokban és szakcikkekben való megjelenése az 1990-es évek elejére tehető. Vannak tanulmányok, amelyek szerint már korábban is ismert volt a fogalom, de az „érzelmi intelligencia” vagy rövidítve „EQ” azaz Emotional Quotient (érzelmi hányados) csak ettől az időszaktól kapott nagyobb figyelmet, mind a tudományos mind a hétköznapi életben. Így egy fiatalnak mondható ismeretről beszélünk, amely napjainkban talán minden eddigieknél nagyobb fókuszot kaphat a generációkutatás aspektusából is. Daniel Goleman pszichológus könyvében arra hívja fel a figyelmet, hogy a fogalom hétköznapi használatban való megjelenése sajnos számos félreértelmezéshez is vezetett. Kiemeli, hogy a sikerhez nem elegendő kizárólag a magas EQ megléte, továbbá megjegyzi, hogy az érzelmi intelligencia nem egyenlő kizárólag a kedves viselkedéssel, ahogy az a köztudatban elterjedt. Sőt kiemeli, hogy a magas érzelmi intelligencia részét képezi a néha kellemetlen egyenes beszélgetések felvállalása is (Goleman,

2024). Így tehát a fogalom egy igen összetett megközelítést von maga után, amelyet először Peter Salovey, a Yale oktatója és John Mayer a Yale hallgatója alkotott meg (Goleman, 2024, p. 9).

Az érzelmi intelligenciához kapcsolódóan napjainkra számos modell készült, amelyekből Goleman kutatását emelném ki. A modell kidolgozása során négy fő területet különböztet meg: az önmagunkra irányuló tudatosság, az önmenedzselés, a társas tudatosság és a kapcsolatok kezelése, amelyek további tizenkét kompetenciát tartalmaznak. Ezek a kompetenciák vélhetően a mesterséges intelligencia alapú alkalmazások munkahelyeken való megjelenése mellett egyre inkább fókuszba kerülnek. Ennek vélhető oka, hogy noha a mesterséges intelligencia alapú programok az idő előrehaladtával elképzeléseink szerint alkalmasak lesznek automatizált munkák ellátására, azonban számos munkafolyamat ellátásakor megkerülhetetlenné válik az emberi munkaerő alkalmazása, amikor érzelmek azonosítása vagy éppen a kapcsolatok kezelése szükséges. Ennek következményeként az érzelmi intelligencia megkerülhetetlenné válik a jövő sikeres munkavállalója vagy éppen vezetője számára (Goleman, 2024).

A készség fogalmát Horváth-Csikós Gabriella és Juhász Tímea: A puha (soft) és a kemény (hard) készségek munkaerőpiaci szükségessége című tanulmányában az alábbiak szerint határozza meg: „a készség a tudás része, a tanulás eredménye, vagyis amikor megfelelő számú gyakorlás eredményeként a cselekvéssor automatikussá tud válni (Horváth Csikós, Juhász, 2021, p. 533).” Tanulmányukból továbbá az is jól látható, hogy a munkavállalók is érzékelik, hogy egyre meghatározóbb jelentősége van a munkahelyeken a szakmai kompetenciákon és szakmai ismeretek mellett az egyéni készségek fejlesztésének. Ezeknek a készségeknek a fejlesztésére pedig a formális oktatás mellett az informális és nem formális tanulási lehetőségek nyújthatnak megfelelő lehetőséget (Horváth Csikós & Juhász, 2021).

Az elmúlt évek meghatározó kutatási területének számított az LLL: Lifelong Learning vagyis az egész élete át tartó tanulás folyamata, amely talán minden eddigi elképzelésnél erőteljesebben fog jelen lenni a mesterséges intelligenciával működő programok széleskörű alkalmazását követően (Horváth Csikós & Juhász, 2021).

Az információk gyors áramlása az egyre újabb és újabb digitális programok megjelenése elkerülhetetlenné teszi, hogy a jövő munkavállalója valamilyen formában ne képezze tovább magát. Így azok a személyek tehetnek szert hosszútávon lépéselőnyre a munkáltatói piacon, akik képesek a megújulásra és nyitottak az egész életen át tartó saját kompetenciák fejlesztésére.

„A soft skillek fejlesztése azonban nem könnyű, sok esetben meglehetősen költséges, időt, pénzt és energiát igényel” (Horváth Csikós & Juhász, 2021, p. 533).

Ezért kiemelten fontos lenne figyelmet fordítani már az alfa generációs diákok ezen kompetencia területének minél korábbi fejlesztésére, amelyre nem kizárólag a magánórák szolgálhatnak megoldásként. A digitális generációt ért változások, amelyek elkerülhetetlenül ott hagyják lenyomatukat a készségeik fejlődésében, olyan folyamatot indukált az oktatási módszerek megváltoztatásában, amely egyre inkább sürgeti az iskolai tanterv-

ben megjelenő órák tematikájának, így például az ének órák újragondolását, amely megfelelő alapokat nyújthatna a soft skillek (puha készségek) órarendi fejlesztésére. (Haffner-Kiss & Szederkényi, 2024).

Megkerülhetetlenné válik, hogy egy újszerű oktatási módszert és irányokat határozzunk meg, amelyek alkalmasak lekövetni a munkaerőpiaci igények változásait is. Ez a folyamat már elkezdődött és jelenleg is tart a digitális oktatási tartalmak kidolgozásával, amely a digitális generáció megváltozott információ befogadási folyamataira kíván reflektálni (Haffner-Kiss, 2024) Azonban ezzel egyidejűleg arra is szükségszerű lenne reflektálni, hogy az alfa generáció tagjai olyan közoktatásban tudjanak részesülni, amely összhangban lesz a változásban lévő munkaerőpiaci igényekkel is.

Jelenleg a közoktatásban részt vevő diákok jelentős része az alfa generációhoz tartozik, míg az őket tanító pedagógusok generációs besorolása is egészen sokszínű, hiszen megtalálható köztük a Baby Boomer, az X generáció, valamint az Y generáció tagjai. Ez alapján jól látható, hogy még a digitális generáció tagjait tanító pedagógusok tanítási módszerei és az őket ért kohorsz-élményeik is eltérőek. A több generáció eltérő kommunikációs és tanítási módszerei, valamint az eltérő információfeldolgozási metódusuk komoly kihívás elé állítja a tanítás folyamatában résztvevő pedagógusokat (Boronkai, 2018).

Napjainkra megkerülhetetlenné vált a munkáltatók részéről, hogy a munkavállalók megfelelő soft skillek (puha készségek) bitokában legyenek. A hard skillek (kemény készségek) meglepte már alapvető elvárásként jelenik meg, amelyet kiegészítenek a puha készségek. Az International Journal for Quality Research folyóiratban megjelent Barbara Cimatti a Bolognai Egyetem kutatásfejlesztője által készített tanulmány alapján a puha készségek mára az ipari termelésben résztvevő gyárak humánerőforrási stratégiájának is része. Fontos, hogy a munkavállalók megfelelő soft skillekkel rendelkezzenek, mivel a technikai tudás meglepte már nem elegendő önmagában (Cimatti, 2016).

A soft skill készségek zenepedagógiai fejlesztési lehetőségei

A Gazdasági Együttműködési és Fejlesztési Szervezet „az OECD által nemrégiben készített, *Készségek a társadalmi haladáshoz* című jelentés hangsúlyozta, hogy a 21. század kihívásainak jobb kezelése érdekében a kognitív, szociális és érzelmi készségek kiegyensúlyozott készletével rendelkező »egész gyermeket« kell fejleszteni.” (Cimatti, 2016, p.103).

Napjainkra egyre hangsúlyosabbá válik annak az igénye, hogy a jövő munkavállalói a munkavégzéshez szükséges általánosan elvárható készségeken túl olyan további soft skill, vagyis puha készségekkel rendelkezzenek, amelyek egyrésztől megkönnyítik a közös munkavégzést, segítik a konfliktuskezelést, másrésztől elősegítik a problémák hatékony megoldását, és hozzájárulnak ahhoz, hogy a munkavállalók e készségek birtokában újszerű hajlékony gondolkodással tudjanak tekinteni a jövő kihívásaira. A számos soft skill közül szeretném kiemelni a kreativitást, az együttműködés kompetenciáját és az érzelmi intelligencia jelentőségét, amelyekre a zenei tanulmányok fejlesztési lehetőségein keresztül kívánok reflektálni (Révészné-Pálfi & Révész, 2021).

Több kutatás is foglalkozik a zene és a szociális készségek kapcsolatával, illetve azok kisgyermekkorától való fejlesztésének fontosságával. Érdekes nagyobb figyelmet fordítani a zenei nevelésre, hisz alkalmas a kreativitás és az érzelmi készségek fejlesztésére (Diz-Otero et al, 2023).

Nagyszerű lehetőséget nyújthatnak erre az általános iskola mellett működő zeneiskolai tanulmányok, vagy az olyan általános iskolák választása és tanterveinek népszerűsítése, ahol a diákok emelt óraszámban foglalkozhatnak az ének-zenei órákkal. Így a tanterv alapján a közismereti órák mellett tanulhatnak hangszereken játszani, énekelhetnek kórusban és elsajátíthatják a zene elméleti alapjait.¹

Janurik Márta a zenetanulás érzelmi nevelésben játszott pozitív szerepét hangsúlyozza (Janurik, 2008). Egy 2004-es vizsgálat alapján (Thompson & Schellenberg & Husain, 2004) megállapították, hogy a gyermekkorukban zenét tanuló diákok a későbbiekben könnyebben tudják beazonosítani a beszéd prozódiaja alapján a másik személy érzéseit és annak érzelmi üzeneteit. Így például könnyebben ismerik fel a szomorúságot és a dühöt is (Janurik, 2008).

A zenei prozódia „a zene ritmusának, hangsúlyainak és a dallam lejtésének összeegyeztetése az énekelt szöveggel (Darvas, 1978, p. 192).” Kodály Zoltán szintén nagy hangsúlyt fektetett a prozódia érvényesülésére műveiben. (Darvas, 1978). A beszéd során a prozodiának hasonlóan a zenei megjelenéséhez a beszéd ritmusában, hangerejében és hangszínében van jelentősége. Így előfordulhat, hogy a beszédünk során néha nagyobb ereje van az említett prozodiának, mint a kimondott szavaknak. Hisz mondhatjuk kiabálva, kemény stílusban azt, hogy minden rendben van, úgy is tudja mindenki, hogy ez esetben a kimondott szavak nem állnak párhuzamban a valós érzelmekkel. A zene prozódiai jellemzői segíthetik a zenét tanuló személyt a beszéd során megjelenő prozódiai jellemzők azonosításával és az érzelmek könnyebb felismerésében. William Forde Thompson, E. Glenn Schellenberg és Gabriela Husain hipotézise alapján a zenei tanulmányok pozitív transzferhatással lehetnek a gyermekeknek az érzelmi intelligenciájának legalapvetőbb készségeinek fejlesztésében. Az érzelmi intelligencia képességei a legalapvetőbb szintről indulva: a.) érzelmek érzékelése, b.) az érzelmek felhasználása az érzelmek megkönnyítésére c.) az érzelmek megértése és érvelése, valamint d.) az érzelmek kezelése önmagunkban és másokban (Thompson & Schellenberg & Husain, 2004).

¹ Kodály Iskola: <https://kodaly-iskola.hu/rolunk/> Letöltés dátuma: 2025.02.13.

1. ábra: Az érzelmi intelligencia képességének négy szintje

Forrás: a szerző saját szerkesztése Thompson & Schellenberg & Husain (2004):
Decoding Speech Prosody: Do music lessons help? tanulmánya alapján

Noha a zene és az érzelmek közti kapcsolat ismert, azonban kevésbé elterjedtek azok kapcsolódásai. A zenei előadás hallgatása során a résztvevők általában a boldogságot, izgalmat és a szomorúságot az előadott mű tempója, hangmagassága, hangneme és hangereje alapján azonosítják be. Bizonyos érzelmeket, mint a félelem vagy a düh, már sokkal nehezebb kifejezni a zene által. A zenei érzelmeket a gyermekek is kiválóan be tudják azonosítani. A zenében az érzelmek felismerésekor fontos olyan körülményeket is figyelembe venni, mint a hangszerelés és az előadó személye. A gyermekek a zenei érzelmek felismerésének képessége kapcsán fejlődést mutatnak az évek előrehaladtával, így míg az 5 éves gyermekek általában kizárólag a mű tempója alapján állapítják meg a mű által közvetített érzelmeket, addig a 6-8 éves gyermekek a tempó mellett a hangnemet (dúr/moll) is figyelembe veszik (Thompson & Schellenberg & Husain, 2004). A dúr és a moll skála megkülönböztetésekor a gyermekek legfőképpen a „kemény” és „lágy” hangzásában megjelenő különbségekkel indokolják a hangnemi eltérést (Darvas, 1978).

A zene hatással van emellett a hallgatóság fiziológiai érzetére, így megváltozhat a szívritmus számuk, a légzésük és a hangulatuk is. A leírtak alapján is látható, hogy a hallgatóság reagál a zeneművek és a zenészek által közvetített érzelmekre. Azt a hipotézist, hogy a zenei tanulmányok pozitív transzferhatással lehetnek a beszéd során az érzelmek felismerésekor, a zenei prozódia és a beszéd során megjelenő hasonló prozódiai jellemzőivel támasztják alá (Thompson & Schellenberg & Husain, 2004).

Vagyis bizonyos érzelmekhez hasonló jellemzők társíthatók a beszéd és a zenei dallamok közt. Ennek megfelelően a boldogságot a zenei előadás során a gyors tempóhoz, a magas hangtartományhoz és a világos tiszta hangszínhez társítják, míg például a szomorúságot a lassú tempóhoz, mély hangterjedelemhez és a lágy hangszínhez kapcsolják (Thompson & Schellenberg & Husain, 2004).

Kodály Zoltán zenepedagógiai módszere világhírré tett szert, azonban felmérések szerint még hazájában is kevesen ismerik annak esszenciális részeit. Így legtöbbször a szolmizálással, kottaolvasással és a népdalénekléssel kötik össze. Ezek a területek természetesen mind a részét is képezik, azonban a koncepció esszenciális része a gyermekek korai fejlesztése, nevelése a zene felhasználásával (Barkóczi & Pléh, 1977).

„Kodály koncepciójának lényege, hogy a művészeti nevelést – elsősorban a zenét – a gyermek nevelésének középpontjába helyezi. Az aktív zenélés, éneklés, a zenei képességfejlesztés szisztematikus rendjével lehetőséget ad a művészet tartalmi befogadására s ugyanakkor önálló továbbfejlődésére. A tartalmi befogadás alapja a zene érzelmi átélése, majd esztétikumának tudatos felismerése. Ehhez vezet el a gondosan megtervezett, logikus felépítésű és igényes zenei képességfejlesztés.” (Barkóczi & Pléh 1977, p. 7).

Kodály meglátása szerint a lehető legkorábban kell elkezdni a gyermekek zenei nevelését, hogy az a mindennapjuk részévé váljon. A korai szakaszban legfőképpen a zenei érzelmek közvetítésével szólíthatók meg a gyermekek. Az éneklés által könnyebben közvetíthetünk és érthetünk meg érzelmeket. A közös éneklés lehetőséget jelent a gyermekeknek, hogy együtt éljék át a zene nyújtotta örömet és, hogy együtt hozzanak létre egy közös művészi élményt, mindezt úgy, hogy felelősséggel vannak egymás iránt (Barkóczi & Pléh, 1977). Az általános iskolai zenekari foglalkozások alkalmasak lehetnek a diákok csoportmunkához szükséges kompetenciáinak fejlesztésére. A diákok képessé válnak, hogy tudatosan alkalmazzák a szükséges készségeket a közös célok megvalósításához, valamint hatékonyan alkalmazzák a kooperatív tanulás lehetőségét (Baumgardner, 2024).

A zenekari vagy kórusfoglalkozások érdekessége, hogy a verbális kommunikáció mellett kiemelkedő szerepet tulajdonítanak a nonverbális kommunikációnak, valamint a hallgatás folyamata is. A zenekari vagy bármely kamarazenei előadás minőségét határozza meg a csoport tagjainak kommunikációs készségei és a tagok csoportmunkához való viszonyulásuk. A közösen előadott produktum minősége a csapat minden tagjától függ, így egymás iránt is felelősséggel tartoznak (Sutherland & Cartwright 2022).

További kitekintési lehetőséget nyújthat számunkra annak fejlesztő lehetősége, amikor a tanár nem kizárólag irányítja, megfigyeli és értékeli mentorként a folyamatokat, hanem ő maga is társzenészként részt vesz a kamarazenei folyamatban. Ez a fajta megváltozott tanári szerep lehetőséget nyújthat, hogy az információ átadáson túl egyfajta professzionális zenész példaként, valamint facilitátorként is megjelenjen. A megváltozott tanári szerep hozzásegítheti a csoport tagjait további kompetenciák fejlesztéséhez (Sætre & Zhukov 2021).

Harmat László (2016) Kodályhoz hasonlóan kitér a zene közösségi funkciójára és a zenei nevelés szerepére az érzelmi funkciók szabályozásában. A zenélés és önmagában a zenehallgatás is alkalmas arra, hogy szabályozzuk vele érzelmeinket, ezáltal meglátása szerint a zenei nevelés hozzásegítheti az embereket a stresszel való könnyebb megküzdéshez is (Harmat, 2016).

Számos publikáció (Guld, 2022, Tari, 2017) foglalkozik a digitális generációt egyre inkább érintő szorongásérzet gyakoriságával. A zenei tanulmányok és a közösségi zenélés segítségével lehet a diákoknak az érzelmeik felismerésére és kontrollálásában, de emellett megfigyelték azt is, hogy a szorongás és stressz oldására is alkalmas lehet. Ennek oka,

hogy a stressz és szorongás kihatással van testi működésünkre is, így feszült állapotban megemelkedhet a vérnyomás vagy pulzus, míg a kellemes lassú tempójú 40-72 közötti metrumú művek lazító hatást fejthetnek ki a feszült személyekre. Ennek alapvető oka abban rejlik, hogy a stressz hatása alatt álló személynél egyfajta túlműködés figyelhető meg a szimpatikus idegrendszerben, amely felel az előbb említett testi tünetekért, míg a kellemes lassú zene stimulálja a paraszimpatikus idegrendszer működését, amely alkalmas ennek az ellensúlyozására (Harmat, 2016).

Kodály Zoltán úgy látta, hogy a zenei játékban való részvétellel a gyermekek akár olyan közösségek részeseivé is válhatnak, amelyek a mindennapok során akár ki sem alakulnának. *„A játszó gyermekközösség a maga módján átéli a megismert társadalmi kapcsolatokat.”* (Barkóczi & Pléh, 1977, p. 9).

Stephen Clift és Grenville Hancox (2010) kutatók összehasonlítottak két szocioökonómiailag eltérő kórisegyüttest. A társadalmilag hátrányosabb helyzetűnek számító együttes tagjai kiemelték, hogy a kórusban való éneklés motiváltta őket és segített számukra, hogy mentálisan kiegyensúlyozottabbak legyenek, addig a jobb helyzetben élők esetén a sikerélmény keresése jelent meg a tudás és fejlődés tapasztalása által (Clift & Hancox, 2010).

Stephen Clift és Grenville Hancox felmérései Kodály gondolatait erősítik meg. Clift és Hancox (2010) tanulmányában olvashatunk egy nemzetközi kutatásról is, ahol három ország bevonásával készített kérdőíves felmérést, amely során az 1124 énekes 61 százaléka válaszolt a kérdőívre. A kórusok Angliában, Németországban és Ausztráliában működtek. A felmérés célja alapvetően a jólléttel kapcsolatos kérdések köré csoportosult. A résztvevők életkorának átlaga viszonylag magasnak számított, ami 57 év volt. A felmérések alapján olyan kérdésekre keresték a választ, amelyek elsősorban a fizikai, pszichológiai, szociális és környezeti körülményekre vonatkoztak. A válaszadások közt a teljes mintát tekintve a „sokkal boldogabbnak érzem magam utána” kijelentés fordult elő leggyakrabban, amelyet „az éneklés pozitív hozzáállást ad az élethez” megfogalmazás követett. Emellett megemlítték az éneklés során a fókuszált és irányított légzés jótékony hatását is, amely segítségére volt a résztvevőknek a stressz és a szorongás oldásában. Ez alapján is megfogalmazható, hogy a közösségi kórus éneklés hozzájárulhat a résztvevők jóllét érzetének növeléséhez, a stressz csökkentéséhez (Clift & Hancox, 2010).

Napjainkra egyre több gyermeket érint, hogy tanulási zavarral vagy a tanulási zavar valamely tünetével kell megküzdenie. Ezáltal kiemelt szerepet kap az általános iskolai oktatásakor a minél korábbi felismerése a problémáknak és azok fejlesztési lehetőségei. A tanulási zavarral küzdő gyermekek esetén számos esetben a tanulási nehézségeken túl az iskolai környezetben felmerülhet a különböző szociális és érzelmi képességek kevésbé hatékony alkalmazása is (Kiss & Olajos, 2022).

„A tanulási zavar, mint jellegzetes információfeldolgozási sajátosság, egy életen át tartó nehezítő tényezőként van jelen az érintetteknel. A kognitív működés atipikus jellege mellett negatívan befolyásol olyan pszichológiai erőforrásokat is mint a motiváció, én-hatékonyság és megküzdőképesség. Ezek a produktív életvezetés fontos komponensei, de az iskolai sikeresség releváns nem-kognitív összetevői is egyben.” (Kiss & Olajos, 2022, p. 1)

Együttműködés és a kooperatív munkavégzés kompetenciájának fejlesztése a zenei oktatásban

„A kooperatív tanulásszervezés az emberi személyiség egyediségéből, egyetlenségéből és megismételhetetlenségéből, egy szóval individuális jellegéből építkezik, és az egyén kompetenciái, fejlesztendő képességei mentén szervezi folyamatait. Erre a kooperatív szerepek ígéreknek legjobb formának (Arató & Varga, 2008, p. 45).”

A kooperatív tanulás épít az együttműködésre, a közös célra való fókuszálásra, amely során empátiára és segítségnyújtásra ösztönzi a diákokat (Arató & Varga, 2012). A digitális generáció tagjai nehezebben fogadják el a társadalmi hierarchiákban való gondolkodást, így az iskolai környezet után a munkavállalás során is nehézséget jelenhet számukra a beilleszkedés. Ez a fajta elutasító magatartás, azonban további konfliktusos helyzeteket idézhet elő a többi idősebb generáció tagjaival (Twenge, 2018).

A zenekari és kórus foglalkozások, amelyek alapvetően a kooperatív és a projekt módszer szerint építkeznek, hozzásegítheti a digitális generáció tagjait, az együttműködés képességének fejlesztéséhez és a zenekari hierarchia jelentőségének megértésére, amely a későbbi munkahelyi környezetben is elősegítheti a könnyebb munkavégzést. A zenekar tagjai elfogadják és tudják, hogy a zenekari próbákat a karmester vezeti, aki a zenekari hierarchia első embereként jelenik meg. Őt követik a szólamvezetők, akik a szólam munkáját segítik. A zenekar működése is gyakorlatias megközelítéssel erre épít. A diákok egyénileg kigyakorolják saját szólamaikat, amelyet ezt követően szükség szerint szólam szinten is összejátszanak, majd a végső koordinálást a zenekari játék során a karmester teszi meg (Holik & Sanda & Kersánszki, 2021).

Ezt a fajta kooperatív tanulási folyamatot könnyedén lehet munkahelyi környezetbe is áttölteni, így vélhetően a kooperatív tanulás szervezés folyamatában részt vevők a munkahelyi környezetbe is könnyebben tudják integrálni az itt megszerzett tapasztalatukat. A munkavállalói közegben is projekteken szoktak gondolkodni, így például egy rendezvény megszervezése is hasonlóan történik, mint egy zenekari mű előadáshoz való felkészülés. Az adott rendezvénynek megvan a főszervezője, akinek a feladata a hierarchiában utána következő csoportvezetők munkájának koordinálása. A csoportvezetők feladata pedig hasonló a zenekarban a szólamvezetőkéhez. Noha mindenkinek megvan a saját feladata vagy zenekari példánál maradva saját szólama, amiért egyénileg felel, a hierarchia és a kooperatív munkavégzés lehetővé teszi a megfelelő együttműködés, segítségnyújtás és hatékony munkavégzés kialakítását. Ez a fajta munkamorál pedig segítségére lehet az eltérő generációknak közös kommunikációs csatornák felfedezésében és a hatékony munkavégzésében.

Spencer Kagan Kooperatív tanulás című könyve alapkőnek tekinthető a kooperatív tanulás és tanítás folyamatai tekintetében. Kagan már a '90-es években hangsúlyozta, hogy az információs technológiára egyre inkább építő munkahelyek kiemelt szerepet fognak szánni a munkavállalók azon képességeinek, amelyek az együttműködésre építenek. Az elmúlt harminc év tapasztalatai alátámasztják ezt a gondolatot. A diákoknak fontos meg tanulni az együttműködésen alapuló munkavégzést, az egyéni munkavégzést és a kompetitív helyzeteket. Ezeknek elsődleges színterének az iskolai közegnek kell lennie, hogy a későbbi felnőtt életük során legyen olyan tapasztalatuk, amelyből integrálni tudják ezt a

fajta ismeretet. Az iskolai közegben meglátásom szerint az egyéni munkavégzés és a kompetitív, vagyis versenyhelyzet megtapasztalására bőven van lehetőségük, azonban a csapatmunka, amikor egy közös célért dolgoznak és megtanulják annak főbb lépéseit annak hangsúlyossága csak napjainkra kezd a közoktatásban is hangsúlyosabbá válni (Kagan, 2001).

Kagan az alábbiakat vallotta: „ha az iskolák kizárólag kooperatív módszerekkel dolgoznának, az legalább olyan káros lenne, mint az, ha kizárólag kompetitív, vagy netán individuális módszerekkel tanítanak (Kagan, 2001, p.1.1).” A tanítás és tanulás folyamatában mindhárom módszer alkalmazására szükség van, amelyekre a zenei tanulmányok egyaránt építenek. Abban az esetben, ha a zenei tanulmányok teljes palettáját vizsgáljuk, azaz figyelembe vesszük az egyéni hangszeres órákat, a zenekari/kamara foglalkozásokat és a zeneiskolai versenyeket, jól láthatóvá válik, ahogy a hármas egység kibontakozik a zeneiskolai képzés során. Ennek a hármas egységnek a jelenlétére azért is van szükség, hogy a későbbiekben a munkahelyi környezet egy-egy szituációiban megfelelően tudjanak döntést hozni, hogy a három stratégiából, melyik választása jelenti számukra azt, amelyik a leginkább proaktivitásra épít (Kagan, 2001).

Összegzés

A puha készségek fontosságát hangsúlyozzák a sikeres felsőoktatási tanulmányokhoz, valamint a sikeres karrierépítéshez is. A ZipRecruiter amerikai állásközvetítő cég felmérése is megerősíti, miszerint a munkáltatók jelentős része kiemelt figyelmet fordít a munkavállalók kiválasztása során olyan puha készségekre, mint az időgazdálkodás vagy a kritikus gondolkodás megléte. A zenei tanulmányok és csoportos zenei foglalkozások megfelelő lehetőséget biztosítanak a gyermekek szociális készségeinek és érzelmi intelligenciájának fejlődéséhez (Baungardner, 2024).

A soft skillek fejlesztése a változó társadalmi hatások következményeként megkerülhetetlen pedagógiai feladattá vált (Cimatti, 2016). Ha ezeket a készségeket már az alfa generációs gyermekek esetében meg akarjuk erősíteni, olyan pedagógusokra van szükség, akik ehhez megfelelő elméleti és módszertani alapokat szereznek a felsőoktatási tanulmányaik során.

Jelenleg a közoktatásban résztvevő diákok jelentős része az alfa generációhoz tartozik, míg az őket tanító pedagógusok generációs besorolása is egészen sokszínű, hisz megtalálható köztük a Baby Bommer, az X generáció, valamint az Y generáció tagjai. Ez alapján jól látható, hogy még a digitális generáció tagjait tanító pedagógusok tanítási módszerei és az őket ért korhorsz-élményeik is eltérőek. A több generáció eltérő kommunikációs és tanítási módszerei, valamint az eltérő információ feldolgozási metódusuk komoly kihívás elé állítja a tanítás folyamatában résztvevő pedagógusokat (Boronkai, 2018).

Fontos, hogy olyan pedagógusokat képezzenek az egyetemek, főiskolák, akik a szakmai (hard skills) tudás elsajátítása mellett egyrészt maguk is rendelkeznek a megfelelő puha készségekkel, másrészt pontosan tudják, hogyan képesek hatékonyan fejleszteni a jövő generációjának ezen készségeit. A pedagógusok kiemelt szerepet kapnak abban, hogy milyen hatékonysággal tudunk e készségek szerepét determináló társadalmi változásokra

reflektálni (Cimatti, 2016). A jövő generációjának ezen készségek elsajátítása nem kizárólag a munkavállalással kapcsolatban lesz fontos, de a mindennapi életben való sikeres helytállás alapjainak megteremtéséhez is.

Köszönetnyilvánítás

„A Kulturális és Innovációs Minisztérium EKÖP-24-4-I-PTE-133 kódszámú Egyetemi Kutatói Ösztöndíj Programjának a Nemzeti Kutatási, Fejlesztési és Innovációs Alapból finanszírozott szakmai támogatásával készült.”

Irodalomjegyzék

- Arató, F., Varga, A. (2012). *Együtt-tanulók kézikönyve. Bevezetés a kooperatív tanulásszervezés rejtelseibe*. Mozaik Kiadó. <https://m.mozaike.info.hu/Homepage/pdf/preview/MS-9317.pdf> (2025. február 25.)
- Arató, F., Varga, A. (2008). *Együtt-tanulók kézikönyve. Bevezetés a kooperatív tanulásszervezés rejtelseibe*. Educatio Társadalmi szolgáltató Közhasznú Társaság. http://www.jgypk.hu/mentorhalo/tananyag/A_tanulasban_akadalyozottak/Egyutt-tanulok_kezikonyve.pdf (2025. február 25.)
- Barkóczi, I., Pléh, Cs. (1977). *Kodály zenei nevelési módszerének pszichológia hatásvizsgálata*. Bács megyei Lapkiadó Vállalat.
- Baumgardner, R. (2024). Music as a Vehicle for Soft Skill Development through Standards. *American String Teacher*, 74(2), 54-56. <https://doi.org/10.1177/00031313241237>
- Boronkai, D., (2018). *Módszertankönyv a Z generáció motiválásához*. PTE KPVK Illyés Gyula Pedagógusképző Intézet. ISBN: 978-963-429-331-6
- Cimatti, B. (2016). Definition, development, assesment of oft skills and their role for the quality of organizations and enterprises. *International Journal for Quality Research*, 10 (1), 97-130. DOI – 10.18421/IJQR10.01-05
- Clift, S. M., & Hancox G. (2010). The significance of choral singing for sustaining psychological wellbeing: findings from a survey of choristers in England, Australia and Germany. *Special Issue Music and Helth*, 3(1), 79-96. <https://www.creativityaustralia.org.au/wp-content/uploads/2012/05/Cliftandhancox2010.pdf> (2025. február 26.)
- Darvas, G. (1978). *Zenei zseblexion*. Zeneműkiadó
- Dean, S. A. & Eat, Julia I. (2019). Soft Skills Needed for the 21st-Century Workforce. *International Journal of Applied Managment and Technology*, 18(1), 17-32. doi:10.5590/IJAMT.2019.18.1.02
- Diz-Otero, M. et. al. (2023). The Development of Soft Skills trough Music in Educational Contexts: A Systematic Review. *Education sciences*, 13(12), <https://doi.org/10.3390/educsci13121194>
- Dombi, J. (2014). A zenepedagógia értékei. Kutatások az individuális oktatás területén. *Sokszínű pedagógiai kultúra*, 226-232. https://publicatio.bibl.u-szeged.hu/5227/1/tanulmany_2014_PJ.pdf (2023. december 22.)
- Goleman, D. (2024). *Érzelmi intelligencia*. Open Books. 1-37
- Guld, Á. (2022). *A Z generáció médiahasználata: Jelenségek hatások kockázatok*. Libri Könyvkiadó.
- Haffner-Kiss, A. (2024). Oktatási, nevelési trendek, és módszerek a digitális kultúrában. *Kultúratudományi Szemle*, 6(3), 47-55. https://kpvk.pte.hu/sites/kpvk.pte.hu/files/kulturatudomanyi_szemle_2024_3_print.pdf (2025. február 24.)
- Haffner-Kiss, A. & Szederkényi, É. K. (2024). Média és ifjúság az információ korában. Az Y, Z és alfa generáció médiafogyasztási szokásainak sajátosságai és zenepedagógiai lehetőségei. *Tudásmenedzsment*, 25(1), 63-76. doi: 10.15170/TM.2024.25.1.6
- Harmat, L. (2016). A zenei aktivitások transzferhatásai a kognitív és az érzelmi kompetenciák fejlődésére, valamint a szubjektív jóllétre. In Falus A. (szerk.) *Zene és egészség*. (pp. 76-85). Kossuth Kiadó.

- Holik I. & Sanda I. D. & Kersánszki T., (2021). A soft skillek jelentősége és fejlesztési lehetőségei a mérnök-képzésben. In (Engler Á. & Bocsi V.) *Új kutatások a neveléstudományokban*. (pp. 198-213.) https://www.researchgate.net/publication/356980006_A_soft_skillek_jelentosege_es_fejlesztési_lehetőségei_a_mernokkepzesben (2025. február 26.) Kapitális Nyomdaipari Kft.
- Horváth-Csikós, G. & Juhász, T. (2021). A puha (soft) és a kemény (hard) készségek munkaerőpiaci szükségessége. *Educatio*, 30(3), 532-542 doi: 10.1556/2063.30.2021.3.13
- Janurik, M. (2008). A zenei képességek szerepe az olvasás elsajátításában. *Magyar Pedagógia*, 108(4), 289-317. https://edu.u-szeged.hu/mped/document/Janurik_MP1084.pdf (2024. január 12.)
- Kagan S., (2001). *Kooperatív tanulás*. Önkonet Kft.
- Kiss, F., & Olajos, T. (2022). A zenetanulás szocio-emocionális transzferhatásai tanulási zavarral küzdő diákok körében. *Szegedi Pszichológiai tanulmányok Diákszerzők Publikációs Fóruma*, 9(1). 1-20. https://acta.bibl.u-szeged.hu/78380/1/impulzus_009_001_005.pdf (2025. február 26.)
- Kodály Iskola Kecskemét. (2024. február 13.) <https://kodaly-iskola.hu/rolunk/>
- Révészné Pálfi, K., & Révész, J. (2021). Érzelmi kreativitás a zenei nevelés tükrében. *Képzés és Gyakorlat*, 2021 (1-2) 121-128. doi: 10.17165/TP.2021.1-2.12
- Sætre, J.H. & Zhukov, K. (2021) Let's play together: Teachers' perspectives on collaborative chamber music teaching. *Music Education Research*, 23, 553–567. <https://doi.org/10.1080/14613808.2021.1979499>
- Sutherland, A.; & Cartwright, P.A. (2022). Working together: Implications of leadership style in the musical ensemble. *International Journal of Music Education*. 40 (4), 613–627. <https://doi.org/10.1177/02557614221084>
- Stéber A. & Kereszty, O. (2015). Az informális tanulás értelmezései a XXI. században. *Új Pedagógiai Szemle*, 2015(9-10) <https://folyoiratok.oh.gov.hu/uj-pedagogiai-szemle/az-informalis-tanulas-ertelmezesei-a-xxi-szazadban> (2024. március 9.)
- Szécsi, G. (2013). Social and Linguistic Convergence in the Information Age. *Canadian Journal of Communication*, 38. (4) <https://doi.org/10.22230/cjc.2013v38n4a27>
- Szűcs, T. (2017). A zenetanulás és hatásai egy Debreceni vizsgálat alapján. *Educatio*, 26 (3), 472-478. doi: 10.1556/2063.26.2017.3.14
- Tari, A. (2015). *Generációk online*. Tericum Kiadó.
- Tari, A. (2017). *Bátor generációk#SzorongokTehatVagyok*. Tericum Kiadó.
- Thompson, W.F. & Schellenberg, E.G. & G. Husain (2004). Decoding speech prosody: Do music lessons help? *Emotion*, 4(1), 46-64. https://www.researchgate.net/publication/8646949_Decoding_Speech_Prosody_Do_Music_Lessons_Help (2025. február 24.)
- Twenge, J. M. (2018). *iGeneráció akik közösségi médián és okostelefonon nevelkedtek*. Édesvíz Kiadó. 1-70..

Heiter Kitti

A SZAKKÉPZÉS RECENS VÁLTOZÁSAI A SZAKIRODALOM TÜKRÉBEN

Absztrakt

A szakképzést az elmúlt években új intézkedések bevezetése, átalakítások hosszú sora jellemezte, melyek a szakképzés minden területére kiterjedtek. Ezen változások egyik kiváltó oka az állam által kitűzött gazdasági célok megnövekedett befolyása a szakképzésre, s ezáltal a szakképzés teljes struktúrájára. Ez többek között felveti azt a kérdést, hogy a rövidtávú, főként gazdasági célokat priorizáló struktúra megszilárdítása vajon milyen lehetőséget hagy az általános kompetenciák fejlesztésének, az egyén kibontakozásának és a hosszú távú gondolkodásnak. A szakképzést érintő gyors és sok esetben igen jelentős változásokat gyakran erős kritika éri, ezzel együtt megkérdőjeleződhet az intézkedések előkészítésének alapossága, szakmaisága, tudományos megalapozottsága. A tanulmány célja feltérképezni és képet kapni a szakképzést érintő recens, az elmúlt öt évhez köthető változásokról, s az ezek vizsgálatáról eddig született munkákat, eredményeket. A szakképzési rendszert ért változások teljeskörű, minden területre kiterjedő elemzése meghaladná a tanulmány kereteit, így jelen cikkben azon pontjai kerülnek kifejtésre, melyekkel a vonatkozó szakirodalom is kiemelten foglalkozott.

Kulcsszavak: szakképzés; átalakulás; szakirodalom

Bevezetés

A mai, gyorsan változó világban a jelenleg ismert szakmák jelentős része eltűnőben van, miközben új, ma még alig ismert vagy egyáltalán nem létező foglalkozások jelennek meg.

Az ilyen jellegű változásra a munkaerőpiac bázisának tekinthető szakképzési rendszernek is fel kell készülnie. Azonban azon kívül, hogy elvárás a szakképzési rendszerrel szemben, hogy ma még nem ismert munkakörökre, munkaformákra készítsen fel, olyan kompetenciákkal is fel kell vértessze tanulóit, melyek birtokában képesek lesznek biztos alapot teremteni a folyamatos fejlődéshez és az élethosszig tartó tanuláshoz. A munkaerővel szemben támasztott követelmények folyamatosan változnak. A jelen kor munkavállalója – a munkáltatóval egyetemben – nem ismerheti a jövő munkaköreit, de elsajátíthatja a változásra való képességet, felkészülhet egy új szakma elvárásainak teljesítésére. Ezekre a szakképzést érintő időszerű kérdésekre és problémákra érkezett válaszként a Szakképzés 4.0 - „A szakképzés és felnőttképzés megújításának középtávú szakmapolitikai stratégiája, a szakképzési rendszer válasza a negyedik ipari forradalom kihívásaira”, amelyet a 1168/2019 (III. 28.) Korm. határozat fogadott el, léptette életbe, s ezzel együtt az elmúlt közel öt évben számos változtatást eszközölt a magyar szakképzési rendszer struktúráján, irányelvein.

A jelenlegi kutatás célja, feltérképezni a magyar szakképzési rendszer recens változásait s ezek vizsgálatáról eddig született munkákat, eredményeket.

A magyar szakképzési rendszer elmúlt öt évének változásait vizsgáló kutatások száma nem túl terjedelmes. Györgyi (2022) rámutat arra, hogy a szakképzés kutatását számos tényező nehezíti, többek között az elavult statisztikai adatok, az adatgyűjtési nehézségek és a technológiai lemaradás. Mindezek mellett a távlatos szemlélet hiánya is komoly akadályt jelent a megalapozott következtetések levonásában. Ennek következményeként a szakképzést érintő legfrissebb változásokat vizsgáló tanulmányok szerzői jellemzően nem a következmények szempontjából vizsgálódnak, mindinkább korábbi tapasztalataik mentén fogalmazzák meg kritikájukat.

Az elmúlt években a magyar szakképzési rendszert – ahogy Palotás (2021) is írja – „immár egymásba érő” változás jellemezte. Évről évre új konstrukciók kerültek bevezetésre, amelyeket folyamatosan kiegészítések, kisebb-nagyobb módosítások követtek. Változások történtek a fenntartók és a középírányító szervek működésében is. Több intézmény új nevet kapott, miközben módosult a képzési jegyzék és a szakmastruktúra is. Rendszer-szabályozó dokumentumok jelentek meg, majd tűntek el, átalakult a teljes felnőttképzési rendszer, valamint a vizsgáztatási rendszer egésze. Emellett létrejöttek a területileg független vizsgaközpontok is, tovább bővítve a változások körét. Benke (2022) kiemeli, hogy az egymást követő intézkedések gyors és nem kellően előkészített változtatások benyomását kelti, ami azt a kérdést is felveti, hogy vajon milyen tudományos és szakértői háttér játszott szerepet a döntések megalkotásában. Palotás (2021) is ezt a gondolatot erősíti meg a fogalmi változások tekintetében.

A szakképzési rendszert ért változások teljeskörű, minden aspektusra, területre kiterjedő elemzése bőségesen meghaladná a tanulmány kereteit, így jelen cikkben néhány pontja kerül csak kihangsúlyozásra.

Szakképzés 4.0

Az Ipar 4.0 stratégiát tekintik jelenleg kiindulópontjának és alapkövének a magyarországi gazdaság fejlesztési területeinek kijelölésében. Ehhez igazodva, kiegészítve készült el a Szakképzés 4.0 stratégia, mely megfogalmazza és összefoglalja a szakképzés megerősítését, fejlesztését megcélzó törekvéseket. A megújult szabályozás fő tartalmi elemei a tartalom-szabályozás, a módszertani megújulás, a digitalizáció, rugalmasabb felnőttoktatás, felnőttképzés, minőségbiztosítás – minőségirányítás, oktatói státusz és értékelés, vizsgáztatás és validáció (Szakképzés 4.0).

A stratégia központi eleme a szakképzés és a gazdaság kapcsolatának, együttműködésének megerősítése, nagy hangsúlyt helyezve a gazdaság igényeinek kiszolgálására. Benedek (2018) megfogalmazza, hogy a hazai szakképzési szabályozás összhangba hozása a gazdaság fejlesztésével olyan felismerés, mely a korábbi sikeres hazai és nemzetközi gyakorlatra épül. Velkey (2023) szerint a szakképzés sikerességének a gazdasági rendszerhez való illeszkedés alapján történő megítélése is logikus lehet, különösen abból a szempontból, hogy a szakképző iskola befejezése a legtöbb esetben a tanulók iskolai pályafutásának lezárását is jelenti. Ezzel párhuzamosan a legfrissebb hazai szakirodalom arra is felhívja a figyelmet, hogy a gazdaság igényeinek kiszolgálása nem lehet a szakképzés kizárólagos célja. A nemzetközi gyakorlatokat követve fontos lenne olyan hosszú távú perspektívákat biztosító képességek és magas szintű általános kompetenciák megerősítése,

valamint az élethosszig tartó tanulás iránti igény kialakítása és lehetőségeinek biztosítása, amelyek túlmutatnak egy csupán rövid távú, gazdasági célokat előtérbe helyező struktúra megszilárdításán (Benke, 2022; Györgyi, 2022; Mártonfi, 2019, Velkey, 2023; Benedek, 2022; Nahalka, 2019; Fehérvári & Híves, 2019).

A gazdaság igényeire való folytonos hivatkozást bírálja Mártonfi (2019) abból a szempontból is, hogy a gazdaság valódi igényeinek részletes feltárása nem történt meg és még ha meg is próbálnák ezen igényeket tüzetesen leírni, egzakt módon aligha lehetséges.

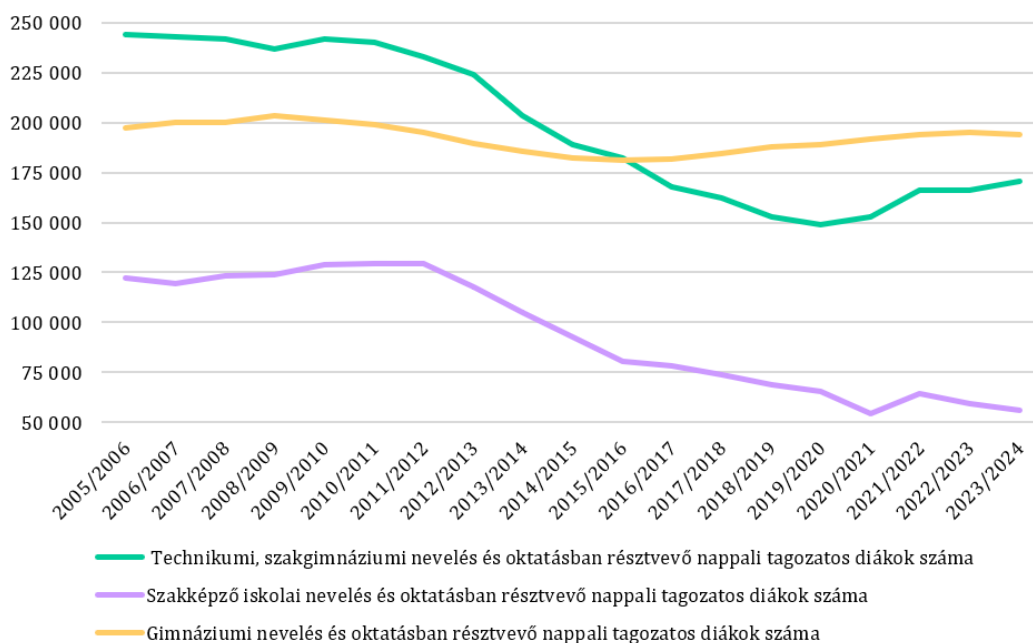
Ezentúl problémaként veti fel Mártonfi (2019), hogy nem tesznek különbséget a hosszú és a rövid távú gazdasági érdekek között, holott ez kulcsfontosságú volna a szakképzés struktúrájának és irányelveinek meghatározásában. Ezentúl problémaként veti fel Mártonfi (2019), hogy nem tesznek különbséget a hosszú és a rövid távú gazdasági érdekek között, holott ez kulcsfontosságú volna a szakképzés struktúrájának és irányelveinek meghatározásában. Azt is fontos lenne belátni, hogy a gazdaság és a szakképzés összehangolása soha nem lehet teljes mértékben tökéletes. Az aktuális gazdasági elvárásokhoz való – ahogy fogalmazott – „hozzaigazítás” időigényes feladat. Mire ez megtörténne, újabb öt-tíz év telik el, és a munkaerőigény időközben ismét megváltozhat. Mindezen túl valódi kérdést jelent, hogy vajon a gazdasági szereplők maguk pontosan tudják-e, tudhatják-e, hogy a jövőre nézve mik lesznek az igényeik hiszen az egyre nagyobb ütemben változó, erősen digitalizálódó munkakörök jövőjébe ők maguk is aligha nyerhetnek betekintést.

Új intézményrendszer

Az új szakképzési törvény gyökeresen megváltoztatta a szakképzés szervezeti felépítését is. A jelenlegi szakképzési struktúrában az iskolarendszerű képzés intézményei is átalakultak. A szakképzést folytató intézményeknek két új típusa a technikum, és a szakképző iskola. Az újabb névváltást – tehát a korábban már létező technikum elnevezés visszavételét – azzal indokolták, hogy a „szakgimnázium” megnevezés nem igazán tudott beivódni a köztudatba. A megszokások alapján a „technikum” elnevezés egyértelműbbnek tűnik, és sokak számára a minőségi szakmai oktatást jelenti, ezáltal jobban megragadhatja a leendő diákok és szüleik figyelmét. Emellett a visszajelzések alapján a jövőbeni munkaadóknak is könnyebb eligazodni a klasszikus elnevezések között (Magyarország: Középfokú szakképzés szervezeti keretei, 2021).

Mártonfi (2019) szerint a szülők és diákok számára követhetetlen változások a program népszerűségvesztését eredményezte, melyet a beiskolázási adatok romlásához is vezetett. Palotás (2021) pedig rávilágít arra, hogy a nagyon gyorsan be- és kivezetett iskola-típusok és képzési formák bevételei nem történetek meg.

1. ábra: A középfokú nevelés és oktatásban résztvevő nappali tagozatos diákok számának változása a 2005/2006 és 2023/2024-es tanév között

Forrás: saját szerkesztés, KSH 2024, 2024b, 2024c alapján

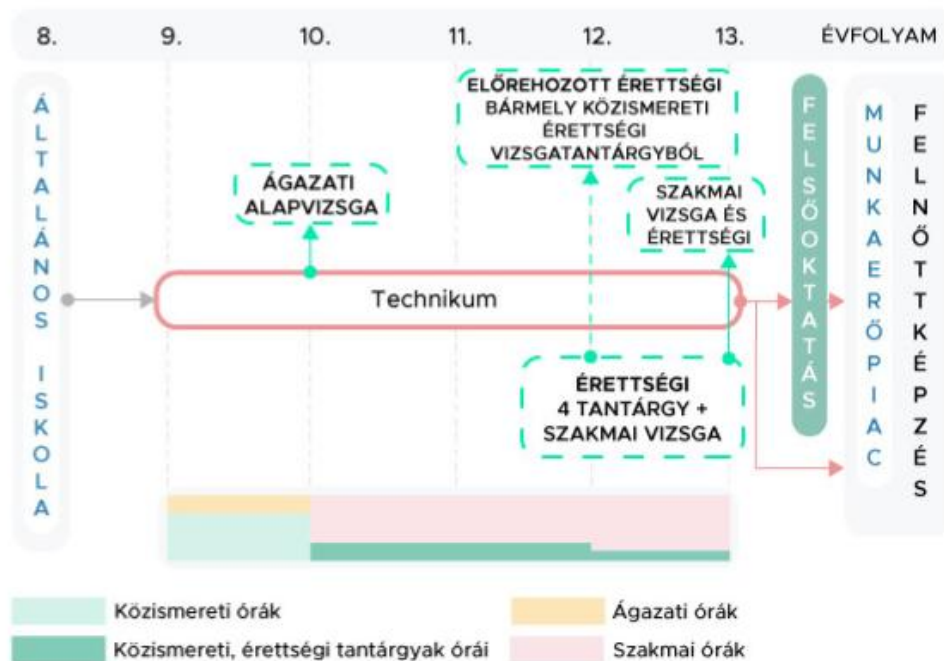
A középfokú oktatás három intézménytípusában – technikum/szakgimnázium, szakképző iskola és gimnázium – eltérő létszámtrendek rajzolódtak ki a 2005/2006 és a 2023/2024-es tanév közötti időszakban. A technikumi képzésben részt vevő tanulók száma a 2010-es évek elejéig stabil maradt, majd 2013/2014-től számottevő csökkenés indult el, amely csak 2020 után mutatott enyhe emelkedést. Ezt a fordulatot vélhetően kiválthatta az intézménytípus újrapozicionálása. A korábban említett 2016-ban bevezetett névváltozás (szakgimnázium, szakközép iskola) a fenti adatok tükrében is látható, hogy nem váltotta be a hozzá fűzött reményeket. A szakképző iskolák esetében a 2013 utáni időszakban drasztikus létszámcsökkenés figyelhető meg, amely a képzés csökkenő társadalmi presztízisére utalhat. Ezt a presztízscsökkenést a 2020-ban bevezetett intézkedések sem tudták érdemben ellensúlyozni. A gimnáziumokban ezzel szemben viszonylagos stabilitás jellemző: a tanulólétszám enyhe hullámlásokkal, de lényegében visszatért a korábbi szintre, megerősítve az iskolaforma tartós vonzerejét. A tanulólétszám általános csökkenése kétségtelenül releváns tényező, ugyanakkor az adatok arra utalnak, hogy a gimnáziumi képzés iránti érdeklődés ezzel egy időben enyhén növekszik. A demográfiai apadás önmagában nem indokolja a szakképzésben tapasztalható jelentős mértékű létszámvisszaesést.

Új intézménytípusok

A technikumban a szakmai oktatást nyelvi előkészítő évfolyam előzheti meg. A legtöbb szakma esetében a képzés öt éves, egyes szakmák esetén azonban hatéves képzési idő is előfordul. Az érettségi vizsgára bocsátás egyik feltétele legalább ötven óra közösségi szolgálat teljesítése. A technikumi tanulmányokat abban az esetben lehet megkezdeni, ha a jelentkező rendelkezik befejezett nyolcadik évfolyammal, megszerzett szakmával, vagy

gimnáziumi érettségivel. A megszerezhető technikus végzettséget adó képzés ötvözheti a gimnáziumi oktatás és a szakmatanulás előnyeit. Az érettségi tárgyakból ugyanazt a tananyagtartalmat kell elsajátítani, mint a gimnáziumban, így egy teljes értékű érettségihez jutnak a diákok. A technikumban érettségizőnek a szakmai vizsga lesz az ötödik érettségi tantárgy, ami emelt szintű tantárgyi érettséginek minősül. Az első két év ágazati alapképzés után a második ciklusban a diákoknak duális képzésben folytatódik a szakma tanulása. Palotás (2021) jegyzi meg, hogy az ágazati alapoktatás koncepciója nem újkeletű, hiszen az köznevelési törvény 1999-es módosítása magában foglalta a szakmacsoportos alapozó oktatás bevezetését a 2001/2002-es tanévtől, melyet a jelenlegi ágazati alapoktatás előzményének tekinthetünk. A képzés időszakában a képzőhely a tanulóval tanulószersződés helyett szakképzési munkaszerződést köt, amely a képzés alatt jövedelemhez juttatja a tanulót. A technikumi 5 vagy 6 év elvégzése után egyszerre kapnak a diákok érettségi bizonyítványt és technikus oklevelet. A technikumban végzetek jelentős előnyt élvezhetnek majd a felsőoktatási felvételinél a szakirányú továbbtanulásnál. A jó tanulmányi eredménnyel zárult szakmai vizsga beszámításra kerül a felsőoktatásba való jelentkezéskor, azonos ágazaton belül.

2. ábra: Továbbtanulási irányok a technikumban

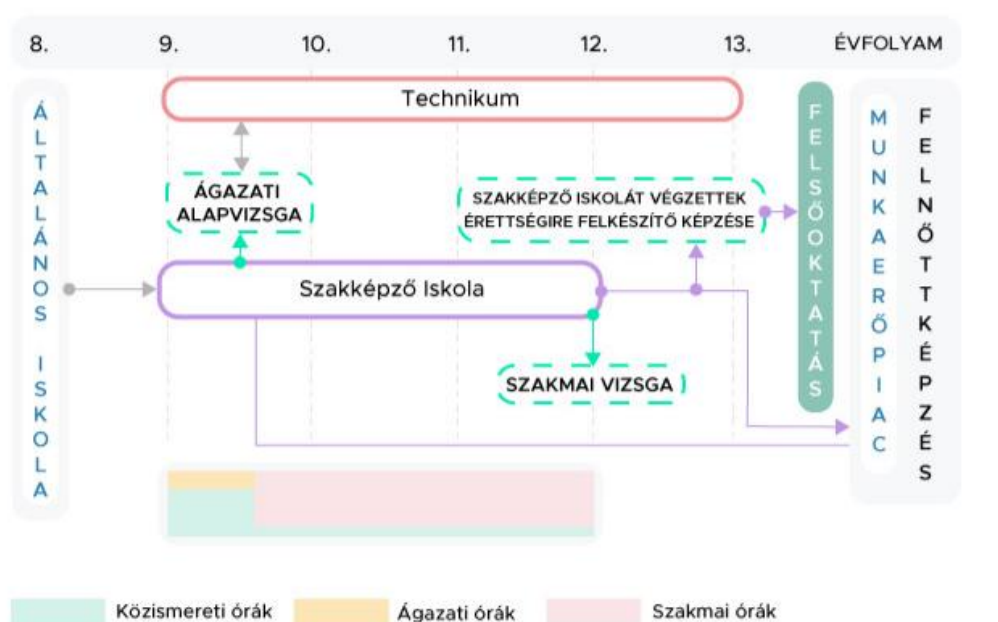

Forrás: IKK (n.d.)

A szakképző iskola nyolcadik évfolyamot követő három (bizonyos szakmák esetében négy) éves képzés, mely a nem érettségihez kötött szakmák megszerzését biztosítja a tanulók számára. Az első év az ágazati alapképzést foglalja magába (kétéves képzés esetén az első fél év), és csak úgy, mint a technikumnál, ágazati alapvizsgával zárul. Az ágazati alapvizsga után a tanulók megválaszthatják, hogy az adott ágazaton belül melyik konkrét szakmát szeretnék tanulni. Mivel a szakképző iskolában és a technikumban is ágazati alapoktatás történik a képzés első szakaszában, a 9. évfolyam végén van átjárhatóság a

két iskolatípus között. Az azt követő két évben szakirányú oktatás folyik, ami megvalósulhat szakképző iskolában, vagy duális képzőhelyen. A szakképző intézményben a szakirányú oktatás akkor teljesíthető, ha a tanuló duális képzőhelyen való részvétele a szakirányú oktatásban nem biztosítható. A diákok a tanulmányaik végén szakmai vizsgát téve szakmát szereznek. A szakmai vizsga letétele után, esti tagozaton, két év alatt érettségit szerezhhetnek, de a technikusi végzettséget is megszerezhetik. Az ágazati alapvizsga önmagában is alkalmassá teheti a tanulót egyszerűbb munkakörök betöltésére, amennyiben azt a Képzési és kimeneti követelmény meghatározta, azonban a cél mindenképpen a korai iskolaelhagyás csökkentése volna.

3. ábra: Továbbtanulási irányok a szakképző iskolában

Forrás: IKK (n.d.)

Györgyi (2022) kiemeli a műhelyiskolák és a Dobbantó program koncepciójának előremutató mivoltját. A műhelyiskola a HÍD programot hivatott kiváltani, és azokra a klasszikus iskolai környezetben nehezen oktatható, fejleszthető fiatalok oktatására specializálódott, akik lemorzsolódnának, végzettség nélkül lépnének ki a szakképzésből. A műhelyiskolában részsakképesítést lehet szerezni, ha valaki a dobbantó programból jön, akkor a részsakmával együtt, alpfokú végzettséget is szerez. Előnye a műhelyiskolának, hogy nem tanévhez kötött a képzés, hanem egyéni fejlesztési terv alapján folyik az oktatás. Ezt az egyéni fejlesztési tervet legalább hat, legfeljebb huszonnégy hónap alatt kell teljesíteni. Ehhez egy mestert és egy pedagógiai mentort kap a tanuló segítségül, velük dolgozik, míg részsakmát nem szerez, de legfeljebb 24 hónapig. A műhelyiskolában nincsenek közismereti tantárgyak, a szakmai elméletet a gyakorlatba integrálva sajátítja el a tanuló (Segédlet a tanévkezdéshez 2020-2021 tanév, 2020).

A dobbantó program az általános iskolát el nem végző, tizenhatodik életévét betöltött tanulók számára nyitott. A képzés alatt alapkompétencia-fejlesztés történik. A dobbantó programból a továbblépés közvetlenül csak a műhelyiskolába lehetséges. Ott az egyéni fejlesztési terv sikeres elvégzésével részsakképesítést, illetve, ha a dobbantó programból

érkezett a tanuló, akkor alapfokú végzettséget is kap (Segédlet a tanévkezdéshez 2020-2021 tanév, 2020).

Az új rendszer szlogenként használja az átjárhatóságot, rugalmasságot. Ez jelenleg a technikum és a szakképző iskolák közötti, ágazaton belüli mozgási lehetőséget, valamint az általános képzésből a 9. évfolyam végéig a szakképzésbe való átjelentkezést teszi lehetővé. Györgyi (2022) a további lehetséges rugalmas utak hiányát fogalmazza meg kritikaként.

További kérdésként merülhet fel a pályaorientáció szerepe, nemcsak a szakképzésbe való belépéskor, de az ágazati alapoktatás során is. A szakképzésben résztvevő diákok jelentős része érkezik olyan kedvezőtlen szociokulturális környezetből, mely nem nyújt számára segítséget a pálya- és intézményválasztáshoz sem indirekt (családi mintákkal), sem pedig direkt módon (Liskó, 2005), így fontos lenne, hogy a már szakképzésben résztvevő fiatal, ágazat, szakma vagy intézmény váltás előtt megfelelő segítséget kapjon, ezzel is csökkentve a korai iskolaelhagyás esélyét.

Megjelenik még a korai szakma, szakmacsoport vagy képzési típus választás kérdésköre is. A témával Nahalka (2019) és Velkey (2023) is foglalkozott. A két szerző hasonlóan vélekedik abban, hogy a túl korai elköteleződés, a szakképzés korai erősítése, az általános tartalmak csökkentése rontja a szakképzés eredményességét és minőségét. Velkey (2023) hozzáteszi, hogy az ágazati alapoktatás beiktatása, így a szakmaválasztás kitolása bár pozitív irányú elmozdulást jelent, azonban nem ellensúlyozza az általános iskolából hozott hiányosságokat. A gazdaság akut kívánalmainak kiszolgálásának érdekében háttérbe szorított általános képességfejlesztés határozottan szerepet játszik a hosszú távú munkaerőpiaci sikertelenségben.

Szakmajegyzék

Nagy & Benedek (2021) szerint az új rendszernek fontos átértékelnie minden tevékeniségelemét annak érdekében, hogy a változások valódi sikereket hozhassanak. Az új struktúrában nemcsak az iskolaendszerű, de az iskolarendszeren kívüli képzési rendszer, a felnőttképzési rendszer és a szakmai vizsgáztatás is változott. Az alapszakmákat 2021. januárjától csak a szakképző intézményekben oktathatják, míg a munkaerőpiaci, azaz a szakmai képzéseket, valamint a résszakmákat a piaci alapon működő képzőknél is elérhetők. Miután a szakmai képzéseket a kereslet-kínálat határozza meg, így a képzők ezeket igénylik, illetve a gazdaság igénye szerint szabadon bővíthetik.

A képzési jegyzék korszerűsítése régóta halogatott problémája volt a szakképzési rendszernek (Györgyi, 2022). A korábbi Országos Képzési Jegyzékben található 767 kimenet (mely tartalmazott 434 iskolarendszeren kívüli ráépülést, szakképesítést, résszakképesítést) racionalizálását tűzte ki a stratégia célul, mely célértéke kevesebb, mint 200 szakma volt.

Az új Szakmajegyzékben megtalálhatjuk a 25 ágazatot és a hozzájuk besorolt 175 alapszakmát. Tartalmazza továbbá a szakmák azonosítószámát képező összetevőket: az adott szakma Magyar Képesítési Keretrendszer által meghatározott szintjét, a képzési terület számát, az ágazati besorolást, a szakma sorszámát. Emellett szerepel benne a szakmákhoz tartozó, a tanulók által választható 150 szakmairány, az ágazaton belüli szakmák közötti

átjárhatóság, a képzés időtartama és digitális kompetencia szintje (Szakmajegyzék, 2023). A Szakmajegyzékben nem szereplő 71 résszakmával összesen 396 kimenetet számlálhatunk jelenleg. Palotás (2021) megjegyzi, hogy ha csak az alapszakmákat és szakmairányokat adjuk össze, 325 kimenetet számlálhatunk, ami alig csökkent a 2019. évi OKJ szerinti 333 iskolarendszerben megszerezhető kimenettől. Lükő (2020), bár üdvözli a változásokat, kritikaként fogalmazza meg az 54-es és a 34-es szintkódú szakmák számának eltéréseit, így azt, hogy technikumban több képesítést lehet szerezni, mint szakképző iskolában.

Az átalakult szakképzéshez új dokumentumok is születtek. A korábbi rendszerszabályozó dokumentumokat felváltotta a képzési és kimeneti követelmény (KKK), a programtanterv (PTT), és a programkövetelmény (PK), melyek közül a programtanterv (PTT) kivezetésre is került a 2023. június 2-én kihirdetett Magyar Közlöny 2023. évi 81. számában. A szakmákhoz és résszakmákhoz a képzési és kimeneti követelmények (KKK) és a korábban a programtantervek (PTT), míg a szakképesítéshez a programkövetelmények (PK) tartoznak. A Szakképzés 4.0 a tanulási eredmény alapú kimenetszabályozás alkalmazását célozza meg, melyet a felsőoktatás fogalomköréből emelt át (Palotás, 2021).

A duális szakképzés

Régóta tapasztalható volt a szakképzés presztízsének és tanulói létszámának csökkenése egyaránt. Györgyi (2022) szerint a jelenlegi rendszer a szakképzés infrastrukturális fejlesztése és a duális képzés megszilárdítása révén igyekszik emelni mind a szakképzés presztízsét, mind pedig a tanulói létszámot. Bár több tanulmány is rávilágít, hogy a duális, főként a német duális szakképzés konkrétan bevezetéséről nem beszélhetünk, egyrészt azért, mert a magyar duális szakképzés meghatározó jellemzői, elemei távol állnak a német duális szakképzés rendszerétől (finanszírozás, tartalom, szereplői érdekeltségek és nem utolsósorban a cégek részvételének mélyen gyökerező tradíciói), másrészt a dualitás már korábban is folyamatosan jellemezte a magyar szakképzési rendszert (Mártonfi, 2019; Györgyi, 2022). A duális szakképzés első magyarországi megjelenése egészen a dualizmus koráig nyúlik vissza. Ekkor a kor szellemének megfelelő modern, intézményes szakoktatás kialakításával párhuzamosan kísérletet tettek a német duális szakképzési rendszer meghonosítására is. A 19. századi magyar szakképzést szabályozó előírások összhangját a német szisztémával többek között az 1889. évi német kisipari törvény és a hazai 1884-es ipartörvénybe foglalt eljárási szabályozás hasonlóságai is mutatják (Benedek, 2018). A korabeli duális rendszer azonban rövid életű volt. Az 1870-es évek elején felkutatott modellek, azok beágyazása és alkalmazására tett kísérlet 1896-ig többnyire be is fejeződött. Az iparosodott országok duális szakképzési rendszerének átültetése az agrár Magyarországra erős kritikát váltott ki a gazdasági szereplők körében, miután a szakmai oktatás nagyon különböző színvonalon valósult meg a duális partnereknél. Többek között ezek a nagy differenciák végül a századfordulóra azt eredményezték, hogy az intézmények többségét államosították és az intézményi kereteken belül megvalósuló szakmai oktatásra helyezték a hangsúlyt az új központi tantervek előírásával (Vörös, 2014). A 20. század eleji szakoktatási reform a műhelygyakorlati órák számának növelésében látta a szakképzés sikerességének kulcsát. Ez az intézkedés később további kihívások elé állította a döntéshozókat, hiszen az általános elméleti órák csökkenésének eredményeként a

végzett tanulók társadalmi mobilitásának lehetőség tovább romlott azáltal, hogy általános elméleti tudás híján kiszorultak a magasabb szintű oktatási terekből (Vörös, 2014). Bár a párhuzam több évszázados, de még jelenleg is problémát okoz, hogy az aktuális szakképzési stratégia továbbra sem kínálja az általános kompetenciák megerősítését (Fehérvári & Híves, 2019).

A Szakképzés 4.0 stratégia nagy hangsúlyt szeretne fektetni a duális szakképzés megszilárdítására, azonban a gyakorlati megvalósítás gördülékenységét biztosító mechanizmusok gyakran öt év után is döcögnek. Az új szabályozási rendszernek megfelelően az intézmény és a gazdálkodó szervezet közös képzési programot alakít ki, közösen értékelnek, mely megkívánná az aktív és erős vállalati partnerkapcsolatok létrehozását és fenntartását a magas minőségű oktatás megszervezésnek elérése érdekében, ezeknek a partnerkapcsolatoknak a létrehozására és minőségi fenntartására azonban gyakran nincs erőforrás és nehézséget okoz a diákok számára duális képzőhelyet találni. Az eddigi tanuló-szerződést egy két oldalú határozott idejű szakképzési munkaszerződés váltja fel, amelyet a tanuló és a duális képzőhely köt egymással, a helyileg illetékes Kereskedelmi és Iparkamara a továbbiakba nem felügyeli a szerződéseket, és egyéb tekintetben is csökkent a szakképzésbe való bevonódása, amely most nem kerül részletezésre. E szerint a szerződés szerint a tanuló munkabért kap. Azok a tanulók, akik nem tudnak részt venni duális képzésben szakképzési ösztöndíjat kapnak. A duális képzés finanszírozása is megváltozott. A duális képzőhely a szakma, évfolyam és munkanapok számának függvényében érvényesíthet adókedvezményt. Egyidejűleg új számítási komponensek kerültek bevezetésre, mint a szakmai súlyszorzó, illetve évfolyamszorzó, melyeket a szakképzési törvény végrehajtási rendelete szabályoz (PBKIK, n.d.). Mártonfi (2019) kiemeli, hogy a nagyvonalúan megállapított normatíva negatív hatással lehet akár a korai iskolaelhagyás visszaszorítására is, hiszen a kizárólag anyagi profitszerzési céllal képző cégek egyrészt nem foglalkoznak a minőségi gyakorlati képzéssel és főként csak azokat a diákokat tartják meg, akik megfelelő mennyiségű plusz profitot termelnek számukra, így a gyenge tanulók lemorzsolódása szinte kívánatos.

Érdekes és vizsgálatra érdemes kérdés, hogy a szakképzésben részt vevő tanulók számára biztosított – életkorukhoz képest arányosan magasnak tekinthető – munkabér milyen hatással van a pálya- és intézményválasztásra, különösen a gimnáziumi képzésekkel szemben. A rendelkezésre álló beiskolázási adatok arra utalnak, hogy a technikumok iránti érdeklődés enyhe növekedést mutat az elmúlt években, míg a szakképzés alsó ágában – tehát a szakképző iskolák esetében – továbbra is jelentős és tartós létszámcsökkenés tapasztalható. Ez felveti a kérdést, hogy a pénzügyi ösztönzők – mint a szakképzési munkaszerződés keretében járó munkabér vagy a szakképzési ösztöndíj – önmagukban mennyiben járulnak hozzá a szakképzés vonzerejének növeléséhez, különösen azoknál a tanulóknál, akik számára a gyors jövedelemszerzés kiemelt motiváció. Elképzelhető, hogy a rövid távú anyagi előnyök inkább a technikumokat erősítik, míg a szakképző iskolák esetében nem képesek ellensúlyozni az alacsonyabb társadalmi presztízt, az általános képzés hiányát és a hosszú távú mobilitási lehetőségek szűkösségét. Mindez arra utal, hogy a pénz motiváló szerepe differenciált hatást gyakorolhat a szakképzés különböző szintjeire és nem helyettesítheti az átfogóbb, strukturális fejlesztéseket.

Az új képzési helyszíneként megjelenő ágazati képző központok, olyan nonprofit szervezetek, melyeket több gazdálkodó szervezet, felsőoktatási intézmény és-vagy szakmai szervezet, szakképzési centrum alapíthat közösen a duális képzőhelyi követelményeknek való együttes megfelelés céljából. A szervezet alaptevékenysége a szakirányú oktatás, emellett foglalkozhat felnőttképzéssel, vállalati képzési szolgáltatással, képzésszervezéssel, termelőtevékenységgel. A szakképzési centrumok csatlakozása opcionális, de maximum 60%-os tulajdoni arányt érhetnek el a szervezeten belül. A képzés során a szakképzési munkaszerződést az érintett tanulókkal, képzésben résztvevőkkel az ágazati képző központ köti meg (IKK, 2020). Az ágazati képző központok létrehozását indokolta, hogy a nagy multik melletti kis- és középvállalkozások felvevő képessége igen csekély. A duális képzés terheit egyre kevesebb cég tudta vállalni a nem megfelelő infrastruktúra, az adminisztrációs terhek miatt, valamint a megfelelő minőségű szakemberiket nem tudják kivonni a termelésből hosszú időre annak érdekében, hogy a tanulókkal foglalkozzanak. Miután az ágazati képző központokban a szakirányú oktatáshoz szükséges eszközöket és felszereléseket a résztvevő szervezetek közösen biztosítják, így az ÁKK-ba való társulás lehetősége a kis- és középvállalkozások szerepvállalásának erősítését segítheti. A szervezetbe bekapcsolódva ezek az akadályozó tényezők mérséklődhetnek, a terhek megoszlanak, korszerű technológiát képviselő berendezések, felszerelések, eszközök, tananyagok segíthetik a közös munkát (ITM, 2019). A Mártonfi (2019) által megfogalmazott magas normatívákat érintő kételyekhez hasonlóan azonban az ágazati képzőközpontok létrehozásában szerepet játszó motivációs tényezők tekintetében is hasonló aggályok merülhetnek fel.

Rövid nemzetközi kitekintés

Az elmúlt évtizedben számos európai országban átfogó reformokat vezettek be a szakképzési rendszerek modernizálása érdekében, igazodva az Európai Unió irányelveihez és a munkaerőpiac gyorsan változó igényeihez. Az alábbiakban – a teljesség igénye nélkül – néhány ország példáján keresztül kínálunk betekintést a szakképzési rendszerek átalakítását jellemző főbb fejlesztési irányokba és reformfolyamatokba, anélkül, hogy célunk lenne a teljes európai kép átfogó bemutatása.

Ausztria a 2020-as EU-s ajánlásokra és az Osnabrücker Nyilatkozatra válaszul nemzeti végrehajtási tervet dolgozott ki, amely a szakképzés vonzerejének növelését, a nem formális tanulás elismerését, valamint a gazdaság zöldítését és digitalizációját célozza (European Commission, 2025).

Szlovénia 2024-ben átfogó reformokat vezetett be a szakképzés modernizálása érdekében, amelyek a 2023–2033-as Nemzeti Oktatási Program tervezetéhez kapcsolódnak. A cél a középfokú szakképzési programok szerkezetének és céljainak felülvizsgálata, különös tekintettel arra, hogy mely programok fókuszálnak elsősorban a munkavállalásra való felkészítésre, és melyeknél lenne indokolt az általános műveltség és pályaaorientáció erősítése. A tervezet szerint a felső középfokú végzettség nemzeti standarddá válik, amelyet az államnak mindenki számára elérhetővé kell tennie bármely életkorban. A szakképzéshez kapcsolódó változásokban megjelenik többek között a középfokú felvételi rendszer és

szakmai érettségi kereteinek módosítása, valamint a migráns tanulók beilleszkedésének fokozott támogatása (European Commission, 2025b).

Lengyelország 2018-ban indította el szakképzési reformját, amelynek részeként 2022-ben elfogadták a 2022–2025 közötti időszakra szóló Szakképzési Akciótervet, melynek elsődleges célja a képzési utak átjárhatóságának javítása és a gazdasági igényekhez való szorosabb illeszkedés volt. Benke és Rachwał (2022) közös tanulmánya átfogó képet nyújt a magyar és lengyel szakképzési rendszerek fejlődéséről, rávilágítva azok közös vonásaira és különbségeire egyaránt. A 2018-ban bevezetett lengyel oktatási reform jelentős struktúraváltást eredményezett: megszüntették a gimnazjumokat (alsó középfokú iskolák), átalakították a szakképző iskolákat első szintű ágazati iskolákká, bevezették az öt-éves technikumi képzést és a kétéves, érettségit is lehetővé tevő második szintű ágazati iskolákat. A reform részeként az általános és szakképzési kerettanterveket is többször módosították (Benke & Rachwał, 2022). A lengyel reformokat – ahogy a magyar változásokat is – számos szakmai kritika érte ugyanazon okból: a reformokat megalapozó vizsgálatok, valamint a korábbi struktúra hatásainak elemzése hiányában a bevezetett változtatásokat sokan csupán felszínes, koncepcionális megalapozottságot nélkülöző átalakításként értékelik. (Rachwał et al., 2018; Schröder et al., 2020). Magyarországon a duális képzés átalakítása korábban kezdődött, így hazánkban lassan már láthatóvá válnak a rendszer egyes negatív következményei, mint például a tanulók általános ismereteinek csökkenése. Ezzel szemben Lengyelországban, ahol az új rendszer még bevezetés alatt áll, jelenleg inkább pozitív várakozások jellemzik a megítélését (Benke & Rachwał, 2022).

Összegzés

A szakképzési rendszer átalakulása az elmúlt években rendkívül sokrétű és intenzív folyamaton ment keresztül, amelynek teljes körű értékelése messze meghaladja e tanulmány kereteit. Számos olyan fontos terület maradt kívül az elemzésen, amelyek a rendszer komplexitását tovább árnyalják. Ilyen például a felnőttképzési rendszer változása, amelyet Henczi (2021) részletesen vizsgált, vagy a szakmai vizsgáztatás új struktúrája a független vizsgaközpontok létrehozásával. Emellett a módszertani kérdések, az oktatói értékelés, valamint az intézményi szintű visszacsatolás és minőségbiztosítás témakörei is érdemi vizsgálat nélkül maradtak.

Bár a szakirodalom több területen is pozitív irányú elmozdulást jelez – például az új, rugalmas tanulási utak bevezetése, a szakképzés átjárhatóságának javítása, az ágazati képzőközpontok koncepciójának megjelenése vagy a pályaorientáció időbeli kitolása révén –, az összkép mégis egy olyan rendszert mutat, amely számos alapvető hiányossággal küzd. Ezek közül kiemelkedik az a strukturális probléma, hogy a reformok sokszor nem megfelelő szakmai és társadalmi alapokra épülnek, ami hosszú távon a fenntarthatóság és az eredményesség rovására mehet.

A tapasztalatok azt mutatják, hogy a szakképzési rendszer ismétlődő, gyakran rövid távú logika mentén történő átalakítása helyett inkább egy stabil, hosszú távú, átfogó stratégia kidolgozására lenne szükség. Egy ilyen stratégia csak akkor lehet hatékony, ha szilárd szakmai alapokon nyugszik, és figyelembe veszi a képzés társadalmi, pedagógiai és nevelési funkcióit is.

Nemzetközi szinten is kirajzolódik egy tendencia, amely a szakképzést egyre inkább a gazdasági szereplők igényeinek kiszolgálása felé tolja el. Bár a gazdaságélénkítő szándék érthető, ez a túlzottan gazdaságcentrikus szemlélet számos esetben épp a rendszer hosszú távú problémáinak egyik fő forrásává válik. Az oktatáspolitikai döntéshozatal során gyakran háttérbe szorulnak az oktatás tartalmi, nevelési és szociális dimenziói, ami végső soron a képzés társadalmi beágyazottságát, komplex szerepét gyengíti. Mindez arra világít rá, hogy a szakképzés megújításában a gazdasági racionalitás mellett legalább akkora hangsúlyt kellene kapnia az oktatási rendszer emberformáló, közösségépítő és esélyteremtő szerepének is.

Irodalomjegyzék

- Benedek, A. (2018). Szakképzési szabályozási környezetünk változásai–25 év lehetőségei és korlátai. *Opus et Educatio*, 5(3). <https://doi.org/https://doi.org/10.3311/oep.277>
- Benedek, A. (2022). A szakképzés és felnőttképzés jelenkori kapcsolódása a felsőoktatáshoz: modellváltás minden szinten. *Szakképzés-Pedagógiai Tudományos Közlemények*, 3, 25–42.
- Benke, M., & Rachwał, T. (2022). The evolution of vocational education and training in Hungary and Poland 1989–2035. *Hungarian Educational Research Journal*, 12(3), 328–356. <https://akjournals.com/view/journals/063/12/3/article-p328.xml>
- Fehérvári, A., & Híves, T. (2019). A közép fokú tanulás néhány jellemzője. *Educatio*, 69(1–2), 101–108. <https://doi.org/10.1556/2063.26.2017.4.5>
- Györgyi, Z. (2022). A negyedik ipari forradalom és a hazai szakképzés. *Educatio*, 31(1), 56–69. <https://doi.org/10.1556/2063.31.2022.1.5>
- Henczi, L. (2021). A szakképzés és felnőttképzés átalakulásának főbb jellemzői - alulnézetből is. *Új Pedagógiai Szemle*, 71(5–6), 82–104.
- Liskó, I. (2005). *A roma tanulók középiskolai továbbtanulása*. Felsőoktatási Kutatóintézet.
- Lükő, I. (2020). Mozaikok a szakképzés fejlődés közelmúlt évtizedeiből. *Opus et Educatio*, 7(1). <https://doi.org/10.3311/OPE.362>
- Mártonfi, G. (2019). Tanügyirányítás és struktúraváltás a hazai szakképzésben 2010 után. *Educatio*, 28(2), 240–254. <https://doi.org/10.1556/2063.28.2019.2.3>
- Nagy, V., & Benedek, A. (2021). A szakképzési innovációról reflektív módon. *Opus et Educatio*, 8(4), 443–457.
- Nahalka, I. (2019). Három pedagógiai szakmai kérdésről - a szakképzés átalakításának tükrében. *Pedagógiai Szemle*, 69(7–8), 5–19.
- Palotás, J. (2021). Fogalmi metamorfózisok a magyar szakképzésben. *Új Pedagógiai Szemle*, 71(5–6), 37–54.
- Rachwał, T., Kilar, W., Kawecki, Z., & Wróbel, P. (2018). Edukacja w zakresie przedsięwzięcia, biorczosci w wychowaniu przedszkolnym, szkole podstawowej i szkołach srednich w swietle nowej podstawy programowej [Entrepreneurship Education in Pre-School, Primary and Secondary Education in the New Core Curriculum]. *Przedsięwzięcie – Edukacja/Entrepreneurship – Education*, 14, 389–424. <https://doi.org/10.24917/20833296.14.28>
- Schröder, T., Schulte, S., Dolinska, J., Ketschau, T. & Menzel, M. (2020). Preliminary Study of TVET in Poland (SBBP) 'An analysis of challenges and needs in TVET regarding the perspective of educational institutions in Poland'. Final (online) conference – presentation of results and discussion. https://edunet-poland.pl/wp-content/uploads/2020/05/TU_Dortmund_28.05.pdf
- Velkey, G. D. (2023). *Térbeli-társadalmi egyenlőtlenségek a szakképzésben*.
- Vörös, K. (2014). A duális szakképzés múltja Magyarországon. *Új Pedagógiai Szemle*, 7(8), 38–43.

Egyéb források

EACEA National Policies Platform. (2021. február 24.). *Magyarország: Középfokú szakképzés szervezeti keretei*. https://eacea.ec.europa.eu/national-policies/eurydice/content/organisation-vocational-secondary-education-4_hu

European Commission/EACEA/Eurydice. (2025. április 23.). *National reforms in vocational education and training: Austria*. Eurydice. <https://eurydice.eacea.ec.europa.eu/euryperia/austria/national-reforms-vocational-education-and-training>

European Commission/EACEA/Eurydice. (2025. március 21.)b. *National reforms in vocational education and training: Slovenia*. Eurydice. <https://eurydice.eacea.ec.europa.eu/euryperia/slovenia/national-reforms-vocational-education-and-training>

IKK. (2020. november 6.). *Ágazati képzőközpontok segítik a kkv-kat az új szakképzési rendszerben*. <https://ikk.hu/hirek/agazati-kepzo-kozpontok-segitik-a-kkv-kat-az-uj-szakkepzesi-rendszerben>

IKK. (n.d.): Technikum és szakképző iskola - Továbbtanulási irányok a szakképzésben <https://ikk.hu/p/technikum-es-szakkepzo-iskola> Letöltés dátuma: 2025.04.24.

KRÉTA Tudásbázis. (2020. június 3.). *Segédlet a tanévkezdéshez 2020-2021-es tanév*. <https://tudas-bazis.ekreta.hu/download/attachments/46761082/Tan%C3%A9vkezd%C3%A9si%20seg%C3%A9dlet%20dokumentum.doc?version=1&modificationDate=1598555362000&api=v2>

KSH. (2024. augusztus 23.). *Szakképző iskolai nevelés és oktatás*, https://www.ksh.hu/stadat_files/okt/hu/okt0013.html

KSH. (2024. augusztus 23)b. *Technikumi, szakgimnáziumi nevelés és oktatás*, https://www.ksh.hu/stadat_files/okt/hu/okt0015.html

KSH. (2024. augusztus 23)c. *Gimnáziumi nevelés és oktatás* https://www.ksh.hu/stadat_files/okt/hu/okt0014.html

Nemzeti Szakképzési és Felnőttképzési Hivatal. (n.d.). *Szakképzés 4.0 stratégia*. <https://www.nive.hu/Downloads/Hirek/DL.php?f=szakkepzes-4.0.pdf> Letöltés dátuma: 2024. április 14.

Pécs-Baranya Kereskedelmi és Iparkamara (PBKIK). (n.d.). *Szakképzési munkaszerződés, tanuló szerződés, együttműködési megállapodás*. <https://v2.pmkik.hu/szakkepzesi-munkaszerzodes-tanuloszerzodes/>, Letöltés: 2024. május 4.

SZAKMAJEGYZÉK a szakképzésről szóló törvény végrehajtásáról szóló - 292/2023. (VII. 6.) kormányrendelettel módosított - 12/2020. (II. 7.) Kormányrendelet szerint, Letöltés dátuma: 2024. április 24.

Zimmermann Ildikó
A GAMIFIKÁCIÓ ÉS ALKALMAZÁSÁNAK LEHETŐSÉGEI

Absztrakt

Az elmúlt években jelentős figyelem irányult a gamifikációra, mivel alkalmazása egyre népszerűbbé vált az élet különböző területein, például az oktatásban, az egészségügyben és a vállalati világban. Gyors felívelésének titka, hogy hatékonyan segíti elő a résztvevők bevonódását, motivációját a legkülönbézetesebb folyamatokban. Népszerűsége ellenére elméleti, pszichológiai alapjai eddig kevésbé voltak ismertek. A témában elérhető irodalom nagy része arra összpontosít, hogy bizonyos viselkedési formák elérését célzó játéktervezési elemek hatékonyságát vizsgálja, sokszor figyelmen kívül hagyva az ezeket magyarázó pszichológiai mechanizmusokat. Ez a megközelítés számos kudarchoz, ellentmondásos eredményhez és a gamifikáció kritikájához vezetett. A probléma feloldására több kutatás is született az utóbbi években, melyek már figyelembe veszik a pszichológiai tényezőket, megteremtve a gamifikált folyamatok mélyebb megismerésének lehetőségét. E tanulmány keretein belül megvizsgáltam az eddigi gamifikációs gyakorlatokat és azok háttérben álló problémákat, az ezen problémák kiküszöbölésére irányuló kísérletek eredményeit, kiemelt figyelmet fordítva az oktatási területén végzett kutatásokra. Ennek eredményeként betekintést nyertem a területen zajló folyamatokba és a legfrissebb eredményekbe, és ezáltal a tanulmány hozzájárulhat a gamifikáció jobb megértéséhez és szélesebb körű elterjedéséhez, elősegítve az oktatási környezetek fejlődését.

Kulcsszavak: gamifikáció; gamifikáció hatékonysága; oktatási gamifikáció

Bevezetés

A gamifikáció fogalma, jelentéstartalma és alkalmazásának különböző módjai a kétezres évek eleje óta jelentős fejlődésen mentek keresztül. Az utóbbi években a gamifikáció, mint innovatív eszközrendszer, a kezdeti marketingcélú felhasználás alapjaiból kiindulva áttért többek között az oktatásra, az egészségügyre, a szolgáltatásfejlesztésre, a vállalati működés területeire, átszöve mindennapi életünket a munkahelyen és a privát életben egyaránt (Alsaad & Durugbo, 2021). Ma már egyszerre jelent innovációs szemléletet, működési folyamatot, iparági gyakorlatot és egy erre épülő, dinamikusan fejlődő piaci szegmenst (Nacke & Deterding, 2017), mely az előzetes várakozások ellenére (Rivera & Van der Meulen, 2012) folyamatosan bővül (Nacke & Deterding, 2017). A gamifikációval kapcsolatos kezdeményezések, kutatások és az ezekről beszámoló cikkek első hulláma főként a fogalom definiálására, a keretrendszerek és a taxonómia kialakítására szolgáltak (Deterding et al., 2011), (McGonigal, 2011), (Kapp, 2012). Ezt követően kezdtek el megjelenni a rendszereket és architektúrákat leíró cikkek, valamint az első hatás- és felhasználói tanulmányok, melyek a gamifikált rendszerek működését vizsgálták (Hamari et al., 2014), (Seaborn & Fels, 2015). Míg kezdetben a gamifikációhoz kapcsolódó munkák a számítástechnika, informatika, pszichológia és társtudományaik jól elkülöníthető területein születtek,

mára multidiszciplinárisává vált és elindult egy intézményesülési folyamat. A világ több egyetemén, de főleg az Egyesült Államokban, Brazíliában, Németországban, Spanyolországban, Hollandiában, Finnországban és Thaiföldön egyetemi tanszékek alakultak a téma kutatására, oktatási programok jelentek meg és különféle konferenciákat szerveznek a témában. A gamifikáció gyors térnyerésének egyik oka az emberi természetben rejlő játékoság. Az emberek számára mindig is vonzóak voltak a játékok, melyek az információ kontextusba helyezésével segítik annak megértését és feldolgozását (McGonigal, 2011). A játékos viselkedés alapvető részét képezi az emberi fejlődésnek és tanulásnak, amely már gyermekkorban megnyilvánul. A játékok örömet, kihívást és elégedettséget nyújtanak, melyek erős motivációs tényezők (Mekler et al., 2017). Lehetőséget biztosítanak a kreativitás kibontakoztatására, a közös élmény megélésén keresztül elősegítik a bizalmat, a társas kapcsolatok és a csapatszellem kialakulását, ami munkahelyi és oktatási környezetben különös jelentőséggel bír (Caponetto et al., 2014), (Alsaad & Durugbo, 2021). Bár a fizikai platformokon és eszközkészletekben is hatalmas lehetőség kínálkozik a folyamatok gamifikálására, a jelenlegi tendenciák szerint a digitális gamifikált rendszerek összehasonlíthatatlanul nagyobb támogatást élveznek, és a játékok belső tartalmi sajátosságai a digitális technológiák különböző megjelenési formáival összekapcsolva jelentik a gamifikáció térnyerésének másik fő mozgatórugóját. A mindenütt jelenlévő digitalizációnak, a folyamatos online jelenlétnek, az okostelefonoknak, az olyan IoT (Internet of Things) eszközöknek, mint az intelligens háztartási és irodai berendezések, a felhőalapú technológiáknak, vagy a testünkön viselhető okos óráknak köszönhetően a játékosítás lehetőségei kibővültek. Ezek az eszközök nyomon követik és feldolgozzák minden lépésünket, digitális játékká változtatva életünket (Nacke & Deterding, 2017). A gamifikációs eszközök oktatási környezetben való alkalmazása nem teljesen újkeletű, a múltban is használták a játék különböző elemeit, mindössze eszközeiben újjult meg (Dichev & Dicheva, 2017) és mára a legfejlettebb technológiák segítik működését (Sántha & Polonyi, 2017). Alkalmazásának általános eredményei pozitívak, javulást mutatva a tanulmányi eredményekben és a tanulási motivációban (Sailer et al., 2014). Azonban vannak olyan helyzetek, amikor a gamifikáció hatástalan a tanulási kimentekre, vagy még inkább negatív (Cózar-Gutiérrez & Sáez-López, 2016), ami legtöbb esetben a rosszul megtervezett gamifikációs folyamatok következménye (Loughrey & Broin, 2018), (Morschheuser et al., 2018). A leggyakrabban előforduló tervezési probléma annak a feltételezése, hogy a játék különböző elemei minden felhasználónál ugyanazt a hatást váltják ki és ugyanarra az eredményre vezetnek (Orji et al., 2018), (Liu et al., 2017). Ezen felül sokszor előfordul az is, hogy az elköteleződés, bevonódás fókuszba állítása aláássa a tanulási folyamat sikerességét, lévén, hogy a tanuló ugyan nagyon jól szórakozik, ám a tudás megfelelő elsajátítása elmarad (Bogost, 2019), (Toda et al., 2018), pedig oktatási kontextusban a gamifikációs stratégiáknak nemcsak az elköteleződést és a motivációt kell fokozniuk, hanem a tanulási folyamatot és a tudáselsajátítást is támogatniuk kell (Landers et al., 2018). A gamifikációs folyamatok sikerességét legjobban úgy lehet növelni, ha ismerjük az elemei által kiváltott egyéni különbségeket és a rendszert ezek figyelembevételével alakítjuk ki. Oktatási környezetben alkalmazott, jól megtervezett és hatékony gamifikációs folyamatokra kiváló példa Armando Toda és kutatócsapatának munkája, akik megkísérelték automatizálni a gamifikációs folyamatok

személyre szabását (Rodrigues et al., 2021), vagy Brandenburger és munkatársainak pályorientációra irányuló fejlesztése, melyben sikerrel csökkentették a felhasználók szorongását a gamifikáció megfelelő eszközeinek segítségével (Brandenburger et al., 2023).

A gamifikáció fogalmi fejlődése

A gamifikációt, mint kifejezést Nick Pelling brit játékfejlesztőnek köszönhetjük, aki digitális eszközök játékokban való alkalmazására használta, ám a köztudatba már tágabb jelentéstartalommal került be. A gamifikáció jellemzően az oktatás, pályorientáció, online közösségek és hálózatok, fenntarthatóság, informatika és mérnöki tudományok, marketing, és a számítógéppel támogatott kooperatív munka területein jelenik meg (Bozkurt & Durak, 2018). Sokféle felhasználási módja miatt sokáig gyűjtőfogalomként használták, míg Sebastian Deterding és munkatársai úgy határozták meg, mint játékszerű tervezési elemek alkalmazását játékon kívüli kontextusban, mely nem kapcsolódik szükségképpen digitális technológiákhoz. Ez azt jelenti, hogy játékszerű tervezést alkalmaznak folyamatok, rendszerek támogatására, ahol célként nem a szórakoztatás van megfogalmazva, hanem a bevonódás és a motiváció (Deterding et al., 2011). A gamifikált folyamat során alkalmazott elemek azonosak kell, hogy legyenek a játékokban használt elemekkel. Játékszerű tervezési elem bármely elem, amely a legtöbb játékban megtalálható, összefüggésbe hozható a játékokkal, és jelentős szerepet játszik a játékelmény kialakításában. Ez magában foglalja az olyan absztrakt fogalmakat, mint a szabályok és a kihívások, valamint az olyan konkrét objektumokat, mint az avatárok és a ranglisták (Deterding et al., 2011).

Az 1. ábra Deterding és munkatársai által meghatározott módon jeleníti meg a játék és játékosítás vonatkozásait, tisztázva a fogalmakat.

1. ábra: Gamifikáció meghatározása (Deterding et al., 2011)

Forrás: saját szerkesztés

Ez a szemlélet két dimenzió szerint magyarázza a sokszor egymást átfedő fogalmakat. A vízszintes tengely a folyamatot vizsgálja aszerint, hogy teljes játék, vagy csak néhány

mechanikát tartalmaz, míg a függőleges tengely a játékszerűség és a valódi játékosság szerint tesz különbséget.

- Komoly játék: Célja nem önmagában a szórakoztatás, hanem az ismeret elsajátítása játékon keresztül. Ilyenek például az oktatási célú szimulációk, promóciós és egészségügyi játékok.
- Játék: Játékon kívüli cél nem figyelhető meg, a játék örömeért művelik. Ide tartoznak például a gyerekJátékok.
- Játékos tervezés: Nem cél a teljes játékelmény biztosítása, néhány játékelemet, játékmechanizmust építenek be a folyamatba, belső szabályok és célok nélkül.
- Játékosítás (játékszerű tervezés), azaz gamifikáció: Hasonlóan a játékos tervezéshez, ez sem nyújt teljes játékelményt, viszont belső szabályrendszerrel bír és a beépített játéktervezési elemek már konkrét cél irányába mozdítanak el. Ez a cél legtöbbször a motiváció, elköteleződés növelése a hatékonyabb működés előmozdítására (Deterding et al., 2011).

Deterding és munkatársai (Deterding et al., 2011) definíciója szerint a gamifikáció tehát nem egy játék létrehozását jelenti, hanem egy játékelemekkel megtámogatott rendszert, melynek célja nem a szórakoztatás, hanem a motiváció és a felhasználói élmény fokozása.

Zichermann és Linder kibővítették Deterding és munkatársai definícióját és a gamifikáció alkalmazásának céljaként a motiválás mellett a különféle problémák megoldására való törekvést is beemelték. Úgy vélik, hogy a viselkedési közgazdaságtanból ismert koncepciók is megjelentek a gamifikált tervezési folyamatok során, melyre számos példát látnunk az üzleti világban. Ilyenek a különböző hűségprogramok, alkalmazotti és vásárlói elköteleződést célzó megoldások. Kutatásaik során azt találták, hogy a gamifikációs technikák sok esetben akár 40%-kal is növelhetik a munkavállalók hatékonyságát (Zichermann & Linder, 2013).

Zichermannék mellett Kapp is hozzájárult a gamifikáció definíciójának árnyalásához, rámutatva annak lehetséges egyéb céljaira. Rendszerében a gamifikáció játék alapú mechanizmusokat, esztétikát és játékos gondolkodást használ az emberek bevonására, cselekvésük motiválására, tanulásuk elősegítésére és problémamegoldásra, ami fontos oktatástámogató eszközzé teszi (Kapp, 2012). Oktatási környezetben történő használata szerint megkülönböztet strukturális és tartalmi gamifikációt. A strukturális gamifikáció elemei a pontok, szintek, ranglisták, melyek a tanulási folyamat haladását biztosítják, míg a tartalmi gamifikáció az elsajátítandó tananyagot teszi befogadhatóbbá történetbe ágyazás segítségével, kihívások felállításával (Kapp et al., 2014).

Kai Huotari és Juho Hamari a szolgáltatásmarketing szempontjából vizsgálva a gamifikációt szembehelyezkednek Deterding korábban megfogalmazott és széles körben elfogadott definíciójával. Megkérdőjelezi a gamifikáció rendszerszintű szemléletét és azt, hogy csak abban az esetben tekinthető gamifikáltnak egy folyamat, ha játékszerű elemeket nem játékos kontextusban használnak. A gamifikációt a szolgáltatásmarketing szemszögéből olyan folyamatként definiálják, mely egy szolgáltatást játékelményt nyújtó lehetőségekkel bővíti ki a felhasználó általános értékteremtésének támogatása érdekében (Huotari & Hamari, 2012).

A bemutatott négy meghatározó definíció mellett természetesen több nézőpont is létezik, lévén ez egy multidiszciplináris terület, többdimenziós keretrendszer (Seaborn & Fels, 2015). A legfontosabb, hogy nem egy adott tevékenység valamilyen játékba történő átültetése, hanem a játékokból nyerhető tapasztalatok felhasználása és adaptálása valamely tevékenység során (Duchon, 2021) hiszen, amikor játszunk, nem szenvedünk, könnyebben viseljük a kudarcélményt és ez számos előnyhöz juttat (McGonigal, 2011). Létezik olyan nézőpont mely szerint a játéktervezés inkább művészet, mint tudomány és híján van bármiféle egységes elméletnek (Schell, 2008). Egy szervezetlen diszciplína, amelyben a rossz tervezés miatt a kudarcok aránya becslések szerint akár 80%-os is lehet (Rivera & Van der Meulen, 2012).

A gamifikációt sok kritika éri többek között az olyan eszközök túlzó használata, mint a pontok, jelvények, ranglisták, valamint a nem megfelelő pszichológiai modellek alkalmazása (Loughrey & Broin, 2018). Ettől függetlenül a gamifikáció alkalmas a felhasználói elköteleződés rövid távú növelésére. Ennek eredményességét olyan kontextuális tényezők befolyásolják, mint a felhasználói környezet, a felhasználói bevonódás szintje, a gamifikált folyamat jellege és a felhasználói tulajdonságok (pl.: játékos típusok) (Hamari et al., 2014).

Gamifikált folyamatok elemei

A gamifikált folyamatok tervezése Zichermann szerint (Zichermann & Linder, 2013) általában három fő elemet foglal magába, a mechanikát, a dinamikát és az esztétikát. Ugyanazokat a pszichológiai élményeket kell felidézniük, mint amelyeket a játékok is kiváltanak (Huotari & Hamari, 2012). A játékelemek intrinzik és extrinzik tényezőként szolgálnak a résztvevők motivációjának növelésére. Minden elemnek megvan a maga funkciója, amely befolyásolja a viselkedést, a jutalmak felkínálása például egyfajta extrinzik motivációt jelent (de-Marcos et al., 2014).

Deci és Ryan önmegvalósítási elmélete az egyik leggyakrabban használt pszichológiai elmélet a gamifikációs kutatásokban és gyakorlatokban (Seaborn & Fels, 2015), melynek elemeit a legtöbb folyamatban ma már sikerrel kombinálják (Loughrey & Broin, 2018). Az elmélet szerint motiváció bármi, ami egy embert arra késztet, hogy cselekedjen. Cselekvésnek minősül bármilyen szándékos viselkedési forma (Ryan & Deci, 2017).

Deci és Ryan önmegvalósítási elmélete három motivációs kategóriát határoz meg, melyet a 2. ábra szemléltet (Ryan & Deci, 2000).

- Motiválatlanság - a szándék teljes hiánya valamire.
- Külső, vagy extrinzik motiváció - valamit azért teszünk, mert az egy külső eredményhez vezet (pl. egy felmérés kitöltése pénzért).
- Belső, vagy intrinzik motiváció - valamit azért teszünk, mert számunkra az önmagában érdekes vagy élvezetes.

2. ábra: Önmegvalósítási elmélet (Ryan & Deci, 2000)

Motivációs típus	Motivatatlanság	Külső motiváltság				Belső motiváltság
Szabályozási stílus	Nincs szabályozás	Külső szabályozás	Elfogadott szabályozás	Szabályozás azonosuláson keresztül	Integrált szabályozás	Belső szabályozás
A viselkedés minősége	Kontroll					Öndetermináció
Észlelt okok helye	Személytelen	Külső	Valamelyest külső	Valamelyest belső	Belső	Belső
Társult folyamatok	Szándék hiánya Kompetencia hiánya Kontroll hiánya Nem értéknövelő	Engedékenység Külső díjazás jutalom, vagy büntetés	Önkontroll Az én bevonása Belső jutalom és büntetés	Személyes érdeklődés Tudatos értékelő aktivitás	Egyetértés Tudatosság Személyes azonosulás	Belső megelégedettség Önmegvalósítás

Forrás: saját szerkesztés

Deci és Ryan elméletével kapcsolatban fontos megjegyezni, hogy a jutalmazással kapcsolatban úgy vélték, hogy ennek esetén csökken az eredetileg meglévő belső motiváció, mert elveszti önmagában való értékét (Benke, 2018). A meglévő szakirodalom nagyrésze ugyan egyetért ezzel az állásponttal (Deterding et al., 2011), (Hamari et al., 2014), (Seaborn & Fels, 2015), azonban számos új kutatás bebizonyította, hogy ezek nem rontották az intrinzik motivációt, sokkal inkább hatékony eszköznek bizonyultak a teljesítmény előmozdításában (Mekler et al., 2017).

Minden motiváció három alapvető pszichológiai szükségleten alapul, melyek kielégítése befolyásolja az egyén motivációs szintjét és pszichológiai jólétét. Ezek a szükségletek:

- Autonómia – az a szükséglet, hogy az ember saját élményeit és cselekedeteit önállóan szabályozza.
- Kompetencia – az a szükséglet, hogy hatékonyságot és magabiztosságot érezzünk.
- Kapcsolódás - a társas kötődés érzése más emberekhez, csoportokhoz.

Az autonómia, a kompetencia és a kapcsolatteremtés szükségleteinek kielégítése elősegíti az extrinzik motiváció internalizálását. A társas környezetek támogathatják vagy gátolhatják a belső motivációt azáltal, hogy segítik vagy akadályozzák az emberek veleszületett pszichológiai szükségleteinek kielégítését. Számos kutatás szoros összefüggést mutatott ki a belső motiváció és az autonómia, valamint a kompetencia szükségleteinek kielégítése között. Továbbá, bizonyos eredmények arra utalnak, hogy a kapcsolódás iránti igény, ha nem is közvetlenül, de szintén fontos lehet a belső motiváció szempontjából. Ugyanakkor fontos megjegyezni, hogy az emberek csak azokban a tevékenységekben lesznek belsőleg motiváltak, amelyek önmagukban érdekesek számukra, újdonságot, kihívást vagy esztétikai értéket hordoznak (Deci & Ryan, 2000). Tehát az egyén helyzete ezen a kontinuumon nem statikus. Idővel és az alapvető szükségletek megfelelő kielégítésével a külső szabályozás állapotából az integrált szabályozás felé haladhat. Minél erőteljesebb az internalizáció, annál valószínűbb, hogy az emberek kitartanak a tevékenységekben, hatékonyabban teljesítenek, és javul pszichológiai egészségük és jólétük (Ryan & Deci, 2017). A három alapvető pszichológiai szükséglet azonnali és ismételt biztosítása a játékelemek és a játék által függőségi problémákhoz vezethetnek olyan egyéneknél, akiknek nehézségei vannak az önszabályozással, ugyanakkor a játékokban rejlő pszichológiai vonzerő nem csupán a

szórakozásban rejlik, hanem abban is, hogy ezek az élmények hozzájárulnak a játékosok személyes fejlődéséhez és jólétéhez (Rigby & Ryan, 2011).

A gamifikált folyamatokat működtető mechanizmusok:

- Intrinzik motiváció. Ez a játékosok önkéntes részvételére épül, és erőteljesebb hatással bír, mint a külső tényezők által kiváltott motiváció. Az intrinzik motivációt az autonómia, kompetencia és kapcsolódás érzete képes kiváltani (Deci & Ryan, 2000).
- Intenzív öröm megélése. A játék képes a résztvevőket olyan flow-állapotba hozni, amelyben az egyén továbbra is uralja cselekedeteit, miközben teljes mértékben belemélyül a feladatba. Csíkszentmihályi szerint a flow eléréséhez nyolc tényező szükséges: a feladat kivitelezhetősége, mély koncentráció, egyértelmű célok, folyamatos visszajelzés, könnyed bevonódás, kontroll a cselekvések felett, az én-tudat átmeneti eltűnése, valamint az időérzés elhalványulása (Csíkszentmihályi, 2010).
- Hitelesség. A tanulás valódi természetére való törekvés, szemben a hagyományos tanítás kontextus nélküli formáival. A folyamat alapja a gyakorlati tapasztalat, a visszajelzés és a közös alkotás kell legyen, amely lehetővé teszi a résztvevők számára a tudás saját kontextusukban való elsajátítását (Botha & Herselman, 2018).
- Autonómia. A tanulók nagyobb valószínűséggel élvezik a tanulást és érnek el jobb eredményeket, ha szabadon választhatják meg, hogyan és mikor szeretnének tanulni. A játék önálló felfedezésre ösztönöz. Képes összekapcsolni a személyes érdeklődést, beállítottságot a környező ökoszisztémában meglévő lehetőségekkel, mint például a technológiai és művészeti készségek, írás, rajzolás, zene. Az autonómia tehát kulcsszerepet játszik a tanulási élmény gazdagításában és a motiváció fenntartásában a gamifikált környezetekben (Alsaad & Durugbo, 2021).
- Élményalapú tanulás. A játék lehetőséget teremt arra, hogy a tanulás aktív cselekvéssel, keresztül, kézzelfogható, szervezhető és ellenőrizhető formában valósuljon meg (Oliveira et al., 2023).

Ezek az elemek együttesen teszik a gamifikációt vonzóvá és hatékonyá, hiszen a résztvevők belső motivációjára építve, örömet okozva, releváns feladatokon keresztül, autonómiát biztosítva és élményekre alapozva segítik elő a tartós és mély tanulást.

Számos keretrendszer létezik a gamifikált folyamatok tervezéséhez, melyek közül az egyik legismertebb kétségtelenül Yu-Kai Chou Octalysis programja. Rendszerének kialakítását megelőző kutatásai során azt tapasztalta, hogy a játékok attól válnak szórakoztatóvá, hogy bizonyos bennünk lévő késztetésekre támaszkodva, különböző tevékenységekre ösztönöznek. Azt is észrevette, hogy a különböző játéktechnikai megoldások eltérő módon hatnak; míg egyesek inspiráló és felhatalmazó, addig mások manipulatív és kényszerítő módon. Sok éves próbálkozás és finomítás után született meg az Octalysis nevű gamifikációs keretrendszer, amely nyolc fő hajtóerőre épül (Yu-Kai Chou, n.d.)

A gamifikáció 8 fő mozgatórugója az Octalysis rendszerében:

- Epikus jelentés és Elhivatottság. Ebben a helyzetben a játékos úgy érzi, hogy egy önmagán túlmutató, nagyobb dolog részese, vagy akár a „kiválasztott”. Ilyenkor

rengeteg időt szentel a feladatnak, ami lehet egy fórum működtetése, vagy egy közösség számára hasznos dolog létrehozása, mint például a Wikipédia (Yu-Kai Chou, n.d.).

- Fejlődés és Teljesítmény. Ez a belső hajtóerő késztet a fejlődésre, készségek fejlesztésére és a kihívások leküzdésére. Itt a "kihívás" szó nagyon fontos, mivel egy jelvény vagy kupa kihívás nélkül nem bír jelentőséggel. Ez az alaphajtóerő az, amellyel a legkönnyebb tervezni, így a pontok, jelvények és ranglisták is erre fókuszálnak (Yu-Kai Chou, n.d.).
- Kreativitás ösztönzése és Visszacsatolás. Akkor jelenik meg, amikor a felhasználó egy kreatív folyamatban vesz részt, ahol újra és újra ki kell találnia dolgokat, akár több különböző kombinációban. Fontos, hogy lássa tevékenysége eredményeit, visszajelzést kapjon, és ennek megfelelően reagálhasson (Yu-Kai Chou, n.d.).
- Tulajdonlás és Birtoklás. Ez az a hajtóerő, ahol a felhasználót a birtoklás vágya motiválja és amit birtokol, azt szeretné jobbá tenni, valamint még többet szerezni belőle. Ez a hajtóerő ugyanúgy érvényes a virtuális javakra és pénzre, mint a fizikai javakra és pénzre. Ha valaki sok időt tölt azzal, hogy testre szabja a profilját vagy az avatárját, automatikusan erősebb tulajdonjogot érez felette (Yu-Kai Chou, n.d.).
- Társadalmi befolyás és Kapcsolódás. Ez a hajtóerő magában foglal minden olyan társas elemet, amely motiválja az embereket, beleértve a mentorálást, elfogadást, visszajelzéseket, társas kapcsolatokat, valamint a versengést és irigységet is. Amikor azt látjuk, hogy egy barátunk valamilyen készségben kiemelkedő vagy birtokol valami rendkívülit, arra ösztönöz bennünket, hogy mi is elérjük ugyanazt a szintet. Szintén ide tartozik az a késztetés, amely közelebb visz minket olyan emberekhez, helyekhez vagy eseményekhez, amelyekkel azonosulni tudunk (Yu-Kai Chou, n.d.).
- Szűkösség érzete és Türelmetlenség. Gyakran előfordul, hogy valamit azért akarunk, mert nem lehet a miénk. Sok játékban található időzített dinamika, például: „gyere vissza 2 óra múlva, hogy megkapd a jutalmad”. Az a tény, hogy valamit nem lehet azonnal megszerezni, arra ösztönzi az embereket, hogy egész nap erre gondoljanak (Yu-Kai Chou, n.d.).
- Kíváncsiság és Kiszámíthatatlanság. Ez a hajtóerő abból fakad, hogy szeretnénk megtudni, mi fog történni ezután. Ha nem tudjuk, mi következik, agyunk aktív marad, és gyakran gondolunk rá. Sokan emiatt néznek filmeket vagy olvasnak regényeket. Ugyanakkor ez a hajtóerő a szerencsejáték-függőség egyik elsődleges tényezője, és ezt a hajtóerőt használják ki a nyereményjátékok és lottóprogramok is (Yu-Kai Chou, n.d.).
- Veszteség és Elkerülés. Mindenki szeretné elkerülni a negatív dolgokat. A folyamatokba beépített eltűnő lehetőségek erőteljesen használják ki ezt, mivel az emberek úgy érzik, ha nem reagálnak azonnal, örökre elveszítik a lehetőséget a cselekvésre, vagy valami megszerzésére (Yu-Kai Chou, n.d.).

Gamifikált folyamatok eszközei

A különböző játékelemek használata és a játékmechanika kialakítása a rendszer fő összefüggéseitől és céljaitól függ. Klasszikus oktatási helyzetben a leggyakrabban használt elemek a visszajelzések, a ranglisták, a pontok és a szintek. A pontok a haladás értékelését jelentik, gyakran használják az erőfeszítés azonnali jutalmazására, valamint a játékos játékban való fejlődésének támogató elemeként (de-Marcos et al., 2014). A szinteket a játék előrehaladásának bemutatására használják, a szintlépés és a jutalmazás gyakori eszköze. A nehézségi fok hozzáigazítása a szintlépéshez nagyon fontos a résztvevők motivációvesztésének elkerülése érdekében (de-Marcos et al., 2014), (Brandenburger et al., 2023). A jelvények és kitűzők a teljesítmény reprezentációjának tekinthetők, különösen hatékonyak abban, hogy a játékos érdeklődését a jövőbeli kihívások vagy célok teljesítésére összpontosítsák (Chorney, 2012), (de-Marcos et al., 2014). A ranglisták alkalmazása általában kedvez a résztvevők motivációjának, és általuk a játékban nyújtott teljesítmény könnyen értelmezhető. A díjak és jutalmak szintén erőteljes motiváló tényezők. A jutalmak időzítésének és mértékének különös jelentősége van a játékosok motivációs szintjének alakulásában. Ezek időzítését az oktatási tartalomhoz, a feladatok nehézségéhez és a játék szintjeihez kell igazítani (Pérez-Manzano & Almela-Baeza, 2018). A haladásjelző segít világosan látni az elért teljesítményt és nyomon követni a célokat, azonnali visszajelzést ad, valamint segít a komplex feladatok részekre bontásában. A történet a játék alapja, segíti a résztvevők bevonódását. Szövege hasznos kontextust biztosít a tanuláshoz, problémamegoldáshoz, lehetővé téve a fogalmak alkalmazhatóságának szemléltetését, gyakorlását (Brandenburger et al., 2023). A visszajelzés hatékonysága függ a gyakoriságától, intenzitásától (Berkling & Thomas, 2013). A gyakoribb és azonnali visszajelzések jobb eredményekkel járnak a gamifikált tanulási folyamatokban. Ezek mellett van még egy érzékeléssel, látással, hallással, fizikai élményekkel összefüggő esztétikai komponens, mely elősegíti a felhasználói élmény alakulását és nagymértékben befolyásolja a folyamatot.

Amint arról előzőekben szó volt, a szakirodalom gyakran rámutat az olyan külső ösztönzők, mint a pontok, jelvények, ranglisták stb., esetleges negatív hatásaira (Loughrey & Broin, 2018), azonban Mekler és munkatársai azt találták, hogy mindezek nem befolyásolták szignifikánsan az intrinzik motiváció alakulását (Mekler et al., 2017). Brandenburger és társai kutatásukban külön figyelmet fordítottak minden egyes fenti elem által kiváltott hatás vizsgálatára. Eredményeikben ezen elemek használata és az észlelt belső motiváció alakulása pozitív korrelációt mutat. A legjelentősebb pozitív korreláció az olyan elemeknél figyelhető meg, melyek az elért teljesítményt reprezentálják, vagyis a pontok, jelvények, szintek, míg a legnagyobb élvezetet és érdeklődését az interaktív grafikák, a kihívások és küldetések, a történet, valamint a haladásjelző alkalmazása váltotta ki (Brandenburger et al., 2023).

Gamifikáció az oktatásban és pályaorientációban

A gamifikáció legfontosabb előnye az alacsony fejlesztési költség, valamint az a lehetőség, hogy a tanulási tartalmakat játékelemek segítségével élvezhetőbbé, érdekesebbé lehet tenni. A hagyományos oktatási módszertanban az előadás jellegű órákat a diákok unalmasnak tartják. A gamifikáció érdeme, hogy képes megoldani ezt a problémát (Surendelegh et al., 2014).

Az áttekintett szakirodalom olyan modellek gyakorlatát mutatja be, amelyek többszintű megközelítést alkalmaznak a felhasználókra gyakorolt különböző pozitív hatások fokozása érdekében. A tanulási folyamatokat vizsgáló kutatások középpontjában a kontextuális tanulás, a fokozott interaktivitás, az elkötelezettség és a felhasználók autonómiájának dimenzióit vizsgáló tanulmányok állnak.

Az oktatásban dolgozó szakemberek számára kiemelkedően fontos, hogy miként tehetik érdekesebbé, vonzóvá magát a tanulást és a tananyagot diákjaik számára. A motivációra összpontosító játékosítás egy olyan eszköz, mellyel ezt a kívánt attitűdbeli változást el lehet érni (Deci & Ryan, 2000). A 2010-es évek derekán még nem volt tisztázott, hogy mely gamifikációs eszközök milyen viselkedésbeli változásokat eredményeznek (Nacke & Deterding, 2017) és több aggodalom is felmerült a gamifikációval kapcsolatban. Néhányan úgy vélték, hogy megváltoztathatja az egyének korábbi tanulási vagy egyéb feladatokhoz való hozzáállását (Cózar-Gutiérrez & Sáez-López, 2016). Azonban azt elismerték, hogy a motivációs elemeket alkalmazó játékmechanikák használata nagyban hozzájárulhat az oktatás különböző területeinek működéséhez, különösen ott, ahol a tanulók demotiváltak és nem szívesen vesznek részt a tanulási tevékenységekben (de-Marcos et al., 2014). Az oktatási célú digitális platformok az oktatás szereplőinek körében is támogatást élveznek, mivel potenciális előnyöket nyújtanak a virtuális, táv- és kollaboratív tanulás területén, olyan megvalósítások révén, mint a nyílt hozzáférésű online kurzusok (Alsaad & Durugbo, 2021).

A rendkívül széles karrierlehetőségek felfedezésében a digitális eszközrendszerek és módszertani eszközök értékes támogatást nyújtanak. Ezek közé tartozik a gamifikáció is, amely egy hatékony, konstruktív módszertani eszköz, és megvalósítása szerint lehet digitális vagy hagyományos, fizikai jellegű (Szirtes, 2022). A legújabb kutatások eredményei szerint kialakított gamifikációs folyamat kedvezően befolyásolja a tanulási teljesítményt, növeli a személyes motivációt és minimalizálja az új karrierutakról való gondolkodást gátló tényezőket (Putz et al., 2020). Ansted már ezeket a kutatási eredményeket megelőzően javasolta a gamifikáció széles körű alkalmazását a pályaorientációban (Ansted, 2016), hasonlóan McGuire-hoz és munkatársaihoz (McGuire et al., 2017), akik gamifikált munkahelyi szimulációkat hoztak létre a diákok motivációjának növelésére és a karrierlehetőségekkel kapcsolatos tudatosságának fejlesztésére. Hasonlóan jó példa Pérez-Manzano és Almela-Baeza munkája, akik (Pérez-Manzano & Almela-Baeza, 2018) gamifikáció alapú alkalmazásokat használtak a tudományok iránti érdeklődés felkeltésére és a tudományos pályák népszerűsítésére, valamint Putz-Egger és munkatársai gamifikációs megoldásai a Covid időszak alatt, a logisztikát súlyító munkaerőhiány megoldására, így próbálva felkelteni a szállítmányozáshoz köthető foglalkozások iránt az érdeklődést. A program eredményei szerint a gamifikáció alkalmazása a pályaorientáció területén csökkenti

a pályaválasztással kapcsolatos bizonytalanságot, miközben fokozza az érdeklődést (Putz-Egger et al., 2022).

A külföldi eredmények mellett már számos sikeres hazai megvalósítással is találkozhatunk. Pálmai Mirandella és Pelczer Dóra, a Pécsi Tudományegyetem emberi erőforrás szakos hallgatóiként, egy saját pályaaorientációs társasjátékot dolgoztak ki, melyet kifejezetten a hazai környezethez igazítottak. A játék az „Én utam” társasjáték alapjaira épült, és a „Hogyan tovább?” nevet kapta. Első bemutatkozása 2017 novemberében történt a Társadalmi Befogadás Szakkollégium II. Jövő-Kép Workshopján, majd különböző nyílt napokon, szakmai rendezvényeken és workshopokon is megismertették a résztvevőkkel. A játék négy különálló egységből áll, amelyek különféle élethelyzeteket és eseményeket modelleznek, mint például nyelvvizsga megszerzése, vagy egy állásinterjún való részvétel. Ezekhez az eseményekhez feladatok kapcsolódnak, melyeket előre meghatározott pontértékekkel láttak el nehézségi szintjük alapján. A játék folyamatos fejlesztése az alkalmazás során gyűjtött visszajelzések és új igények figyelembevételével történt. A „Hogyan tovább?” játék számos eseményen pozitív fogadtatásban részesült, és hozzájárul az informális tanulás támogatásához, valamint a pályaaorientációs ismeretek hatékonyabb elsajátításához, befogadásához (Arany-Nagy et al., 2022).

A digitális pályaaorientációs megoldások két különböző rendszertípust foglalnak magukba. Az egyik csoportot összefoglalóan pályainformációs rendszereknek nevezzük, melyek célja, hogy a lakosság széles rétegei számára elérhető, megbízható szakmai, továbbképzési és foglalkozási adatokat biztosítsanak (Borbély-Pecze et al., 2022). A pályaaorientációval kapcsolatos digitális rendszerek másik csoportját az iskolai használatra tervezett, gamifikált tanulásmenedzsment-rendszerek alkotják, amelyek közül a kanadai XELLO és a spanyol MyWayPass kiemelkedően sikeresek.

A XELLO és a MayWayPass központi eleme a szerepjáték. A játék során, amely több hétig vagy akár hónapokig is tart, a tanulók a játék karaktereinek szerepébe lépve fedezhetik fel önmagukat, pályapreferenciáikat, a munkaerőpiac működését, valamint a különböző foglalkozások tartalmát és azok kapcsolatát más szakmákkal, pályákkal. Az online tevékenységek kiegészülnek a fizikai térben zajló aktivitásokkal is, mint például a játékos-társakkal, a közösség tagjaival és különböző szakmák képviselőivel készített interjúk, az ezekhez kapcsolódó tartalomkészítés, majd a tapasztalatok megbeszélése. Mindkét rendszer kiemelkedő fontosságú komponense, hogy a folyamat során a tanulók tapasztalatot szereznek arról, hogy jelenbeli tetteik, vagy esetleges mulasztásaik milyen módon befolyásolják jövőjük alakulását. Ezekkel az értékes tapasztalatokkal és tudással felvértezve nemcsak egy egyszeri pályadöntési helyzetben fogják megállni a helyüket, hanem életpályájuk későbbi alakításakor is (Borbély-Pecze et al., 2022).

A pályaaorientációs rendszerek céljai:

- megfelelő pályadöntéshez szükséges önismeretet megszerzése,
- társadalmi munkamegosztás szerepének megismerése,
- szakmák, pályák tartalmának megismerése,
- információ megszerzésére és feldolgozásra való képessége megszerzése,
- pályadöntés realizálása, igény szerinti újraértelmezése (Borbély-Pecze et al., 2022).

A gamifikált rendszerek tanulásban és ismeretszerzésben betöltött jelentőségét növeli, hogy többször megismételhetők, ami önmagában is hozzájárul az új ismeretek elsajátításához és az információk összekapcsolásához, miközben fenntartja a motivációt. Az ismételt játékmenet fejleszti a kitartást, és segít ellenállóbbá válni a kudarcélményekkel szemben (Borbély-Pecze et al., 2022). A gamifikációra jellemző személyre szabott differenciálás lehetővé teszi, hogy minden tanuló számára biztosítva legyen a megfelelő megoldási módok alkalmazása és a haladás egyéni ütemezése. Ezen elemek kombinációja a rendszeres visszacsatolással és pozitív megerősítéssel együtt alapozza meg a gamifikált rendszerek hatékonyságát és sikerességét.

Összegzés

A gamifikáció az elmúlt szűk két évtizedben jelentős eredményeket mutatott fel többek között az oktatásban, az üzleti életben és marketingben. Az oktatásban motiválja a diákokat, fokozza az elköteleződést és javítja a tanulási eredményeket. A munkahelyeken növeli az alkalmazottak teljesítményét és elégedettségét, miközben elősegíti a kreatív problémamegoldást. Ugyanakkor a gamifikáció kihívásokkal is szembesül. A nem megfelelő tervezés és a rosszul kiválasztott játékmecanismusok és elemek csökkentik a hatékonyságot és sokszor megkérdőjelezhető eredményre vezetnek. A kritikák szerint az olyan megvalósítások, mint például a pontok és jelvények túlzott használata, alááshatják a gamifikált folyamatok eredeti céljait. Azonban, ha ezeket a hibákat kiküszöbölik, és a gamifikációs stratégiákat gondosan tervezik meg, figyelembe véve az egyéni preferenciákat, sajátosságokat, a gamifikáció még szélesebb körben válhat alkalmazhatóvá, és még nagyobb mértékben járulhat hozzá a különböző területeken elért eredmények javításához.

Irodalomjegyzék

- Alsaad, F. M., & Durugbo, C. M. (2021). Gamification-as-Innovation: A Review. *International Journal of Innovation and Technology Management*, 18(5). <https://doi.org/10.1142/S0219877021300020>
- Ansted, R. (2016). *The gold star effect: The Gamification of Career Decision-Making - ProQuest*. Career Plan. <https://www.proquest.com/docview/1816786411?sourcetype=Trade%20Journals>
- Benke, M. (2018). Motivációs elméletek elemzése, fókuszban az önmeghatározás elmélet. *Taylor: Gazdálkodás- És Szervezéstudományi Folyóíra*, 10, 105–114.
- Berkling, K., & Thomas, C. (2013). Gamification of a Software Engineering course and a detailed analysis of the factors that lead to it's failure. *2013 International Conference on Interactive Collaborative Learning (ICL)*, 525–530. <https://doi.org/10.1109/ICL.2013.6644642>
- Bogost, I. (2019). Gamification is Bullshit. In *The Gameful World* (pp. 65–80). Appalachian State Univ.
- Borbély-Pecze, T. B., Gyöngyösi, K., Juhász, Á., Fazakas, I., Kenderfi, M., Pálvölgyi, L., Suhajda, C. J., & Tajtiné, L. G. (2022). *Pályaválasztás, pályaaorientáció, pályaedukáció* (Borbély-Pecze Tibor Bors, Ed.). ELTE Eötvös Kiadó – Magyar Pedagógiai Társaság – Wesley Könyvek.
- Botha, A., & Herselman, M. (2018). Teachers become cocreators through participation in a teacher professional development (TPD) course in a resource constraint environment in South Africa. *Electronic Journal of Information Systems in Developing Countries*, 84(1). <https://doi.org/10.1002/ISD2.12007>
- Bozkurt, A., & Durak, G. (2018). A systematic review of gamification research: In pursuit of homo ludens. *International Journal of Game-Based Learning*, 8(3), 15–33. <https://doi.org/10.4018/IJGBL.2018070102>

- Brandenburger, J., Mötsch, I., & Janneck, M. (2023). Design Features of a Career Guidance Platform to Promote Intrinsically Motivated Use. In M. STOLZE & F. LOTZ (Eds.), *MuC '23: Proceedings of Mensch und Computer 2023*. Association for Computing Machinery New York United States. <https://doi.org/10.1145/3603555.3603561>
- Caponetto, I., Earp, J., & Ott, M. (2014). Gamification and Education: a Literature Review. *Proceedings of the 8th European Conference on Games-Based Learning*, 50–57.
- Chorney, A. I. (2012). Taking The Game Out Of Gamification. *Dalhousie Journal of Interdisciplinary Management*, 8(1). <https://doi.org/10.5931/djim.v8i1.242>
- Cózar-Gutiérrez, R., & Sáez-López, J. M. (2016). Game-based learning and gamification in initial teacher training in the social sciences: an experiment with MinecraftEdu. *International Journal of Educational Technology in Higher Education*, 13(1), 2. <https://doi.org/10.1186/s41239-016-0003-4>
- Csikszentmihályi, M. (2010). *Flow-Az áramlat*. Akadémiai Kiadó.
- Deci, E. L., & Ryan, R. M. (2000). The “What” and “Why” of Goal Pursuits: Human Needs and the Self-Determination of Behavior. *Psychological Inquiry*, 4, 227–268.
- de-Marcos, L., Domínguez, A., Saenz-de-Navarrete, J., & Pagés, C. (2014). An empirical study comparing gamification and social networking on e-learning. *Computers & Education*, 75, 82–91. <https://doi.org/10.1016/j.compedu.2014.01.012>
- Deterding, S., Sicart, M., Nacke, L., O’Hara, K., & Dixon, D. (2011). Gamification. using game-design elements in non-gaming contexts. *CHI '11 Extended Abstracts on Human Factors in Computing Systems*, 2425–2428. <https://doi.org/10.1145/1979742.1979575>
- Dichev, C., & Dicheva, D. (2017). Gamifying education: what is known, what is believed and what remains uncertain: a critical review. *International Journal of Educational Technology in Higher Education*, 14(1), 9. <https://doi.org/10.1186/s41239-017-0042-5>
- Duchon, J. (2021). *Gamifikáció az oktatásban*. 3.
- Hamari, J., Koivisto, J., & Sarsa, H. (2014). *Does Gamification Work? — A Literature Review of Empirical Studies on Gamification*.
- Huotari, K., & Hamari, J. (2012). Defining gamification. *Proceeding of the 16th International Academic MindTrek Conference*, 17–22. <https://doi.org/10.1145/2393132.2393137>
- Kapp, K. (2012). *The Gamification of Learning and Instruction: Game-Based Methods and Strategies for Training and Education*. John Wiley & Sons.
- Kapp, K., Blair, L., & Mesh, R. (2014). *The gamification of learning and instruction*. Wiley.
- Koller, I. Z., Arany-Nagy, Z., Jurkinya, M. S. O., & Molnár, F. T. (2022). *Játsszunk Komolyan! Módszertani tanulmányok a társadalmi érzékenyítés területén* (I. Z. KOLLER, Ed.). Pécsi Tudományegyetem Bölcsész- és Társadalomtudományi Kar Társadalmi Befogadás Szakkollégium
- Landers, R. N., Auer, E. M., Collmus, A. B., & Armstrong, M. B. (2018). Gamification Science, Its History and Future: Definitions and a Research Agenda. <https://doi.org/10.1177/1046878118774385>, 49(3), 315–337. <https://doi.org/10.1177/1046878118774385>
- Liu, D., Santhanam, R., & Webster, J. (2017). Toward meaningful engagement: A framework for design and research of gamified information systems. *MIS Quarterly: Management Information Systems*, 41(4), 1011–1034. <https://doi.org/10.25300/MISQ/2017/41.4.01>
- Loughrey, K., & Broin, D. (2018). Are We Having Fun Yet? Misapplying Motivation to Gamification. *2018 IEEE Games, Entertainment, Media Conference, GEM 2018*, 529–533. <https://doi.org/10.1109/GEM.2018.8516535>
- McGonigal, J. (2011). *Reality Is Broken: Why Games Make Us Better and How They Can Change the World*. The Penguin Press.

- McGuire, A., O Broin, D., White, P. J., Deevy, C., & Power, K. (2017). Increasing Student Motivation and Awareness Towards Career Opportunities Through Gamification. *11th European Conference on Game-Based Learning*, 898–906.
- Mekler, E. D., Brühlmann, F., Tuch, A. N., & Opwis, K. (2017). Towards understanding the effects of individual gamification elements on intrinsic motivation and performance. *Computers in Human Behavior*, 71, 525–534. <https://doi.org/10.1016/j.chb.2015.08.048>
- Morschheuser, B., Hassan, L., Werder, K., & Hamari, J. (2018). How to design gamification? A method for engineering gamified software. *Information and Software Technology*, 95, 219–237. <https://doi.org/10.1016/j.infsof.2017.10.015>
- Nacke, L. E., & Deterding, S. (2017). The maturing of gamification research. *Computers in Human Behavior*, 71, 450–454. <https://doi.org/10.1016/j.chb.2016.11.062>
- Oliveira, W., Hamari, J., Shi, L., Toda, A. M., Rodrigues, L., Palomino, P. T., & Isotani, S. (2023). Tailored gamification in education: A literature review and future agenda. *Education and Information Technologies*, 28(1), 373–406. <https://doi.org/10.1007/s10639-022-11122-4>
- Orji, R., Tondello, G. F., & Nacke, L. E. (2018). Personalizing Persuasive Strategies in Gameful Systems to Gamification User Types. *Proceedings of the 2018 CHI Conference on Human Factors in Computing Systems*, 1–14. <https://doi.org/10.1145/3173574.3174009>
- Pérez-Manzano, A., & Almela-Baeza, J. (2018). Gamification and transmedia for scientific promotion and for encouraging scientific careers in adolescents. *Comunicar*, 26(55), 93–103. <https://doi.org/10.3916/C55-2018-09>
- Putz, L.-M., Hofbauer, F., & Treiblmaier, H. (2020). Can gamification help to improve education? Findings from a longitudinal study. *Computers in Human Behavior*, 110, 1–12. <https://doi.org/10.1016/j.chb.2020.106392>
- Putz-Egger, L.-M., Beil, D., Dopler, S., & Diephuis, J. (2022). *Combining Gamification and Augmented Reality to Raise Interest in Logistics Careers*. <https://doi.org/10.3390/app12189066>
- Rigby, S., & Ryan, R. M. (2011). *Glued to games: how video games draw us in and hold us spellbound*. Praeger.
- Rivera, J., & Van der Meulen, R. (2012). *Gartner Says by 2014, 80 Per Cent of Current Gamified Applications Will Fail to Meet Business Objectives Primarily Due to Poor Design*.
- Rodrigues, L., Toda, A. M., Oliveira, W., Palomino, P. T., Vassileva, J., & Isotani, S. (2021). *Automating Gamification Personalization: To the User and Beyond*. <https://doi.org/10.1109/TLT.2022.3162409>
- Ryan, R. M., & Deci, E. L. (2000). Self-determination theory and the facilitation of intrinsic motivation, social development, and well-being. *American Psychologist*, 55(1), 68–78. <https://doi.org/10.1037/0003-066X.55.1.68>
- Ryan, R. M., & Deci, E. L. (2017). *Self-determination Theory: Basic Psychological Needs in Motivation, Development, and Wellness*. Guilford Press.
- Sailer, M., Hense, J., Mandl, H., & Klevers, M. (2014). Psychological perspectives on motivation through gamification. *Interaction Design and Architecture(s)*, 19(1), 28–37. <https://doi.org/10.55612/S-5002-019-002>
- Sántha, J., & Polonyi, T. (2017). A digitális bennszülöttek és az iskola. In *Digitális tanulás és tanítás* (pp. 27–39). Debreceni Egyetemi Kiadó.
- Schell, J. (2008). *The Art of Game Design, A Book of Lenses* (Vol. 1). Morgan Kaufmann.
- Seaborn, K., & Fels, D. (2015). Gamification in Theory and Action: A Survey. *International Journal of Human-Computer Studies*, 74, 14–31.
- Surendeleg, G., Murwa, V., Yun, H. K., & Kim, Y. S. (2014). The role of gamification in education - a literature review. *Contemporary Engineering Sciences*, 7(29–32), 1609–1616. <https://doi.org/10.12988/CES.2014.411217>
- Szirtes, B. (2022). A konstruktivista tanuláselmélet és gamifikáció összekapcsolása : Egy lehetséges irodalomtanítás módszertanának elméleti alapjai. In *Irodalom és kanonizáció : Tanulmányok a magyartanítás*

módszertanairól (pp. 45–54). Eszterházy Károly Katolikus Egyetem Líceum Kiadó.
<https://doi.org/https://doi.org/10.46403/IrKa.2022.45>

Toda, A. M., Valle, P. H. D., & Isotani, S. (2018). *The Dark Side of Gamification: An Overview of Negative Effects of Gamification in Education* (pp. 143–156). https://doi.org/10.1007/978-3-319-97934-2_9

Yu-Kai Chou. (n.d.). <https://yukaichou.com/gamification-examples/octalysis-complete-gamification-framework/>.

Zichermann, G., & Linder, J. (2013). *How Leaders Leverage Game Mechanics to Crush the Competition*. McGraw-Hill Professional.

Könyvtár

Arany-Nagy Zsuzsanna

KÖNYVTÁRAK A MŰVELTSÉG FEJLESZTÉSÉÉRT –
MÁR MEGVALÓSULT KEZDEMÉNYEZÉSEK ÉS
TOVÁBBI LEHETŐSÉGEK

Absztrakt

A tanulmány a könyvtárak kulturális és társadalmi fejlődésben betöltött szerepét elemzi nemzetközi kontextusban, különös tekintettel a finn, amerikai és ausztrál könyvtári gyakorlatokra. A kutatás célja, hogy feltárja, miként járulnak hozzá a könyvtárak a műveltség növeléséhez, az olvasási szokások formálásához, valamint az esélyegyenlőség erősítéséhez. A hipotézis szerint a jól működő könyvtári rendszerek nemcsak az információs műveltséget fejlesztik, hanem jelentős szerepet vállalnak a közösségek formálásában és az innováció támogatásában. A kutatás alapját az IFLA által közzétett statisztikai adatok és nemzetközi jógyakorlatok elemzése adja.

A vizsgálat három ország példáján keresztül mutatja be a könyvtári rendszerek működését: Finnországban a könyvtárak magas látogatottsága és az olvasásra való ösztönzés kiemelkedő, míg az Amerikai Egyesült Államokban a könyvtárak közösségi térként betöltött szerepe és innovatív programjai bizonyítják jelentőségüket. Ausztrália esetében a fenntartható fejlődési célokat támogató kezdeményezések kerülnek előtérbe. Az eredmények rávilágítanak arra, hogy ezek az országok modellértékű példákat kínálnak a könyvtárak fejlesztésére mind elméleti, mind gyakorlati szempontból.

Szerencsére hazánkban is fontos a könyvtárak számára a fenntarthatóság. A Hamvas Béla Pest Megyei Könyvtár Zöldkönyvtári iránytű: 8 lépés környezetünk védelméért (Nagy és Varga, 2024) címmel olyan ajánlást adott ki, amelyek segítségével lehetnek a könyvtáraknak, hogyan csatlakozhatnak ők is a fenntartható működéshez.

A kutatás megállapítja, hogy a könyvtárak a digitális korban is nélkülözhetetlenek, mivel hozzáférést biztosítanak az információkhoz, támogatják a társadalmi egyenlőséget, és katalizátorként működnek a közösségi fejlődés érdekében. A tanulmány külön ajánlásokat fogalmaz meg a magyar könyvtárügy fejlesztésére, kiemelve a nemzetközi gyakorlatok adaptálásának lehetőségeit. A kutatás elméleti jelentősége a könyvtárak szerepének újrágondolásában rejlik, míg gyakorlati haszna a fejlesztési irányok meghatározásában és az innovációs stratégiák kidolgozásában áll.

Kulcsszavak: könyvtári rendszerek; műveltségfejlesztés; társadalmi esélyegyenlőség

Bevezetés

A tanulmányban a könyvtárak szerepét vizsgálom a kulturális és társadalmi fejlődés különböző aspektusaiban. A kutatás nemcsak a nemzetközi könyvtári gyakorlatok elemzésére fókuszál. Különös figyelemmel kezeli az IFLA által szolgáltatott statisztikai adatokat, ugyanis a könyvtárlátogatások és olvasási szokások tekintetében meghatározott „top 3” ország áttekintéséhez azok elemzésére, különböző aspektusokból való vizsgálatára is

szükség van. A tanulmány célja az, hogy bemutassa, miként járulnak hozzá a könyvtárak a műveltségi szint növeléséhez, az olvasási szokások formálásához, valamint a társadalom különböző rétegei közötti esélyegyenlőség megteremtéséhez.

„A könyvtárak változatos társadalmi szerepeinek beteljesítéséhez szükséges, hogy a megújulás több szinten is érzékelhető legyen, azaz mindez a használókkal való kommunikációban is megjelenjen.” (Tóth, 2019.) A kutatás három ország – Finnország, az Amerikai Egyesült Államok és Ausztrália – példáján keresztül mutatja be azokat a jógyakorlatokat, amelyek a könyvtárak és az olvasás népszerűsítését, az információs műveltség fejlesztését és a társadalmi beilleszkedést segítik elő, kifejezetten újszerű, modern eszközöket és szemléletmódot követve, annak érdekében, hogy a felhasználói élmény a lehető legjobb legyen. Ezek az országok kiemelkedőek a könyvtári rendszerük fejlettségében, a lakosság műveltségi szintjében, valamint az innovációhoz való hozzájárulásukban. A finn könyvtárak magas látogatottsága és az olvasásra való ösztönzésük, az amerikai könyvtárak közösségi térként betöltött szerepe és különleges programjaik, valamint az ausztrál könyvtárak fenntartható fejlődési célokat támogató tevékenysége mind példaértékűek lehetnek más országok számára.

A kutatás jelentősége abban rejlik, hogy feltárja a könyvtárak szerepét a digitális korban, ahol az információs és kulturális hozzáférés egyre nagyobb jelentőséggel bír. Emellett megvizsgálja azokat a lehetőségeket, amelyekkel a könyvtárak tovább növelhetik hatásukat, és a 21. században is relevánsak maradhatnak. A tanulmány olyan ajánlásokat is megfogalmaz, amelyek a magyar könyvtárügy fejlesztését is elősegíthetik, a nemzetközi jógyakorlatok alapján.

A könyvtárak műveltségfejlesztő szerepe túlmutat az információk gyűjtésén és rendszerezésén – közösségi térként, az esélyegyenlőség eszközeként és a tudás megosztásának katalizátoraként működnek, ami alapvető fontosságú a fenntartható társadalmi fejlődés érdekében. Hivatkozhatunk a könyvtárakra, mint közösséget aktivizáló intézményekre (Tóth, 2015), amelyek azonban további kutatásokra, kérdések megválaszolására ösztönöznek. Jelen kutatás ezekre a kihívásokra és lehetőségekre keresi a választ.

Könyvtárlátogatások

Az összehasonlító nemzetközi könyvtári statisztikák elsődleges forrása az IFLA (International Federation of Library Association and Institutions = Könyvtári Egyesületek és Szervezetek Nemzetközi Szövetsége) által épített statisztikai adatbázis, a Library Map of the World (IFLA, é. n.). Magyarországon a könyvtárhasználat országos statisztikai adatait az Országos Széchényi Könyvtár Könyvtári Intézete gyűjti és szolgáltatja évről évre. (Országos Széchényi Könyvtár, é. n.) Azon nemzetközi szervezetek közül, melyek globális szintű statisztikákat készítenek, egyedül az IFLA az a szervezet, amely évről évre megkeresi nemzeti könyvtárunkat a Magyar Könyvtárosok Egyesületén keresztül az éves statisztikai adatok begyűjtése céljából. Ennek okán feltételezem, hogy a nemzetközi könyvtári statisztikák elsődleges, releváns forrásai az IFLA által közzétett adatok. Megállapítható tehát, hogy más szervezet nem tesz közzé rendszeresen a világ szinte valamennyi országát lefedő éves bontású könyvtári statisztikát, így csak az IFLA adatait tudtuk alapul venni, jelenleg ezen szervezet adatbázisa tekinthető a legteljesebbnek.

Az IFLA adataival kapcsolatban fontos megjegyezni, hogy az egyes országok vonatkozásában közzétett statisztikai adatok nem minden ország esetében származnak azonos statisztikai évből. Az IFLA Library Map of the World célja a lehető legtöbb ország minden könyvtártípusából (nemzeti könyvtárak, akadémiai könyvtárak, nyilvános könyvtárak, közösségi könyvtárak, iskolai könyvtárak, egyéb könyvtárak) összegyűjteni a legfrissebb éves statisztikai adatokat. Az adatgyűjtés során minden ország minden könyvtártípusánál azonos teljesítménymutatókat használnak, mint:

- könyvtárak száma (könyvtári szolgáltatási pontok);
- internet hozzáférést biztosító könyvtárak (könyvtári szolgáltatási pontok) száma;
- a teljes munkaidős alkalmazottak száma;
- önkéntesek száma;
- regisztrált felhasználók száma;
- látogatók száma;
- kölcsönzések és letöltések száma. (IFLA, é. n.)

A szervezet által közzétett adatok szerint 2022-ben a világon közel 2,8 millió könyvtári intézményből 337 nemzeti könyvtár, 85.819 szakkönyvtár, 409.972 közkönyvtár, 29.213 közösségi könyvtár, 2,2 millió iskolai könyvtár és 42.103 egyéb könyvtártípusba tartozó könyvtár működött.

Az alábbi táblázat annak a három országnak könyvtári hálózatának típusonkénti megoszlását jeleníti meg, amelyeket valamilyen szempontból (látogatottság, kölcsönzések száma stb.) a könyvtárügy legjelentősebbjeinek tekinthetünk. Ez a három ország az Amerikai Egyesült Államok, Ausztrália és Finnország.

1. táblázat: Könyvtárak száma A világban, az USA-ban, Ausztráliában és Finnországban

	Világ	Amerikai Egyesült Államok	Ausztrália	Finnország
Nemzeti könyvtár	337	15	9	1
Szakkönyvtár	85 819	4 266	182	111
Közkönyvtár	409 972	17 227	1 664	868
Közösségi könyvtár	29 213	n.a.	n.a.	n.a.
Iskolai könyvtár	2 200 000	82 300	9 542	n.a.
Egyéb könyvtár	42 103	6 642	n.a.	n.a.

Forrás: IFLA: Library Map of the World. <https://librarymap.ifla.org/map> [2024. július 18.]

A továbbiakban ezen "top 3" könyvtári rendszerrel rendelkező országgal foglalkozunk. A "top 3" meghatározása nem lehetséges azonos szempontrendszer szerint, hiszen valamennyi könyvtári rendszernek más erősségei és gyengeségei vannak, pl. valahol sok a látogató, de kevés a kölcsönzés, valahol pedig sok könyvtár működik, de kevés a látogató. Az alábbiakban több országra kiterjedő statisztikai adatokat teszünk közzé, ám az egyes országok könyvtári rendszeréről szóló alfejezetekben további statisztikai adatokkal, kutatási eredményekkel és egyéb forrásokkal indokolom választásomat.

Az IFLA jóvoltából rendelkezésre álló adatok alapján vizsgáltam meg a könyvtárakat a szempontjaink alapján. Ezek az egy főre jutó kölcsönzések száma köz- és szakkönyvtárakban, könyvkölcsönzések száma, látogatások száma, könyvtári letöltések száma, az egy főre jutó könyvtárlátogatások száma a szakkönyvtárakban

A közkönyvtárak esetében az 1 főre jutó kölcsönzések száma Finnországban magasan a legtöbb (12,66 db). A finneket Szlovénia (8,59 db) és Kanada követi (7,81 db). Könyvtári rendszerének működése kiváló, amelyre bizonyíték, hogy az IFLA által közzétett adatok alapján Finnország a közkönyvtárak esetében világelső, szakkönyvtárak esetén pedig 5. helyen áll az országok ranglistáján (1,31 db) az egy főre eső könyvkölcsönzések számában.

Ausztrália esetében könyvkölcsönzési adat nem áll rendelkezésre, csak összes analóg kölcsönzési darabszám, amely vélhetően magasabb, mint a könyvkölcsönzések darabszáma. Ha ezt az adatot vennénk alapul, akkor Ausztrália a 102.011.984 milliós értékével első helyre kerülne az 1 főre jutó (3,93 db) kölcsönzések számában, de szakmailag nem találtuk helyesnek megjeleníteni ezt az értéket.

A közkönyvtárak esetében érdemes azonban megvizsgálni, hogyan változik a rangsor, ha nem az egy főre jutó, hanem a kölcsönzések tényleges darabszámát vizsgáljuk. Ebben magasan az USA áll az első helyen a közel kétmilliárd kölcsönzésével. Ez részben annak köszönhető, hogy területileg a legnagyobb országok egyike, ennek megfelelően a könyvtárak számának tekintetében is az élvonalban helyezkedik el.

Finnország jelen rangsorolásban csupán a 12. helyen áll az országok között (közel 70 millió kölcsönzés), az adatok alapján többek közt Ukrajna (260 millió kölcsönzés), Spanyolország (90 millió kölcsönzés) és Lengyelország (84 millió kölcsönzés) is megelőzi.

Ausztrália esetében könyvkölcsönzési adat nem áll rendelkezésre, a fent már említett okok miatt ezt az országot nem szerepeltetem jelen tanulmányban.

A szakkönyvtár-látogatások esetében az általam választott három ország közül az USA a 8. helyen szerepel (közel 22,5 millió kölcsönzés) nem sokkal lemaradva az előtte lévő Kazahsztántól (24 millió kölcsönzés). A Kolumbia által megadott 252 milliós adatot fenn tartásokkal kezeljük.

A szakkönyvtári letöltések terén az USA-ból nem rendelkezünk adatokkal, Ausztrália és Finnország viszont a világranglistán kiemelkedő helyen szerepel. Előbbi a 6. (közel 127 millió letöltés), utóbbi pedig a 8. helyet (közel 88 millió kölcsönzés) foglalja el, nem sokkal lemaradva az előttük álló országoktól. Kína kiemelkedően magasan előzi meg a világ többi országát letöltésszámban a maga közel 10 milliárdos adatával, amellyel más országok nehezen vehetik fel a versenyt.

A közkönyvtárak esetében az egy főre jutó látogatások szempontjából az országok sorrendje szintén máshogy alakul. Finnország a 3. (6,34 db) Ausztrália a 7. (4,34 db), az USA pedig 12. helyen (4,06 db) áll a sorban. Az általam választott "top 3" országban a könyvtárhasználat ingyenes, amelynek köszönhetően bárki számára könnyebben elérhető.

Kijelenthetjük azonban, hogy a tudástársadalom számára fontos, hogy online, azonnali hozzáféréssel álljanak a rendelkezésre az információk, amelyekre szüksége van. Szerencsére hazánkban is elterjedtek a könyvtárak által kialakított digitális könyvtárak, amelyek távoli hozzáférést biztosítanak felhasználóik számára, növelve ezzel a napi könyvtárhasználat számát, és biztosítva annak megfelelő minőségét. Így tett a Hamvas Béla Pest Megyei Könyvtár is, amikor kiépítették a Pest Megyei Digitális Könyvtárat. (Nemoda et al., 2024)

Látjuk tehát, hogy a statisztikai adatok alapján az egyes országok könyvtári rendszereinek megvannak a maguk erősségei és gyengeségei egyaránt, így az általam három legjobbnak tekintett könyvtári rendszerrel rendelkező ország (Finnország, Amerikai Egyesült Államok és Ausztrália) is más-más szempontból helyezhető el a világ könyvtári rendszereinek képzeletbeli dobogóján. Ezeket a szempontokat az egyes országok könyvtári rendszeréről szóló alfejezetekben külön-külön is kifejtem, de tömören összefoglalva az alábbi megállapításokat tettem.

Finnországban kiemelkedően magas az egy főre jutó könyvkölcsönzések száma, és a világ nagyvárosait külön vizsgálva, a finn főváros könyvtárai is kifejezetten jó eredményeket tudnak felmutatni. Ez valószínűleg annak is köszönhető, hogy bár Finnország Izland és Norvégia után a harmadik leggyéribben lakott ország Európában (Population density—Country rankings, 2023.), a népesség több, mint 70%-ának legfeljebb 3 km-es körzetében van egy könyvtár. A finn közkönyvtárak látogatottsága népességarányosan a világranglista harmadik helyén áll, nem sokkal elmaradva a dobogó első két helyezettjétől (Makaó és Új-Zéland).

Az Amerikai Egyesült Államok könyvtári rendszere amellet, hogy a világ élvonalába tartozik, nagy hatással volt a ma ismert európai könyvtárképre, ugyanis a public library modell (nyilvános könyvtári rendszer) elsőként az USA-ban és Nagy-Britanniában alakult ki és terjedt el. Az ország könyvtári rendszere több szempontból is nevezhető világelsőnek, pl. itt működik a világ legtöbb katalógusrekordját magának tudható könyvtár, a Kongresszusi Könyvtár.

A könyvtár jelentősége nemcsak a rendkívül nagy dokumentumállományában keresendő, hanem szakmai tevékenysége is erős hatást gyakorol a világ könyvtári rendszereinek fejlődésére. Hozzá köthető a könyvtári katalógizálásban használt MARC, illetve MARC21 adatcsere-formátum kidolgozása és elterjesztése, a könyvtár indította el az egyik első online referenz-szolgáltatást az Ask a Librarian, élen jár a könyvtári szabványok kidolgozásában, jelentős digitalizálási tevékenysége van, és még sorolhatnánk.

Ráadásul nem a Kongresszusi Könyvtár az egyetlen Egyesült Államok-beli könyvtár, amely valamilyen szempontból a legjobbak között kap helyet. Egy nemzetközi felmérés alapján a 31 legjelentősebb gazdasági és kulturális központnak tekinthető város könyvtári rendszere közül három Egyesült Államok-beli városi könyvtári hálózata is a 10 legjobb között van (Chicago, San Francisco és New York). A fenti információk birtokában talán

kevésbé meglepő, hogy a világon messze itt kölcsönzik ki a legtöbb könyvet a közkönyvtárakban (közel 2 milliárd darabot évente), igaz, ez népességarányosan csak a dobogó 9. helyére elég.

Ausztrália könyvtári rendszerét elsősorban nem a jó statisztikai mutatói alapján tekintjük az egyik legjobbnak, bár az egy főre jutó könyvtárlátogatások tekintetében a világ 7. leglátogatottabbja, emellett a nemzetközi összevetésben a 6. legtöbb elektronikus letöltést az ausztrál könyvtárak érték el. A könyvkölcsönzések egy főre jutó darabszámában is a világ élvonalában helyezkedik el, de mivel a könyvkölcsönzések számát összevontan jelentik más analóg dokumentumok kölcsönzési darabszámával, így pontos adatunk erről nincs.

Ausztrália könyvtári hálózatának jelentősége elsősorban a világban lezajló változásokra való gyors reagálásában és kiemelkedően aktív szakmai tevékenységében kerekendő. Aktívan tevékenykedik az Egyesült Nemzetek Szervezete (ENSZ) által kitűzött 17 fenntartható fejlődési cél elérésében, és a fenntartható fejlődéshez kapcsolódóan példaeértékű programot dolgoztak ki szakmai szervezetekkel együttműködve az ausztrál könyvtári rendszer számára a 2020 és 2030 közötti időszakra. Emellett számos olyan kiadványuk van, amelyek segítségével szolgálhatnak a világ könyvtárai számára a társadalmi változásokhoz való alkalmazkodáshoz.

Nemzetközi jogyakorlatok

Az alábbiakban olyan, az Amerikai Egyesült Államokból, Ausztráliából és Finnországból származó jogyakorlatokat mutatok be, amelyek könyvtárhasználatra és olvasásra ösztönzik a társadalom valamennyi tagját.

Közös célja ezeknek a kezdeményezéseknek a társadalom tagjainak nevelése, oktatása, fejlesztése, korosztálytól függetlenül. Egyes jogyakorlatok kifejezetten a kisgyermekek, míg mások a tinédzserek vagy a felnőttek oktatására, műveltségének fejlesztésére fókuszálnak, törekedve a 21. század által elvárt kompetenciák megfelelő szintjének megteremtésére és a meglévő erősítésére.

Így kapott helyet a listánkon a Bostoni Könyvtár Pathway to Reading Sensory Wall projektje, a Page Public Library műveltségfejlesztő képzése, a baltimore-i Enoch Pratt Free Library, a technológiát bárki számára elérhetővé tevő kampánya.

Finnország

Finnország, bár nem kiemelkedő sem a népesség, sem a területmérete, sem a könyvtárak száma szempontjából, mégis a világ legjobb könyvtári rendszerei közé sorolhatjuk. A World Cities Culture Forum (WCCF) helyi önkormányzatok és kulturális szektorok hálózata – amely a világ nagyvárosaiból gyűjt a kultúrával kapcsolatos adatokat – rendszeresen közzétesz egy listát, amelyben 41 nagyváros könyvtári kölcsönzési adatait szerepelteti. Ez alapján, talán nem meglepő módon a legtöbbet Tokióban, Shanghaiban és Tajpeiben kölcsönözik. Ha viszont az adatokat az adott települések népességarányában vizsgáljuk, akkor az jön ki, hogy Helsinkiben kiemelkedően magas az egy főre jutó kölcsönzések száma, pl. Tokióban ez a szám 6,38 db, a finn fővárosban pedig közel a duplája, 12,34 db.

A finn könyvtári hálózat a legtöbb könyvtári rendszerhez hasonlóan többféle könyvtártípusból áll, úgy, mint közkönyvtárak, szakkönyvtárak, iskolai és egyéb könyvtárak. A közkönyvtárak és a szakkönyvtárak szolgáltatásai korlátozás nélkül bárki számára térítésmentesen hozzáférhetőek. Érdekes, hogy olyannyira elérhetőek az ország lakosai számára a könyvtárak, hogy a népesség több, mint 70%-a él 3 km-nél közelebb a hozzá legközelebb lévő könyvtártól, 93%-uknak pedig 10 km-es körzetében található legalább egy könyvtár. (Library network, 2023.)

Finnországban a könyvtárakat sokoldalúan használják. Az intézmények nemcsak információk beszerzésére vagy dokumentumok kölcsönzésére szolgálnak, hanem rendkívül erős a közösségi tér funkciójuk is. A könyvtári helyiségeket egyre inkább rekreációs tevékenységekhez, tanuláshoz és munkához használják. Emellett számos rendezvénynek nyújtanak otthont. Ezért ma a könyvtárakat a „városlakók nappalijának” vagy az egyre több bevándorló okán „multikulturális nappaliknak” is nevezik. Ez a legjelentősebb indok, ami miatt úgy vélem, Finnországnak a top 3 ország között van a helye.

A finn társadalom kultúrához való hozzáállása kiemelkedő. Az analfabetizmus jóformán nincs jelen az országban, műveltségi szintjük magasan előzi meg a világ legtöbb országát.

A közkönyvtárak látogatottsága igen magas az országban, ennek köszönhetően a világ-ranglista harmadik helyén áll, csupán a kínai Makaó különleges közigazgatási terület és Új-Zéland előzi meg. Finnországban az egy főre jutó könyvtárlátogatás – minden könyvtártípust összesítve – a 2020. évi adatok szerint 7, amely a közkönyvtárak esetében 6,34. A kínai Makaóban ez a szám 7,73, Új-Zéland esetén pedig 7,21. Finnországot tehát joggal tekinthetjük világösszevetésben az egyik legjobb könyvtári hálózattal rendelkező országnak.

A finn könyvtárak gyakran szerveznek olvasóklubokat, ahol az emberek találkoznak, hogy megbeszéljék az olvasmányélményeiket. Ezek a klubok lehetnek általánosak vagy akár műfaji alapúak (pl. krimiklub, sci-fi-klub stb.), így minden olvasónak lehetősége van megtalálni azt, ami a legközelebb áll az érdeklődési köréhez.

Emellett a könyvtárak – csakúgy, mint a világ bármely más pontján – rendszeresen szerveznek olvasási kihívásokat és programokat gyerekek számára. Ez magában foglalhat olvasmányfeldolgozó versenyeket, olvasásért járó jutalmakat vagy író-olvasó találkozókat.

A finn közkönyvtárak statisztikái (Helsinki, é. n.a) szerint az ország közkönyvtárai 2022-ben összesen közel 31 ezer rendezvénynek adtak otthont. Ebből közel 23 ezer a könyvtárak által, a többi pedig a könyvtárakban, ám más szervezetek által szervezett program volt. A könyvtárak által szervezett rendezvények közül 15.840 szólt 18 éven alattiaknak, ahol összesen 61.837-en fordultak meg. 18 év felettieknek 9.707 rendezvényt szerveztek, ahol 56.611-en fordultak meg. Összesen 16.124 rendezvény szólt az irodalom népszerűsítéséről, ahol 67.085-en fordultak meg. A könyvtári rendezvényekkel 2022-ben a 2021-es népességi adatok szerint a lakosság 2,14%-át érték el az intézmények. A rendezvények között kiállításoknak és egyéb közösségi eseményeknek is otthont adtak a könyvtárak.

A finn könyvtári rendszer az egyenlő finn társadalom alapját adja. A könyvtárak az ország közösségi terei, az északi piazzák, amelyek forrásokat biztosítanak a tanuláshoz, támogatják a műveltség fejlődését és javítják az oktatást. Ez a kiterjedt hálózat elősegíti az új ötletek és nézőpontok megszületését, amelyek az innovációt táplálják, mindezt ingyenesen.

A könyvtárak a könyveken túl közösségi egyenlőséget sugároznak. Magas minőségű oktatást, információkat biztosítanak bárki számára, legyen szó egészségügyi ellátásról, házi feladatok megírásában való segítsérről vagy munkakeresésről.

A finn könyvtári rendszer működése kiváló. Ehhez kapcsolódóan elsőként vizsgáljuk meg a néhány évvel ezelőtt átadott Oodi Könyvtárat (Young, 2021.), amely a finn fővárosban kapott helyet.

Az intézmény különlegessége, hogy a legmodernebb, 21. századi technológiákkal felszerelt könyvtárban nemcsak információkhoz és dokumentumokhoz juthatnak hozzá a felhasználók, hanem egy stúdiót is használhatnak (Oodi, é. n.), valamint a könyvtár egyúttal közösségi tér funkciót is ellát. A játszani vágyó olvasók számára többféle játéktermet alakítottak ki, ahol különféle számítógépes játékokat próbálhatnak ki, egészen a 80-as években megjelent árkád játékoktól a napjainkban is népszerű VR szemüveges játékokig. Emellett tevékenységtől függő foglalkozható csoportszobákat (Helsinki, é. n.b) kínál, ahol többek közt a "Bring Your Own", azaz a hozd a sajátodat elvet követik, így bárki hozhatja a saját társasjátékát, ahol a barátaival játszhat.

A könyvtár második emeletén egy Urban Workshop elnevezésű tér kapott helyet, ahol pl. 3D nyomtatókkal, nagyméretű nyomtatókkal, varrógépekkel, UV nyomtatókkal vagy lézervágókkal dolgozhatnak a felhasználók, akik saját tervüket életre kívánják kelteni.

A háromszintes könyvtár új épülete modern és környezetbarát, igyekszik minél több természetes fényt használni, és számos innovatív megoldást alkalmazni az energiatakarékoság és fenntarthatóság terén. Az energiahatékonyság kérdésköre az utóbbi évtizedekben világszerte nagy hangsúlyt kapott. Különösen aktuális a kérdés, hiszen a 2022-ben Magyarországon is kibontakozó energia-veszélyhelyzet hatására a Könyvtári Intézet felmérése alapján a magyarországi könyvtárak átlagosan közel 4 órával rövidebb ideig tartottak nyitva hetente 2022 telén. (Nagy et al., 2022.)

A legfelső szint az üvegtetővel a „könyves mennyország” becenevet kapta, ahol közel 17.000 m²-en speciális robotok szállítják a polcokhoz a nagyságrendileg 100.000 kötetet számláló gyűjtemény darabjait.

Összességében kijelenthetjük, hogy a modern szemléletű, modern épületben helyt kapott, napi 10-20 ezer látogatóval elbíró könyvtár működése önmagában példaértékű, amely több tízezer négyzetméternyi bizonyítéka annak, hogy a finn társadalom mennyire fontosnak tartja a kultúrafogyasztást és a műveltség fejlesztését.

Amerikai Egyesült Államok

Az Amerikai Egyesült Államok könyvtári rendszere a világ élvonalába tartozik. A nyilvános könyvtári rendszer (public library) kialakulása és világszintű elterjedése is az Amerikai Egyesült Államokhoz és Nagy-Britanniához köthető. A public library modell lényege, hogy a társadalom egészét szolgálja, és figyelembe veszi a különböző társadalmi rétegek

igényeit. "A könyvtárosság eddigi legnagyobb paradigmaváltásának folyamata", "amikor sikerült áttörni a gyűjteménycentrikus szemléletet, s fokozatosan az olvasó felé fordulni."(Sonnevend, 2003)

Ha meg szeretnénk határozni, hogy az egyes országok könyvtári rendszerei hol helyezkedhetnek el a világ könyvtárainak képzeletbeli rangsorában, nincs könnyű dolgunk, hiszen sokféle szempont érvényesülhet a rangsorolásnál. Egy lényeges szempont lehet, hogy mely országokban működnek a legnagyobb állománnyal rendelkező könyvtárak. E tekintetben az Amerikai Egyesült Államok előkelő helyen szerepel, mivel a könyvtári katalógusrekordok száma alapján a Kongresszusi Könyvtár a legnagyobb a világon. A 175,77 milliós rekordszámával (Library of Congress, é. n.) olyan könyvtárakat előz meg, mint a British Library (170 millió) (British Library, 2023), a New York Public Library (56 millió) (New York Public Library, é. n.), vagy éppen a Kínai Nemzeti Könyvtár (42,3 millió). A rangsorolás egy másik lehetséges módja, ha azokhoz az empirikus kutatásokhoz nyúlunk, amelyek valamilyen szempontból megpróbálják rangsorolni az egyes országokban működő könyvtárakat. Erre egy jó példa a német Information Science Department of Heinrich Heine University Düsseldorf egyetemen elvégzett nemzetközi kutatás, amelynek eredményeit 2013-ban a szerzők a Libri című nemzetközi szakmai folyóiratban publikálták. (Mainka et al., 2013) A kutatás során azt vizsgálták, hogyan szerepelnek a könyvtárak az úgynevezett információs városokban. Ezek olyan városok, ahol az információ, a tudás és IKT-technológiák szerepe kiemelkedően fontos. Jellemzően gazdasági és kulturális központok, amelyek a tudásalapú gazdaság fejlődésének középpontjában állnak. A kutatásba olyan jelentős nagyvárosokat vontak be a világ minden részéről, mint pl. Chicago, New York, Párizs, Shanghai, Helsinki vagy Berlin.

A kutatók arra keresték a választ, hogy az egyes információs városokban működő könyvtárak milyen hatékonysággal működnek együtt a várossal, mennyire tekinthetők a városi infrastruktúra részének, milyen szolgáltatásokat nyújtanak a tudásalapú társadalom részére. Két nagy részre bontották a kutatást: a könyvtárak fizikai, illetve a könyvtárak digitális tereinek vizsgálatára. Mind a fizikai, mind a digitális terek vizsgálatakor egy-egy szempontrendszer szerint értékelték a kutatásba bevont könyvtárakat. Pl. a könyvtári weboldal használhatósága, a digitális adatbázisok elérhetősége, online referenz szolgáltatás megléte, könyvtári marketing működése stb.

Az összesített eredmények alapján a 31 nagyváros közül három Egyesült Államok-beli város könyvtára is a top 10-ben szerepel: Chicago világviszonylatban a harmadik, San Francisco a negyedik, New York a kilencedik. Megállapíthatjuk tehát, hogy a kutatás alapján az amerikai nagyvárosok élen járnak a tudásalapú társadalmakba történő integrálásban.

Az IFLA adatai (IFLA, é. n.) szerint az Amerikai Egyesült Államok a közkönyvtári könyvkölcsönzések számában világelső, ami viszont népességarányosan csak a dobogó 9. helyéhez volt elegendő. Az amerikai könyvtárak meglehetősen gyorsan haladnak a 21. századi elvárások teljesítése felé. Kiemelkedő szerepet játszik a teljes könyvtári rendszerben a könyvtár közösségi tér funkcióinak előremozdítása, a közösségformáló szerepük erősítése. A könyvtári és olvasást népszerűsítő jógyakorlatok listája hosszú, tanulmányunkban erős szelekciót kellett alkalmaznunk ezek bemutatásakor.

Az IFLA 2016-os adatai szerint a népesség arányában az egy főre jutó kölcsönzések száma nagyságrendileg évi 6 könyv, és évi 4 könyvtári látogatás. Ez azt jelenti, hogy a népesség egy része negyedévente közel 1,5 könyvet kölcsönöz ki a könyvtárból – ám a látogatás nem minden esetben jelent dokumentumkölcsönzést, hiszen számos amerikai könyvtár “dolgok könyvtáraként” működik, azaz a gördeszkatól kezdve a horgászbótól át a Chromebookokig mindenfélét kölcsönöznek olvasóiknak.

Emily Temple 2018-ban a Literary Hub oldalon gyűjtötte össze a világ 12 legnépszerűbb könyvtárát (Literary Hub, 2018), első helyen szerepeltetve a New York Public Library-t, de a listában két amerikai könyvtár is szerepel. Temple cikke csak egy a sok rangsoroló munka közül, ezekben azonban közös, hogy az USA legnagyobb, legismertebb könyvtárai (pl. a Kongresszusi Könyvtár, a New York Public Library vagy a Bostoni Könyvtár) nem hiányozhatnak felsorolásból.

Sok amerikai könyvtár szólal fel a könyvek betiltása ellen. Rendszeresen szerveznek az ezekkel a könyvekkel kapcsolatos programokat, úgy, mint a tiltott könyvek hete, vagy a kedvenc tiltott könyvekből való “felolvasómozgalom” egyes egyetemi könyvtárakban.

A Boston Public Library Pathway to Reading Sensory Wall (Út az olvasáshoz) (Urban Libraries Council, é. n.) projektje egy interaktív elem a ToddleTown-ban, a Boston Public Library újonnan felújított gyermekkönyvtárában. A nulla és három év közötti, valamint az érzékszervi feldolgozási zavarokkal küzdő gyermekeket bevonja azáltal, hogy felfedező környezetet biztosít a fiatal látogatók számára, elősegítve ezzel az agy megfelelő fejlődését.

A fejlődéslélektan egyik alapvető kijelentése, hogy a multiszenzoros bevonás létfontosságú a csecsemők agyi fejlődéséhez, a könyvtáraknak pedig egyedi lehetőségeik vannak arra, hogy a legkisebb korosztály kíváncsiságát is kielégíthessék. Az Út az olvasáshoz által nyújtott lehetőség az érzékszervekkel való játékokra nemcsak szórakoztató, hanem segíti a három év alatti gyermekeket a tapasztalati úton való tanulásban és az alapvető szenzomotoros készségeik fejlesztésében. Kulcsfontosságú törekvés, hogy a tempót, a fejlődést a gyermek irányítja, amely az érzékszervek bevonásával együttesen elősegíti a felfedezést, a kíváncsiság felkeltését, amely kognitív, nyelvi, társadalmi és érzelmi, valamint fizikai tanulásához vezet. Ez megalapozza a gyermek későbbi, az oktatási rendszerben nyújtott teljesítményét. Az érzékszervi feldolgozási zavarok gyakran társulnak autizmus spektrumzavarokkal. A multiszenzoros bevonás lehetőségeit üdvözlő kényelmes terek elengedhetetlenek az érzékszervi feldolgozási zavarokkal élő gyermekek számára. Az Út az olvasáshoz egy befogadó teret kínál a gyerekeknek, hogy játékos, gyermekbarát környezetben stimulálják érzékszerveiket.

Az Út főbb elemei között megtalálhatóak LED panelek és buborék-csatornák, valamint olyan elemek, amelyekben a gyermekek saját maguk alakíthatják a teret.

A fő cél az volt, hogy egy vonzó teret alakítsanak ki, amely serkenti a csecsemők és kisgyermekek agyi fejlődését, valamint befogadó környezetet biztosítani a szenzoros feldolgozási zavarokkal élő gyermekek számára. A látogatói visszajelzések és a személyzet tapasztalatai azt mutatják, hogy sikerült elérni ezt a célt.

Page város könyvtára (Page Public Library) műveltségi foglalkozásokat (literacy class) indított, hogy támogatást nyújtson a gyerekeknek, akiknek fel kell készülniük az iskolára, de a szüleik nem tudják biztosítani számukra a megfelelő felkészülést.

A pandémia idején a kötelező vagy önkéntes elszigetelődés hatalmas kihívások elé állította a társadalmat. Megfigyelhető, hogy az emberek szociális készségei csorbultak. A szociális életbe való visszatérés sokak számára nagy nehézséget okozott. A könyvtárba való visszatérés során a könyvtárosok észrevették azt, hogy a diákok hezitálnak a csoportos játékokban való részvétel kapcsán. Ennek érdekében társas kapcsolatokra és emóciókra építő játékokkal kezdik a pandémia óta a foglalkozásaikat. Ezek olyan feladatokat foglalnak magukba, amelyek során nem kötelező együttműködve megoldaniuk azokat a résztvevőknek, ám jelentősen megkönnyíti azt, ha társaikkal közösen kezdenek bele.

A könyvtár kültéri játékokba is beruházott, mivel azt tapasztalták, ezek fontosak a tinédzserek számára. Elsősorban csapatsportok eszközeit vásárolták meg, gazdagodtak többek közt röplabdázáshoz szükséges eszközökkel.

Felfedezték, hogy a hozzájuk látogató kamaszoknak komoly hiányosságai vannak az alapvető, mindennapi élethez szükséges készségekből, mint pl. a higiénia vagy a receptek elolvasása és értelmezése. Ennek kapcsán 2022-ben egy főzésre és higiéniára összpontosító foglalkozás-sorozatot indítottak kamaszoknak, a foglalkozások végeztével pedig változásokat tapasztaltak, ugyanis még azok a tanulók is segédkezni kezdtek a takarításban, akik addig semmi esetre sem tették volna azt. A program remek lehetőséget biztosított a mindennapi élethez szükséges készségek (takarítás, személyes higiénia), a szövegértés, a matematikai készségek (receptek értelmezése során) fejlesztése mellett az egészséges táplálkozás alapjaival való megismerkedésre is.

A digitális írástudás a tudástársadalom elengedhetetlen készsége, hiszen a minket körülvevő információk mennyisége az internet széleskörű elterjedése óta meghatározódott. A pandémia idején világszerte kialakult helyzet, amelyben egyik pillanatról a másikra kellett berendezni az életet, a munkát, a tanulást, esetenként a család tagjai közti kapcsolattartást az online térben, ez pedig megterhelő volt az emberek számára. Nem beszélve arról, hogy a digitális szakadék, amely addig is jelen volt a társadalom egyes tagjai között, növekedni látszott. (Varga, 2020.) A könyvtár gondol a közeli Navajo Rezervátumban élő diákokra is, kihelyezett programokkal (children's storytimes) és internet hozzáférés biztosításával igyekszik megteremteni az esélyegyenlőség lehetőségét a Utah, Arizona és Új-Mexikó egyes területeiről a körzetébe tartozó tanulók számára, biztosítva ezzel az információs műveltség, a digitális írástudás, a kommunikációs és szociális készségek fejlesztését. A szövegértés-szövegalkotás készsége is elengedhetetlen napjaink társadalmában, amelynek fejlesztésére a "mesedélutánok" (storytimes) kiválóan alkalmasak, csakúgy, mint a rövid- és hosszútávú memória, a koncentráció és más kognitív képességek javítására. (Rea, 2023)

A YOUmedia egy innovatív, 21. századi igényeknek megfelelő, kifejezetten tinédzserek számára kialakított digitális tanulótér, amely 2009-es indulása óta már a Chicago Public Library (CPL) 29 telephelyén működik. Hangsúlyos szerepet kap egy-egy térben a digitális média, így az ide látogató kamaszok 2D/3D tervezéshez, fényképezéshez, videó- és zene-szerkesztéshez vagy grafikus tervezéshez is megfelelő felszerelést találnak. Emellett

könyvek, valamint képzett személyzet is rendelkezésre áll, hogy a fiatal felnőttek lehető legtöbb igényét kielégítse a hely. Nagy előnye, hogy az adott korosztályon belül bárki számára elérhető, amelyet azzal is erősít a könyvtár, hogy ingyenesen teszi lehetővé a használatukat. (Chicago Public Library, é. n.)

A terek kialakítása a kollaborációnak megfelelően az együttműködés inspirálására történt.

Iskolán kívüli tanulótérként funkcionál, amely a digitális és a STEM-készségek (Science, Technology, Engineering, Mathematics = tudomány, technika, mérnöki tudományok, matematika) fejlesztésére, valamint az alkotás inspirálása fókuszál. A könyvtár ebben a dimenzióban a 21. században az élethosszig tartó tanulás kapujaként, csomópontjaként funkcionál, amelynek feladata megteremteni a megfelelő környezetet a jelen társadalom által elvárt kompetenciák kialakítására, fejlesztésére. A megfelelően inspiráló környezet, a modern technológiai eszközök bevezetése és biztosítása szerves részét képezi a tanulóknak, a tinédzserek élethosszig tartó tanulás mellett való elköteleződésében. (Csépanyi, 2019.)

A New York-i Harlem Library 2011-ben ún. Teen Centre-t alakított ki a 13-18 éves korosztály részére. Ez az új központ közösségi térként, fiatalok találkozóhelyeként funkcionál, ahol a használók hozzáférhetnek a legújabb technológiákhoz.

Az eredetileg 4400 négyzetméteren működő, komoly közösségformáló erővel bíró teret 2023-ban korszerűsítették, és október 25-én adták át.

Szem előtt tartják a 21. századi tinédzserek igényeit, hozzáférést biztosítanak többek között videójátékokhoz, 3D nyomtatóhoz, grafikus tervezéshez szükséges eszközökhöz és korszerű számítógépekhez. Emellett kutatási projektekből és a házi feladatok megírásában is segít a képzett személyzet.

Az évek során New York-szerte számos Teen Centre-t alakítottak ki, működnek ilyenek Bronx-ban, Manhattanben és Staten Island-en is. (Csépanyi, 2019.)

A San Diego-i könyvtárban elhelyezett IDEA Lab neve egy mozaikszó, amely az Innovate (újít, megújít), Discover (felfedez), Experience (tapasztal) és az Achieve (elér) kifejezésekből tevődik össze, amelyek tökéletesen kifejezik, mi a célja a kezdeményezésnek. Lényegében egy könyvtáron belüli makerspace-ről beszélünk.

Az Idea Lab általában egy olyan terület vagy kezdeményezés, amely egy könyvtárban, egy egyetemen vagy más oktatási intézményben, valamint kreatív központokban található. Az Idea Lab célja az innováció, a kreativitás, az ötletelés és a tanulás ösztönzése.

Az Idea Lab lehetőséget kínál az embereknek, hogy különböző projekteket hozzanak létre, kísérletezzenek, kreatív ötleteiket megvalósítsák, és új készségeket sajátítsanak el. Ezek a területek gyakran technológiai eszközöket, szoftvereket és hardvereket tartalmaznak, amelyek segítségével a résztvevők tervezhetnek, programozhatnak, digitális művészetekkel foglalkozhatnak, és sok más kreatív tevékenységet végezhetnek.

Rengeteg szolgáltatással (The City of San Diego, é. n.d) igyekszik a könyvtár kiszolgálni felhasználóinak az igényeit. Ilyen többek között a MatchBook (The City of San Diego, é. n.e), amely egy „read alike” kezdeményezés, vagy a 1000 Book Before Kindergarten (The City of San Diego, é. n.a)

Ez utóbbi program egy népszerű korai olvasásra ösztönző kezdeményezés. A program fő célja, hogy ösztönözze a szülőket és gondviselőket, hogy olvassanak el 1000 könyvet

gyermeküknek, mielőtt az óvodába/iskolába megy. A program azon az elképzelésen alapul, hogy a könyvekhez és a nyelvhez való korai hozzáférés jelentősen befolyásolhatja a gyermek nyelvi fejlődését, szókincsét és az iskolaérettségét.

Az otthonoktatás (homeschooling) az Egyesült Államokban hosszú múltra tekint vissza és jogilag elfogadott oktatási módszer. Az USA-ban az oktatás irányelvei és szabályai az államokon belül eltérőek lehetnek, mivel az oktatás jogi kereteit is az egyes államok határozzák meg. Ennek eredményeként az otthoni oktatás szabályai és előírásai is változhatnak államonként.

A San Diego-i könyvtár támogatást nyújt azon felhasználóinak, akik elkötelezettek a nem hagyományos oktatási módszerek mellett. (The City of San Diego, é. n.b)

A könyvtárban oktatási csomagok elérhetőek és kölcsönözhetőek, ezzel meggyorsítva a szülőknél a felkészülést. Kész homeschooling tanterveket böngészhetnek a felhasználók, így megtalálva a számukra legmegfelelőbbet. Emellett irodai eszközök használatára is lehetőség van, úgy, mint lamináló- vagy spirálozógépek.

Lehetőség van terem bérlésre, ahol csoportos meetingeket, foglalkozásokat tarthatnak az érdeklődők.

Online oktatási tanácsadást nyújt a könyvtár több témában is, amelyek listájáról a felhasználók a weboldalon tájékozódhatnak.

Ezek használata beiratkozáshoz kötött, amely teljesen ingyenes minden állampolgárnak.

Az amerikai könyvtárak számára a közösségi szolgáltatások nyújtása kiemelkedő fontosságú, és a Kansas City Public Library (KCPL) példamutatóan demonstrálja, hogy ezek az intézmények igenis sokkal többek lehetnek, mint pusztán könyvek, vagy ha úgy tetszik, információk tárolóhelyei. A KCPL olyan intézmény, amely elsősorban a közösség igényeire szabott szolgáltatásokat kínál, hogy támogassa az oktatást, az információs hozzáférést és a kulturális gazdagodást elősegítve az esélyegyenlőség megteremtését, valamint a 21. század elvárásainak megfelelő szintű kompetenciák fejlesztését. Ennek eredményeként a könyvtár számos elismerést és díjat is nyert innovatív programjai és szolgáltatásai okán.

A hagyományos funkciók (kölcsönzés, helybenhasználat, számítógép használat stb.) mellett számos olyan lehetőséget kínál, amely közösségformáló szereppel bír. Programjai közt az író-olvasó találkozók, a beszélgetőestek, könyvklubok és a művészeti kiállítások is szerepelnek, a kultúra széleskörű terjesztésének céljával. Emellett számos olyan szolgáltatást is kínál, amelyek támogatják a közösség iskolai felkészülését, a karriertervezést vagy épp a vállalkozások indítását. Családbarát könyvtárként programjaival igyekszik a helyi családokat is kiszolgálni. Ilyenek pl. az "olvasási órák" (pl. Baby Storytime) és egyéb kreatív foglalkozások.

Célja minden korosztályt megszólítani és a könyvtárba vonzani. Ennek érdekében több, kamaszokat megcélzó programja is van, pl. a Teen Anime Club, a Teen Game Nights, vagy a Teen Tabletop Gaming. Ami azonban a könyvtári szolgáltatások közül a leginkább kitűnik, hogy a mozgásra vágyó olvasók jógaórákra látogathatnak el előre meghatározott időben az egyes tagintézményekbe.

Kansas egy másik könyvtára, a Mid-Continent Public Library számos egyedi szolgáltatása (pl. horgászbót-kölcsönzés, Chromebooks-to-go stb.) mellett elindított egy másik, különleges kezdeményezést, a Food for Fines ("Ételt a büntetésért") programot. A kezdeményezés lényege, hogy a helyi ételadomány-ellátóhelyeket igyekezzenek feltölteni. Minden adomány (konzerv vagy egyéb tartós élelmiszer) 1\$ mínuszt jelent a felhasználók könyvtári tartozásának összegéből.

A Free Library of Philadelphia a hagyományos szolgáltatások mellett számos programja remek kezdeményezés a társadalomban fellépő problémák kezelésére, a közösség formálására. Ezek közül kiemelkedőek a Culinar Literacy Center programjai, és egyedi az ún. Edible Alphabet c., az angol nyelv tanulását segítő ingyenes kurzus, ahol a résztvevők angol szókincsének fejlesztése és a nyelvtani szabályok megtanulása a cél, miközben egy finom étel is elkészül.

A williamsporti főiskola "Titkos ügynök a könyvtárban" elnevezésű programja segíti az olvasás és a könyvtárak népszerűsítését, miközben izgalmas és interaktív módon közelíti a felhasználókat az olvasás és az információkeresés világához. Ezenkívül a programok elősegítik a kreativitás és a problémamegoldó készségek fejlődését is. Az ilyen kezdeményezések népszerűek a könyvtárakban, iskolákban és közösségi eseményeken.

A főiskola könyvtárában, a Snowden Libraryben komoly hangsúlyt fektetnek a könyvtárhasználati ismeretek oktatására. A könyvtár négyfős személyzete egy tanévben közel 150 könyvtárhasználatra épülő foglalkozást tart a főiskola közel 1400 diákjának.

A főiskola könyvtárának Titkos ügynök a könyvtárban c. online játékát is ezzel a céllal fejlesztették. Ennek a játéknak a célja az, hogy hagyományos osztályteremi tevékenységeket vegyen és szórakoztató közegben tálaljon a hallgatók elé, megfelelően ezzel a gamification alapjainak. (Snyder Broussard, 2010)

A játékot kifejezetten az újonnan érkező, elsőéves főiskolai hallgatók számára készítették az alapozó könyvtárhasználati kurzus teljesítésének céljával. Az Association of College and Research Libraries' (ACRL) által megfogalmazott információs műveltséggel kapcsolatos standardok közül kettőt helyez fókuszba: a hatékony és az eredményes információkeresés és -elérés kérdéskörét. (Snyder Broussard, 2010)

A játék többválaszos kérdéseket tartalmaz annak érdekében, hogy a játékosok azonosítani tudják a kutatáshoz, információkereséshez használt forrásokat. Emellett a tudományos és ismeretterjesztő folyóiratok jellemzőinek szétválogatásával vagy a könyvtár weboldalán való tájékozódás demonstrálásával haladhatnak előre a játékban. Előrehaladásukat pedig helyes és helytelen válaszadás esetén is dinamikus visszajelzések segítik.

A játék elengedhetetlen eleme az egyszerű narratíva, amely kontextusba helyezve a játékot biztosítja a szórakozás lehetőségét.

Mivel a játékot úgy tervezték, hogy a hallgatók a könyvtárban, adott időben egyszerre játsszák, különféle könyvtári dokumentumokat és más intézményhez köthető fizikai adathordozót, eszközt is be tudtak építeni a játékba. (Jávorka, 2019) Ilyen pl. a Kongresszusi Könyvtár katalógusában való keresés egy titkosírás megfejtésének érdekében, vagy a főiskola könyvtárának fizikai terében való dokumentumok megkeresése az előrejutás érdekében. (Snyder Broussard, 2010)

Ausztrália

Az ausztrál könyvtári rendszer nem elsősorban a népességarányos használati adatai okán tekinthető a világ egyik legjobbjának, hanem az innovatív szemlélete és a szakmailag rendkívül aktív könyvtári hálózata miatt. Ha a látogatások számát vizsgáljuk, akkor a 2022-es 91,4 milliós értékével a 9. helyet foglalja el a világgranglistán, viszont az egy főre jutó látogatások számát tekintve szoros versenyben a 7. helyet foglalja el.

Az ausztrál könyvtárakat nemcsak személyesen látogatják rendkívül sokan, hanem élen járnak a digitális tartalmak szolgáltatásában is, ezt az elérések száma jól szemlélteti; világviszonylatban a 6. legtöbb elektronikus letöltést az ausztrál könyvtárak érték el.

Az ország könyvtárai aktív szerepet vállalnak az Egyesült Nemzetek Szervezete (ENSZ) által kitűzött 17 fenntartható fejlődési cél (ENSZ, é. n.) elérésében. A célokat 193 ország fogadta el egyhangúlag 2015-ben. Az Ausztrál Könyvtári és Információs Egyesület (Australian Library and Information Association = ALIA) 2021-ben egy közös programot (Australian Library and Information Association, é. n.) dolgozott ki az Ausztrál Könyvtári és Levéltári Szerzői Jogvédő Egyesülettel (Australian Libraries and Archives Copyright Coalition), a Blue Shield ausztrál képviseletével, az Ausztrál Egyetemi Könyvtárosok Tanácsával, illetve az Ausztrál Nemzeti és Állami Könyvtárak szervezettel. A programban a fenntartható fejlődési célokhoz kapcsolódóan a 2020 és 2030 közötti időszakra vonatkozóan jelöltek ki átfogó célokat az ausztrál könyvtári rendszer számára. A szervezet a Fenntartható fejlődési célok aloldalán (Australian Library and Information Association, é. n.b) gyűjti az ausztrál könyvtárak ehhez kapcsolódó tevékenységeit, pl. beszámolókat, konferenciákat, tanulmányokat stb. 2022-ben egy olyan útmutatót (Australian Library and Information Association, é. n.a) is kiadott, amely az iskolai könyvtárak fenntartható fejlődési célok elérésében való szerepvállalásának lehetőségeit tárgyalja.

Az ausztrál könyvtári szakmában rendszeresen előkerülő téma a jövő könyvtári trendjei. Ehhez kapcsolódóan számos szakmai kiadványt jelentetnek meg évről évre (pl. Tomorrow's Libraries Future directions of the South Australian public library network (Libraries SA, é. n.), Future of the Library and Information Science Profession: Library and Information Professionals (Australian Library and Information Association, 2014), 10 ways that libraries power smart cities (Australian Library and Information Association, 2021), IFLA global vision discussion: Report of the ALIA Australian Public Library Alliance (Australian Library and Information Association, 2017a), Libraries in the digital age (Australian Library and Information Association, 2017b) stb.)

Az ausztrál könyvtárak tehát időben felismerték a világban lezajló változásokat, és azt, hogy ezekhez a könyvtáraknak nemcsak alkalmazkodniuk kell, hanem szerepet kell vállalniuk az átállási folyamatban. Az Ausztrál Közkönyvtárak Szövetsége (Australian Public Library Alliance = APLA) önálló aloldalt (Australian Library and Information Association, 2023) is létrehozott Libraries Transform (Átalakuló Könyvtárak) néven, amely információt és eszközöket ad a könyvtárosok kezébe az átálláshoz. Érdemes tehát az ausztrál könyvtárakra figyelni.

A Sidney-i könyvtár hagyományos funkciói mellett számos lehetőséget kínál az olvasóinak, amelyek mind a könyvtárhasználatot mind az olvasást népszerűsítik. Ingyenes könyvtárhasználatával követi a bárki számára elérhetőség elvét, programjaival pedig az

újszülöttektől a nyugdíjasokig mindenkit megcéloz. Makerspace-eket alakított ki, ahol korosztálytól függően az olvasók workshopokhoz csatlakozhatnak. A foglalkozások alkalmával készíthetnek itt karácsonyi díszeket vagy akár lézervágott ékszereket is az érdeklődők.

Rhymetime (City of Sydney, é. n.f) foglalkozásaival célja az olvasóvá nevelés megkezdése már a korai életszakaszban. Ezek a ringatók általában olyan játékos foglalkozások, ahol a vezető gyerekdalok segítségével igyekszik a résztvevő gyerekek figyelmét, mozgáskoordinációját, hallását, beszédképességét és kognitív képességeit fejleszteni. Emellett kiváló lehetőséget kínál a könyvtár tereinek, a könyves környezetnek a megismerésére.

Az ausztrál könyvtárakban is elterjedt az ún. „Story time” foglalkozás, amelyet hívhatunk magyarul akár mesedélutánnak is. Az olvasóvá nevelés, a könyvek és könyvtár iránti érdeklődés felkeltésének első lépcsője, hogy a gyermekek "védett" környezetben, a szülőikkel együtt vesznek részt ezeken a délutánokon. Megismerkednek a korosztályuknak megfelelő történetekkel, könyvekkel, a felolvasásokat pedig gyakran követhetik a történethez kapcsolódó kreatív foglalkozások. (City of Sydney, é. n.a)

Különlegessége a könyvtárnak – amely szerencsére már Magyarországon is elterjedni látszik –, hogy társasjátékokat is kölcsönözhetnek (City of Sydney, é. n.d) az olvasók. Ez remek lehetőség, hiszen ezek a játékok nem olcsók, és gyakran előfordul, hogy egy-egy játék nem tetszik meg a család összes tagjának. Ezen segítve a könyvtár családi (pl. Dixit, Ticket to Ride), stratégiai (pl. Mars terraformálása, Everdell, 7 csoda: párbaj) és egyéb játékokat biztosít kölcsönzésre, amelyeket az erre a célra kifejlesztett online katalógusban (City of Sydney, é. n.e) választhatnak ki a felhasználók.

A könyvtár olvasói nagyságrendileg 300.000 hagyományos könyv (City of Sydney, é. n.b) közül válogathatnak. Emellett több lehetőséget biztosít a könyvtár elektronikus könyvek, hangoskönyvek és elektronikus képregények kölcsönzésére is. Az e-könyvek kölcsönzésére adatbázisok gyűjteményeit biztosítja az olvasói számára, akik 1, 2 vagy 3 hétre tölthetik le az általuk keresett dokumentumokat.

Családoknak nyújtott szolgáltatása (City of Sydney, é. n.c), hogy a beiratkozott olvasók akár 30 elemet is kikölcsönözhetnek. Ebbe beletartoznak többek között a könyvek és e-könyvek, magazinok, képregények, hangos és e-hangoskönyvek, zenei CD-k, DVD-k, videojáték konzolok, valamint kreatív készletek.

A Brighton Library eseménye a Family LEGO Night, ahol meghatározott időintervallumban bárki betérhet és ingyenesen a könyvtárban található LEGO készleteket használva kedvére alkothat vagy részt vehet a könyvtár által meghirdetett kihívásokban.

Olvasási szokások

Az analfabetizmus, mint sok más probléma, egyenlőtlenül oszlik meg. Ugyan a 21. században az írástudatlanság a korábbi évszázadokhoz képest visszaszorult, sajnos a társadalom még mindig jól látható százalékánál áll fenn. A Finn Olvasási Központ által publikált adatok szerint a Föld népességéből napjainkban nagyságrendileg 773 millióan nem tudnak olvasni. Ez a gyakorlatban azt jelenti, hogy 7 emberből 1-nél szinte biztosan analfabetizmus áll fenn.

A világ analfabéta népességének majdnem a felét Dél- és Nyugat-Ázsiában (47%) találjuk, és több, mint egynegyedük Szubszaharai Afrikában él (27%). A társadalom ezen szegmensének túlnyomó többsége szegénységben él, és sokan érintettek háborúkban. Azok az emberek, akiknek a legnagyobb szükségük van az írás-olvasás készségeire azok, akiknek a legkisebb hozzáférésük van hozzá.

Hatalmas deficitben szenvednek azok az emberek, akiknél akár funkcionális, akár teljes analfabetizmus fennállásáról beszélünk. A mai információs társadalomban az embereknek még jobban kell érteniük a szövegeket, mint korábban. Az információk egyre gyorsabban és nagyobb mennyiségben állnak rendelkezésre, ezért egyre fontosabbak a jó szövegértési készségek. Fontos tudni különbséget tenni a tények és a fikciók között annak érdekében, hogy a hírportálok sokszor hatásvadász cikkei ne tévesszenek meg minket, vagy akár felelős döntést tudjunk hozni egy adott probléma megoldásának érdekében. A munka és az oktatás is jobb mechanikus olvasási készségeket igényel, mint valaha.

A 21. század társadalmának számos kihívással kell szembenéznie. Ezt az átalakulást azonban az oktatás sok esetben nem követi. A munka világa felől érkező konstans elvárások, amelyek társadalmi és gazdasági változásokkal egybekötötten várnak el újabb és újabb készségeket a munkavállalóktól, nagymértékben befolyásolják az ő tanuláshoz, a szellemi fejlődéshez való hozzáállásukat. (Dombi et al., 2022) A műveltséghez való hozzáférés, a tanulás az alapvető emberi jogok közé tartozik, amelyet az ENSZ az Emberi Jogok Egyetemes Nyilatkozatában¹ is rögzített. Az UNESCO célul tűzte ki emellett, hogy 2030-ra a társadalom kevesebb mint 10%-ánál álljon fenn az írástudatlanság. (UNESCO, 2020)

A könyvtárak diverzitása jelentős. Ahogy a kaméleon alkalmazkodik a környezetéhez, színváltásával képes beleolvadni az őt körülvevő világba, úgy tudnak a könyvtárak is alkalmazkodni az előttük álló elvárásokhoz. Segítségnyújtás terén verhetetlenek, legyen szó a formális, intézményi keretek között történő oktatásról, vagy az informális és a nonformális tanulás előre lendítéséről. A blended learning fogalma a 21. században jelent meg – hazánkban pedig elsősorban azonban a 2020-2022-es világjárvány alatt terjedt csak el igazán. Számos (oktatás)kutató kezdett bele a lehetőségek kiaknázásának bemutatásába, és országsszerte kezdték használni a köz- és felsőoktatásban egyaránt. Mi sem bizonyítja ezt jobban annál, mint, hogy a Pécsi Tudományegyetem 2020 szeptembere óta használja aktívan a Moodle rendszerét. (Egervári és Simon, 2023) A felsőoktatási könyvtárak oktatási tevékenységükkel hatékonyan képesek bekapcsolódni, és használni a rendelkezésre álló LMS-eket (Learning Management System), amelyek a meglévő könyvtárhasználók és olvasók megtartására, valamint a potenciális új felhasználók bevonzására is alkalmasak lehetnek, a megfelelő tartalmak létrehozásának függvényében.

Az elmúlt évek sajnálatos módon – annak ellenére, hogy a 21. század elvileg fejlett, tudástársadalmáról beszélünk – nem kedveztek a műveltség, az írástudás fejlődésének, az analfabetizmus hatékony csökkentésének. A 2019. év végén kitört Covid19-világjárvány miatti lezárások kifejezetten sok embert vágtak el a tanulástól, az információkhoz való hozzáféréstől. A 2022 februárjában kitört orosz-ukrán háború sem segíti elő a harctérre változott országok lakóinak műveltség-fejlesztését, a friss, Gázai övezetben zajló harcok

¹ <https://net.jogtar.hu/jogszabaly?docid=99300031.tv> Letöltés dátuma: 2024. 11. 25.

pedig szintén erősen visszavetik a művelődés lehetőségét. A háború azonban csak egy ok erre, ugyanis a természeti katasztrófák is nagy hatással vannak az emberek oktatási, tanulási lehetőségeire.

Többek közt ezért esett a választásunk az Amerikai Egyesült Államok, Ausztrália és Finnország olvasási szokásainak és ezzel kapcsolatos joggyakorlatainak bemutatására.

Nemzetközi joggyakorlatok

A könyvtárhasználat és az olvasás nem ugyanazt a fogalmat jelentik, mégis kéz a kézben járnak. Egyik nincs a másik nélkül, ezért is játszanak a könyvtárak az olvasóvá nevelésben, az olvasásfejlesztésében kiemelkedő szerepet.

A fejezetben olyan, hazai gyakorlatba is átültethető, vagy már meglévő joggyakorlatokat emelünk ki, amelyek hozzájárulnak az olvasóvá neveléshez, így célozva meg a műveltség és a 21. században elengedhetetlen kompetenciák hatékony fejlesztését.

Az olvasást népszerűsítő, az olvasóvá nevelést megcélzó – nem csak könyvtárak által indított és fenntartott – programok közül kiemelendő többek közt a New York Public Library klasszikus irodalmat népszerűsítő Insta Novels, az Instagramon mindmáig megtekinthető bejegyzés-sorozata, vagy a finnországi Book Bag to Every Baby Born in Finland című program, hogy csak néhányat említsünk meg a számos kezdeményezés közül, amelyek sikerrel járultak hozzá az egyes országok könyvtár- és olvasásnépszerűsítő törekvéseihez. Ezekről alább részletesen írunk.

Finnország

Finnországban az írni-olvasni tudók aránya közel 100%, ami a világ második legmagasabb műveltségi arányú országává teszi. Rendkívül fejlett oktatási rendszerrel rendelkezik, és ingyenes oktatást kínál minden állampolgár számára. Az ország erőteljes hangsúlyt fektet az óvodai oktatásra, és oktatási rendszere az esélyegyenlőségre összpontosít, ami hatékonyan járul hozzá a műveltség magas szintjéhez. Ennek megfelelően számos olyan programot dolgoztak ki, amelyek ösztönzik a szülőket, gyermekeket nevelőket arra, hogy az olvasás minél hamarabb a kicsik életének részévé váljon.

Egyik ilyen program (Lukukeskus Läsecentrum, é. n.b) a Read Aloud („Olvass hangosan”) címet kapta. Ennek célja, hogy bátorítsa a szülőket a gyermeküknek való hangos olvasásra. A weboldalról egy ún. Parents' Guide (2023) („szülői tájékoztató”) is letölthető, amely komoly segítséget nyújt korosztályokra bontott könyvajánlóival a gyermekek életkorának megfelelő történetek kiválasztásában.

Kiemelkedő, a világon egyedülálló kezdeményezés a Book Bag to Every Baby Born in Finland („Könyvcsomag minden csecsemőnek, aki Finnországban születik”), aminek köszönhetően a finn szülészeti és gyermekegészségügyi klinikákon minden csecsemő könyvcsomagot kap. A kampány – amely szoros összefüggésben van a Read Aloud programmal – célja, hogy minden gyermek, minden család egyenlő olvasási, műveltségi esélyekkel induljon neki az életnek. A Finn Olvasási Központ (Lukukeskus Läsecentrum. (é. n.a) kampányának célja, hogy bátorítsa a szülőket a csecsemőknek való hangos olvasásra. A programot 2019-2021-ig a Finnish Cultural Foundation, 2022-2023-ban pedig a finn Parlament támogatta anyagilag. (EURead, é. n.)

A finn Reading Week (Lukuviikko Läsveckan, (é. n.) („Olvasás hete”) egy olyan esemény, amely a könyvek és az olvasás ünneplésére szolgál az országban. Az esemény célja az olvasás és az irodalom népszerűsítése, valamint a kultúra megismerésének és az olvasás általi szórakozás lehetőségének minél szélesebb körben való elterjesztése, minden korosztály számára.

Az esemény általában egy egyhetes időszakot ölel fel, amikor is Finnország különböző városaiban és településein számos irodalmi esemény, könyvbemutató és olvasási program zajlik. Az események között szerepelnek tudományos és ismeretterjesztő előadások, író-olvasó találkozók, különféle könyvtári programok, könyvvásárok és sok más olyan kezdeményezés, amely az olvasást és az irodalmat népszerűsíti.

A Reading Week célja az olvasás örömeinek és fontosságának hangsúlyozása. Az események általában ingyenesek vagy alacsony díjért látogathatók, hogy minél több ember számára hozzáférhetővé tegyék az irodalom és az olvasás világát.

Ez a kezdeményezés kiváló módja annak, hogy az emberek részt vegyenek különböző kulturális eseményeken, megismerjék finn írók munkáit, és találkozzanak más könyvkedvelőkkel. Emellett hozzájárul a finn irodalom és kultúra népszerűsítéséhez Finnországban és azon kívül is.

Amerikai Egyesült Államok

Az Egyesült Államokban az írni-olvasni tudók aránya 99%, ami a világ 51. legmagasabb műveltségi arányú országává teszi. Az Egyesült Államok erős oktatási rendszerrel rendelkezik, ami hozzájárul ehhez. Az oktatás kötelező és ingyenes minden 6 és 18 év közötti gyermek számára, és az országban számos főiskola és egyetem található. Az oktatási szint is magas az Egyesült Államokban, a népesség 90,9%-a elvégezte a középiskolát vagy magasabb szintű oktatást. Ugyanakkor, annak ellenére, hogy általánosságban magas az írástudási arány, még mindig vannak analfabetizmus-fészkek az országban, különösen bizonyos népességi csoportok körében, például a szegénységben élők vagy az oktatáshoz korlátozott hozzáféréssel rendelkezők körében. Emiatt komoly erőfeszítéseket tesznek annak érdekében, hogy kezeljék ezeket a problémákat és javítsák az írástudósági arányt az országban.

Az olvasási szokások az Egyesült Államokban változatosak és sokféle tényezőtől függenek, beleértve az életkort, az oktatási szintet, az érdeklődési területeket és az elérhető időt.

Az amerikaiak többsége rendszeresen olvas könyveket. A könyvolvasás egyaránt jelent tanulási lehetőséget és örömforrást. Az olvasók ízlése szerteágazó: a választások között megtalálhatók regények, nem-fikciós könyvek, szakirodalom és ifjúsági irodalom is.

A New York Public Library (NYPL) fajsúlyos intézmény a szakma nemzetközi köreiben. Az amerikai könyvtárak 2012-ben összeállított gyűjtemény szerinti 100-as toplistáján a 16,342,365 tételes állományával a negyedik helyen áll. Többek közt hatalmas gyűjteményének köszönhetően számtalan olvasó látogatja, nem beszélve a turistákról, akik nap nap után rohamozzák meg a mesés épület tekintélyt parancsoló oroszlánok által őrzött főbejáratát.

A könyvtár azonban nem csupán könyvek tára: programjaival, kezdeményezéseivel komoly szerepet vállal az olvasás népszerűsítésében, az olvasóvá nevelésben mind felnőttek mind gyermekek körében.

A könyvtár emellett 125 éve biztosít oktatási programokat és forrásokat a New York-iaknak, beleértve a storytimes a fiatal olvasóknak, kreatív tér a tinédzsereknek, valamint angol nyelvoktatás vagy technológiai tréning a felnőtteknek.

A Find the Future (New York Public Library, 2011) („Keresd a jövőt”) program egy izgalmas és kreatív kezdeményezés volt, amit a New York Public Library szervezett 2011-ben. A program egyfajta könyves kihívást jelentett a résztvevők számára, amely során lehetőségük volt felfedezni a könyvtár kincseit, inspirációt meríteni az írásban és a kreativitásban.

A program fő eseménye egy 24 órás író-olvasó maraton volt, amelyben a résztvevőknek át kellett olvasniuk 100 kiválasztott könyvet a NYPL gyűjteményéből. Ezek a könyvek különböző témákat és műfajokat képviseltek, és inspirációt szolgáltattak a résztvevőknek. A könyvek elolvasása után a résztvevőknek egy saját írásos művet kellett készíteniük, amely válaszul szolgált a könyvekben talált kulcsmondatokra és inspirációs elemekre.

A program során a résztvevőknek lehetőségük volt felfedezni a könyvtár rejtett kincseit, különböző témákat kutatni és kreatív gondolkodásukat fejleszteni. A NYPL ezt a kezdeményezést azért hozta létre, hogy az embereket közelebb hozza az olvasáshoz, az íráshoz és a könyvek világához, valamint bemutassa a könyvtár sokszínű gyűjteményét.

A Find the Future program nagy figyelmet, és pozitív visszajelzéseket kapott azokról, akik részt vettek benne. A kezdeményezés kreativitást és olvasást ösztönzött, és a könyvtár szerepét az inspiráció és az oktatás központjaként erősítette. Az ilyen típusú programok hozzájárulnak az olvasás és a kultúra népszerűsítéséhez, és lehetőséget kínálnak az embereknek az önkifejezésre és a kreativitás kibontakoztatására. (Jávorka, 2019, 156. o.)

A könyvtár célul tűzte ki az új generációk számára az olvasás promotálását. A kurrens, újonnan megjelenő regények mellett igyekeznek hangsúlyt helyezni a fiatalok klasszikus irodalommal való megismertetésére. Mivel a Z- és Alfa-generációhoz tartozó fiatalokat leginkább a közösségi médiában lehet megszólítani, a könyvtár elindította Insta Novels („Insta regények”) című kampányát. Ebben az Instagramon használt sztorikon keresztül igyekeznek a promotálni a klasszikus irodalmat, mivel „a könyvtárak számára elengedhetetlen, hogy folyamatosan kommunikáljanak az olvasóikkal és felhasználóikkal” (Egervári, 2024). 2018-ban Lewis Carroll Alice kalandjai Csodaországban c. méltán híres regényével startolt el a kampány. Híres grafikusok, dizájnerek illusztrálták az így megjelent műveket. A megjelentetett rövid videók a fent említett regény mellett Charlotte Perkins Gilman A sárga tapéta és Franz Kafka Az átváltozás c. műveit dolgozzák fel. A sorból kitűnik Edgar Allan Poe A holló c. verse, amelynek teljes szövege került publikálásra a sztorikban.

A NYPL Instagram oldalán (Instagram, é. n.) teszik közzé, highlightban rögzítve. Ahogy bővül a sztorik száma, a rögzített highlightok egy digitális könyvespolccá válnak, ahol az olvasók érdeklődési körüknek megfelelően válogathatnak az olvasnivalók közül. A különböző közösségi média oldalak (Instagram, TikTok, Facebook, Twitter/X, YouTube, blogok

stb.) olyan közösséget hoznak létre, amely dinamikus és inspiráló, így ezeket a könyvtáraknak is érdemes lehet kihasználniuk az olvasás és a könyvtárba járás népszerűsítésére. (Szabó, 2024)

A Reach Out and Read (é. n.) program az Egyesült Államokban működik. Célja a gyerekek olvasási készségeinek fejlesztése és a szülők mindennapos olvasásra való ösztönzése. A program lényege, hogy az orvosok és más egészségügyi szakemberek a rendszeres csecsemő- és gyermekgyógyászati vizitek során ingyenes könyveket osztanak ki a gyerekeknek és a szülőknek.

A program hiteles és megbízható forrásokból származó könyveket használ, amelyeket a gyerekek életkorának és fejlettségének megfelelően választanak ki. Az orvosok a könyveket nem csak kiosztják, hanem az olvasás fontosságáról is beszélnek a szülőknek, és azt javasolják, hogy rendszeresen olvassanak gyermekükkel. Ezzel a megközelítéssel a program elősegíti az olvasási készségek kialakulását, az iskolai sikerességet és a kognitív fejlődést.

A program nagyon hatékony eszköz az olvasás népszerűsítésében és a szülőknek nyújtott támogatásban, valamint segít abban, hogy a gyerekek életük során megszeressék az olvasást és hozzájussanak azokhoz az előnyökhöz, amelyek ezzel járnak. A program az orvosi ellátás és az oktatás összekapcsolásával járul hozzá a fiatalok fejlődéséhez és jövőbeli lehetőségeikhez.

A program a massachusetts-i Bostonban kezdte meg működését az 1980-as évek elején. Azóta jelentősen elterjedt az Egyesült Államok számos részére, és a kezdeményezés központi eleme az orvosi ellátásnak és a gyermeknevelésnek egyaránt. A kezdeményezés nem maradt a tengerentúlon, a világ több országában is alakultak ki hasonló programok.

“A korai olvasásra nevelés hosszú távú népszerűsítése és támogatása egyértelmű és szignifikáns javulást hoz a gyermekek olvasás iránti érdeklődésében és könyvszeretetében, de javulást hoz a szülők olvasással kapcsolatos attitűdjében is, a könyvolvasás, a könyvtárlátogatás és a könyvvásárlás minőségében és gyakoriságában, és nem utolsósorban pozitív hatással van a szülő és a gyermek közötti érzelmi kapcsolatra.” (Béres, 2019, 88. o.)

Az amerikai Summer Reading Programok (nyári olvasási programok) olyan kezdeményezések, amelyek az iskolai szünet idején ösztönzik a diákokat, különösen a gyerekeket és fiatalokat az olvasásra. Ezek a programok általában közösségi könyvtárakban vagy iskolákban zajlanak, és azzal a céllal jöttek létre, hogy fenntartsák vagy növeljék a diákok olvasási igényeit a nyári szünet során. A programok általában az olvasás élvezetét és a szórakozást hangsúlyozzák, miközben segítik a diákokat az olvasási készségeik fejlesztésében és a nyelvtanulásban.

A nyári olvasási programok számos előnnyel rendelkeznek. Többek közt megakadályozzák az olvasási készségek (és akarat) "nyári visszaesését", amely az iskolai teljesítménnyel szoros összefüggésben áll.

A gamification elveinek megfelelően ösztönzik az olvasás iránti szenvedélyt és formálják az ízlést. A programok sokféle könyvet kínálnak a résztvevőknek, amelyek között megtalálhatják az érdeklődési körüknek megfelelőt. Ez segít felfedezni az olvasás iránti szenvedélyüket és új érdeklődési területeket találni. Nem utolsó sorban a résztvevők olyan

könyvekkel is megismerkedhetnek, amelyeket nem biztos, hogy levettek volna a könyvesboltban vagy könyvtárban a polcról.

Jelentős közösségépítési szempontokat is érdemes figyelembe venni az egyes nyári olvasási programoknál, ezek ugyanis gyakran közösségi eseményekkel is párosulnak; például könyvbemutatókkal, csoportos olvasási eseményekkel vagy könyvtári előadásokkal. Ezek segítik a résztvevőket abban, hogy kapcsolatokat építsenek, új barátokra találjanak, és részesei legyenek a helyi kultúrának. Ezek az események mindemellett hozzájárulnak a kognitív fejlődéshez, az olvasási készségek javításához, valamint az olvasás örömeinek és a kreativitásnak az ösztönzéséhez.

Sok program jutalmakat kínál azoknak a diákoknak, akik elérnek bizonyos olvasási célokat. Ezek lehetnek ajándékok, díjak vagy egyszerűen csak elismerések, amelyek segítik a motivációt.

A San Diego-i Könyvtár 2023 nyarára is hirdetett egy ilyen programot "Find Your Voice!" ("Találd meg a hangod!") jellegével, ahol korosztályokra bontva értékes ajándékokkal látta el a résztvevőket. A 0-17 éves korosztály számára a könyvnyeremény mellett jutalom még egy-egy belépő több helyi múzeumba, a 18+-os korosztály pedig egy ingyen könyvet választhatott magának a partner antikváriumok egyikéből. (The City of San Diego, 2024)

A San Diego-i Könyvtár számos más programot szervez rendszeresen, amelyek nagy hangsúlyt fektetnek az olvasásra, az olvasóvá és a könyvtárhasználóvá nevelésre. Egyik ilyen kezdeményezése a Local Author Showcase amelynek célja a helyi szerzők munkájának elismerése és támogatása. A program lehetőséget nyújt a San Diego megyében élő és alkotó írók számára, hogy bemutassák munkáikat és kapcsolatot teremtsenek olvasóikkal és a helyi közösséggel.

Az ilyen típusú programok elősegítik a helyi írók és szerzők elismerését, valamint lehetőséget kínálnak a közösség számára, hogy megismerje és támogassa a helyi kreatív tevékenységeket. Emellett ezek a kezdeményezések hozzájárulnak az olvasáskultúra erősítéséhez és a könyvtár mint közösségi tér népszerűsítéséhez.

Az eseményhez gyakran társulnak az író-olvasó találkozók mellett alkotói műhelyek és workshopok, kiállítások, valamint egyéb, a közösségi kapcsolatok építésére szolgáló rendezvények is. (The City of San Diego, é. n.c)

Ausztrália

Ausztráliában az írni-olvasni tudók aránya 99%, ami a világ 34. legmagasabb műveltségi arányú országává teszi. Az oktatást nagyra értékelik Ausztráliában, és az ország ingyenes oktatást kínál minden állampolgár számára. Az oktatási rendszer a minőségi oktatás nyújtására és az egyenlő esélyek megteremtésére összpontosít minden diák számára. Az oktatás elérhetősége is magas Ausztráliában, jelentős része a népességnek valamilyen felsőoktatási képesítéssel rendelkezik.

Rövid, ám jelentős dokumentum az Australian Library and Information Association (ALIA) és az Australian Public Library Alliance (APLA) közös válasza az Ausztrál Kormány Felnőtt Írástudásra vonatkozó vizsgálatára. A dokumentum az ALIA és az APLA által a felnőtt írástudás támogatásával kapcsolatos tevékenységeikről, az életen át tartó tanulás

fontosságáról, az információkeresésről, a digitális archiválásról, a könyvtárosok a közösségben, az oktatásban, a kutatásban és a tudományban, a kulturális örökség megőrzésében, a vállalkozásokban, a kormányzati szervezetekben, a nemzetközi kapcsolatokban, a szabadidő eltöltésében, a közösségi média terén, a szakmai fejlődésben és a karrierépítésben betöltött szerepéről szól; országszerte ismert információs műveltség fejlesztését célzó jogyakorlatokat felvonultatva bizonyítékként. (Australian Library and Information Association. 2021)

A Literacy for Life Foundation egy jótékonyági szervezet, amely az ausztrál őslakos közösségek felnőtt írástudatlanságának megoldására összpontosít. Az alapítvány egy innovatív, bizonyítékokon alapuló kampány megközelítést alkalmaz, amelynek célja, hogy az őslakosokat képezzék ki a közösségeikben az írás és az olvasás oktatására. Az alapítvány által kínált programok segítenek javítani az iskolai jelenlétet és eredményeket, javítani az egészséget, csökkenteni a bűnözési arányokat és biztonságosabb közösségeket teremteni. Az alapítvány által kínált programokat aboridok vezetik, és az eredmények eddig nagyon pozitívak voltak. (Literacy for Life Foundation, é. n.)

Ahogy a Covid19-világjárvány 2020 elején elérte Ausztráliát, az ausztrál könyvpiar vezetői a szakmai szövetségek vezetőivel együtt összegyűltek, hogy megvitassák a lehetséges stratégiákat az iparuk életképességének és jólétének megőrzése érdekében.

Bár ezek a vezetők különböző érdekcsoportokból kerültek ki, mindegyikük elkötelezett volt a könyvek elérhetővé tételében és az olvasás iránti egész életen át tartó szeretet kialakítását célzó programok támogatásában.

Így született meg az Online Mesedélután ötlete, amit az Ausztrál Könyvtári és Információs Szövetség (ALIA) vezetett, az Ausztrál Kiadók Szövetségének (APA) és helyi kiadóknak a támogatásával, akik hozzájárultak könyveik felhasználásához, és az Ausztrál Szerzők Társasága (ASA) jóváhagyásával az abban szereplő könyvek szerzőinek jogdíjazásáért és jutalmáért. (Australian Library and Information Association, 2021b)

Egy világjárvány-mentes évben az ausztrál könyvtárak több, mint 120.000 Storytime programot kínálnak óvodásoknak, amelyek több, mint 3 millió látogatót vonzanak.

Ezek a programok boldog és emlékezetes pillanatokat teremtenek egy adott könyvről, de sokkal többet jelentenek egyszerűen annál, mint hogy csak felolvassanak egy történetet. Ösztönzik a közönség részvételét, és gyakran kapcsolódnak hozzájuk egyéb tevékenységek (pl.: játékok, beszélgetések, feladatmegoldások stb.). Mindez könyvtári szakemberek közreműködésével történik.

Az Online Storytime Evaluation a Covid19-világjárvány miatt keletkezett. A pandémia ugyanis megakadályozta a személyes könyvtári programok szervezését. A könyvtáraknak online térbe kellett helyezniük a programjaikat annak érdekében, hogy továbbra is aktív kapcsolatot ápoljanak olvasóikkal. Az Online Storytime programot szerzők, illusztrátorok és kiadók támogatásával sikerült megvalósítaniuk.

Az Online Storytime az első évében megerősítette a könyvkiadói kapcsolatokat, több ezer gyermeket és felnőttet kötelezett el a könyvek és az olvasás mellett és jelentős bevételt hozott az írók, illusztrátorok és kiadók számára. (Online Storytime, é. n.)

A program méreteit remekül reprezentálja a weboldalon elhelyezett számláló, amely szerint 2023. november 9-ig 127 könyvtár jelentkezett, hogy szolgáltatásként kapcsolódna a programhoz. Ezek a könyvtárak 3664 könyvet vásároltak az Online Storytimes-hoz, ez összesen 412 író és illusztrátor 391 féle könyvét jelenti 55 kiadótól.

A "First 5 Forever" egy kisgyermekkorú műveltségfejlesztést célzó (early literacy) program, amit közösségi könyvtárak és őshonos tudásközpontok szerveznek. Elsődleges célja, hogy erős alapokat teremtsen az összes, 0-5 éves korú queenslandi gyerek műveltségéhez. A "First 5 Forever" segít a családoknak kapcsolódni az információkhoz, forrásokhoz és támogatáshoz, amire szükségük van ahhoz, hogy a gyerekük jövőbeni nyelvi és írástudás-fejlesztéséhez a legjobb alapot hozzák létre. (State Library of Queensland, é. n.)

A Tech Savvy Seniors Queensland Program egy több évig tartó folyamatos partnerség volt a Queenslandi Kormány (amit a Queensland Állami Könyvtár vezetett) és a Telstra között.

Ez a partnerség lehetőséget biztosított az idősebb emberek számára Queensland területén, hogy készségeiket és önbizalmukat fejlesszék a technológia használatában, hogy közösségi tevékenységekre, fontos szolgáltatások elérésére vagy személyes ügyintézésre használhassák azt.

A Telstra Tech Savvy Seniors programja az idősebb emberek támogatását célozta meg, hogy ők gördülékenyen kapcsolódjanak és részt vegyenek az online világban. A program célja, hogy növelje a digitális integrációt az öregedő népességnél, és hatékonyan járuljon hozzá a társadalmi elszigetelődés csökkentéséhez.

A Tech Savvy Seniors Queensland program 2016 és 2021 között digitális technológia oktatást nyújtott idős embereknek a kiválasztott közösségi könyvtárakban és őshonos tudásközpontokban Queensland területén.

Ebben az időszakban több, mint 35 000 idős ember ismerkedett meg a digitális technológiával, részt véve több, mint 7 000 ingyenes képzési foglalkozáson a közösségi könyvtárakban és az őshonos tudásközpontokban Queensland területén.

A Better Beginnings program egy nyugat- ausztráliai családi műveltség (family literacy) program, amely ingyenes olvasási csomagokon keresztül kapcsolja össze a családokat a könyvekkel. Célja, hogy az összes nyugat- ausztráliai gyermek műveltségét fejlessze és a tanulási eredményeit javítsa azzal, hogy ösztönzi a családokat, hogy minden nap olvassanak, beszéljenek, énekeljenek, írjanak és játszanak a gyermekükkel. (State Library Western Australia, é. n.)

Összegzés, kitekintés

A jövőben a finn könyvtári rendszer valószínűleg továbbra is élen jár majd az innovációban és a közösségi szolgáltatások terén. Az Oodi Könyvtár példája azt mutatja, hogy a modern technológia integrálása és a közösségi terek fejlesztése kulcsfontosságú a 21. századi könyvtárak számára. Finnország továbbra is befektethet a könyvtárak modernizációjába, fenntarthatóságába és a lakosság igényeinek kielégítésébe.

A digitális átalakulás és a globális trendek valószínűleg még több változást hoznak majd, mint például az online szolgáltatások bővítése, virtuális valóság használata és még

több interaktív program. Finnország példája követendő modell lehet más országok számára, ahol a könyvtárak szintén szeretnék növelni a látogatottságot és közösségi szerepüket. Az, hogy a könyvtárak nemcsak információforrások, hanem közösségi egyenlőséget elősegítő helyek is, kulcsfontosságú lehet a társadalmi fejlődés és a műveltségi szint további növelése szempontjából.

Finnország könyvtári rendszerének sikere arra ösztönözhet más országokat is, hogy a könyvtárakat ne csak könyvek tárolóhelyeként, hanem közösségi és kulturális központként tekintsék, ahol mindenki számára hozzáférhetővé válik a tudás és a kultúra.

Finnország kiváló könyvtári rendszerének jövője számos ígéretes lehetőséget tartogat, különösen az írni-olvasni tudók közel 100%-os arányának és a magas színvonalú oktatási rendszerének köszönhetően. Ahogy az ország továbbra is elkötelezett az esélyegyenlőség és a hozzáférhető oktatás mellett, a könyvtárak kulcsszerepet játszanak a műveltség fenntartásában és fejlesztésében.

Az oktatási rendszer folyamatos fejlesztése és az új technológiák integrálása várhatóan tovább növeli a könyvtárak szerepét a tanulási folyamatokban. A digitális források, online adatbázisok és e-könyvek széleskörű elérhetősége lehetővé teszi, hogy a könyvtárak még több emberhez jussanak el, és támogassák az egész életen át tartó tanulást.

A könyvtárak közösségi terei továbbra is fontos szerepet fognak játszani a társadalmi kohézió erősítésében. A Finnországban növekvő bevándorlás és a multikulturális társadalom kialakulása új igényeket teremt, amelyeket a könyvtárak rugalmasságukkal és sokoldalúságukkal képesek kielégíteni. Az olyan kezdeményezések, mint a multikulturális nappalik és a közösségi rendezvények, hozzájárulnak a társadalmi integrációhoz és a kulturális sokszínűség megőrzéséhez.

A fenntarthatóság és a környezetvédelem szintén kiemelt szerepet kap a jövő könyvtáraiban. Az új épületek tervezésénél és a meglévők felújításánál a környezetbarát megoldások és az energiatakarékosság előtérbe helyezése várhatóan még nagyobb hangsúlyt kap. A modern könyvtárak, mint az Oodi Könyvtár, példát mutatnak a fenntartható és innovatív építészeti megoldások terén.

Finnország könyvtári rendszere tehát nemcsak a jelenlegi igények kielégítésére, hanem a jövő kihívásainak való megfelelésre is felkészült. A technológiai fejlődés, a közösségi funkciók erősítése és a fenntarthatóság iránti elkötelezettség révén a finn könyvtárak továbbra is a világ élvonalában maradnak, és példaként szolgálnak más országok számára is.

Az amerikai könyvtári rendszer jövője a 21. századi elvárások teljesítésében rejlik, melyek közé tartozik a digitális szolgáltatások fejlesztése, a közösségi tér funkcióinak erősítése és a különféle programok szervezése. Az olyan könyvtárak, mint a New York Public Library és a Kongresszusi Könyvtár, továbbra is mintát szolgáltatnak a világ számára, nemcsak a könyvek és információk tárolásában, hanem a közösségi szolgáltatások és kulturális programok szervezésében is.

A könyvtárak szerepe a társadalmi egyenlőség előmozdításában és az információhoz való hozzáférés biztosításában továbbra is kulcsfontosságú marad. Az amerikai könyvtárak példája alapján más országok is inspirálódhatnak, hogy növeljék könyvtáraik közösségi szerepét és fejlesszék digitális szolgáltatásaikat. Az IFLA adatai és az olyan kutatások,

mint a német egyetem tanulmánya, rávilágítanak arra, hogy a könyvtárak nemcsak a múlt, hanem a jövő kulcsfontosságú intézményei is, amelyek hozzájárulnak a tudásalapú társadalmak fejlődéséhez és a kulturális gazdagság fenntartásához.

Az amerikai könyvtári rendszer fejlesztéseinek követése és adaptálása más országok számára is előnyös lehet, hogy saját könyvtáraikat még inkább a közösség szolgálatába állítsák, és biztosítsák a hozzáférést a tudáshoz és a kulturális értékekhez mindenki számára.

Az Egyesült Államok könyvtári rendszere jövője szintén számos izgalmas lehetőséget tartogat. Ahogy a digitális technológia egyre nagyobb szerepet kap a mindennapokban, úgy a könyvtárak is folyamatosan adaptálódnak és bővítik szolgáltatásaikat, hogy megfeleljenek a modern igényeknek. A hagyományos könyvtári funkciók mellett egyre nagyobb hangsúlyt kapnak a digitális források és szolgáltatások, mint például az e-könyvek, online adatbázisok és digitális olvasási platformok.

Az amerikai könyvtárak továbbra is kulcsszerepet játszanak a közösségek életében, különösen az oktatás és az információhoz való hozzáférés terén. Az oktatási kezdeményezések, mint az olvasási programok és írástudási kampányok, segítenek csökkenteni az analfabetizmus arányát, különösen a hátrányos helyzetű csoportok körében. Az olyan programok, mint a "könyvtári órák" és a különböző workshopok, hozzájárulnak a közösségek műveltségi szintjének emeléséhez.

Az Egyesült Államok könyvtárai várhatóan továbbra is fontos szerepet játszanak a társadalmi egyenlőség előmozdításában, különösen azáltal, hogy mindenki számára hozzáférést biztosítanak az információhoz és az oktatáshoz. Az innováció és a technológiai fejlődés terén való elkötelezettségük révén a könyvtárak nemcsak lépést tartanak a változó világgal, hanem aktívan alakítják is azt.

A közösségi tér funkciójának erősítése és a sokszínű szolgáltatások nyújtása lehetővé teszi, hogy a könyvtárak továbbra is relevánsak maradjanak és vonzóak legyenek minden korosztály számára. Az amerikai könyvtári rendszer jövője tehát sok szempontból fényesnek tűnik, hiszen képesek alkalmazkodni a változó igényekhez és kihasználni az új technológiai lehetőségeket.

Az ausztrál könyvtári rendszer jövője ígéretes, mivel a könyvtárak nemcsak felismerik a globális változások szükségességét, hanem aktívan részt is vesznek az ezekhez való alkalmazkodásban. A digitális tartalmak szolgáltatásának fejlesztése, a fenntartható fejlődési célok támogatása és a közösségi tér szerepének erősítése mind hozzájárulnak ahhoz, hogy az ausztrál könyvtárak a jövőben is meghatározó szereplői legyenek a globális könyvtári színtérnek.

Az ausztrál könyvtárak példája jól mutatja, hogyan lehet a könyvtári rendszereket a modern igényekhez igazítani, miközben megőrzik a hagyományos könyvtári értékeket is. Az olyan kezdeményezések, mint a Libraries Transform, nemcsak az ausztrál könyvtárak számára nyújtanak értékes útmutatást, hanem inspirációt jelenthetnek más országok könyvtárai számára is.

A jövőben az ausztrál könyvtári rendszer várhatóan tovább fogja növelni a digitális elérések számát, és még inkább integrálódik a fenntarthatósági célok elérésébe. Az ilyen

innovatív és proaktív hozzáállás segíthet abban, hogy a könyvtárak továbbra is fontos szerepet játsszanak a társadalmi egyenlőség előmozdításában és a kultúra terjesztésében. Az ausztrál könyvtárakra tehát érdemes odafigyelni, hiszen úttörő szerepet töltenek be a könyvtári szolgáltatások fejlődésében és a közösségi terek kialakításában.

Ausztrália könyvtári rendszere a jövőben számos izgalmas lehetőséggel rendelkezik, amelyek tovább erősíthetik az ország szerepét a globális könyvtári közösségben. Az ország magas szintű írástudási aránya és az ingyenes, minőségi oktatás iránti elkötelezettsége alapot ad ahhoz, hogy a könyvtárak továbbra is jelentős szerepet töltsenek be az információhoz való hozzáférés és az életen át tartó tanulás terén.

Az Ausztrál Könyvtári és Információs Egyesület (ALIA) és az Ausztrál Közkönyvtárak Szövetsége (APLA) által közösen készített dokumentum kiemeli az életen át tartó tanulás fontosságát és a könyvtárak szerepét a felnőtt írástudás támogatásában. Az ilyen típusú kezdeményezések nemcsak a könyvtárak funkcióinak bővítését szolgálják, hanem a közösségi információs műveltség fejlesztését is elősegítik, ami hozzájárul a társadalmi egyenlőség előmozdításához.

A digitális technológiai fejlődés és a közösségi média terjedése új kihívások elé állítja a könyvtárakat, ugyanakkor lehetőségeket is teremt az információs szolgáltatások szélesítésére. Az ausztrál könyvtárak már most is élen járnak a digitális tartalmak és szolgáltatások terén, és várhatóan a jövőben is folytatják ezt az irányvonalat. Az e-könyvek, digitális archívumok és online források hozzáférhetősége tovább növeli a könyvtárak relevanciáját és elérhetőségét.

Az oktatás és a közösségi szolgáltatások integrálása terén is folytatódik az innováció. Az ausztrál könyvtárak nemcsak hagyományos információs központokként működnek, hanem aktívan részt vesznek a közösségi események szervezésében, a kulturális örökség megőrzésében és a szakmai fejlődés támogatásában is. A könyvtárak szerepe a társadalmi és szakmai kapcsolatokban továbbra is jelentős marad, segítve a közösségek kohézióját és fejlődését.

Az Ausztrál Könyvtári és Információs Egyesület által végzett felmérések és az ehhez kapcsolódó kezdeményezések azt mutatják, hogy az ország könyvtári rendszere folyamatosan alkalmazkodik a változó igényekhez és kihívásokhoz. Az innovatív megközelítések és a közösségi célok iránti elkötelezettség révén az ausztrál könyvtárak jövője bizakodóan tekinthet előre, és továbbra is példaértékű szerepet tölthetnek be a globális könyvtári közösségben.

Irodalomjegyzék

1993. évi XXXI. törvény az emberi jogok és az alapvető szabadságok védelméről szóló, Rómában, 1950. november 4-én kelt Egyezmény és az ahhoz tartozó nyolc kiegészítő jegyzőkönyv kihirdetéséről. <https://net.jogtar.hu/jogszabaly?docid=99300031.tv> (2024. november 26.)

About The New York Public Library. (é. n.). <https://www.nypl.org/help/about-nypl> (2024. november 26.)

Australian Library and Information Association. (2014). *Future of the Library and Information Science Profession: Library and Information Professionals*. Canberra ACT, Australian Library and Information Association. <https://read.alia.org.au/file/65/download?token=QsD8LjxX> (2024. november 26.)

- Australian Library and Information Association. (2017a). *IFLA global vision discussion: Report of the ALIA Australian Public Library Alliance*. <https://read.alia.org.au/ifla-global-vision-discussion-report-alia-australian-public-library-alliance> (2024. november 26.)
- Australian Library and Information Association. (2017b). *Libraries in the digital age*. <https://read.alia.org.au/libraries-digital-age> (2024. november 26.)
- Australian Library and Information Association. (2021a). *10 ways that libraries power smart cities*. <https://read.alia.org.au/10-ways-libraries-power-smart-cities> (2024. november 26.)
- Australian Library and Information Association. (2021b). *Online Storytime: 2021 Pilot Program Evaluation Report*. <https://read.alia.org.au/file/2192/download?token=yKvakaOh> (2024. november 26.)
- Australian Library and Information Association. (2021). *Submission in response to the Australian Government Inquiry into Adult Literacy*. <https://read.alia.org.au/file/1603/download?token=5DW8cBJF> (2024. november 26.)
- Australian Library and Information Association. (2023). *Libraries Transform*. <https://librariestransform.org.au/> (2024. november 26.)
- Australian Library and Information Association. (é. n.a). *School Libraries Support the Sustainable Development Goals*. <https://read.alia.org.au/school-libraries-support-sustainable-development-goals> (2024. november 26.)
- Australian Library and Information Association. (é. n.b). *Sustainable Development Goals*. <https://read.alia.org.au/sustainable-development-goals> (2024. november 26.)
- Australian Library and Information Association. (é. n.c). *Sustainable Development Goals: Stretch Targets for Australian Libraries 2020-2030*. <https://read.alia.org.au/sustainable-development-goals-stretch-targets-australian-libraries-2020-2030> (2024. november 26.)
- Béres, J. (2019). Az olvasás szerepe a személyiség gazdagításában. A kisgyermekes családok és a helyi fiatalok könyvtári támogatása. In Barátné Hajdu Á. & Béres J. (szerk.), *Olvasásfejlesztés könyvtári környezetben* (83–116. o.). Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár.
- British Library. (2023). *50 facts about the British Library*. <https://blogs.bl.uk/living-knowledge/2023/07/50-facts-about-the-british-library.html> (2024. november 26.)
- Brogan, M., & Masek, M. (2011). AE2 Commander: Simulation and serious games in the online cultural heritage space. *Archives and Manuscripts*, 39(1), Article 1.
- Csepányi, Z. (2019). Z és Alfa generáció a könyvtárban. Kik ők és mit szeretnének? In J. Béres (Szerk.), *A könyvtárhasználat és az információkeresés fejlesztése* (35–71. o.). Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár.
- Chicago Public Library. (é. n.). About *YOUmedia*. <https://www.chipublib.org/youmedia-teens/> (2024. november 26.)
- The Children and Youth Foundation. (é. n.). Read Hour spreads the joy of reading on September 8th: Almost 60,000 children and young people are participating in Finland. <https://readhour.com/2023/08/29/read-hour-spreads-the-joy-of-reading-on-september-8th/> (2024. november 26.)
- The City of San Diego. (2024). 2024 Summer Reading Program. <https://www.sandiego.gov/public-library/kidsandteens/summerreading> (2024. november 26.)
- The City of San Diego. (é. n.a). 1000 Books Before Kindergarten. <https://www.sandiego.gov/1000books> (2024. november 26.)
- The City of San Diego. (é. n.b). Homeschool Resource Center. <https://www.sandiego.gov/public-library/distance-learning-center> (2024. november 26.)
- The City of San Diego. (é. n.c). Local Author Showcase. <https://www.sandiego.gov/public-library/news-events/localauthors> (2024. november 26.)
- The City of San Diego. (é. n.d). Services. <https://www.sandiego.gov/public-library/services> (2024. november 26.)

- The City of San Diego. (é. n.e). *MatchBook - Ignite Your Love of Reading!* <https://www.sandiego.gov/public-library/matchbook> (2024. November 26.)
- City of Sydney. (é. n.a). *Auslan and English Storytime at Glebe Library.* <https://whatson.cityofsydney.nsw.gov.au/events/auslan-and-english-storytime-darling-square-library> (2024. november 26.)
- City of Sydney. (é. n.b). *Borrow an ebook.* <https://www.cityofsydney.nsw.gov.au/library-information-services/borrow-ebook> (2024. november 26.)
- City of Sydney. (é. n.c). *Children and family collections.* <https://www.cityofsydney.nsw.gov.au/library-collections/children-and-family-collections> (2024. november 26.)
- City of Sydney. (é. n.d). *Game on! Tabletop games ready to borrow.* <https://news.cityofsydney.nsw.gov.au/articles/game-on-tabletop-games-ready-borrow-city-sydney-library> (2024. november 26.)
- City of Sydney. (é. n.e). *Library.* <https://library.cityofsydney.nsw.gov.au/Montage/Kits.aspx?refinements=XFTTG> (2024. november 26.)
- City of Sydney. (é. n.f). *Rhymetime @ Surry Hills Library, 0 to 2 years.* <https://whatson.cityofsydney.nsw.gov.au/events/rhymetime-surry-hills-library-0-2-years> (2024. november 26.)
- Dombi J., Egervári D., Fodorné Tóth K., Simon K., Sipos N., Vörös Z. (2022). *Fehér Könyv a digitális oktatás- és tanulástámogatásról.* Pécs: PTE DOT. https://pte.hu/sites/pte.hu/files/2023-07/ptedot_pdf.pdf
- Egervári D. (2024). Könyvtárak a közösségi médiában. *Tudásmenedzsment*, 25 (1), 53-62. <https://journals.lib.pte.hu/index.php/tm/article/view/7572/7081>
- Egervári D., Simon, K. (2023). H5P interaktív tartalmak: felhasználási lehetőségeik és rövid módszertani útmutató. *Tudásmenedzsment*, 24 (Különszám), 127-142. <https://journals.lib.pte.hu/index.php/tm/article/view/6322/6020>
- ENSZ. (é. n.). *Fenntartható Fejlődési Célok.* Egyesült Nemzetek Szervezete. https://unis.unvienna.org/unis/hu/topics/sustainable_development_goals.html (2024. november 26.)
- EURead. (é. n.). *Book Bag to Every Baby Born in Finland.* <https://euread.com/campaign/book-bag-to-every-baby-born-in-finland/> (2024. november 26.)
- Francis, A. (2010). Thursdays with MacGyver: The Benefits of a Library Therapy Dog. *Children & Libraries: The Journal of the Association for Library Service to Children*, 7(2), Article 2.
- The Global Economy.com. (é. n.). Population density—Country rankings. https://www.theglobaleconomy.com/rankings/population_density/Europe/ (2024. november 26.)
- Helsinki. (é. n.a). *Suomen yleisten kirjastojen tilastot.* <https://tilastot.kirjastot.fi/index.php?lang=en#results> (2024. november 26.)
- Helsinki. (é. n.b). *Varaamo – Tilat ja laitteet varattavana.* <https://varaamo.hel.fi/> (2024. november 26.)
- IFLA. (é. n.). Library Map of the World. <https://librarymap.ifla.org/map/Metric/Physical-Visits/LibraryType/National-Libraries,Academic-Libraries,Public-Libraries,Community-Libraries,School-Libraries,Other-Libraries/Country/United-States-of-America/Weight/Totals-by-Country> (2024. November 26.)
- Instagram. (é. n.). *Nypl.* <https://www.instagram.com/nypl/> (2024. november 26.)
- Jávorka, B. (2019). Gamification könyvtári környezetben. In Barátné Hajdu, Á. & Béres, J. (szerk.), *A digitális kompetencia fejlesztése a könyvtárakban* (141–177. o.). Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár.
- The Kansas City Public Library. (é. n.). Philip Heying: A Survey of Elemental Gratitude. <https://kclibrary.org/exhibits/philip-heyings-survey-elemental-gratitude> (2024. november 26.)
- Libraries SA. (é. n.). *Tomorrow's Libraries: Future directions of the South Australian public library network.* https://www.libraries.sa.gov.au/custom/web/PLS/SAPLN_tomorrows_libraries_digital_edition_3.pdf (2024. november 26.)

- Library of Congress. (é. n.). *General Information*. <https://www.loc.gov/about/general-information> (2024. November 26.)
- Literacy for Life Foundation. (é. n.). *Literacy for Life Foundation*. <https://www.lflf.org.au/> (2024. november 26.)
- Literary Hub. (2018). *The 12 Most Popular Libraries in the World*. <https://lithub.com/the-12-most-popular-libraries-in-the-world/> (é. n.)
- Lukukeskus Läsecentrum. (é. n.a). *Lukukeskus Läsecentrum*. <https://lukukeskus.fi/en/> (2024. november 26.)
- Lukukeskus Läsecentrum. (é. n.b). *Read Aloud program & Book bag to every baby born in Finland*. <https://lu-elapselle.fi/read-aloud/> (2024. november 26.)
- Lukuviikko Läsveckan. (é. n.). *Reading Week*. <https://lukuviikko.fi/information-about-reading-week/> (2024. november 26.)
- Ministry of Education and Culture. (é. n.). *Library network*. <https://okm.fi/en/library-network> (2024. november 26.)
- Nagy, A., Békésiné Bognár, N. E., Havadi, G. (2022). Könyvtárak az energia-veszélyhelyzet idején. https://ki.oszk.hu/sites/default/files/hirfajlok/energia.veszhelyzet_0.pdf
- Nagy, A., Varga, B. (2024). Zöldkönyvtári iránytű a Hamvas Béla Pest Megyei Könyvtár ajánlása a KSZR-es településeknek. *Háromka* 2 (5-6.), 42. <https://journals.oszk.hu/haromka/article/view/38564/23692>
- Nemoda, Zs., Héjja, B., Nagy, A., Tóth, M. (2024). A Pest Megyei Digitális Könyvtár fejlesztése. Tick, J., Kokas, K., Holl, A. (szerk.). *Az oktatás, a kutatás és a közgyűjtemények digitális transzformációja felsőfokon*. Budapest: HUNGARNET Egyesület, MTA Könyvtár és Információs Központ. <http://ocs.mtak.hu/index.php/nws/nws2024/paper/view/176/189>
- New York Public Library. (2011). *Find the Future*. <https://www.nypl.org/node/120066> (2024. november 26.)
- New York Public Library. (é. n.). *New! Teen Center at Harlem Library*. <https://www.nypl.org/spotlight/teen-center/harlem> (2024. november 26.)
- Online Storytime. (é. n.). *Online Storytime*. <https://onlinestorytime.org.au/> (2024. november 26.)
- Oodi. (é. n.). *Studios*. <https://oodihelsinki.fi/en/services/studios/> (2024. november 26.)
- Országos Széchényi Könyvtár. (é. n.). *Statisztika*. <https://www.oszk.hu/statisztika> (2024. november 26.)
- Parent's guide: The importance of reading to a child*. (2023). https://luelapselle.fi/wp-content/uploads/2023/08/Lue_lapselle-vanhemman-opas-A4-englanti-2023.pdf (2024. november 26.)
- Rea, A. (2023). *Page Public Library, Community Heartbeat: Best Small Library In America, 2023*. <https://www.libraryjournal.com/story/page-public-library-community-heartbeat-best-small-library-in-america-2023> (2024. November 26.)
- Reach out and Read. (é. n.). <https://reachoutandread.org/> (2024. november 26.)
- Read Hour. (é. n.). *Read Hour*. <https://readhour.com/> (2024. november 26.)
- Snyder Broussard, M. J. (2010). *Secret Agents in the Library: Integrating Virtual and Physical Games in a Small Academic Library*. *College & Undergraduate Libraries*, 17(1), Article 1. <https://doi.org/10.1080/10691310903584759>
- Sonnevend, P. (2003). Az angolszász közkönyvtár létrejötte: Az 1850-es törvény születése és végrehajtása. *Könyv, könyvtár, könyvtáros*, 11. szám, Article 11.
- State Library of Queensland. (é. n.). *First 5 Forever*. <https://www.slq.qld.gov.au/about/partnerships-and-collaborations/local-government-and-public-libraries/programs/first-5> (2024. november 26.)
- State Library Western Australia (é. n.). *Better Beginnings*. <https://www.better-beginnings.com.au/> (2024. november 26.)

- Szabó, D. (2024). Online olvasás- és szolgáltatásnépszerűsítés a könyvtárakban: a közösségi média és a könyves influenszerek. *Könyv és Nevelés: az Oktatókutatató és Fejlesztő Intézet Folyóirata*. 25 (1), 48-67. https://epa.oszk.hu/03300/03300/00040/pdf/EPA03300_konyv_es_neveles_2024_01_048-067.pdf
- Tóth, M. (2015). *Könyvtár és közösség*. Argumentum.
- Tóth, M. (2019). Új típusú együttműködések. In Béres, J. (szerk.) (2019). *A Könyvtárhasználat és az információkeresés fejlesztése* (317–345. o.). Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár.
- UNESCO. (2020). *SDG 4—Education 2030, Part II: UNESCO Strategy for Youth and Adult Literacy (2020-2025)—Action Plan*. <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000372743> (2024. november 26.)
- Urban Libraries Council. (é. n.). *Pathway to Reading Sensory Wall*. <https://www.urbanlibraries.org/innovations/pathway-to-reading-sensory-wall> (2024. november 26.)
- Varga, K. (2020). A tudásalapú társadalom műveltségelfogadása. *Tudásmenedzsment*. 21 (Különszám), 64-71. <https://journals.lib.pte.hu/index.php/tm/article/view/3454/3216> (2025. április 17.)
- World Population Review. (2023). *Literacy Rate by Country 2023*. <https://worldpopulationreview.com/country-rankings/literacy-rate-by-country> (2024. november 26.)
- Young, A. (2021). *Finland Has Some of the Best Public Libraries in the World and They Offer More Than Just Books. My Modern MET*. <https://mymodernmet.com/helsinki-finland-oodi-library-royalties/> (2024. november 26.)

Tóth Máté

A MESTERSÉGES INTELLIGENCIA JELENE ÉS JÖVŐJE AZ EGYES KÖNYVTÁRTÍPUSOKBAN DOLGOZÓK SZERINT

Absztrakt

A tanulmány arra keresi a választ egy hazai országos mintán készített kérdőíves felmérés válaszai alapján, hogy milyen különbségek tapasztalhatók a mesterséges intelligencia jelenének és jövőjének a megítélésében az egyes könyvtártípusokban dolgozók véleménye között. Az eredmények azt sugallják, hogy nagyobb könyvtárak és az összetettebb munkafolyamatokkal bíró intézmények munkatársai azok, akik nyitottabbak a mesterséges intelligencia alapú megoldások implementálására. A könyvtárosok a legjelentősebb kihívásnak az anyagi erőforrások és a szükséges szaktudás hiányát látják, ugyanakkor kevésbé tartanak a társadalom és a szakmabeliek támogatásának hiányától.

Kulcsszavak: mesterséges intelligencia, kérdőíves kutatás, közkönyvtár, szakkönyvtár, felsőoktatási könyvtár

Bevezetés

Az utóbbi évek egyik legfontosabb kérdése, hogy a generatív mesterséges intelligencia nyomán kibontakozó technológiai újdonságok milyen mértékben és formában kerülnek alkalmazásra az egyes szakmákban. A könyvtárosok körében, ahol a szakmabeliek önmeghatározásában központi motívum a tudás összegyűjtése, feldolgozása és közvetítése, a generatív mesterséges intelligencia széles társadalmi rétegek által való alkalmazása okkal vethetett fel a szakma jövőjét érintő kérdéseket. A mesterséges intelligencia kutatási terület és annak eredményeként rohamosan fejlődő technológiák leérték a mindennapok szintjére, kézzel foghatóvá, kipróbálhatóvá váltak minden internethasználó számára, így érthető, hogy ez a kérdés a könyvtáros szakma képviselőit is egyre inkább foglalkoztatja.

A mesterséges intelligencia mint kutatási terület már 1956 óta létezik, amikor is John McCarthy egy Dartmouth-i konferencián először nevezte meg ebben a formában azokat a kutatásokat, amelyek olyan rendszerek fejlesztésére irányultak, amelyek vagy az emberhez hasonlóan vagy racionálisan cselekszenek illetve gondolkodnak. (Futó 1999, Stuart – Norvig 2005) A mesterséges intelligencia mint sokrétű technológiák gyűjtőneve, csak az elmúlt években, a generatív mesterséges intelligencia megjelenését követően vált közismertté a széles társadalmi rétegek számára, annak ellenére, hogy a nagyközönség már évtizedekkel ezelőtt találkozhatott olyan alkalmazásokkal, amelyek ezeken a technológiákon alapultak. A játékprogramok, a természetes nyelvi rendszerek, a legkülönbözőbb iparágakban használt robotok, az intelligens mérnöki tervezőrendszerek vagy a szakértői rendszerek már évtizedekkel ezelőtt is léteztek (Futó, 1999). Ezek egy részét csak egy szűk szakmai kör alkalmazta, másokról pedig kevésbé volt köztudott, hogy a mesterséges

intelligencia komplex kutatási terület fejlődésének eredményei. Az elmúlt évek forradalmi áttörését a Chat GPT megjelenése és a használók számára való ingyenes elérhetővé tétele jelentette. (Sejnowski, 2024)

A könyvtárosok a mesterséges intelligencia kutatások első éveitől kezdve jelentős energiákat fektettek abba, hogy gépesítsenek olyan munkafolyamatokat, amelyekhez emberi intelligencia szükséges. A kezdeti sikereket jól példázza a Peter Luhn által 1959-ben kidolgozott KWIC (Keyword in Context) permutált index, amely a cím kulcsszavait automatizáltan permutálva tárja fel a tartalmat, abból a feltételezésből kiindulva, hogy a cím szavai reprezentálják a dokumentum tartalmát. (Horváth, 1965) Szintén Luhn nevéhez fűződik az automatikus kivonatkészítés alapjainak a lerakása, és annak felismerése, hogy *„a szövegben szerepelő szavak előfordulási gyakorisága és a mondaton belüli relatív helyzete alapján meghatározható és mérhető a mondat szignifikanciája.”* (Csík, 2020:84) Ezek után a kezdetek után olyan mértékű előrelépés következett be az utóbbi években, hogy ma már a bibliográfiai feldolgozás során nyert metaadatok, valamint a gépi olvashatóságú szövegrészek (pl. teljes szöveg, nyomtatott dokumentumok digitalizált tartalomjegyzékei) alapján egy gépi tanulást alkalmazó algoritmus képes elvégezni magát az automatikus jelzettelést és tárgyszókiosztást is. (Bódog, 2021)

2024 októberében a Pécsi Tudományegyetem Bölcsészeti és Társadalomtudományi Kar, Könyvtár- és Információtudományi Tanszékén működő kutatócsoport tagjaival kérdőíves formában kérdeztük a magyar könyvtáros közösséget a mesterséges intelligenciával kapcsolatos attitűdjeikről, a technológiák ismertségéről.

A cikk bevezetésében szándékosan nem foglalkozok a mesterséges intelligencia fogalom definíciójával, ugyanakkor nem kerülhetjük meg a kérdést, hogy ebben a rendkívül szerteágazó kutatási területen mi mit értettünk a fogalom alatt. Nem arra voltunk kíváncsiak, hogy egy adott meghatározás szerint körülhatárolt mesterséges intelligencia technológiákhoz köthető alkalmazásokat ismernek-e, használnak-e, illetve látnak-e benne potenciált a jövőben, hanem inkább arra, hogy az elmúlt évtizedek témához kapcsolódó diskurzusában ezen fogalom alatt értett jelenségekhez miként viszonyulnak. A mesterséges intelligencia fogalom értelmezését szándékosan a válaszadóra hagytuk, aki így nem egy általunk definiált fogalmi körben értelmezett jelenségre, hanem az elmúlt években érzékelt technológiai paradigmaváltásra reflektált.

Egy technológiai paradigma elfogadása, az ahhoz kapcsolódó eszközök, alkalmazások használatba vétele alapjaiban befolyásolja annak elterjedését. „Az innováció diffúziójaként Rogers (1993) egy olyan folyamatot definiál, amelynek során az innováció a társadalom tagjai között bizonyos kommunikációs csatornákon keresztül idővel ismertté válik.” (Orova, 2006:20.)

Az innovációk elterjedésének Rogers (1993) által leírt modelljében megkülönböztünk innovátorokat, korai elfogadókat, késői elfogadókat valamint lemaradókat. Míg a marketingben használt termékéletrajz-elmélet valamennyi Rogers által körülhatárolt csoportnak szán szerepet egy-egy termék vagy alkalmazás eladásában, eladhatóságában (Bauer – Berács, 2006), addig az innovációmenedzsment szerint az innovátoroknak és a korai elfogadónak, azaz azoknak, akik az újdonságokat azok életciklusának a korai szakaszában veszik használatba, döntő szerepük van a diffúzióban. (Dedehayir et al. 2017) Egy-

egy technológiai paradigma elfogadásának, az ezeken alapuló termékek és alkalmazások korai használatba vételének döntő jelentősége van annak későbbi elterjedésében.

Arra keressük a választ, hogy a hazai könyvtáros társadalomban mely rétegek azok, amelyek korábban megismerik, majd használatba veszik a mesterséges intelligencia által kínált technológiai lehetőségeket, illetve kik azok, akik a jövőben is nagyobb potenciált látnak benne a szakma egyes részterületein. A kérdés tehát az új, mesterséges intelligencia alapú, széles tudásbázis alapján információt feldolgozni, abból szabad szöveget generálni képes technológiák különböző aspektusainak ismertsége, használata, elfogadása volt.

A cikkben a következő kérdésekre keressük a választ egy nem reprezentatív országos mintán végzett kérdőíves kutatás adatai alapján.

- 1) A könyvtárosok különböző csoportjai (szak- és közkönyvtárosok) milyen feladatokra használják jelenleg a mesterséges intelligencia összefoglaló néven megnevezett új technológiákat?
- 2) A mesterséges intelligencia mely területeken történő alkalmazást látják a jövőben lehetségesnek, szükségesnek a különböző könyvtártípusok dolgozói?
- 3) A szakmabeliek milyen akadályokat látnak a mesterséges intelligencián alapuló alkalmazások elterjedésében?

A könyvtárak 21. századi fejlődése kapcsán a szakirodalom két meghatározó tendenciát, a közösségi és a technológiai fordulatot írja le a szakirodalom (Söderholm és Nolin, 2015). Előbbit példázzák a korunk könyvtáraiban egyre nagyobb számban szervezett közösségi kezdeményezések, a könyvtárak mint harmadik helyek megvalósítására irányuló törekvések. A technológiai fordulatot jellemzik sok más mellett a digitalizálás, valamint a távoli szolgáltatások fejlesztését szolgáló kezdeményezések. (Audunson et al. 2020:165-166) A tendenciák valamennyi könyvtártípusban jelen vannak, de míg a közösségi fordulat kapcsán felmerülő fejlesztések főleg a közkönyvtárakban, a technológiai a szak- és felsőoktatási könyvtárakban bírnak nagyobb jelentőséggel. A generatív mesterséges intelligencia a természetese nyelvű kommunikáció okán egyszerre köthető a technológiai és közösségi fordulathoz. Kíváncsiak voltunk, hogy vajon a köz- vagy a szakkönyvtárosok azok, akik több lehetőséget látnak ezekben a technológiákban.

Szakirodalmi áttekintés

A téma frissessége miatt a magyar könyvtárosok mesterséges intelligenciához fűződő várakozásairól eddig kevés szakirodalom született. Winkler Bea doktori disszertációjában (Winkler 2025) komplex áttekintést adott a mesterséges intelligencia és a könyvtárak viszonyáról, de az egyes könyvtártípusokban dolgozók körében tapasztalható eltérésekre nem tért ki.

A doktori kutatásai során közzétett publikációk közül a jelenlegi tanulmány közvetlen előzményének tekinthető az a pillanatkép, amelyet egyetemi könyvtári vezetők és budapesti informatikus könyvtáros szakos egyetemisták körében végzett kérdőíves adatgyűjtés alapján készített. A mesterséges intelligencia fogalma ismert a könyvtárosok körében, de az ezen technológiákkal támogatott szolgáltatások felismerése nem minden esetben

valósul meg. Megállapította, hogy a könyvtárosok alapvetően nyitottak a mesterséges intelligencia alkalmazására, amelyre az általa megkérdezett könyvtárigazgatók a szakma szinte minden területén látnak lehetőséget. Ezzel szemben a hallgatók lényegesen óvatosabb, a veszélyeket jobban szem előtt tartó véleményeket fogalmaztak meg. A szerző szerint a mesterséges intelligencia, a jövő könyvtárának működését jelentősen befolyásoló terület, amely várhatóan robbanásszerű fejlődésnek fog indulni. (Winkler 2023)

Szintén fontos kutatási előzménynek tekinthető Winkler Bea Magyar Tudományban megjelent dolgozata, amelyben azt tekintette át, hogy a mesterséges intelligencia a mely területeken támogathatja a könyvtárosok mindennapi munkáját. Az olvasószolgálat és a raktározás területén fejlesztettek robotokat, a tájékoztatás automatizálására pedig chatbotokat. A mesterséges intelligencia alkalmazására vannak példák a kutatástámogatás, a könyvtári információkeresés, a tartalmi feltárás valamint a digitalizált vagy digitálisan született dokumentumok feldolgozása terén is. (Winkler 2024)

Szintén a mostani kutatás előzményének számít a kutatócsoportunk előadása az Isztambulban megrendezett, mesterséges intelligencia könyvtári alkalmazásáról szóló 33. Nemzetközi BOBCATSSS Konferencián, ahol a jelen kutatás során gyűjtött adatok alapmegoszlásait és a demográfiai változók mentén kimutatható eltéréseket mutattuk be (Tóth M. et al. 2025).

Módszer

Az adatgyűjtést kérdőíves formában, a Katalist országos levelezőlistán végeztük a magyar könyvtárosok körében 2024. november 15. és 25. között. A célunk az volt, hogy magyarországi könyvtárakban, könyvtári munkakörben dolgozókat szólítsunk meg. Összesen 295 fő töltötte ki a kérdőívet, akik közül 36 fő nem felelt meg az általunk felállított kritériumoknak. Jellemzően már nyugdíjba vonult egykori könyvtárosok, vagy könyvtárban, de nem szakmai munkakörben dolgozók kezdték meg a kitöltést. Őket két – a fenti kritériumokra vonatkozó – ellenőrző kérdést követően a rendszer nem engedte tovább, így összesen 259 érvényes választ kaptunk. Az adatok tisztítása 2024 decemberében és 2025 januárjának elején zajlott. Az alapmegoszlások és a főbb demográfiai változók mentén kimutatható eltérések közös feldolgozását követően (Tóth et al. 2025) a kutatócsoport tagjai az egyes részterületeket önállóan, különálló tanulmányokban dolgozták fel (Egervári, 2025; Varga, 2025).

A minta összetétele

Összesen 41 férfi (16%) és 217 nő (84%) válaszolt. (Egy fő nem adta meg a nemét.) A válaszadóink 60%-a középkorú, azaz 35 és 55 év közötti, 18% 35 évnél fiatalabb, 22% pedig 55 évnél idősebb. A minta bár nem tekinthető reprezentatívnak, ezért statisztikai következtetésekre csak korlátozottan alkalmas, de annak demográfiai összetétele tükrözi a magyar könyvtárosok társadalmáét mind a nemi, életkori megoszlás, mind pedig az iskolai végzettség tekintetében. (vö. Jávorka B, 2018)

A nyílt kérdőív egyenlő eséllyel jutott el a különböző könyvtártípusok képviselőihez. A válaszadóink 22%-a községi, 21%-a városi közkönyvtárban, 18%-a pedig vármegyei ha-

tótkörű városi vagy fővárosi könyvtárban dolgozik. A minta összetételében 19% az egyetemi könyvtárosok aránya, 13% dolgozik szakkönyvtárakban, 6% iskolai könyvtárakban és mindössze 1% (3 fő) töltötte ki a kérdőívet a nemzeti könyvtárból. A válaszadók 27%-a nyilatkozta, hogy vezető beosztásban dolgozik. Az egyes könyvtártípusokra vonatkozó adatok feldolgozása során – a kitöltők kis száma miatt – a nemzeti könyvtárban dolgozók adatait az országos szakkönyvtárak munkatársaival együtt kezeltük. Ugyanígy jártunk el a Fővárosi Szabó Ervin Könyvtárból érkezett válaszokkal, amelyeket a megyei hatókörű városi könyvtárak adataival vontuk össze.

Az iskolai végzettség tekintetében is nagyon hasonlít a kitöltők összetétele a teljes magyar könyvtáros társadalomhoz. 40% rendelkezik alapszakos, vagy a régi típusú főiskolai diplomával, 44% nyilatkozta, hogy mester szakos vagy a régi egyetemi szintű könyvtáros végzettsége van. 13%-nak nincs diplomája, míg 3% PhD fokozatot szerzett. A szakirányú végzettség szintjére nem kérdeztünk rá, csak arra, hogy rendelkezik-e ilyennel. A válaszadóink közül 16% nyilatkozta, hogy nincs szakirányú könyvtáros végzettsége.

Eredmények

Az egyes könyvtártípusokban dolgozó könyvtárosok válaszainak a bemutatása előtt célszerű felidézni néhány jellemző adatot az alapmegoszlások közül. A magyar könyvtárosok 21%-a rendszeresen használja, 46% használta már, 21% pedig azt nyilatkozta, hogy ismeri, de még nem használta a mesterséges intelligenciát. A válaszadóinknak mindössze 8%-a választotta azt az opciót, hogy nem ismeri és nem is használja és csupán 4%-a azt, hogy nem tudja, hogy használta-e már életében. Összességében tehát elmondható, hogy a hazai könyvtáros társadalom többsége kíváncsian fordult a mesterséges intelligencia felé: 88% ismeri, 67%-a pedig már ki is próbálta azt. (Tóth et al, 2025) Ez egybevág Winkler Bea (2023) hazai könyvtárosok mesterséges intelligencia irányában tapasztalható nyitottságáról tett megállapításaival.

Összességében a könyvtárosok tapasztalatai szintén pozitívak. A válaszadóink 17%-a nagyon hasznosnak, 43%-a hasznosnak, 31%-a közepesen, 6% kevésbé hasznosnak ítéli meg a mesterséges intelligenciát. Csupán 3% vélekedett úgy, hogy az ezen gyűjtőfogalommal leírható technológiák egyáltalán nem hasznosak. Válaszadóink ráadásul a könyvtáros munka során is hasznosnak ítélik a mesterséges intelligenciát. Egyelőre azt, hogy nagyon sokat segít, csak 5% választotta, viszont 31% vélte úgy, hogy sokat, 22% pedig úgy, hogy keveset, de azért segít a mindennapi munkájukban. A hazai könyvtárosok 2%-ának egyáltalán nem nyújt segítséget, 22% még nem használta a munkája során, 18% pedig nem tudja megítélni, hogy segít-e neki a mesterséges intelligencia vagy sem.

A jövőbeli várakozások tekintetében szintén alapvetően optimisták az általunk megkérdezett szakmabeliek. 20% szerint nagyon sokat, 46% szerint sokat fog segíteni a jövőben a mesterséges intelligencia a szakmai munkában. 8% vélekedik úgy, hogy csak keveset, 2%, hogy egyáltalán nem fog segíteni a jövőben. 20% nem tudta eldönteni, és mindössze a megkérdezettek 4% volt, aki annak a véleményének adott hangot, hogy a jövőben sem fogja használni a mesterséges intelligenciát a munkája során.

A kutatásunk rávilágított arra, hogy a hazai könyvtáros társadalomban alapvetően a fiatalabbak, a magasabban kvalifikáltak, valamint a nagyobb könyvtárakban dolgozók

azok, akik általában nyitottabbak az új technológiákra és azon belül a mesterséges intelligencia által támogatott megoldásokra. (Tóth et al. 2025)

Az egyes könyvtártípusokban eltérő mértékben veszik használatba a mesterséges intelligencia alapú rendszereket. Az erre vonatkozó kérdés a következőképpen hangzott: „Használnak az Ön könyvtárában mesterséges intelligencia alapú rendszereket (például keresőrendszerek, adatbázisok kezelése, ajánlórendszerek stb.)?”

1. táblázat: *a mesterséges intelligencia alapú rendszerek használata a különböző könyvtár-típusokban*

	Igen	Nem	Nem tudom
Községi (N=57)	10,5%	64,9%	24,6%
Városi (N=55)	25,5%	61,8%	12,7%
Vármegyei és fővárosi (N=48)	29,2%	35,4%	35,4%
Iskolai (N=16)	31,3%	56,3%	12,5%
Felsőoktatási (N=31)	31,3%	50,0%	18,8%
Kis szakkönyvtár (N=21)	38,1%	61,9%	0,0%
Országos szakkönyvtár (N=14)	57,1%	28,6%	14,3%

Forrás: saját szerkesztés

A hazai mintából az országos szakkönyvtárak egyértelműen kiemelkednek pozitív, a községi könyvtárak pedig negatív értelemben. A köz- és a szakkönyvtárak esetében is egyértelműen megállapítható, hogy minél nagyobb egy intézmény, annál valószínűbb, hogy használnak ilyen rendszereket.

A bizonytalanság, azaz, amikor a válaszadó nem tudta eldönteni, hogy használnak-e ilyet vagy sem, egyértelműen nagyobb a közkönyvtárakban, és mérsékeltebb az iskolai, a szak és a felsőoktatási könyvtárakban. Szintén jellemző, hogy gyakran a nagyobb könyvtárak munkatársai tudják kevésbé eldönteni, hogy használnak-e mesterséges intelligenciát vagy sem. Míg például a legkisebb szakkönyvtárakból érkező válaszadók közül mindenki egyértelmű választ képes adni, hogy a könyvtára használ-e ilyen rendszereket, addig a megyei hatókörű városi könyvtárak és a fővárosi könyvtár esetében kifejezetten nagy a bizonytalanság mértéke.

A könyvtárspecifikus alkalmazásokat a következő kérdéssel vizsgáltuk. „Milyen típusú MI alkalmazásokkal találkozott már a könyvtári munkája során akár saját akár másik intézményben?” Azokra a könyvtári alkalmazásokra kérdeztünk ezzel rá, amelyekről úgy gondoltuk, hogy a leginkább ismertek a szélesebb szakmai közösség számára is. Feltételeztük, hogy a könyvtárosok, ha a saját intézményükben nem, de akár másutt találkozhatnak ilyen alkalmazásokkal.

2. táblázat: Milyen mesterséges intelligencia alapú, könyvtárspecifikus alkalmazásokkal találkoztak az egyes könyvtártípusokban dolgozók

		MI támo- gatott könyvtári katalógus	MI által készített könyv- ajánló	MI alapú chatbot	MI támo- gatott tar- talmi fel- tárás	MI támo- gatott for- mai feltá- rás
Községi (N=57)	igen	7%	18%	25%	5%	2%
	nem	63%	53%	51%	63%	65%
	nem tudom	30%	30%	25%	32%	33%
Városi (N=55)	igen	5%	25%	56%	7%	4%
	nem	71%	51%	31%	62%	65%
	nem tudom	24%	24%	13%	31%	31%
Megyei és fővárosi (N=48)	igen	6%	21%	52%	6%	0%
	nem	56%	52%	29%	63%	67%
	nem tudom	38%	27%	19%	31%	33%
Iskolai (N=16)	igen	0%	25%	31%	0%	0%
	nem	69%	56%	63%	69%	69%
	nem tudom	31%	19%	6%	31%	31%
Kis szak- könyv-tár (N=21)	igen	29%	48%	71%	24%	10%
	nem	52%	48%	19%	52%	62%
	nem tudom	19%	5%	10%	24%	29%
Országos szak- könyv-tár (N=14)	igen	29%	29%	64%	21%	14%
	nem	43%	50%	29%	64%	64%
	nem tudom	29%	21%	7%	14%	21%
Felső- okta-tási könyv-tár (N=31)	igen	4%	15%	52%	15%	10%
	nem	75%	56%	46%	69%	71%
	nem tudom	21%	29%	2%	17%	19%
Összesen (N=259)	igen	8%	23%	48%	10%	5%
	nem	64%	53%	39%	63%	66%
	nem tudom	27%	25%	14%	27%	29%

Forrás: saját szerkesztés

Összességében a legismertebbek a mesterséges intelligencia alapú chatbotok, ezt követik a könyvajánlók. A formai és tartalmi feltárással, valamint a mesterséges intelligenciával

támogatott könyvtári katalógussal a válaszadóink közül csak nagyon kevesen találkoztak. Ez utóbbiak ismertsége a szakkönyvtárosok körében jóval magasabb, mint a többi könyvtártípusnál. A könyvajánlók kapcsán nincs számottevő különbség az egyes könyvtártípusok között. A chatbotok esetében az figyelhető meg, hogy a nagyobb könyvtárak munkatársai (országos szakkönyvtárak, felsőoktatási könyvtárak, megyei hatókörű és fővárosi könyvtárak és városi könyvtárak) találkoztak ilyenekkel jóval nagyobb arányban, mint a kisebb intézményekben dolgozók.

A kifejezetten könyvtárspecifikus alkalmazásokat követően ugyanazzal a kérdéssel vizsgáltuk az olyan általánosabban ismert MI alkalmazásokat mint az automatikus fordítás, kép- és hangfelismerés, amelyekkel a válaszadók akár a könyvtári feladataik során is találkozhattak. A 3. táblázat a kérdésre érkezett válaszokat mutatja könyvtártípusonkénti bontásban.

3. táblázat – A nem könyvtárspecifikus mesterséges intelligencia megoldások ismertsége a különböző könyvtártípusokban dolgozók körében

		Automatikus fordítás	Automatikus képfelismerés	Automatikus hangfelismerés
Községi (N=57)	igen	35%	26%	7%
	nem	46%	54%	72%
	nem tudom	19%	19%	21%
Városi (N=55)	igen	64%	51%	16%
	nem	29%	35%	67%
	nem tudom	7%	15%	16%
Megyei és fővárosi (N=48)	igen	48%	35%	27%
	nem	33%	42%	44%
	nem tudom	19%	23%	29%
Iskolai (N=16)	igen	56%	38%	13%
	nem	31%	56%	81%
	nem tudom	13%	6%	6%
Kis szakkönyvtár (N=21)	igen	81%	57%	19%
	nem	19%	38%	71%
	nem tudom	0%	5%	10%
Országos szakkönyvtár (N=14)	igen	93%	64%	29%
	nem	7%	21%	43%
	nem tudom	0%	14%	29%
Felsőoktatási könyvtár (N=31)	igen	71%	40%	17%
	nem	23%	48%	73%
	nem tudom	6%	13%	10%
Összesen (N=259)	igen	58%	41%	17%
	nem	31%	44%	65%
	nem tudom	11%	15%	18%

Forrás: saját szerkesztés

Általában igaz, hogy az általunk felsorolt, nem könyvtárspecifikus alkalmazásokkal összességében nagyobb arányban találkoztak a könyvtárosok, mint a kifejezetten könyvtárrakra fejlesztett eszközökkel, alkalmazásokkal. A legismertebb az automatikus fordítás, ezt követi a kép-, majd a hangfelismerés.

A felsőoktatási és a szakkönyvtárak munkatársai közül jóval többen nyilatkoztak úgy, hogy találkoztak már a munkájuk során ilyen alkalmazásokkal, mint a közkönyvtárosok és – talán az eddigiek fényében nem meglepő módon – az előbbieknél volt a legkisebb a bizonytalanság mértéke is. Ennél a kérdésnél fontos megjegyezni, hogy mivel nem könyvtárspecifikus alkalmazásokra kérdeztünk rá, ezért nagyon sokféle megoldásra gondolhattak a könyvtárosok. Azt szintén meg lehet állapítani, hogy általában a nagyobb könyvtárakban (országos szakkönyvtárakban, megyei hatókörű városi könyvtárakban) dolgozók körében vannak többen olyanok, akik már ismernek könyvtári alkalmazásokat a fenti területeken.

A mesterséges intelligencia különböző könyvtári munkafolyamatokban való alkalmazását a következő kérdéssel vizsgáltuk: „Mennyire tartja fontosnak a MI könyvtári alkalmazását a jövőben a következő területeken? Értékelje 1-től 5-ig! Ötöst adjon, ha nagyon fontosnak tartja, egyest, ha egyáltalán nem tartja fontosnak!”

4. táblázat: A mesterséges intelligencia alkalmazásának fontossága a jövőben a különböző könyvtári munkafolyamatokban könyvtártípusonkénti bontásban

	Községi (N=57)	Városi (N=55)	Megyei és fővárosi (N=48)	Iskolai (N=16)	Kis szakkönyvtár (N=21)	Országos szakkönyvtár (N=14)	Felsőoktatási könyvtár (N=31)	Összesen (N=259)
Dokumentumok formai feltárása	3,30	3,35	3,44	3,19	3,52	3,29	3,31	3,35
Dokumentumok tartalmi feltárása	3,33	3,38	3,48	3,31	3,71	3,50	3,60	3,46
Olvasószolgálati munka	2,82	2,85	2,83	2,13	3,19	2,64	2,83	2,81
Tájékoztatás	3,05	3,35	3,54	3,00	3,38	3,36	3,15	3,26
Felhasználóképzés/oktatás	3,00	3,15	3,19	2,69	3,71	3,57	3,15	3,16
Állománygyarapítás, gyűjteményszervezés	3,02	2,96	2,88	2,69	3,00	3,14	2,81	2,93
Módszertani munka	3,07	2,73	2,67	2,63	2,71	3,14	2,77	2,81

Digitális könyvtár, digitalizálás	3,60	3,89	4,06	3,50	4,00	4,50	3,79	3,86
Kutatástámogatás	3,58	3,76	3,90	3,44	3,95	4,14	3,65	3,74
Gyermek vagy ifjúsági könyvtárosi munka	2,88	2,85	2,75	2,31	2,48	2,29	2,40	2,66
Zenei könyvtáros munka	2,91	2,93	2,90	2,56	2,86	2,93	2,67	2,84
Helytörténeti munka	3,23	3,16	3,29	2,69	3,00	3,21	2,88	3,11
Folyóiratok kezelése	3,11	3,00	3,13	2,75	3,29	3,36	3,23	3,12
Informatikai feladatok	3,65	3,78	4,00	3,56	3,81	4,07	3,65	3,77
Közösségi média, kommunikáció, marketing	3,51	3,64	3,79	3,38	3,76	3,93	3,52	3,63
Vezetés, menedzsment	2,95	2,96	2,83	2,56	2,90	3,43	2,90	2,92
Könyvtári programok szervezése	2,86	2,87	2,48	2,50	2,90	3,07	2,83	2,78
Raktározás	3,05	2,71	2,54	3,00	2,95	3,29	3,00	2,88

Forrás: saját szerkesztés

A hazai könyvtárosok a digitalizálást, digitális könyvtári munkát, valamint az informatikai feladatokat találták úgy, hogy ott a mesterséges intelligencia alkalmazása különösen fontos lenne. Ezt követi a kutatástámogatás valamint a közösségi média, a kommunikáció és a marketing. Legkevésbé a gyermek- és ifjúsági könyvtárosi munka, a könyvtári programok szervezése, az olvasószolgálati és a módszertani munka területén tartják fontosnak a mesterséges intelligencia alkalmazását a jövőben. A válaszadóink véleménye szerint tehát a jellemzően szak- és felsőoktatási könyvtári feladatok ellátásához inkább fontos a mesterséges intelligencia (digitális könyvtár, kutatástámogatás), mint a tipikus közkönyvtári feladatokhoz (gyermekkönyvtár, módszertan, könyvtári programok).

A különböző könyvtártípusok munkatársainak véleménye között nincs radikális eltérés. A legmarkánsabb véleményeket az országos szakkönyvtárak munkatársai fogalmazták meg, ők értékelték a legmagasabbra mesterséges intelligencia jövőbeli várható fontosságát a digitális könyvtárakkal kapcsolatos feladatokban és a legalacsonyabbra annak szerepét a gyermek és ifjúsági munkában. Jellemzően alacsonyabb értékeket adtak a legtöbb területen az iskolai könyvtárosok.

Arra is kíváncsiak voltunk, hogy az egyes könyvtártípusok képviselői milyen nehézségeket látnak, amelyek negatívan befolyásolhatják a mesterséges intelligencia alapú meg-

oldások bevezetését a jövőben. A kérdést így fogalmaztuk meg: „Ön szerint mely kihívások, nehézségek mennyire fogják nehezíteni a MI bevezetését a könyvtári munkafolyamatokban? Értékelje 1-től 5-ig! 1-est adjon, ha egyáltalán nem tartja kihívásnak, 5-öst, ha súlyos kihívásnak tartja!”

5. táblázat: A MI könyvtári bevezetését nehezítő tényezők
könyvtártípusok szerinti bontásban

	Technikai nehézségek	Anyagi erőforrások hiánya	Szaktudás hiánya	Etikai dilemmák	Társadalmi támogatás hiánya	A szakma támogatásának hiánya
Községi (N=57)	3,65	4,02	3,93	3,96	3,54	3,42
Városi (N=55)	4,15	4,44	4,15	3,96	3,40	3,45
Megyei és fővárosi (N=48)	3,81	4,48	4,33	4,02	3,38	3,60
Iskolai (N=16)	3,94	4,44	3,88	3,94	3,31	3,50
Kis szakkönyvtár (N=21)	3,62	4,76	4,05	4,05	2,95	3,29
Országos szakkönyvtár (N=14)	3,64	4,50	4,00	4,07	3,21	3,71
Felsőoktatási könyvtár (N=31)	3,73	4,31	3,81	4,10	3,00	3,27
Összesen (N=259)	3,81	4,36	4,04	4,01	3,30	3,44

Forrás: saját szerkesztés

Általában a magyar könyvtáros társadalom az anyagi erőforrások hiányát látja az MI alkalmazások bevezetése előtt tornyosuló legfőbb akadállynak, míg a társadalmi támogatás hiánya jelenti szerintük a legkevesbé jelentős kihívást. A technikai nehézségeket a városi könyvtárak dolgozói ítélik az átlagnál súlyosabb problémának, az anyagiak hiányát pedig a kisebb szakkönyvtárak munkatársai. A szaktudás hiánya a vármegyei hatókörű városi és a fővárosi könyvtárban dolgozók szerint jelent komoly korlátot, míg az etikai dilemmák megítélése nagyon egységes minden könyvtártípus esetében.

Míg a legkisebb települések KSZR-es és községi könyvtárosai az átlagnál optimistább értékelést adtak a legtöbb feltevés esetében, a társadalmi támogatás hiányát ők némileg súlyosabb problémának érzik, mint az átlag. Ebben a tekintetben a kisebb szakkönyvtárakban és a felsőoktatási könyvtárakban dolgozók a legoptimistábbak. A legérdekesebb számunkra a szakma támogatása, illetve annak a hiánya. Ezt a nehézséget az országos szakkönyvtárak munkatársai ítélik az átlagnál súlyosabbnak.

Elemzés

Az első kutatási kérdésünk úgy szólt, hogy „a könyvtárosok különböző csoportjai (szak- és közkönyvtárosok) milyen feladatokra használják jelenleg a mesterséges intelligencia összefoglaló néven megnevezett új technológiákat?”

A könyvtárosok egyszerre befogadói és alakítói az új technológiáknak. A jelenségnek két oldala van. Egyrészt a szakmai közösségek nyitottságát befolyásolja, hogy a saját intézményükben, a munkájuk során használnak-e ilyen rendszereket. Másrészt a mesterséges intelligencia bevezetése függ attól, hogy ők maguk – akár korábbi tapasztalataik, akár újdonságokkal szembeni attitűdjük alapján – mennyire nyitottak a technológiai újdonságokra. Az utóbbi kérdésre (nyitottság és pozitív attitűd) a kutatási előzmények alapján adhatjuk meg a választ. Winkler Bea az utóbbi években készült hazai és nemzetközi felmérésekre hivatkozva (Lund et al. 2020; Winkler 2023) azt állapította meg, hogy „a könyvtárosok innovatívabbak, és aktívabb szerepet vállalnak az innovációk terjedésében, mint az átlagpopuláció tagjai.” (Winkler 2024:1300) Ezt a megállapítást sikerült a könyvtártípusonkénti különbségek feltárásával tovább árnyalni. Az alapmegoszlások elemzése alapján a Rogers-i görbén egyértelműen a szakkönyvtárosok és a nagyobb intézmények munkatársai állnak legközelebb az innovátorokhoz és a korai elfogadókhoz, míg a települési könyvtárak dolgozói között szignifikáns mértékben nagyobb arányban vannak olyanok, akik vélhetően csak késéssel, vagy egyáltalán nem veszik használatba az új technológiák nyújtotta lehetőségeket. (Tóth et al. 2025) Ráadásul a kutatásunk adatai azt sugallják, hogy a nagyobb könyvtárakban és azon belül is elsősorban a szakkönyvtárakban terjedtek el leginkább a mesterséges intelligenciával kapcsolatos fejlesztések.

A jelenségnek számos oka lehet. A nagyobb intézmények az összetettebb munkafolyamatok és a nagyobb költségvetés okán technológiai előnyben vannak a kisebbekkel szemben. A nagyobb könyvtárakban összetettebbek a munkafolyamatok, ezért több lehetősége van egy ilyen intézményben dolgozónak arra, hogy találkozzon és használatba vegyen mesterséges intelligencia alapú rendszereket. Ez magyarázhatja, hogy a nagyobb intézmények munkatársai nagyobb arányban nyilatkoztak úgy, hogy ismernek és használnak ilyeneket. A másik kézenfekvő magyarázat az lehet, hogy a nagyobb intézményekben nagyobb arányban vannak a magasabb iskolai végzettséggel bíró munkatársak (vö. Jávorka 2018:544.), akik pedig eleve nagyobb arányban nyilatkoztak úgy, hogy nyitottak a mesterséges intelligencia alkalmazására, mint az alacsonyabban kvalifikált társaik. (Tóth et al. 2025)

A szakkönyvtárak és a közkönyvtárosok közötti különbségek talán a könyvtártípusok funkciói (Varga, 2001a, 2001b) közötti eltérésekkel magyarázható. Bár a generatív mesterséges intelligencia – a természetes nyelvű kommunikáció okán – mind a közösségi,

mind pedig a technológiai fordulat kapcsán bír jelentőséggel, úgy tűnik, hogy az utóbbiban jobban érintett szakkönyvtárosok azok, akik jobban ismerik és egyben nagyobb lehetőséget is látnak ezekben a technológiákban. Ezt sugallják a második kutatási kérdésünk („A mesterséges intelligencia mely területeken történő alkalmazást látják a jövőben lehetségesnek, szükségesnek a különböző könyvtártípusok dolgozói?”) okán bemutatott eredmények is.

Ugyan számos, jelenleg is működő mesterséges intelligencia alapú rendszert ismerünk a tárgyszavazástól, a hangok, képek felismerésétől egészen az automatikus tájékoztatásig, a könyvtárosok elsősorban a digitális könyvtárak, az elektronikus szolgáltatások megújítása terén látnak nagyobb lehetőségeket az új technológiák alkalmazásában. Ez egyrészt logikus, hiszen az elektronikus szolgáltatások (pl. digitális könyvtár, online marketing) támogatása mesterséges intelligenciával teljesíthetőbb előrelépést jelent a jelenlegi állapothoz képest, mint a fizikai térben kínált lehetőségek teljes újragondolása. Logikus, hogy a többség elsősorban ebben lát nagyobb potenciált. Másik oldalról viszont ez magában hordozza azt a paradoxont is, hogy míg a generatív mesterséges intelligencia legfontosabb újítása az emberi nyelven való kommunikáció, a válaszadóink éppen azokon a területeken tartják az alkalmazását kevésbé fontosnak, ahol emberekkel kell kommunikálni (pl. módszertan, olvasószolgálati munka).

Ebben a felmérésben különösen nagy jelentősége volt annak, hogy hány fő választotta a nem tudom opciót annak jeléül, hogy bizonytalan a mesterséges intelligencia alkalmazása vagy adott területen való alkalmazása kapcsán. Általában megállapítottuk, hogy a kisebb intézményektől a nagyobbak felé, a szak-, a felsőoktatási és az iskolai könyvtárak felül a közkönyvtárak felé növekszik a bizonytalanság mértéke. Az intézmények mérete kapcsán kézenfekvő a magyarázat, hogy egy-egy kisebb könyvtárban dolgozó nagyobb valószínűséggel látja át az összes munkafolyamatot, így könnyebben el tudja dönteni, hogy alkalmaznak-e náluk ilyet vagy sem.

De vajon mi állhat a háttérben annak, hogy szakkönyvtárosok magabiztosabban tudnak dönteni ezekben a kérdésekben, mint a közkönyvtárakban dolgozók? A jelenséget magyarázhatja, hogy összevetve a településeket szolgáló könyvtári hálózat dolgozóival, a szak- és a felsőoktatási könyvtárosok munkájának nagyobb részét teszi ki az elektronikus tartalomszolgáltatás, a digitális könyvtári megoldások, amelyek esetében jelenleg és a jövőbeli várakozások kapcsán is egyértelműen megjelenik a mesterséges intelligencia használata. A települési könyvtárosok munkájában nagyobb jelentősége van a humán készségeknek, az emberekkel való foglalkozásnak, míg ezekkel való összevetésben a szak- és felsőoktatási könyvtárosoknál a technológiai készségek bírnak nagyobb relevanciával.

A bizonytalanság annak is szólhat, hogy valaki nem a saját könyvtára munkafolyamataival nincs teljes mértékben tisztában, hanem a mesterséges intelligencia alapú technológiákkal. A mesterséges intelligencia nagyon sok alkalmazásban, portálon, internetes szolgáltatásban jelen van, hol látványosabb formában, máskor szinte észrevétlenül a háttérben. A települési könyvtárak dolgozói – tekintve, hogy közöttük nagyobb arányban vannak olyanok, akiknek a mindennapi munkája elsősorban a humán készségeket vár el – lehet, hogy kevésbé ismerik fel, hogy egy adott megoldást támogat-e ilyen technológia vagy sem, mint egy szak- vagy felsőoktatási könyvtárban dolgozó munkatárs.

Végül annak a kérdésnek a kapcsán, hogy a szakmabeliek milyen akadályokat látnak a mesterséges intelligencián alapuló alkalmazások elterjedésében (3. kutatási kérdés), egyértelműen látszik, hogy elsősorban az anyagiakat és a szaktudást hiányolják, valamint sokan tartják súlyos nehézségnek a felmerülő etikai dilemmákat is. Az egyes könyvtártípusok dolgozói nagyon hasonlóan látták a problémákat. Az egyetlen kivételt a községi könyvtárosok jelentették, akiknek a válaszaiból az tűnik ki, hogy a kihívások súlyossága között jóval kisebb eltéréseket láttak, mint a többi könyvtártípusban dolgozó szakmabeliek.

A községi könyvtárosok nem látják olyan súlyosnak az anyagi és a szaktudásbeli nehézségeket, ugyanakkor jobban aggódnak a társadalom és a szakma támogatásának hiánya miatt. Vajon egy kisebb intézményben dolgozó kisebb rálátással bír a könyvtáros szakma aktuális problémáira és megoldásaira? Akár ezt is elfogadhatjuk magyarázatként, de ennél valószínűbb, hogy az az eltérő környezet, amelyben egy kisebb település könyvtárosa dolgozik, más tapasztalatokkal ruházza őt fel, amelyből akár ezek a különbségek is fakadhatnak. Egy kisebb település könyvtárosa a lakosság sokkal szélesebb rétegével találkozik, mint az egyetemi könyvtárak, szakkönyvtárak dolgozói, akik a magyar társadalom értelmiségi rétegének is a legmagasabbban kvalifikált tagjaival vannak kapcsolatban a munkájuk során. Ez utóbbiak vélhetően maguk is nyitottabbak, támogatóbbak a technológiai újdonságokkal szemben, mint egy átlagos hazai lakos. De miért tartják kisebb kihívásnak az anyagiakat és a szaktudást? E mögött vélhetően inkább azt gyaníthatjuk, hogy azok a mesterséges intelligencia megoldások, amelyek egy községi könyvtár szintjén a szolgáltatási portfólió megújítását jelenthetik, azok jóval olcsóbbak (vagy ingyenesek) és kevesebb szaktudást igényelnek, mint azok, amelyek egy nagyobb intézmény komplex rendszereinek a fejlesztéséhez szükségesek.

Összegzés

A kutatás egy országos adatgyűjtés válaszai alapján igyekezett rámutatni arra, hogy a mesterséges intelligencia alapú rendszerek megítélésében milyen különbség mutatkozik az egyes könyvtártípusokban dolgozók véleménye között. Általában elmondható, hogy a kisebb könyvtáraktól a nagyobbak felé, illetve a közkönyvtáraktól a szakkönyvtárak felé egyre nyitottabbak a dolgozók, továbbá egyre komplexebben látják a mesterséges intelligencia kapcsán felmerülő kérdéseket. Az elmúlt évtizedekben tapasztalható két meghatározó könyvtári trend közül (közösségi és technológiai fordulat) a könyvtárosok elsősorban az utóbbi kontextusában értelmezik a generatív mesterséges intelligencia megjelenése nyomán kibontakozó változásokat.

A kutatásnak jelentős korlátja, hogy az egyes könyvtártípusokból érkezett válaszok mennyisége nem alkalmas arra, hogy a teljes populációra vonatkozóan számszerűsíthető következtetéseket vonhassunk le belőle. A kutatás eredményei azonban azt teljesen egyértelművé teszik az egyes könyvtártípusokban dolgozók véleménye közötti eltérések irányát.

Irodalomjegyzék

Bauer A., Berács, J. (2006) *Marketing*, Aula kiadó

Bódog A. (2021) Az osztályozás és a tárgyszavazás modern könyvtári környezetben. *Könyv könyvtár könyvtáros*, 30(10) 47-56. <https://journals.oszk.hu/3k/article/view/24632/10495>

Csík, T. (2020). A tartalmi feltárás kérdései 1945-től az 1970-es évekig. Úttörők és útkeresők. *Információközzvetítés és közösségépítés – multifunkciós könyvtári hálózatok*. Szerk. Kiszl Péter, Németh Katalin. Budapest, ELTE BTK Könyvtár- és Információtudományi Intézet, 79-93.

Dedehayir, O., Ortt, R. J., Riverola, C., & Miralles, F. (2017). Innovators and early adopters in the diffusion of innovations: A literature review. *International Journal of Innovation Management*, 21(08), 1740010.

Egervári, D. (2025) Könyvtárak és a MI – Egy kutatás eredményei a kihívások és nehézségek metszetében. *Tudásmenedzsment*, 26(1)

Futó, I. (1999). *Mesterséges intelligencia*. Aula Kiadó.

Horváth, T (1965) A KWIC index és permutált index. *Könyvtári Figyelő*, 11(5-6) 365-392.

Jávorka B. (2018) Könyvtárosok helyzete, társadalomban betöltött szerepe A könyvtáros szakma szociológiai, demográfiai összetétele 2018-ban, *Könyvtári figyelő*, 24(4) 536-548.

Orova L. (2006) Az innováció elterjedésének modellezése. *Marketing & Management*, 40(2-3) 18-31.

Rogers, EM (1993). *Diffusion of Innovations*. 5th edition. New York: Free Press

Sejnowski, T. J. (2024). *ChatGPT and the Future of AI: The Deep Language Revolution*. MIT Press

Stuart, R., & Norvig, P. (2005). *Mesterséges intelligencia modern megközelítésben*. Magyar fordítás fordító közösség által. Panem

Tóth, M., Nagy, A., Egervári, D., Molnár, B., Varga, K. (2025) Librarians' attitudes toward Artificial Intelligence in Hungary Results of a National survey. *Artificial Intelligence in Library and Information Sciences : Exploring the Intersection*, 33. International BOBCATSSS Symposium. Istanbul, Turkey

Varga K (2001a) A szakkönyvtár. *Könyvtárosok kézikönyve*. 3. kötet. Budapest: Osiris kiadó, 105-131.

Varga K (2001b) A felsőoktatási könyvtár. *Könyvtárosok kézikönyve*. 3. kötet. Budapest: Osiris kiadó, 133-153.

Varga, K (2025) Kell-e félnünk a mesterséges intelligenciától? *Tudásmenedzsment*, 26(1)

Winkler, B. (2023). A mesterséges intelligencia és a könyvtárosok–pillanatkép. *Valóságos könyvtár – könyvtári valóság. Könyvtár- és információtudományi tanulmányok*. Szerk. Kiszl P és Csík T, Budapest, ELTE BTK Könyvtár- Információtudományi Intézet

Winkler B (2024) Könyvtár és/vagy mesterséges intelligencia, *Magyar Tudomány* 185(10), 1299-1306.

Winkler B (2025) *A mesterséges intelligencia és a könyvtárak Könyvtári szolgáltatások a mesterséges intelligencia korában*. PhD disszertáció. Budapest, ELTE-BTK

Egervári Dóra
**KÖNYVTÁRAK ÉS A MI –
EGY KUTATÁS EREDMÉNYEI A KIHÍVÁSOK ÉS
NEHÉZSÉGEK METSZETÉBEN**

Absztrakt

A mesterséges intelligencia egyértelműen hatással van az életünkre, a hétköznapijainkra és a munkánkra egyaránt. Vannak szakmák, ahova a mesterséges intelligencia nagyon hamar és nagyon agresszíven behatolt, átalakítva ezzel a mindennapi működést, protokollokat. Egy a Pécsi Tudományegyetem Könyvtár- és Információtudományi Tanszék által 2024-ben lefolytatott magyarországi kutatás a mesterséges intelligencia és a könyvtárak relációját vizsgálta. A kérdőíves kutatásban 295 könyvtáros vett részt. Jelen tanulmány ennek a nagyobb kutatásnak egy szeletét kívánja bemutatni részletesen. A tanulmány a mesterséges intelligencia könyvtári munkafolyamatokba illesztésének nehézségeit és kihívásait járja körül. A kérdőíves kutatás eredményei harmonizálnak a nemzetközi vizsgálatok eredményeivel, hiszen a pénzügyi akadályok, a szakképzett munkaerő hiánya, a technikai problémák is központi helyen szerepelnek.

Kulcsszavak: mesterséges intelligencia; könyvtár; kihívás

Bevezetés

A mesterséges intelligencia (MI) az utóbbi évtizedek során fokozatosan és szinte észrevétlenül szivárgott be mindennapi életünk különféle területeire, miközben gyökeresen átalakította a minket körülvevő társadalmi, gazdasági és kulturális környezetet. Noha a mesterséges intelligencia elméleti és technológiai alapjait már a 20. század második felében lefektették, és a kutatás-fejlesztés ezen a területen már évtizedek óta folyamatosan zajlik, a széles körű társadalmi jelenléte és gyakorlati alkalmazása mégis elsősorban a 2020-as évek elején, a generatív MI-rendszerek – köztük a ChatGPT – látványos térnyerésével vált ismertté.

A mesterséges intelligencia beépülése különösen jelentős hatást gyakorol az információval foglalkozó intézményekre, így a könyvtárakra is, amelyek évtizedek óta arra törekednek, hogy adaptálódjanak a társadalmi elvárások és a technológiai fejlődés által támasztott új követelményekhez (Tóth, 2022). A könyvtárak nem csupán információtároló és -közvetítő helyekként működnek, hanem egyre inkább olyan tudásközpontokká kívánnak válni, amelyek képesek reflektálni a digitális korszak kihívásaira, és hatékonyan kiszolgálni a felhasználói igények gyors változásait. A mesterséges intelligencia ebben a kontextusban különösen ígéretes eszköz lehet, hiszen lehetőséget kínál a munkafolyamatok automatizálására, a keresési és visszakeresési eljárások finomhangolására, a nagy adatállományok gyors feldolgozására, valamint a felhasználói élmény fokozására.

Mindazonáltal fontos kiemelni, hogy e technológiai lehetőségek bevezetése és fenntartható alkalmazása nem mentes a kihívásoktól. A könyvtári szektorban dolgozó szakemberek számára sok esetben már a hagyományos feladatkörök ellátása is jelentős erőfeszítést kíván, így az új technológiák adaptálása további kapacitásokat és tudásbefektetést igényel. A mesterséges intelligenciával kapcsolatos könyvtári szakirodalom az elmúlt években világszerte jelentős bővülésen ment keresztül, ugyanakkor a hazai diskurzusban még viszonylag új témának számít.

Egy pakisztáni kutatás szerint az internet, az információs és kommunikációs technológiák és a MI jelentősen megváltoztatták a hagyományos könyvtári gyakorlatokat. Azonban a fejlődés fő akadályai a nem megfelelő tudással rendelkező munkaerő, a pénzügyi korlátok és az elavult infrastruktúra. A tanulmány szerint ezek a problémák megfelelő képzéssel, infrastrukturális fejlesztéssel és elegendő finanszírozással orvosolhatók lennének (Kiran & Aziz & Lashari, 2024). Egy másik vizsgálat a pénzügyi akadályok és a szaktudás hiánya mellett kiemeli még a MI etikai és jogi vonatkozásait, valamint a társadalmi kihívásokat is (Udo-Onon & Akpan, 2024). Egy nigériai tanulmány egyértelműen kiemeli a könyvtárosok új szerepét a digitális kompetenciák fejlesztésében és a technológiai innovációk kezelésében, hiszen így a könyvtáraknak lehetőségük van, hogy dinamikus és interaktív tudásközpontokká váljanak, elősegítve az élethosszig tartó tanulást és a társadalmi fejlődést (Adigun & Ajani & Enakrire, 2024).

A MI bevezetésével, könyvtári munkafolyamatokba történő integrálása kapcsán elsőként egyértelműen az anyagi források hiánya merülhet fel hazánkban is. Hiszen a legtöbb magyar könyvtárnak sokszor az állomány gyarapítása, új informatikai eszközök beszerzése is nagy gondot okozhat. Ugyanakkor egyértelmű, hogy nem csupán pénzügyi akadályok képeznek problémát a MI könyvtári bevezetése kapcsán. A tanulmány ezeket a nehézségeket és kihívásokat járja körül egy hazai 2024-es kérdőíves felmérés eredményi mentén (Tóth, 2025) (Varga, 2025).

A kutatás és eredmények

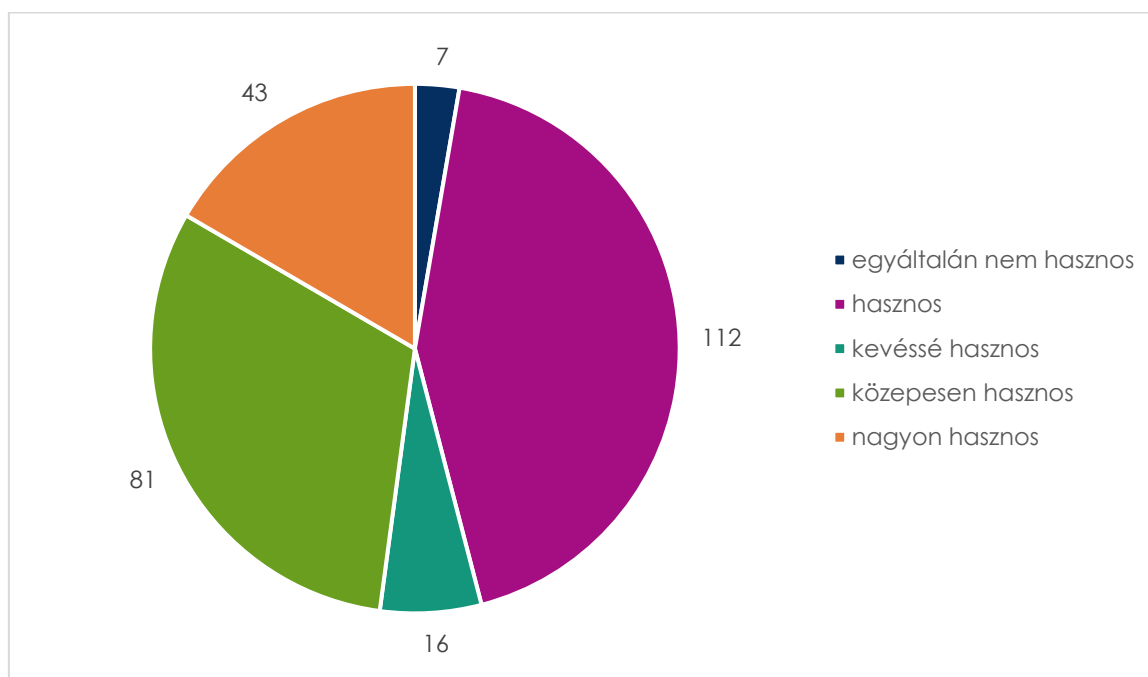
A Pécsi Tudományegyetem Bölcsész- és Társadalomtudományi Kar Humán Fejlesztési és Művelődéstudományi Intézet Könyvtár- és Információtudományi Tanszékének keretei között működő kutatócsoport 2024 év őszén lefolytatott egy kérdőíves kutatást, amely a hazai könyvtárosok körében vizsgálta a MI megjelenését, használatát, könyvtári környezetbe történő integrálását. A kérdőívre 295 válasz érkezett, melynek eredményeit több hazai és nemzetközi publikáció keretében tesszük közzé. Jelen tanulmány a MI és könyvtárak relációjában a nehézségek és kihívások témakörre fókuszál a kérdőív 4 kérdésére adott válaszok mentén.

A MI megjelenése a könyvtári munkában, illetve munkafolyamatokban számos kérdést vet fel, egyértelműen sok pozitív hozadéka lehet, ám nehézségek és kihívások is felbukkannak.

A tanulmányban először a MI megítélésére voltunk kíváncsiak, szeretnénk tudni, hogy 1-5 fokozatú skálán a válaszadók mennyire tartják hasznosnak a mesterséges intelligenciát általában. A válaszadók kevesebb mint 8%-a véli a MI-t kevésbé vagy egyáltalán

nem hasznosnak, 112 fő (a válaszadók 38%-a) ítéli a MI-t hasznosnak, 43 fő (14,5%) nagyon hasznosnak, és 81 fő (27,5%) közepesen hasznosnak.

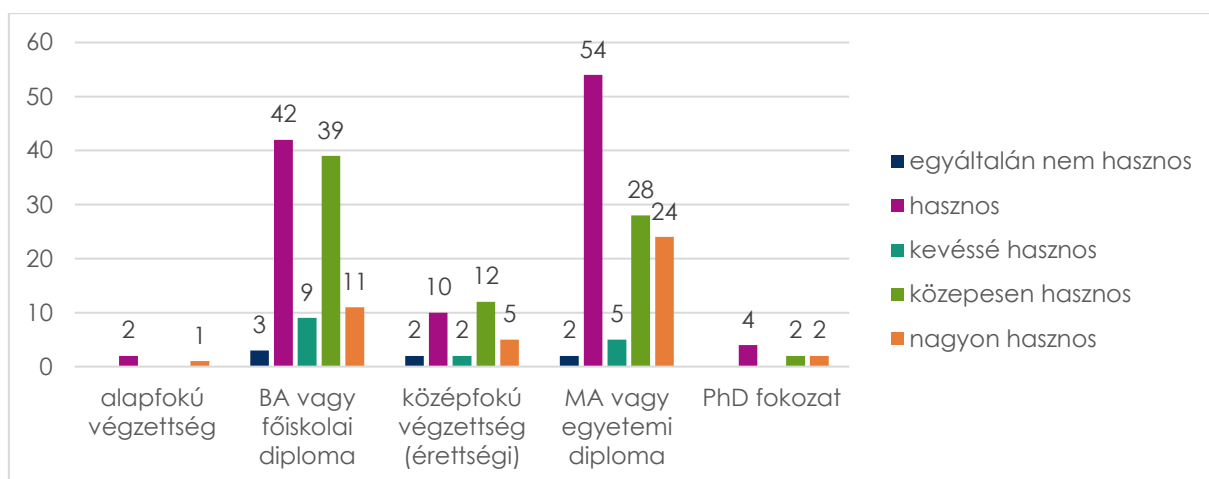
1.ábra. Milyen mértékben tartja hasznosnak a MI-t általánosságban? (fő)

Forrás: saját szerkesztés

A következő kérdésben a MI megítélését a legmagasabb iskolai végzettség vonatkozásában vizsgáltuk. A válaszokból egyértelműen látszik, hogy a MI megítélése nem mutat szoros összefüggést a válaszadó legmagasabb iskolai végzettségével. Az ötfokozatú skálán megadott (1-egyáltalán nem hasznos, 5 nagyon hasznos) értékből a legmagasabb arányban a 4-es, a hasznos jellemvonás jelent meg, amely a MI könyvtári alkalmazását érintette. Összesítésben a második helyen a közepesen hasznos (3 skálaérték), harmadik helyen pedig a nagyon hasznos (5 skálaérték) jellemvonás szerepelt. Így elmondható, hogy a válaszadók többsége inkább tartja pozitívnak a MI könyvtári megjelenését, összesen 165 fő, vagyis a válaszadók 56%-a nyilatkozott úgy, hogy a MI könyvtári alkalmazása hasznos vagy nagyon hasznos. A középfokú végzettséggel rendelkezők inkább nyilatkoztak úgy, hogy szerintük a MI csupán közepesen hasznos (3 skálaérték), míg a többi csoportban egyöntetűen a hasznos jellemvonás (4 skálaérték) vezetett. Egy csoport esetében figyelhető meg nagyobb szórás, az MA/egyetemi diplomával rendelkezők közül 54 fő ítélte a MI-t hasznosnak, 24 fő pedig nagyon hasznosnak, tehát a csoportba tartozó válaszadók több mint 2/3-a pozitívan látja a MI könyvtári megjelenését és alkalmazhatóságát.

2. ábra. Milyen mértékben tartja hasznosnak a MI-t általánosságban? (fő)

Forrás: saját szerkesztés

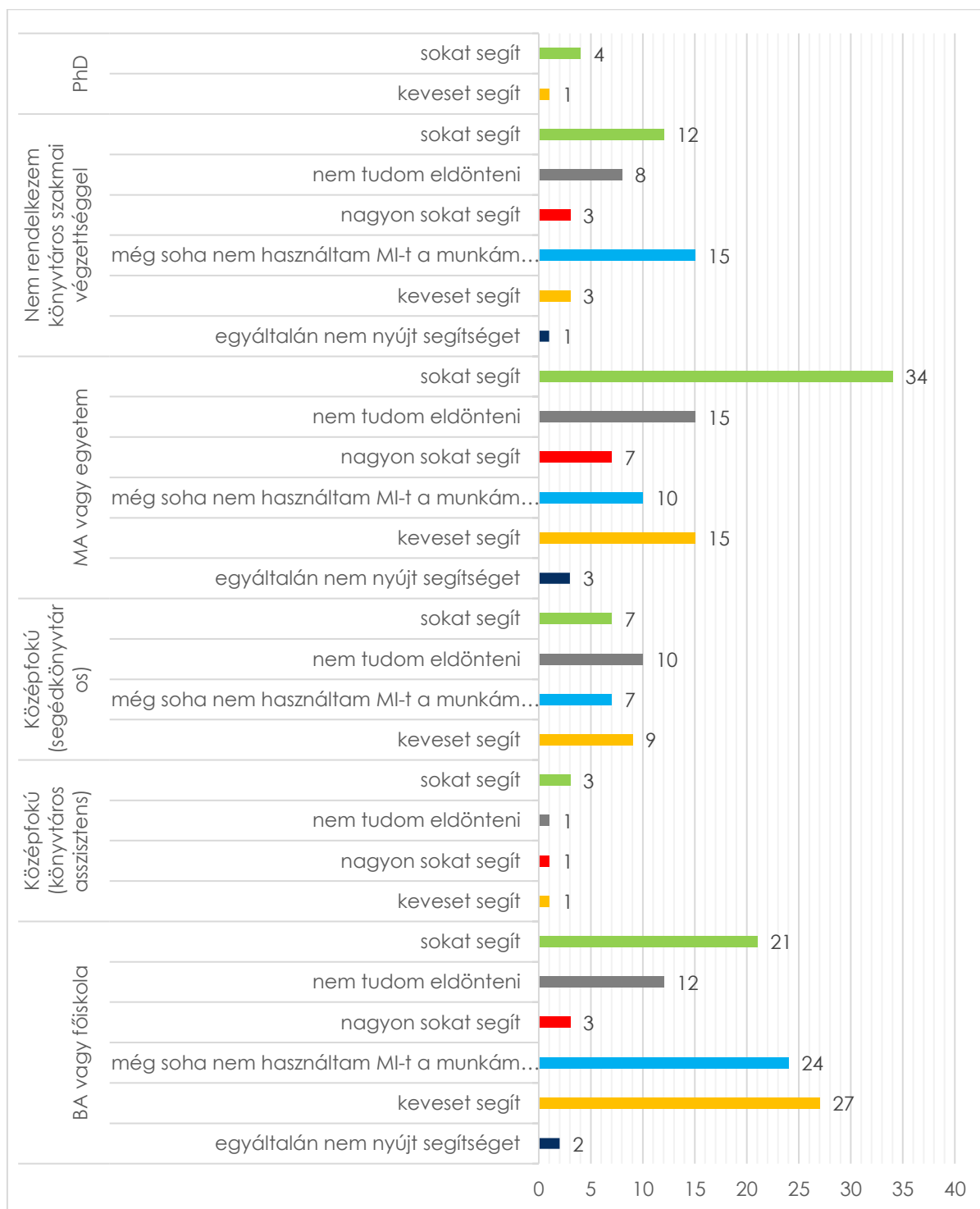
2. táblázat. Milyen mértékben tartja hasznosnak a MI-t általánosságban? (fő)

Sorcímkek	egyáltalán nem hasznos	hasznos	kevésbé hasznos	közepesen hasznos	nagyon hasznos	Végösszeg
alapfokú végzettség		2			1	3
BA vagy főiskolai diploma	3	42	9	39	11	104
középfokú végzettség (érettségi)	2	10	2	12	5	31
MA vagy egyetemi diploma	2	54	5	28	24	113
PhD fokozat		4		2	2	8
Végösszeg	7	112	16	81	43	259

Forrás: saját szerkesztés

A következő kérdés során arra kerestük a választ, hogy az egyes könyvtári munkafolyamatokban segíthet-e a MI? A válaszokat legmagasabb szakirányú (könyvtári) végzettség mentén vizsgáltuk, a PhD fokozattal és MA diplomával, valamint a könyvtáros asszisztens végzettséggel rendelkezők egyértelműen azt az álláspontot képviselik, hogy a MI sokat segít a könyvtári munkafolyamatokban, a BA végzettséggel rendelkezők szerint keveset segít a MI. Két csoport, a segédkönyvtárosok, illetve a könyvtári szakirányú végzettséggel nem rendelkezők nyilatkoztak úgy, hogy nem tudják egyértelműen eldönteni, hogy segíti-e a MI a munkájukat, illetve, hogy a munkájuk során -tudomásuk szerint- még sosem használták azt. Elenyésző azoknak a száma (6 fő – válaszadók 2%-a), akik úgy érzik a MI egyáltalán nem fog segíteni a könyvtári munkafolyamatokban.

3. ábra. Hogy látja, mennyire hasznos jelenleg a mesterséges intelligencia a könyvtári munkafolyamatokban? (fő)

Forrás: saját szerkesztés

3. táblázat. Hogy látja, mennyire hasznos jelenleg a mesterséges intelligencia a könyvtári munkafolyamatokban? (fő)

	Hogy látja, mennyire hasznos jelenleg a mesterséges intelligencia a könyvtári munkafolyamatokban? (fő)
BA vagy főiskola	89
egyáltalán nem nyújt segítséget	2
keveset segít	27
még soha nem használtam MI-t a munkám során	24
nagyon sokat segít	3
nem tudom eldönteni	12
sokat segít	21
Középfokú (könyvtáros asszisztens)	6
keveset segít	1
nagyon sokat segít	1
nem tudom eldönteni	1
sokat segít	3
Középfokú (segédkönyvtáros)	33
keveset segít	9
még soha nem használtam MI-t a munkám során	7
nem tudom eldönteni	10
sokat segít	7
MA vagy egyetem	84
egyáltalán nem nyújt segítséget	3
keveset segít	15
még soha nem használtam MI-t a munkám során	10
nagyon sokat segít	7
nem tudom eldönteni	15
sokat segít	34
Nem rendelkezem könyvtáros szakmai végzettséggel	42
egyáltalán nem nyújt segítséget	1
keveset segít	3
még soha nem használtam MI-t a munkám során	15
nagyon sokat segít	3
nem tudom eldönteni	8
sokat segít	12
PhD	5
keveset segít	1
sokat segít	4

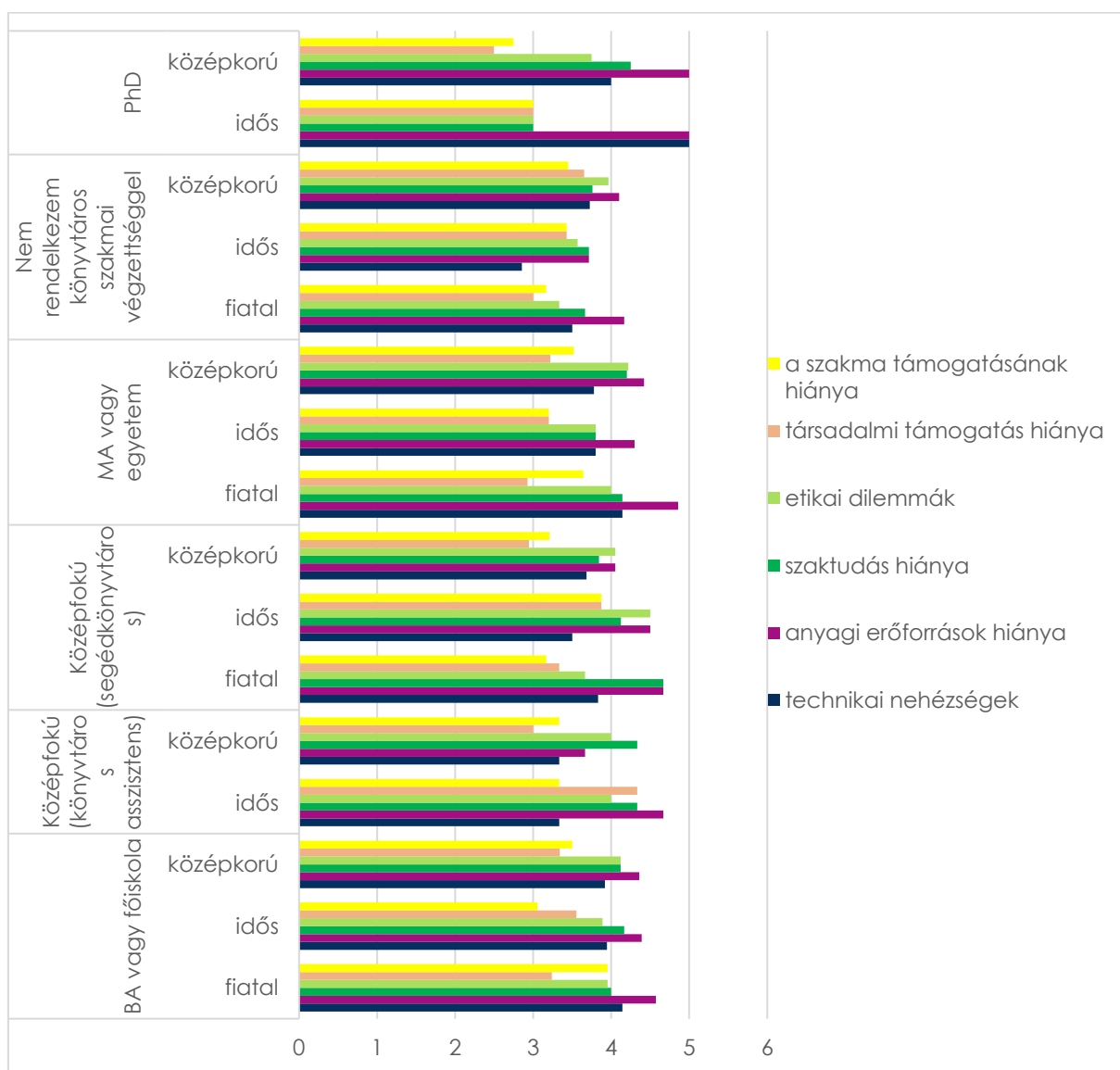
Forrás: saját szerkesztés

A nehézségek és kihívások témakörét megvizsgáltuk a legmagasabb szakirányú (könyvtáros) végzettség és a kor megközelítésében is. A kérdésre adott válaszokból egyértelműen leszűrhetjük, hogy a válaszadók elsőszámú nehézségként az anyagi erőforrások hi-

ányát realizálják. Egy csoport kivétel ez alól, mégpedig a középfokú végzettséggel rendelkező középkorú válaszadók, ők a szaktudás hiányát és az etikai dilemmákat emelték ki elsődlegesen, és csak harmadik helyen szerepel az anyagi erőforrás hiánya. Magas értéket képvisel még a szaktudás hiánya, az etikai dilemmák és a technikai nehézségek, ám az egyes csoportoknál kisebb, nagyobb eltéréseket tapasztalhatunk.

Az idős (55 év fölötti) munkavállalók esetében jól kirajzolódik, hogy minél magasabb a válaszadó szakirányú végzettsége, annál inkább úgy véli, hogy technikai nehézségek fog-
nak megjelenni a MI könyvtári munkafolyamatokba történő integrálása során.

4. ábra. *Mely kihívások, nehézségek mennyire fogják nehezíteni a MI bevezetését a könyvtári munkafolyamatokban?*

Forrás: saját szerkesztés

A nehézségek/kihívások problémakörben a legkisebb arányban a társadalmi támogatás hiánya és a szakma támogatásának hiánya jelenik meg, ám az egyes válaszadói csoportok között elég nagy eltéréseket állapíthatunk meg. A szakmai támogatás hiánya a 2,75 (kö-

zépkorú, PhD fokozattal rendelkező) és 3,9 (fiatal, BA végzettséggel rendelkező) skálaérték között mozog. A legnagyobb szórás a társadalmi támogatás hiánya válaszok megjelenésében volt. Ugyanis ezt a területet legkevésbé (2,5 skálaérték) a PhD fokozattal rendelkező középkorúak látják problémának, míg az idős középfokú végzettséggel rendelkezők annál inkább (4,3 skálaérték).

A kérdőív utolsó kérdésében lehetőséget adtunk arra, hogy a kitöltők saját szavaikkal fogalmazzák meg a MI témakörével kapcsolatos kérdéseiket, észrevételeiket, aggályaikat. A kitöltők majdnem 11%-a (33 fő) válaszolt rövidebb (16 karakter), hosszabb (1061 karakter) terjedelemben a kérdésre, amelynek eredményeit öt nagyobb halmazba tudtuk csoportosítani.

Az öt kategória a következő:

- az ellenzők/szkeptikusok,
- a képzésre/tudásra vágyók,
- a konkrét könyvtári munkafolyamatokba integrálók,
- a dilemmázó/filozofáló és
- az információhiányos.

Az ellenzők – skeptikusok halmazában (12 válasz) a kitöltők a következő álláspontokat fogalmazták meg: ártalmas, nem megbízható, hallucinál, illetve hogy sok a visszaélés vele kapcsolatban. Valaki úgy fogalmazott, hogy szerinte a szakma nem áll készen a MI-re, főleg azért, mert egyszerűen nem vagyunk fogékonyak az új ismeretre, valamint hogy a sajtóban megjelenő negatív véleményekre, tapasztalatokra építünk a MI-vel kapcsolatban, és ezért nem „szeretjük”. A kitöltők között volt, aki úgy fogalmazott, hogy skeptikus a MI-vel szemben, illetve hogy csak akkor növekedhetne a hatékonyság, ha a MI megfelelően tudna segíteni nekünk. Véleményünk szerint a legradikálisabb vélemény mégis az volt, hogy a MI-vel egyszerűen nem kellene foglalkozni, és ez több válaszadó esetében is megfogalmazásra került.

Az információhiányos csoportba (4 válasz) sorolt válaszok esetében a következő megállapításokkal találkozhattunk: nem tudják, hogy mi is a MI pontosan, mire is lehetne használni a könyvtári tevékenységek során, valamint keveset tudunk a témaköréről, illetve nem vagyunk elég naprakészek és tájékozottak.

A képzésre – tudásra vágyók (4 válasz) egyértelműen azt az igényüket fogalmazták meg, hogy számukra már a kézzel fogható és a gyakorlatban is hasznosítható tudásra lenne szükségük, és vágyanak arra, hogy valamilyen fórumon tájékoztatást, segítséget vagy képzést kaphassanak, illetve a tapasztalatok megosztását is fontosnak tartanák. Az egyik válaszadó úgy fogalmazott, hogy egy egységes, központi megoldásra lenne szükség a MI kapcsán és nem helyi kezdeményezésekre. A Könyvtári Intézet felelőssége és szerepe is megfogalmazódott az egyik válaszban.

A dilemmázó – filozofáló csoportban (7 válasz) több olyan válasz is született, hogy inkább az emberi gondolkodást, kreativitást, kommunikációt kellene fejleszteni. Felvetődtek a jogi, etikai kérdései a MI használatának, ami egyértelműen nem követi olyan intenzitással a technológiát, ahogy elvárnánk, illetve szükséges lenne. Valamint az a kérdés is

felmerült, hogy a MI megjelenése és alkalmazása vajon vezethet-e tömeges elbocsátásokhoz a szektorban? A kategóriában két választ szó szerint is közlünk, hiszen tűpontos képet adnak az adott kérdésköréről:

„idővel totális elbutulását eredményezheti a MI helytelen, kontroll nélküli alkalmazása”

„jobban szeretem az okos embereket egyszerű eszközökkel, mint a hülyéket okos kutyákkal”

Mindkét idézett válaszból kitűnik, hogy a MI-vel foglalkozni kell, de egyértelműen tudás, készség kell a megfelelő alkalmazáshoz.

A konkrét könyvtári munkafolyamatba integrálók csoportjában (10 válasz) kifejtették, hogy a könyvtárakban nagy arányú technika és forráshiány figyelhető meg, és míg nem áll rendelkezésre stabil informatikai háttér, addig okafogyott a MI-vel foglalkozni. Többek szerint a MI alkalmazása mégis óriási lehetőség lehet az adatfeldolgozás területén, az elektronikus könyvtárakban, az adatbázisoknál és egyéb online, digitális megoldásoknál, valamint az állományvédelem területén. A válaszokat elemezve egyértelműen kitűnik az a kettősség, hogy a MI használata mellett továbbra is óriási szükség lesz az emberi erőforrásra és intelligenciára.

A szabadszavas válaszokból egyértelműen kirajzolódik, hogy széles spektrumon jelentkeznek a vélemények a MI-vel kapcsolatban. Sokan nem látnak tisztán, nincsenek háttérismereteik, ám örömteli, hogy egyik válaszban sem jelennek meg a félelem különböző formái. Erről a kérdéskörrel egy a kutatáshoz kapcsolódó másik tanulmány ír részletesen (Varga, 2025).

A szabadszavas válaszok erősítik a kérdőív korábbi kérdéseire adott válaszokat, hiszen hangsúlyosan megjelenik a forráshiány, szakmai ismeretek és a technikai/informatikai eszközök fejlesztésének igénye, a MI használatának etikai vonatkozásai is.

Összegzés

A mesterséges intelligencia térnyerése jelentős hatással van a könyvtári munkafolyamatokra, amelyet a hazai könyvtárszakmai közeg is egyre inkább felismer. A Pécsi Tudományegyetem kutatásának eredményei azt mutatják, hogy a könyvtárosok többsége pozitívan értékeli a MI alkalmazását, ám jelentős kihívásokkal is bír. A legfőbb akadályok között az anyagi források hiánya, a megfelelő szaktudás megszerzésének nehézségei és az etikai kérdések szerepelnek. Az eredmények azt is jelzik, hogy a szakmai végzettség és az életkor is befolyásolja a MI megítélését és alkalmazhatóságát. A mesterséges intelligencia tehát egyszerre kínál lehetőségeket és kihívásokat a könyvtárak számára. A sikeres integráció érdekében elengedhetetlen a megfelelő képzés, az átgondolt adatkezelési stratégiák kidolgozása és az új technológiák felelős és etikus használata. A könyvtárak jövője nagyban múlik azon, hogy milyen mértékben tudjuk kihasználni a MI adta lehetőségeket, amellett, hogy megőrizzük alapvető értékeinket és funkcióinkat.

Irodalomjegyzék

Adigun, Ganiyu O., Ajani, Yusuf Ayodeji and Enakrire, Rexwhite T.. "The Intelligent Libraries: Innovation for a Sustainable Knowledge System in the Fifth (5th) Industrial Revolution" *Libri*, vol. 74, no. 3, 2024, pp. 211-223. <https://doi.org/10.1515/libri-2023-0111>

Kiran, N. & Aziz, T. & Lashari, A. (2024): Academic Libraries Emerging Trends in 21st Century: A Systematic review. *Pakistan Social Sciences Review*, 8(1). [https://doi.org/10.35484/pssr.2024\(8-i\)25](https://doi.org/10.35484/pssr.2024(8-i)25)

Tóth, M. (2022) *A könyvtárak társadalmi szerepei empirikus kutatási adatok tükrében*. Szentendre: Hamvas Béla Pest Megyei Könyvtár

Tóth, M. (2025), A különböző könyvtártípusokban dolgozók által alkotott kép a mesterséges intelligencia jelenéről és jövőjéről. *Tudásmenedzsment*, 26(1)

Udo-Okon, T. N. & Akpan, E. E. (2024): The challenges of artificial intelligence in library management system. *INTERCONTINENTAL ACADEMIC JOURNAL OF LIBRARY AND INFORMATION SCIENCE*, 6(1).

Varga, K. (2025) Kell-e félnünk a mesterséges intelligenciától? *Tudásmenedzsment*, 26(1)

Varga Katalin

KELL-E FÉLNIÜNK A MESTERSÉGES INTELLIGENCIÁTÓL?

Absztrakt

A tanulmány a PTE BTK Könyvtár- és Információtudományi Tanszékén működő kutatócsoport által indított, "Könyvtárak és a mesterséges intelligencia" című országos kutatás része. A kutatócsoport által 2024-ben végzett országos felmérés adatai alapján azt vizsgálja, hogy vannak-e félelmek a könyvtáros társadalomban a mesterséges intelligenciával kapcsolatban. Elsősorban az a kérdés, hogy valósak-e azok a riogatások, amelyek a könyvtárak, illetve a könyvtárosok munkájának megszűnését vizionálják. A kérdőíves felmérésben több kérdés is vonatkozott arra, hogy mennyire gondolják a válaszadók hasznosnak a mesterséges intelligenciát, általában és a könyvtárban. Jól látszik, hogy sok még a bizonytalanság, de alapjában hasznosnak tartják az új technológiát, és úgy gondolják, hogy ez a hasznosság az idő előrehaladtával növekedni fog. A hazai eredményeket összevetettük a hasonló nemzetközi vizsgálatok eredményeivel. A tapasztalatok szerint a magyar könyvtárosok hasonlóan gondolkodnak, mint külföldi kollégáik, de egy kicsit szkeptikusabbak a mesterséges intelligencia használatával szemben. A felmérésben különböző könyvtártípusokban dolgozók vettek részt, a legtöbben közkönyvtárakból és tudományos (felsőoktatási és szak-) könyvtárakból. A közkönyvtárakban és a szakkönyvtárakban dolgozók között észlelhető attitűdbeli különbség. A szakkönyvtárosok valamivel optimistábbak, kevesebb közöttük a tudáshiány miatt passzívan nyilatkozó. A válaszadók úgy érzik, nem a közeli jövőben, de 8-10 év távlatában lesz érezhető hatása a mesterséges intelligenciának a könyvtári munkára, de az pozitív hatás lesz, a munkájukat kevesen féltik.

Kulcsszavak: könyvtár; mesterséges intelligencia; attitűdvizsgálat

Bevezetés

Az utóbbi időben nagyon sok publikáció jelenik meg arról, hogy mely szakmák fognak megszűnni, kiknek a munkáját veszi el a mesterséges intelligencia. Ezeket a félelmeket minden valószínűség szerint az idő meg fogja oldani, hiszen ami megszűnik, ahelyett mindig keletkezik is valami új. „A technológiai fejlesztések mindeddig több munkahelyet teremtettek, mint amennyit megszüntettek”. (Dajkó, 2015). Ennek ellenére nem mehetünk el érzéketlenül a téma mellett saját szakmaterületünket illetően. Vajon a kulturális szakmákat mennyiben fogja érinteni a technológiai fejlődés?

Kulturális területen az emberi gondolkodás, elemzés, rendszerezés és kommunikáció nagy fontossággal bír. Kulturális értékekkel és emberekkel foglalkozunk. Habár a mesterséges intelligencia ezekre a feladatokra is kínál már megoldásokat, mégis az a kiinduló pontunk, hogy ezek emberi közreműködést meghatározóan igénylő szakmák. Nem lenne jó, ha a kultúra elgépiesedne.

Jelen tanulmány elsősorban a könyvtárosok véleményét, attitűdjét vizsgálja, de természetesen a megállapítások a kultúra és a közgyűjtemények más területeire (múzeum, levéltár, közművelődés stb.) is vonatkoztathatók.

A mesterséges intelligencia a könyvtárakban

Mielőtt értelmezzük a kutatási eredményeket, érdemes áttekinteni, hogy a mesterséges intelligencia egyáltalán milyen formában jelenhet meg a kulturális intézmények, azon belül is a könyvtárak munkájában. Az összefoglaló név alatt megjelenő technológiai megoldások olyan sokszínűek, hogy nem csoda, ha az emberek többsége még nem tud eligazodni, így megalapozott véleményt sem tud nyilvánítani.

A legismertebb felosztás szerint a mesterséges intelligencia lehet:

- Szoftveralapú: kereső szoftverek, fordítók, képelemzők, virtuális asszisztensek, beszéd- és arcfelismerő rendszerek stb.
- Fizikai: robotok, drónok, önvezető autók stb.

A könyvtári világban egyelőre inkább a szoftveralapú mesterséges intelligencia alkalmazása képzelhető el. Talán sokan észre sem veszik, de ezek közül az alkalmazások közül sokat már régóta használunk, mint például a keresőket, a fordító szoftvereket, a képfelismerőket, és sok helyen a virtuális asszisztensek is jelen vannak már.

Nyilvánvaló, hogy az a veszély, hogy a technika elveszi a könyvtárosok munkáját, csak azokon a szakmaterületeken értelmezhető, ahol a könyvtárosok olyan adatelemző, tájékoztató vagy feldolgozó munkát végeznek, amely mesterséges intelligenciával kiváltható. Ugyanakkor sohasem szabad elfelejtenünk, hogy önmagában semmilyen gép nem válhat intelligenssé, csak az ember által. "A 'gondolkodó gép' fogalmával megragadott problématerben eltűnik az értelmezési tartományból az a tény, és nem elégszer hangsúlyozzuk, hogy nincs önmagában vett gépi intelligencia, az csak hibrid (ember+gép) szerkezetben tud megnyilvánulni, és az emberi mozzanat az elsődleges." (Karvalics, 2015, 19) Ez a megállapítás vonatkoztatható a könyvtári világra is, vagyis ember nélkül a mesterséges intelligencia soha nem fog tudni eredményesen működni. Jó könyvtárosokra, akik működtetni tudják az egyre fejlettebb technológiát, mindig szükség lesz. De ezt el is kell hinnünk.

A kutatás körülményei

A tanulmány a PTE BTK Könyvtár- és Információtudományi Tanszékén működő kutatócsoport által indított, "Könyvtárak és a mesterséges intelligencia" című országos kutatás része. A kutatás módszereit, az adatgyűjtés módját és a mintaválasztás sajátosságait Tóth Máté (2025) ismerteti ebben a lapszámban megjelent tanulmányában. Kutatásunkban kérdőíves felmérést végeztünk a magyarországi könyvtárosok körében.

A kutatás központjában az a kérdéskör áll, hogy milyen ismeretekkel rendelkeznek a könyvtárosok a mesterséges intelligenciáról, illetve mit gondolnak a fejlődés ezen útjáról. A kérdések között szerepelt természetesen az is, félnek-e attól, hogy a mesterséges intelligencia elveszi a munkájukat. Ebben a tanulmányban az ezekre a kérdésekre adott vála-

szokat tekintem át, elemezve a levonható következtetéseket. Leginkább arra voltam kíváncsi, hogy milyen különbségek vannak a közkönyvtárakban illetve a szakkönyvtárakban dolgozók attitűdje között.

A kutatás eredményeit 295 beérkezett válasz alapján elemeztük. A demográfiai adatok lehetőséget adnak arra, hogy a könyvtárosok különböző csoportjait vizsgáljuk, illetve hasonlítsuk össze. Ebben a tanulmányban főként arra fókuszálok, milyen hasonlóságok és különbségek vannak a közkönyvtárakban és a szakkönyvtárakban dolgozók véleménye között.

Szakirodalmi háttér

A nemzetközi szakirodalomban jó néhány felmérést találunk hasonló témában és hasonló válaszadói számmal. Így érdekes lehet összevetni a magyar könyvtárosok álláspontját más országok eredményeivel. A nemzetközi vizsgálatok többségében egyetemi könyvtárakban dolgozók véleményét vizsgálják, a mi kutatásunkra zömében közkönyvtárakból érkeztek válaszok. Ennek oka lehet egyrészt az, hogy Magyarországon a közkönyvtárak munkatársai aktívabbak a felmérésekben való részvételben. De ez nem probléma, így legalább tágabb spektrumból vizsgálhatjuk a problémát.

Wood és Evans 2018-ban az elsők között vizsgálta a könyvtárosok viszonyulását a mesterséges intelligenciához. A felmérés során kicsit több, mint 300 választ elemeztek, a válaszadók túlnyomó többsége felsőoktatási könyvtárban dolgozott. 56,3% véleménye szerint a mesterséges intelligencia jelentős változásokat hoz a könyvtárak életébe, 43,7 % szerint viszont semmilyen változást nem fog okozni. A válaszadók 90%-a szerint 30 éven belül a szperszámítógépek ott lesznek minden könyvtárban. A 2018-as vizsgálat alapján a könyvtárosok úgy gondolták, hogy a mesterséges intelligenciának nem lesznek káros hatásai a könyvtáros szakmára nézve, nem fog megszűnni a munkájuk. Ellenben növelni fogja a könyvtárak jelentőségét. (Wood & Evans, 2018)

Egy 2019-es felmérésben a válaszadók 43%-a szavazott arra, hogy a mesterséges intelligenciának pozitív hatásai lesznek a könyvtárak munkájára. 36% viszont tartott attól, hogy a mesterséges intelligencia elveszi a munkájuk egy részét. (Hervieux & Wheatley, 2021)

Cox és munkatársai könyvtárigazgatókat és szakértőket kérdeztek a mesterséges intelligencia várható hatásairól. A válaszok szerint jelentősebb hatás a referenz szolgáltatások területén, az információkeresésben és a feldolgozásban várható. A könyvtárak az igazgatók véleménye alapján nem lesznek a fejlesztések fókuszában, a könyvtárosok legfontosabb feladata az lesz, hogy oktassák és segítsék az embereket az új technológiák eredményes használatában az információ megkeresése és értékelése során. A válaszadók többsége optimista volt, csak kevesen aggódtak a mesterséges intelligencia munkájukra gyakorolt hatása miatt. (Cox et al., 2019)

Won Yoon és munkatársai 2021-es vizsgálatában felsőoktatási könyvtárosok és közkönyvtárosok egyaránt részt vettek. A közkönyvtárakban dolgozók jobban aggódtak a mesterséges intelligencia munkájukra gyakorolt hatásai miatt, különösen két területen,

az önkiszolgáló kölcsönzés és az online katalógus területén. A válaszadók 67 %-a gondolta úgy, hogy a mesterséges intelligencia megváltoztatja a könyvtárak funkcióját, a közkönyvtárakban dolgozók voltak optimistábbak. (Won Yoon et al., 2021)

Lund és munkatársai nemzetközi felmérést végeztek, amelynek során a válaszadókat a Roger féle Diffúziós és innovációs modell alapján sorolták kategóriákba (innovátorok, korai alkalmazók, korai többség, szkeptikusok és az elutasítók). A válaszadók többsége a szkeptikusok közé tartozik, viszont optimistán gondolkodnak a mesterséges intelligencia hatásairól. Fejlesztő hatást elsősorban a keresésben, a feldolgozásban és a tájékoztató munkában várnak. (Lund et al., 2020)

Pakisztánban a könyvtárosok szerint a mesterséges intelligenciában nagy lehetőségek vannak, főként a tanulási tapasztalatok növelésében, a felhasználói igények elemzésében és a források menedzselésében. A mesterséges intelligencia által vezérelt keresőmotorok a felsőoktatási könyvtárakban hozzásegítik a felhasználókat, hogy gyorsabban és hatékonyabban találják meg a keresett információkat. (Shazad et al, 2023)

A magyarországi könyvtárigazgatók 2021-ben úgy nyilatkoztak, hogy a mesterséges intelligencia nagy lehetőségeket rejt a felsőoktatási könyvtárak számára, és kevesebb veszélyt. Szinte valamennyi könyvtári munkafolyamatot tud támogatni, de különösen is a digitalizációt és a felhasználóképzést. A jövőben a mesterséges intelligencia alkalmazásának erősödését prognosztizálják. (Winkler & Kiszl, 2021)

A kutatás eredményei

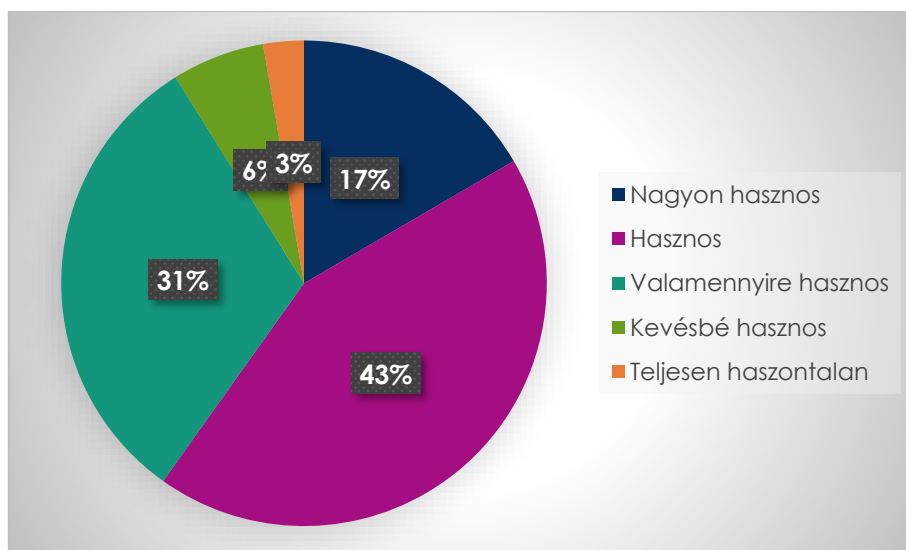
Kutatócsoportunk felmérése szerint a megkérdezett könyvtárosok 91%-a inkább tartja hasznosnak a mesterséges intelligenciát általában, csupán 9% nem lát hasznot vagy értelmet ebben. Ők a szkeptikusok vagy elutasítók. Afelől tehát nincs kétség, hogy a könyvtárosok lépést tartanak a fejlődéssel, látják, értik, hogy mi történik körülöttük, és szívesen fogadják a technikai innovációkat.

1. táblázat: Mennyire tartja hasznosnak a mesterséges intelligenciát? (N=259)

		%
Nagyon hasznos	43	17%
Hasznos	112	43%
Valamennyire hasznos	81	31%
Kevésbé hasznos	16	6%
Teljesen haszontalan	7	3%
Összesen	259	100%

Forrás: saját szerkesztés

1. ábra: Mennyire tartja hasznosnak a mesterséges intelligenciát? (N=259)

Forrás: saját szerkesztés

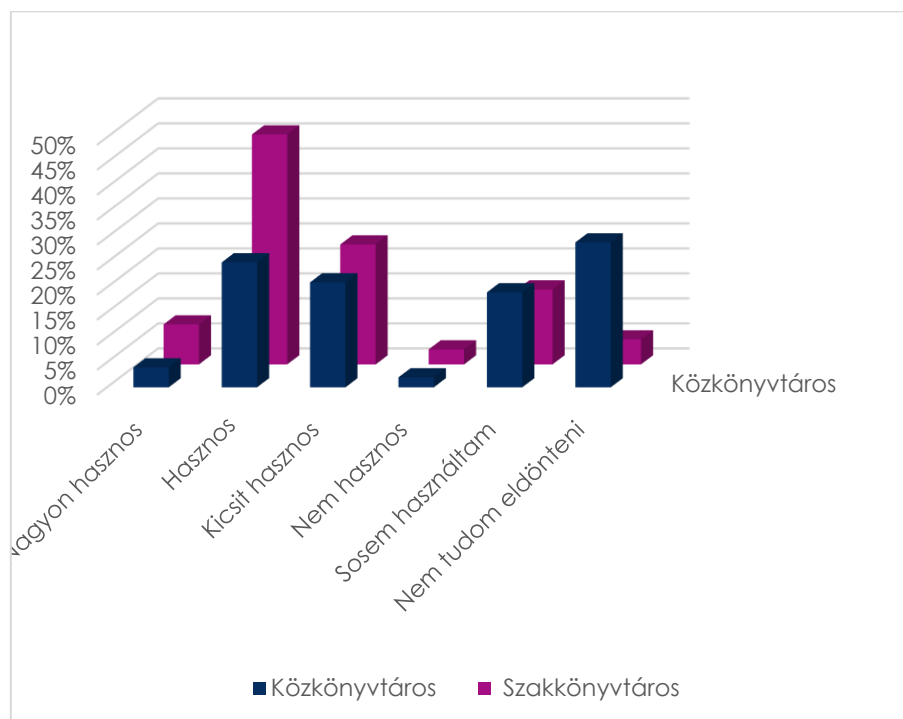
Érdekes, elgondolkodtató kérdés, hogy kollégáink mennyire tartják hasznosnak, vagyis bevezetendőnek és fejlesztendőnek a mesterséges intelligencia alkalmazásokat a könyvtárban. Egyértelműen látszik a válaszokból, hogy a szakkönyvtárakban dolgozók jóval hasznosabbnak látják a fejlődés ezen útját, mint a közkönyvtárosok. Utóbbiak egyharmada teljesen bizonytalan a kérdésben, nem tudja megítélni a hasznosság mértékét. Mintegy egy ötödük nem is foglalkozott még ezzel a témával. Érdekes módon, a nem hasznos választ nagyon kevesen merték választani, valószínűleg érzik, hogy ezt így nem lehet kijelenteni.

2. táblázat: Hogy ítéli meg a mesterséges intelligenciahasznosságát a könyvtári munkában? (N=259)

	Közkönyvtá- ros	Szakkönyvtá- ros
Nagyon hasznos	4%	8%
Hasznos	25%	46%
Kicsit hasznos	21%	24%
Nem hasznos	2%	3%
Sosem használtam	19%	15%
Nem tudom eldön- teni	29%	5%
Összesen	100%	100%

Forrás: saját szerkesztés

2. ábra: Hogy ítéli meg a mesterséges intelligenciahasznosságát a könyvtári munkában? (N=259)

Forrás: saját szerkesztés

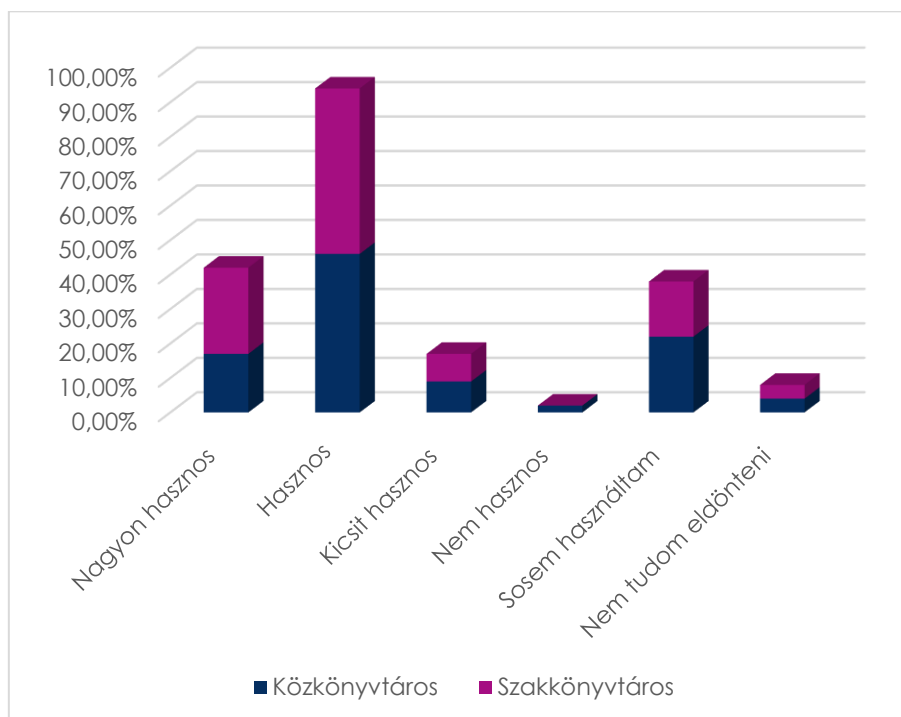
A jövőre gondolva egyre optimistábbak lesznek a könyvtárosok. A közkönyvtárosok közül is jóval többen érzik úgy, hogy a mesterséges intelligencia egyre hasznosabb lesz, és egyre kevesebben vannak, akik nem tudják ezt eldönteni. Ez pedig azt jelenti, hogy a tudatuk mélyén a könyvtárosok elég jól tisztában vannak a valósággal, csak ma még igyekeznek távol tartani maguktól.

3. táblázat: Mennyire gondolja hasznosnak a mesterséges intelligenciát a könyvtári munkában a jövőben? (N=259)

	Közkönyvtáros	Szakkönyvtáros
Nagyon hasznos	17%	25%
Hasznos	46%	48%
Kicsit hasznos	9%	8%
Nem hasznos	2%	0%
Sosem használtam	22%	16%
Nem tudom eldönteni	4%	4%
Összesen	100%	100%

Forrás: saját szerkesztés

3. ábra: Mennyire gondolja hasznosnak a mesterséges intelligenciát a könyvtári munkában a jövőben? (N=259)

Forrás: saját szerkesztés

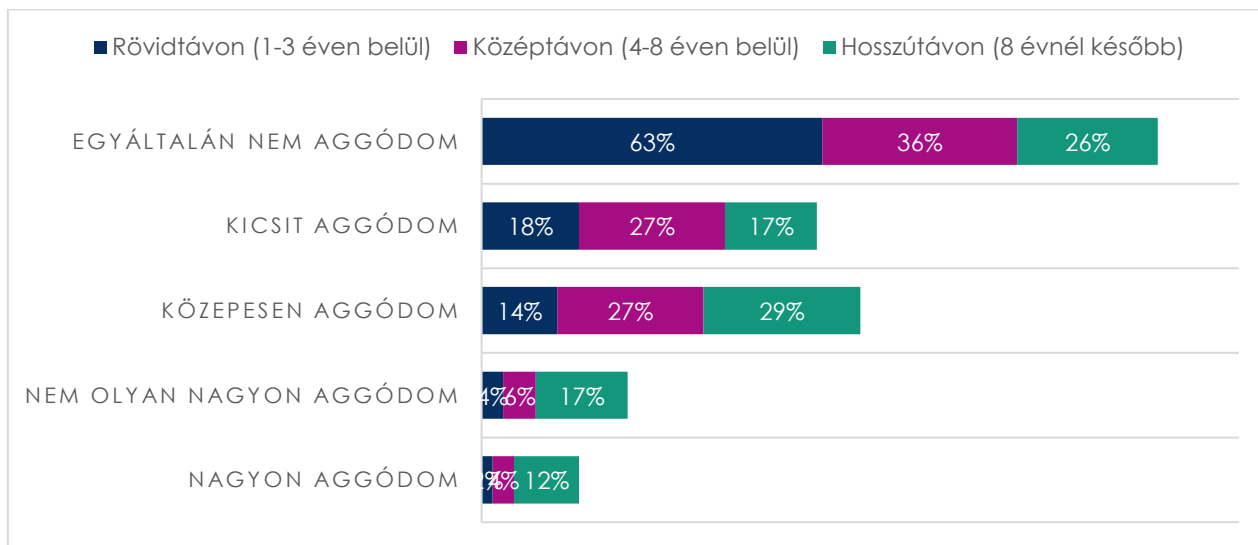
Túlnyomó többsége a válaszadóknak egyáltalán nem aggódik amiatt, hogy a technológiai fejlődés miatt az elkövetkező 1-3 évben elveszti a munkáját. Ez a szám nagyobb időtávra előretekintve már csökken, egyre többen állnak át a kicsit vagy közepesen aggódók táborába. Az egyáltalán nem aggódók aránya 8 év távlatában 63%-ról 26%-ra csökken, ami azért számottevő változásnak tekinthető. Úgy tűnik, a szorongás azért jelen van a könyvtárosokban, de a 8 évet olyan távolinak érzik, hogy ezt még távol tudják tartani maguktól. Fontos tehát, hogy a kérdést ébren tartsuk, a könyvtárosok tudását megfelelően fejlesszük, hogy ne érjen senkit sem kellemetlen meglepetés, de ne is terhelje őket felesleges szorongás.

4. táblázat: Mennyire aggódik azon, hogy a mesterséges intelligencia elveszi a munkáját? (N=259)

	Rövidtávon (1-3 éven belül)	Középtávon (4-8 éven belül)	Hosszútávon (8 évnél később)
5 - Nagyon	2%	4%	12%
4- Nem olyan nagyon	4%	6%	17%
3 - Közepesen	14%	27%	29%
2 – Kicsit	18%	27%	17%
1 – Egyáltalán nem aggódom	63%	36%	26%
Összesen	100%	100%	100%

Forrás: saját szerkesztés

4. ábra: Mennyire aggódik azon, hogy a mesterséges intelligencia elveszi a munkáját? (N=259)

Forrás: saját szerkesztés

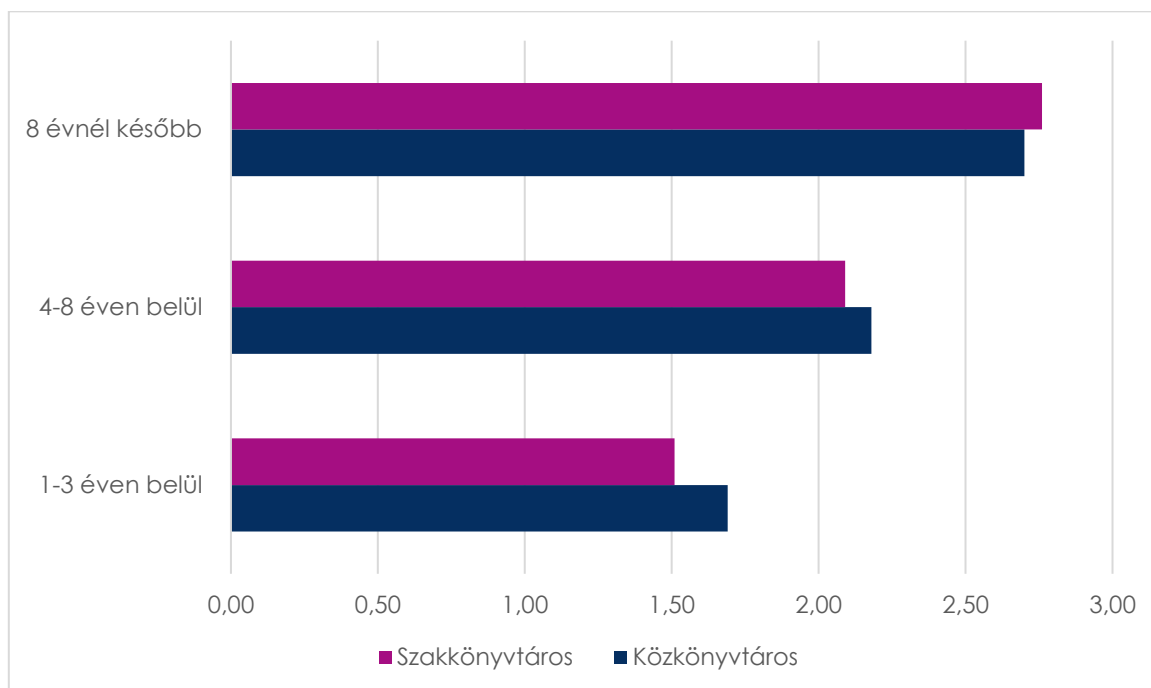
Amikor konkrétan arra kérdeztünk rá, mennyire félnek a könyvtárosok attól, hogy a mesterséges intelligencia elveszi a munkájukat, határozottan optimista kép rajzolódik ki. 1-5 közötti skálán (5 a legrosszabb) az átlagok nem érik el a 3-ast. Leginkább azon aggódnak, hogy 8 vagy több év múlva következhet ez be, de itt sem éri el az átlag a 3-at. A közeli jövőben, 1-3 év közötti időtávban gyakorlatilag egyáltalán nem féltik a könyvtárosok a munkájukat.

5. táblázat: 1-5-ös skálán mennyire aggódik azon, hogy a mesterséges intelligencia elveszi a munkáját? (N=259)

	Közkönyvtáros	Szakkönyvtáros
1-3 éven belül	1,69	1,51
4-8 éven belül	2,18	2,09
8 évnél később	2,70	2,76

Forrás: saját szerkesztés

5. ábra: 1-5-ös skálán mennyire aggódik azon, hogy a mesterséges intelligencia elveszi a munkáját? (N=259)

Forrás: saját szerkesztés

Egyértelmű, hogy bizonytalanság van a könyvtáros társadalomban, amelynek elsődleges oka az ismerethiány. A szabad szöveges válaszokból is érzékelhető, hogy sokan arra hivatkoznak, nincs elegendő tudásuk, hogy megítéljék a mesterséges intelligencia hasznosságát. (Egervári, 2025). Nagyon érdekes, hogy azok a válaszadók, akik saját szavaikkal is megfogalmazták a véleményüket, általában negatív érzelmeket fejeztek ki. A 33 szabad szöveges választ megfogalmazó egyharmada (12 fő) tartja ártalmasnak, veszélyesnek vagy fölöslegesnek a mesterséges intelligenciát a könyvtárakban. Ezért van, aki úgy gondolja, nem is érdemes vele foglalkozni, mások viszont megfogalmazzák, hogy több ismeretre, tudásra, tapasztalatra lenne szükség. (Egervári, 2025). A nemzetközi vizsgálatok is ugyanezeket a véleményeket mutatják.

Összegzés

A könyvtáros szakma társadalomban betöltött szerepei állandó változásban vannak, hiszen alkalmazkodnunk kell az újonnan megjelenő kihívásokhoz. (Tóth, 2022) A jövő tervezése akkor reális, ha figyelembe vesszük a gépi oldalt és az emberi oldalt egyaránt. Z. Karvalics László így foglalja ezt össze 2015-ben megjelent cikkében:

- 1) *“A gépi oldal, a mesterséges intelligencia kutatói számára nem az emberi intelligencia elérése a valódi kihívás, hanem az, hogy a mesterséges komponensre eső feladatok a legmagasabb szinten teljesüljenek, illetve szakadatlanul új feladatok váljanak teljesíthetővé.*
- 2) *Az emberi oldal fejlesztése részben szociokulturális és oktatástechnológiai, részben pedagógiai, részben pszichológiai, részben pszichofarmakológiai kérdés, amelynek a*

következő időszakban sokkal nagyobb szerepet kell kapnia a diskurzusokban (s amelyre a kiborg-témakör rövid tárgyalása kapcsán majd vissza is térünk röviden). Emellett tömegesen „kiadhatóak” olyan feladatok az emberi elmének, amelyek megoldásában jobban teljesít, mint a gép – ez az alapja az emberi számítástechnika (human computation) irányzatának.

- 3) *A két oldal közös felelőssége a megfelelő koordinációs minőség megteremtése a gépi és az emberi komponens között, hogy a hibrid rendszer a legnagyobb teljesítményt adhassa le.*
- 4) *S végül az egész rendszer működésének a cél-vezérelt ko-evolúciós szemlélet ad értelmet és megalapozást, nem pedig a mesterséges intelligencia-rendszerek öncélként felfogott „felgyorsítása” vagy az exponenciális ugrást lehetővé tevő „önfejlesztő üzemmódra” állítása. Mert e kettő mögé is fel kell tenni a kérdést, hogy mindez mit szolgál a rendszer-egész szempontjából?” (Karvalics, 2015 pp. 21-22)*

Az emberi oldalra kell tehát sokkal jobban odafigyelni, azt kell erősíteni. Erős és magabiztos kulturális szakemberek tudnak olyan új intézményeket működtetni, amelyben a technológia van alávetve az embernek és nem fordítva.

A könyvtáros szakma előtt az a kihívás áll, hogy ne várja meg, ameddig valahol máshol eldől, kinek a munkáját tudja kiváltani a mesterséges intelligencia, hanem találja meg azokat a feladatokat, hogyan tudnánk mi magunk részt venni a mesterséges intelligencia fejlesztésében. Olyan fejlesztésben, amely hatékonyan tudja segíteni a munkánkat. Kezünkbe kell venni és ott is tartani az irányítást, akkor valóban nem kell semmitől sem félni. Ehhez viszont nagyon sokat kell tanulniuk a könyvtárosoknak, illetve valamennyi kulturális területen dolgozónak.

Irodalomjegyzék

- Cox, A. M., Pinfield, S., & Rutter, S. (2019). The intelligent library: Thought leaders' views on the likely impact of artificial intelligence on academic libraries. *Library Hi Tech*, 37(3), 418–435. <https://doi.org/10.1108/LHT-08-2018-0105>
- Dajkó Pál (2015): A robotok több munkahelyet teremtenek, mint amennyit elvesznek. *IT café augusztus 28.* http://itcafe.hu/hir/robot_technologia_munkahely.html
- Egervári, D. (2025): Könyvtárak és a MI – Egy kutatás eredményei a kihívások és nehézségek metszetében. *Tudásmenedzsment*, 26(1)
- Hervieux, S. and Wheatley, A. (2021), "Perceptions of artificial intelligence: a survey of academic librarians in Canada and the United States", *The Journal of Academic Librarianship*, Vol. 47 No. 1, p. 102270, doi: 10.1016/j.acalib.2020.102270.
- Karvalics László, Z. (2015): Mesterséges intelligencia – a diskurzusok újratervezésének kora. *Információs Társadalom*, Vol. 15, No. 4, pp. 7-41. <https://infars.infonia.hu/pub/infars.XV.2015.4.1.pdf>
- Lund, B., Omame, I., Tijani, S., & Agbaji, D. (2020). Perceptions toward Artificial Intelligence among Academic Library Employees and Alignment with the Diffusion of Innovations' Adopter Categories. *College & Research Libraries*, 81(5), 865. doi:<https://doi.org/10.5860/crl.81.5.865>
- Shahzad, K., Khan, S.A., Iqbal, A. and Javeed, A.M.D. (2024), "Identifying university librarians' readiness to adopt artificial intelligence (AI) for innovative learning experiences and smart library services: an empirical investigation", *Global Knowledge, Memory and Communication*, Vol. ahead-of-print No. ahead-of-print. <https://doi.org/10.1108/GKMC-12-2023-0496>

- Tóth, M. (2022) *A könyvtárak társadalmi szerepei empirikus kutatási adatok tükrében*. Szentendre: Hamvas Béla Pest Megyei Könyvtár
- Tóth, M. (2025), A különböző könyvtártípusokban dolgozók által alkotott kép a mesterséges intelligencia jelenéről és jövőjéről. *Tudásmenedzsment*, 26(1)
- Yoon, J., Andrews, J.E. and Ward, H.L. (2022), "Perceptions on adopting artificial intelligence and related technologies in libraries: public and academic librarians in North America", *Library Hi Tech*, Vol. 40 No. 6, pp. 1893-1915. <https://doi.org/10.1108/LHT-07-2021-0229>
- Winkler, B. and Kiszl, P. (2021), "Views of academic library directors on artificial intelligence: a representative survey in Hungary", *New Review of Academic Librarianship*, Vol. 28 No. 3, pp. 1-17.
- Wood, B. A., & Evans, D. J. (2018). Librarians' perceptions of artificial intelligence and its potential impact on the profession. *Computers in Libraries*, 38(1), 26–30.

Közművelődés

Bartalovics Gabriella – Vámosi Tamás
A KÖZMŰVELŐDÉSI SZAKEMBEREK PÁLYAKÉPE
BARANYA VÁRMEGYÉBEN

Absztrakt

A tanulmány bemutatja azon felmérés eredményeit, amely a baranyai településeken elérhető közművelődési szolgáltatások jellemzőit tárja fel. A vármegye 43 településének kulturális szakemberei által kitöltött kérdőív vizsgálja a közművelődési intézményrendszerre ható társadalmi-gazdasági folyamatokat, a szolgáltatások tartalmát és hozzáférését, a kulturális szakemberek jellemzőit, illetve összegzi azon fejlesztési elképzeléseket, amelyeket a kutatási célcsoport tagjai fogalmaztak meg, kiindulva a mindennapi gyakorlatból. Felvázolható, hogy a kulturális intézményrendszer – főleg kistélepülési környezetben – nagyon hasonló problémakörökkel bír, illetve egyre nagyobb feladatot jelent a fiatalabb generáció megszólítása és bevonása a kulturális szolgáltatásokba.

Kulcsszavak: közművelődés; Baranya vármegye; közművelődési munkatársak

Bevezetés

A közművelődési intézményrendszerrel a gazdasági és munkaerőpiaci folyamatok árnyékában talán kevesebb szó esik, ritkábban látjuk ezen szolgáltatások értékelését, pedig társadalmilag fontos területről beszélünk. A kulturális közösségfejlesztés és a társadalomba beágyazott intézményrendszeri működésmód az alábbi intézménycsoportokban képzelhető el: (1) közösségi-művelődési intézmények, (2) múzeumok és (3) könyvtárak. Ezen működésmódban érintett minden szereplő számára előnyös lehet a közös munka, hiszen az intézmények részéről a működési mód megváltozásának (pl. szolgáltatások jobb tervezése és biztosítása) következtében kedvezőbb kapcsolat alakul ki a helyi közösség(ek) tagjaival, minőségibb és nagyobb látogatottságú programokat tudnak kínálni közönségük számára, valamint bővíhetnek erőforrásaik, kapcsolatrendszerük, illetve hosszú távon is fenntarthatóvá válik a működésük. A helyi közösségek szempontjából kívánatos lehet a helyi identitásuk felfedezése és megerősítése, a szabadidő tartalmas eltöltése, a nyugdíjaskor minőségi és közösségben történő megélése, az aktív szerepvállalás megtapasztalása tervezési-döntéshozatali folyamatokban, valamint sikerélményt jelenthet a közösen kitűzött cél elérése, a kulturális és szabadidős, adott esetben akár a fejlesztési tevékenységek átélése. Az intézményfenntartó ezen folyamatok megvalósulása során számíthat a helyiek szorosabb érzelmi elköteleződésére, támogatására, az érintettek közösségi döntéshozatali folyamatokba való becsatornázására, illetve a kapcsolatrendszer, valamint a bizalom mértékének minőségi javulására is. E három szereplő (az intézmények, a közösségek és a fenntartó) sikeres és gyümölcsöző együttműködése, partnersége hozhatja el a hosszú távú és fenntartható változást az intézmények működésében (Arapovics, Beke, Dóri & Tóth, 2019).

Ahogy említettük, ezen intézményrendszer keretén belül definiálható a kulturális közösségfejlesztés funkciója, ami tartalmilag a közösség, és annak létező és lehetséges kulturális értékeinek kiaknázását, hozzáférésének és kulturális szolgáltatásokban történő megjelenítését, kiaknázását jelenti (Arapovics, 2016). A közösségek helyi identitására, kötődéseire, kulturális érdeklődésére építve is lehetséges ezen aktivizálás, és szolgáltatásokban való megjelenítés. A kulturális értékteremtés és -megőrzés színes programok szervezésére ad lehetőséget a közösségfejlesztési folyamat során. A helyi társadalomban korábban intézményesült szokások (ünnepek, események, programok, termékek) és kapcsolatrendszerek felismerésével és beépítésével eredményesen lehet bevonni a közösségeket a közösségi intézmények működésébe (Dudok, 2023). A kulturális közösségfejlesztő módszer segítségével lehetőség nyílik például a helyi ünnepi kultúra megőrzésére és új közösségi intézmények, szokások létrehozására. Mindemellett fontos kiemelni, hogy a helyben működő művelődő közösségek (pl. film- és könyvklubok, szakkörök, múzeumbaráti körök, amatőr tánc- és színjátszó csoportok, kórusok, tanulókörök, egyesületek, népfőiskolák) megszervezése és működtetése önmagában is értékteremtő fejlesztés (Arapovics, 2016).

Jelen kutatás fő célja, hogy egy átfogó, komplex képet kapjunk arról, hogyan működnek jelenleg a közművelődési szolgáltatások a baranyai településeken. A kutatást előhívó kérdéseket a következőképpen tudjuk megfogalmazni. Milyen hatást gyakorolnak rá a jelenlegi társadalmi-gazdasági folyamatok, melyek a fejlesztendő területek, főleg a megváltozott kultúrafogyasztási igények és elvárások tükrében (különös tekintettel a fiatalokra, mint fontos bevonandó célcsoporttagokra), illetve a munkatársak, kulturális szakemberek esetében hogyan élik meg ezeket a helyzeteket, esetleg mi az, amire nagyobb hangsúlyt fektetnének, ők milyen kitörési és fejlesztési pontokat tudnak meghatározni. Fontos célkitűzés annak feltérképezése és igényfelmérése, hogy milyen eszközökkel, módszertani megoldásokkal lehet bevonni egy-egy település közösségét, hogyan lehet az ifjúságot megmozgatni, aktivizálni, milyen jó gyakorlatokat tudunk megragadni, amelyek akár adaptálhatóak is más települések esetében. Mint egyfajta folyamatos célközönségnek, az idősebb korosztálynak milyen állandóságokat biztosítanak a kulturális színterek, biztosítva ezáltal azon funkciókat, amelyek az aktív és kulturálisan sokszínű, az esetükben akár gondoskodó társadalmat jellemzik.

A közösségi művelődés funkciói és szerepe települési szinten

A magyar közművelődés története egészen a reformkorig nyúlik vissza. Az ekkor megalakított körök, egyletek és tágabb értelemben a magyarországi civil társadalom létrejötte kiemelten fontos kultúra-, közösség- és társadalomszervező, valamint gazdasági érdekvédelmi szerepet töltött be. (Závogyán, 2022)

A jelen állapotot tekintve meghatározó a Nemzeti Művelődési Intézet, amely állami közfeladatokat ellátó közművelődési intézmény, és a Kulturális és Innovációs Minisztériummal kötött közszolgáltatási szerződés keretein belül tervezi tevékenységét. Az NMI 2012-ben alakult meg, azzal a céllal, hogy fejleszteni, átszervezni kezdje a közművelődést, komplex tevékenység keretében allássa a közművelődési feladatokat. A megalakulás után áttekintésre került az akkori helyzet, ez alapján egy fejlesztési stratégia

került összeállításra, és egy nagyszabású fejlődés indult útjára. Magyarország Kormánya minden segítséget megadott ehhez, és kiemelten támogatta a régóta alulfinanszírozott ágazat működését. 2012-ben a nemzeti költségvetés 0,8 %-át fordítottuk kulturális kiadásokra, 2021-ben már 1,4 %-ot, jelenleg kb. 1 %-ot. „A közösségi művelődés a maga sajátos eszközeivel fokozatosan hozzájárult a nemzeti összetartozás megerősítéséhez, a vidéki Magyarország értékeinek megőrzéséhez, a gazdaságélénkítéséhez, és az általános gyarapodáshoz. E folyamat a művelődéstörténeti léptékekkel mérve kiemelkedő mérföldköve a kulturális élet ezen belül a közművelődési törvény szabályozásának átfogó megújítása volt.” (Nemzeti Művelődési Intézet, 2018) Az NMI képzéseket indít, kutatásokat támogat és kiadványokat, útmutatókat készít, szakmai konferenciákat, programokat valósít meg, ezzel is segítve a közművelődésben dolgozó kollégákat.

A muzeális intézményekről, a nyilvános könyvtári ellátásról és a közművelődésről szóló 1997.évi CXL. törvény módosításával vette kezdetét az átalakítás, amely nagy változásokat hozott a települések életében. 2012-től a megyei közművelődési feladatellátás Nemzeti Művelődési Intézetbe történő integrálásával és a szükséges infrastruktúra egységesítésével kialakulhatott egy szakmailag egységes, de még megyei sajátosságait megtartó közművelődési szolgáltatási rendszer. Az NMI több program, projekt segítségével nyitott utat a szakma fejlődésének, ilyenek például: „Újra öltünk, örökítünk”, a Pajtaszínház, a Bűvös Bábos, a Kapunyitógató programok, és az újak közül is említve a Szakkör (2020) és a Petőfi Kulturális Program (2023) rendezvényeit. 2013-ban az országos mintaprogramok sorában indult el a „Kulturális Közfoglalkoztatási Program”. A normatíva emelésével a kisebb településeket próbálták meg elsősorban segíteni, hogy a kulturális alapszolgáltatásokat helyben tudják biztosítani. A törvénymódosítás legnagyobb eredménye, hogy a közművelődési minőségbiztosítás alapelveihez igazodva minimum követelményeket határozzon meg a helyi kulturális feladatellátáshoz. A jogszabály alappilléreinek legfontosabb eleme a szakemberképzés, kezelve a szakemberhiány nyomasztó tényét.

Legfontosabb célként, a Nemzeti Művelődési Intézet megfogalmazása szerint a magyar emberek nemzeti és helyi identitását, valamint a tudatos érték- és közösgé alapú társadalom- és gazdaságfejlesztést, illetve a magyar nemzet értékeinek erőforrásait kell előtérbe helyezni, kiaknázni, és használni (Juhász, Benkei-Kovács & Márkus, 2024).

Az 1997.évi CXL. törvény kimondja, hogy a társadalom közös érdeke a nemzeti, nemzetiségi kulturális hagyományok megőrzése, méltó folytatása, a közösségi és egyéni művelődés személyi, szellemi, gazdasági feltételeinek javítása, a polgárok életminőségét javító, értékhozó tevékenységek, valamint az ezek megvalósulására létrejött intézmények és szervezetek működésének elősegítése, amely törekvés a kulturális alapellátás rendszerében testesül meg.

Az NMI 2020 novemberében indította útnak a Közművelődési Foglalkoztatási és Képzési Programját, másnéven a KFKP-t. Ennek a programnak köszönhetően az önkormányzatok, a közösségi színterek és intézmények eleget tudtak tenni a törvényben meghatározott kötelező vállalásoknak. A közösségi színtereken legalább középfokú, míg az intézményekben felsőfokú végzettséggel kell rendelkeznie egy közművelődési szakembernek. Ezt a programot az Emberi Erőforrások Minisztériuma segítségével

tudták megvalósítani, közel 2000 kollégát képeztek ebben az egyéves intervallumban. 2017-ben még sok településen nem volt meg a megfelelő szakember, csak Baranya vármegyében 279 településen hiányzott az emberi erőforrás. A KFKP után lecsökkent ez a szám 28-ra.

Az alapszolgáltatások tartalmát, továbbá szakmai, személyi, és infrastrukturális feltételeit miniszteri rendelet keretében határozták meg, ez ebben az esetben a 20/2018. (VII.9.) EMMI rendelet a közművelődési alapszolgáltatások, valamint közművelődési intézmények és közösségi színterek következményeiről.

Az alapszolgáltatások a következők:

- a művelődő közösségek létrejöttének elősegítése, működésük támogatása, fejlődésük segítése, a közművelődési tevékenységek és a művelődő közösségek számára helyszín biztosítása,
- a közösségi és társadalmi részvétel fejlesztése,
- az egész életre kiterjedő tanulás feltételeinek biztosítása,
- a hagyományos közösségi kulturális értékek átörökítése feltételeinek biztosítása,
- az amatőr alkotó- és előadó-művészi tevékenységek feltételeinek biztosítása,
- a tehetséggondozás és- fejlesztés feltételeinek biztosítása,
- a kulturális alapú gazdaságfejlesztés.

A kulturális alapellátás fő célja, hogy mindenki számára hozzáférhető legyen, és képes legyen az egyének és a közösségek aktivizálására. Minden településnek lehetősége legyen arra, hogy megmutassa, kifejezze az értékeit, céljait, fejlesztési irányvonalait, közösségi életének fejlesztését, közös jövőképét. A közművelődési szakterület lényege a közösségépítés. Törvényileg meghatározták, hogy közigazgatási területi egységenként a feladatrendszer hány elemét kell biztosítani. Így az 1000 fős lakosságszámig az első alapszolgáltatást, 1000 fő felett 5000 főig az első alapszolgáltatást és plusz egyet, 5000 fő felett az első alapszolgáltatást és legalább kettőt még, megyei jogú városban és a főváros kerületeiben az összes alapszolgáltatást biztosítani kell.

A vizsgált intézményrendszer és a kutatási körülmények

Magyarországon 3155 településen 6291 közművelődési intézmény, közösségi színtér van, ezek vezetéséhez elengedhetetlen feltétel a jó szakember. Baranya vármegyében 301 település található, javarészt aprófalvas területek, ahol a törvényi jogszabály megengedi, hogy egy közművelődési munkatárs maximum 3 településen dolgozzon, így nem kellett minden közösségi színtérre egy külön szakember.

Közösségi színteret valamennyi településen az önkormányzatnak kell biztosítani, ami tartalmilag az első alapszolgáltatást foglalja magába, ami nem más, mint a művelődő közösségek létrejöttének elősegítése, működésük támogatása, fejlődésük segítése, a közművelődési tevékenységek és a művelődő közösségek számára helyszín biztosítása. Rendszeresen működő létesítményről beszélünk, ahol legalább középfokú végzettséggel rendelkező szakembernek kell a munkakört betöltenie.

A közművelődési intézményeknek különböző típusai vannak, külön részletes szabályozás vonatkozik rájuk, mind infrastrukturális, mind közművelődési szakember-biztosítás szempontjából, hiszen itt már felsőfokú végzettséggel kell rendelkezni.

A közművelődési intézmények:

- művelődési ház,
- művelődési központ,
- kulturális központ,
- többfunkciós közművelődési intézmény,
- népfőiskola,
- népi kézműves alkotóház,
- gyermek-, illetve ifjúsági ház,
- szabadidőközpont.

Városi rangú településeknek legalább művelődési házat kell biztosítaniuk.

Helyi közművelődési rendeletet kell alkotni a településeknek, egyeztetve a Közművelődési Kerekasztallal, a települési önkormányzattal, az esetleges települési nemzeti önkormányzattal/önkormányzatokkal, ahol együttesen alkotják meg a közösségre vonatkozó közművelődési alapszolgáltatásokat. A rendeletben szerepelnie kell a közművelődés fogalmának.

A kutatásunkban Baranya vármegyei települések közművelődési szakembereit/munkatársait kérdeztük az aktuális helyzetről. A kutatási célcsoportot a Baranya vármegyében települési szinten dolgozó közművelődési szakemberek és munkatársak jelentették. Baranyában 301 település található, területét tekintve, nagyon szabdalt, aprófalvas jellegű. A kérdőívet 301 település illetékes szakemberének küldtük el emailben, és 43-tól érkezett értékelhető kitöltés. A kapott válaszokat áttekintve, röviden elmondható, hogy szinte az összes kis és nagyobb falu, község, sőt, Pécs is ugyanazokkal a nehézségekkel, problémákkal küzd, az érdemi különbség közöttük mindössze a lakosságszám. Elmondható, hogy a célcsoport tagjait a szakmai iránti elhivatottság jellemezte, és ez rányomta bélyegét a válaszok teljességére, minőségére, a meglátások szakszerűségére és összességében az aktivitásra.

A kutatás eszközeként a kérdőívet választottuk, ugyanis nagyobb létszámú csoportról volt szó, illetve elvárható volt, hogy a válaszokat megfelelő minőségben fogalmazzák meg. Kérdőív többnyire zárt kérdéseket tartalmazott, de sok helyen adtunk helyet az egyénileg megfogalmazott véleménynek, hiszen a célcsoport jellege és felkészültsége erre lehetőséget adott. Vagyis a kérdőívben különböző válaszadási lehetőségeket kínáltunk fel, így minél teljesebb és jobb képet kapva a jelenlegi helyzetről. Megtalálható volt a skálás kérdéskör, a nyitott és zárt kérdések köre, és esszéire, azaz pár gondolatban kifejtős válaszadásra is adtunk lehetőséget. A kutatásban megtalálhatóak voltak a településre, közösségekre és a munkatársakra is vonatkozó kérdések, jellemzők, demográfiai adatok.

A kérdőíves felmérés eredményeinek ismeretében 7 fővel mélyinterjú is készült, ezek célja az összefüggések feltárása, illetve bizonyos egyéni sajátosságok begyűjtése volt. A szakmai végzettség, a szakmai aktivitás és a különböző képzéseken, programokon való közös részvétel jól alapozta meg azt a bizalmi viszonyt, aminek köszönhetően tartalmas

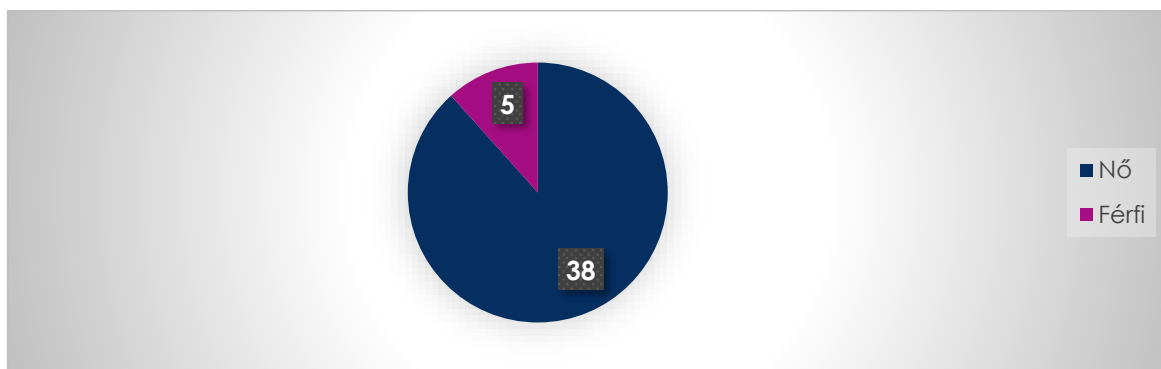
interjúk készültek. Ezek eredményei nem külön, hanem az elemzésekbe beleszőve kerülnek bemutatásra.

A témakör elméleti kereteinek és aktuális jellemzőinek áttekintése után a kutatási kérdések megfogalmazása következett, majd hogy ezeket vizsgálni lehessen, elkészítettük a kutatási eszközünket, a kérdőívet. A kérdőívet a megyei igazgatóság segítségével küldtük ki a közművelődésben dolgozó kollégáknak, és az általuk adott válaszokat online felületen gyűjtöttük össze. A kérdőív két alkalommal került kiküldésre, és így a célcsoport nagyjából hatoda adott értékelhető kitöltést. Megjegyzendő, hogy aki válaszolt, kimondottan komolyan vette a feladatot, egyrészt nem voltak részlegesen kitöltött kérdőívek, másrészt főleg a nyitott kérdéseknél volt érezhető a szakmai elhivatottság és árnyalt megfogalmazás. A lekérdezés 2024 júniusában és júliusában történt meg.

Kutatási eredmények és azok összegzése

Az eredményeket tekintve általánosságban elmondható, hogy a kapott válaszok nagymértékben összecsengtek, vagyis nagyjából azonos problémakörök jellemzik az intézményrendszer működését. A célcsoport tagjait tekintve, jelenleg Baranya vármegyében a válaszadó közművelődési szakemberek 88,4%-a, azaz 38 fő nő, 11,6% pedig, ami 5 fő férfi, vagyis jól kirajzolódik, hogy a szakmán belül a nők vannak többségben (1. ábra).

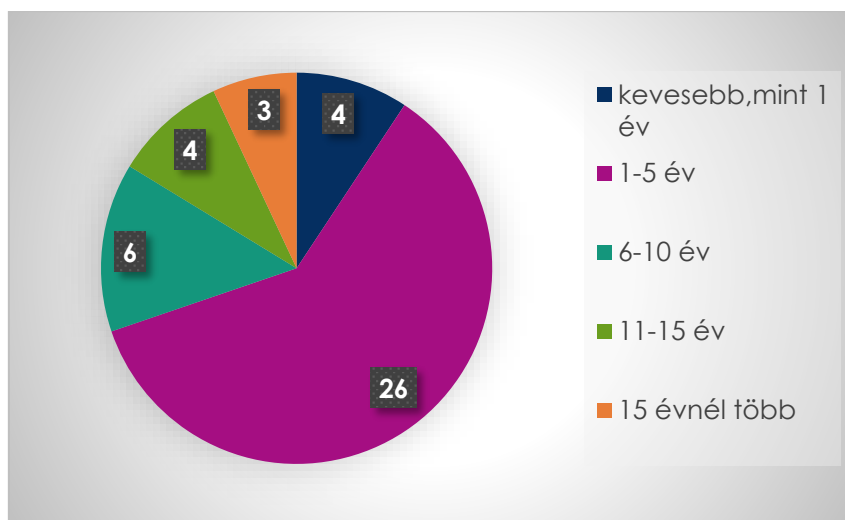
1. ábra: A közművelődési munkatársak nemi megosztottsága N= 43

Forrás: saját szerkesztés

A kormegoszlást tekintve kijelenthető, hogy a fiatalok körében ez a szakma nem túl népszerű. A 41-50 év közötti munkatársak vannak a legtöbben, 39%-os részaránnyal. Elmondható, hogy ők ebben a szakmában már több évet eltöltöttek. A korábban már említett KFKP-nek köszönhetően több fiatal csatlakozott ehhez a szakmai területhez, remélhetőleg a pályán is maradva.

2. ábra: A közművelődési munkatársak munkavégzésének időtartama N=43

Forrás: saját szerkesztés

Vizsgáltuk, hogy a közművelődési munkatársak mióta vannak jelen a pályán (2. ábra). Ezt a kérdést több szempontból is fontosnak láttuk, hiszen az elmúlt pár évben nagyon sokan szereztek végzettséget a törvényi módosításnak köszönhetően. 2020-21-ben a Nemzeti Művelődési Intézet egy nagyszabású programot indított el, ez volt a Közművelődési Foglalkoztatási és Képzési Program (KFKP). Ennek keretein belül közép- és felsőfokú szakképzettséget szereztek a munkatársak, közel 2000 főt bevonva a programba. A jogszabály módosításnak 2021. január 1-ig kellett eleget tenniük a közművelődési intézményeknek és színtereknek, ami keresletet támasztott a munkaerőpiacon. A jogszabályi változásnak köszönhetően a színtereken legalább középfokú, míg az intézményekben felsőfokú végzettséggel kellett rendelkezniük a szakembereknek. A települési önkormányzatok többsége a programba való becsatlakozásnak köszönhetően meg tudott felelni a jogszabályban előírtaknak. A csatlakozás egyik feltétele az volt, hogy az önkormányzatoknak tovább-foglalkoztatási nyilatkozatot kellett kitölteniük, ami hat hónapos munkaviszonyt jelentett. A hat hónap után sajnos voltak települések és kollégák, akik megváltak egymástól. A törvény lehetőséget biztosít arra, hogy egy közművelődési munkatárs/szakember maximum három települést láthat el, ezzel részben segítették az önkormányzatokat, hogy egy együttműködési szerződéssel le tudják fedni a „fehér foltokat”.

A kutatásunkban is megjelenik ennek a programnak a hatása, hiszen 60,5% nyilatkozta azt, hogy 1-5 év között van a szakmában. Ez a szám kimondottan magas, és a többség tényleg a szakmai programnak köszönhetette mostani szakmai karrierjét.

Az 1997.évi CXL törvényben és a hozzá tartozó EMMI rendeletben meghatározott településszám maximum három lehet, ami azt jelenti, hogy egy közművelődési szakember ennyi helyen láthatja el a közművelődési feladatokat. Így adta magát az a kérdés is, hogy a válaszadó kollégák közül ki hány helyen dolgozik. A 43 válaszadóból, 29 fő (67,4%) egy településen, öt fő (11,6%) kettő településen, és 9 kilenc fő (20,9%) pedig három településen. Ehhez a kérdéshez tartozik az is, hogy milyen szervezetnél látja el a feladatát a szakember. Nagy általánosságban elmondható, hogy a kisebb településeken az

önkormányzat keretein belül történik a közművelődési feladatellátás. Mivel törvényben meghatározott, hogy közművelődési munkatárnak, szakembernek kell a településen dolgoznia, így 2-3 önkormányzat együttműködési szerződés keretein belül könnyebben meg tud felelni ennek a kötelezettségnek. A válaszadók közül ez jól látható, hiszen, 88,4%, azaz 38 fő nyilatkozta, azt, hogy önkormányzatnál dolgozik.

Az oktatási rendszerből való kibocsátással a válaszadóink közül a többség közepesen van megelégedve. Ez talán annak is köszönhető, hogy a nappali tagozatosok közül elég sokan áttérnek a humán erőforrás pályára, bízva a jobb fizetésben, kevesebb munkában töltött időben, így a kulturális rendezvényszervezés kicsit háttérbe szorul, hiszen, van, hogy a 24 óra is kevés ebben a szakmában. Emellett ez is egy olyan szakma, ahol élethosszig kell tanulni, hiszen itt is folyamatosak változások, működési keretek, akár a jogszabályok, akár a települések között. Eltérő, mikor vált a munkatárs, akár a képzetek tekintetében.

Jelenleg közösség-szervező alapszakra 12 felsőoktatási intézményben, és mesterszakra pedig 6 felsőfokú intézményben van lehetőség jelentkezni. Jelen állás szerint (2024-es év) ez a harmadik legkeresettebb képzés. 2023-ban alapképzésre 3050 fő jelentkezett, és 917-en kezdték meg tanulmányaikat, míg a mesterszakra 146 fő jelentkezett és 73 fő indult el az őszi tanulmányain (az Oktatási Hivatal adatai alapján).

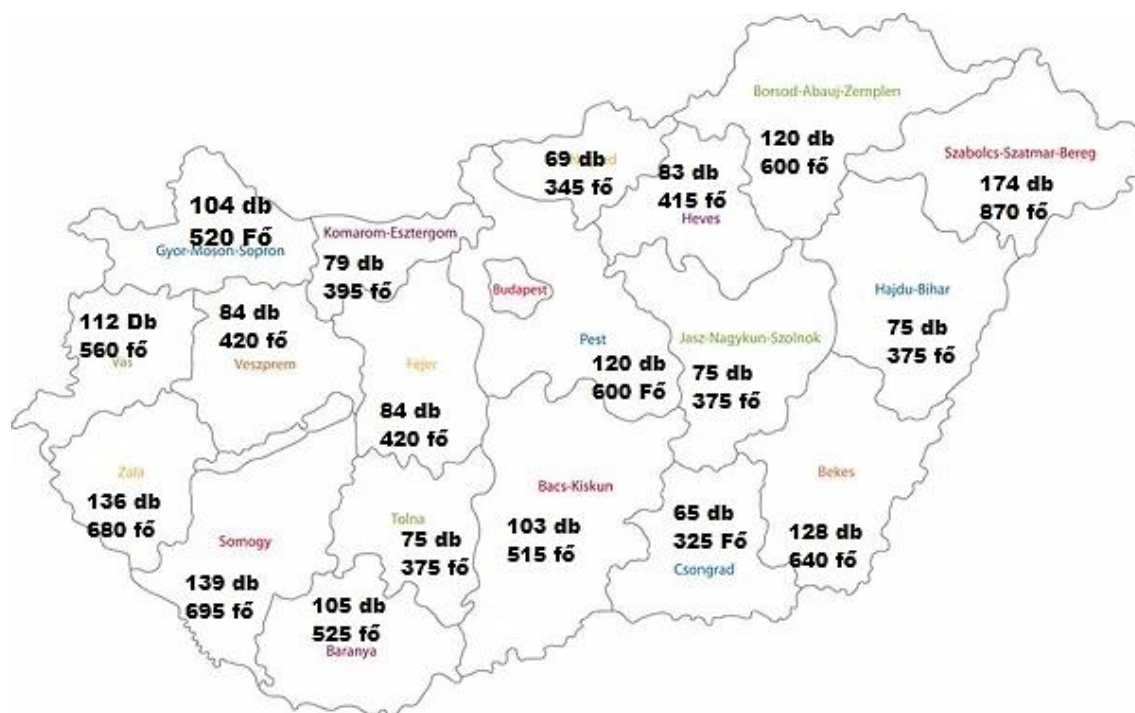
Ezekből az adatokból is jól látható, hogy egyre többen érdeklődnek a közművelődés felsőoktatási szakjai iránt, és ez nagyon fontos a megfelelően kvalifikált szakemberek utánpótlásában is (Arapovics, Németh & Utry, 2024).

A baranyai szakembereket megkérdezve, kicsit meglepetten láttuk, hogy 65,1%, azaz a válaszadókból 28 fő nem rendelkezik felsőfokú végzettséggel, a nagy többségnek az OKJ-ban szereplő (már megszűnt) képzés, a Közművelődési és közönségkapcsolati szakember (Közművelődési szakember II. szakmairány) képesítése van.

A jogszabály előírja a kötelező akkreditált pontokat is, így különböző Közművelődési Akkreditációs Szakbizottság képzéseket szerveznek a megyékben. Például Színháziskola, Közösség-szervezést támogató digitális módszerek, Kommunikáció és protokoll gyakorlata a közösségi művelődésben, Amatőr művészeti csoportok mentorálása, Fotó-videó alapismeretek közművelődési szakembereknek, Film és közösség képzés stb., mindemellett különböző szakköri tevékenységek (Szakkör) szervezésében segítenek, képzéssel, alanyanyaggal, eszközzel. A célcsoport tagjainak negyede nem szokott ezeken részt venni, és csak közel a harmada nyilatkozott úgy, hogy keresi ezen képzési lehetőségeket. A többiek teljesen esetlegesen állnak a kérdéshez.

A szakkörök szerepét külön vizsgáltuk, mert fontosnak tartjuk őket. Jól kell tudni megszervezni őket, ugyanakkor kisebb befektetéssel nagyobb kört lehet bevonni, ami fontos szempont a közművelődésben.

3. ábra: A Szakkör program 2023-as szakköri évad megyei lebontásban (db, fő)

Forrás: saját szerkesztés

Országos szinten a szakkörök száma 1930 darab volt, 9650 bevont fővel (3. ábra). Ami számunkra fontos, az Baranya vármegye helyzete, ahol 105 darab szakkört indítottak a tavalyi évben, és 525 főt tudtak bevonni. Mivel nagyon elterjedt lett a Szakkör Baranya vármegyében is, így evidens kérdésnek tűnt, hogy megkérdezzük a kollégákat, náluk van-e, és ha van, milyen szakkört tartanak. A 43 válaszadó közül 27-en azt nyilatkozták, hogy megtalálható a településükön valamilyen szakkör. Összetételüket tekintve a 2023-as szezonban futó és nagy sikereket elért szakkörök a következők voltak: bútorfestés, makramé, natúrkozmetikum, gyertyaöntés, mézeskalács készítés, nemezelés, horgolás, hímző, papírfonás, baba-mama horgolás, szövés kereten, vesszőfonás, és kötésgyönggyel. Vannak települések, ahol 2-3 szakkör is párhuzamosan fut.

A Szakkör programot, 2020-ban a COVID alatt indította el a Nemzeti Művelődési Intézet Magyarország Kormányának támogatásával, mely a „Tudásunkkal kézen fogva a közösségért” program elnevezést kapta. Azóta minden évben meghirdetésre kerül a 20 alkalmas foglalkozás, amihez az alapanyagokat és az eszközöket is biztosítják. Ezeken az alkalmakon az alapoktól indulnak el, és a 20. alkalom végére egy magasabb szintet érnek el a résztvevők. Minden év végén megszervezésre kerül egy kiállítás, helyi, illetve megyei szinten is, ahol egymás munkáját megcsodálhatják a települések.

Fontosnak tartottuk, hogy megkérdezzük hogyan hatott a kulturális szaktevékenységre a COVID és az energiaválság, milyen hatása lett, és a közösségek ezt hogyan is élték meg. Néhány kapott válasz:

- „Megtépázta a közösséget, sajnos az energiaválság miatt a téli időszakban megszorításokat kell alkalmaznunk.”
- „A közösségi élet nagyon visszaesett, ez még ma is érezhető.”
- „Sok programot online tartottunk.”

- „Amennyiben röviden kellene megfogalmazni, átlagosan 35-40 százalékos csökkenéssel fordultunk ki a COVID időszakból, majd ezen tovább rontott a megemelkedett energiaár okozta válság. Értendő látogatottságra, aktivitásra, finanszírozásra és így tovább.”
- „Az emberek bezárkóztak, nagyon rossz hatással volt a közösségi életre.”
- „A közösség tagjai eltávolodtak egymástól.”
- „A közösség zárkózott, kicsit érdektelen, nehezen mozdítható. Talán a szakkörök és a kiállításmegnyitók voltak a legérdekesebb események.”
- „Sajnos ezen időszak nagyon rossz volt számunkra. Be kellett zárni a Művelődési Házat a Covid idején és most a fűtési időszakban is zárva tartottunk.”
- „A Covid után újra kellett építeni a közösségeinket, amit az energiaválság és a gazdasági nehézségek erősen hátráltatnak.”
- „A kötelező bezárást követő időszakban sikerült »visszahozni« az intézménybe a korábban megszokott életet. Sajnos abban az időszakban egy folklórcsoportunk feloszlott, ők azóta sem kezdték el újra a működést. A helyükre azonban szerencsére azóta számos amatőr és alkotó közösség jött létre az intézmény falain belül. Nálunk szerencsére az energiaválság nem volt hatással a folyamatos működésünkre.”

A közművelődési intézményrendszer és a kínált kulturális szolgáltatások fejlesztése, bővítése, szükséges lépések megtétele kapcsán a következő meglátások érkeztek be:

- „Ünnepnaphoz kötődő műsoros kulturális rendezvények.”
- „Helyi közösség újraépítése, fiatalok bevonása, helyben tartása. Pályázati források bevonása, saját erőforrásokból bevételtermelés növelése.”
- „A mi intézményünk folyamatosan, minden célcsoport számára szervez programot, így minden korosztályt meg tudunk szólítani.”
- „Sajnos a »minden ingyen van« berögződött az emberek fejébe, jelenleg nem látok kitörési pontot.”
- „Nem látok lehetőséget kitörni, mert a kultúrára igen nagy hatással van a politikai és gazdasági helyzet, ami jelenleg rontja az emberek hangulatát.”
- „Megragadunk minden lehetőséget, támogatást, pl. az NMI által nyújtott lehetőségeket, térségi együttműködést.”

A települést érintő legfontosabb kihívások és nehézségek áttekintése, összegyűjtése fontos feladat, mert szükséges látni azokat a jelenségeket, amelyek negatívan hatnak az intézmények és szolgáltatások hatékonyságára. Hosszú elemzés helyett álljon itt a problémákkal napi szinten szembesülő kollégák által nevesítettek:

- „Az emberek újbóli aktivizálása.”
- „Érdektelenség”
- „Turisztikai település lévén megtalálni az egyensúlyt a helyi igények és az ide érkező vendégek igényei között.”
- „Előregedés”
- „Finanszírozási problémák”

- „A lakosság összetétele elég széles, talán mindenki számára megtalálni a megfelelő programokat, azokat mindenki számára megfelelően színessé tenni. Hiányzik a település iskolájának egy tornaterem, ami a közösségi szintér épületében megvalósuló tornaórákkal jár, ezáltal korlátozottak a lehetőségeink időben, és nem is minden valósítható meg ezáltal megfelelően kialakított környezetben.”
- „Forráshiány, munkaerőhiány, fásultság, bezárkózott lakosság.”
- „Belső politikai viszályok hatása.”
- „Az idősödő lakosság, akik nehezen mozdulnak ki. A fiatalok, akik számára csak a digitális világ létezik.”
- „A város közelsége és az emberek érdektelensége, kis település nem tud versenyezni a város rendezvényeivel”.

A fejlesztési javaslatok egyrészt támaszkodnak a kutatási eredményekre, másrészt a saját gyakorlati tapasztalatainkra, harmadrészt azon gondolatokra, amelyeket a kollégák osztottak meg velünk.

Összegzés

Szinte minden településen, ahol kitöltötték a kérdőívet, a legnagyobb probléma a forráshiány volt. Sajnos a normatíva nagyon kevés cél megvalósítására elegendő. Vannak települések, ahol a munkatárs bérét ebből finanszírozzák, mert az önkormányzatoknak kevés a bevételük. Így viszont elmaradnak a színvonalasabb rendezvények, hiszen arra már nem maradt forrás. A pályázatokat tekintve, elmondhatjuk, hogy elég jó helyzetben vagyunk jelenleg, hiszen van lehetőség szakkörre pályázni (Szakkör), amihez nagyon sok alapanyagot és eszközt biztosít a Nemzeti Művelődési Intézet, így 20 alkalommal egy-egy kis csoport rendszeresen össze tud járni és alkotni tud, ezáltal épülnek kis közösségek, melyek nagy valószínűséggel a „kötelező” 20 alkalom után is megmaradnak. Emellett a Petőfi Kulturális Programnak köszönhetően nagyon sok településre olyan programelemek jutottak el, amelyekre valószínűleg nem lett volna finanszírozási lehetőség. Ezek között voltak kirándulások, múzeumpedagógiai foglalkozások, levéltáras programok, színházi előadások, sanctum előadások, rendszeres és egy-egy alkalmas klubfoglalkozás is. Emellett „jobban meg kell fogni” az embereket, és minél több programba bevonni őket. Ezekhez meg kell találni a megfelelő kommunikációs eszközöket és csatornákat (személyes megkeresés, plakát, Facebook, Instagram, Tik-tok stb), és jobban kiaknázni őket, olyan tartalomgyártással, ami hatékonyabban illeszkedik a mai kor reklámaktivitásaihoz. A megfelelő platformon a megfelelő célcsoportot kell elérni, illetve fontos kihangsúlyozni, hogy a fiatal korosztály esetében ez szinte az egyetlen csatorna, amin keresztül meg lehet közelíteni őket.

Nagyobb szükség lenne a helyi civil szervezetekre, egy jobb kapcsolati tőke kialakítása mellett, mert sokat tud egymásnak segíteni a két intézményrendszer. Folyamatosan mérni kell a célcsoport igényeit, és azokat minél inkább be kell csatornázni a kialakított szolgáltatásokba, ehhez azonban a munkájára koncentrálni tudó szakembergárdára van szükség.

A továbbiakban szeretnénk a kutatást bővíteni a Borsod és Nógrád Vármegyei kollégákkal, hiszen ők is aprófalvas területszerkezettel rendelkeznek, hasonló kihívásokkal és nehézségekkel küzdenek, mint mi itt Baranya Vármegyében.

Irodalomjegyzék

- Arapovics, M., Beke M., Dóri É. & Tóth M. (2019). *A kulturális intézmények társadalmiasított működési módja*. Magyar Művelődési Intézet.
- Arapovics, M. (2016). A közösségfejlesztés alapfogalmai és a kulturális közösségfejlesztés paradigmái. *Kulturális Szemle*, 3(2), 36–54.
- Arapovics, M., Németh J. & Utry, A. (2024). *Közművelődési munkatárs*. Oktatási Hivatal.
- Dudok, D. (2023). A közösségfejlesztés lehetséges szerepe a közösségi művelődés megvalósulásában. *Civil Szemle*, 21(3), 207-223.
- Durkó, M. (1999). *Andragógia*. Magyar Művelődési Intézet.
- Erdélyi, E. (2022). *Közművelődési Foglalkoztatási és Képzési Program*. SZÍN-Közösségi Művelődés, Minta-programok, 54-57.
- Forray R., K. & Juhász, E. (2008). Az autonóm tanulás és az oktatás rendszere. *Új Pedagógiai Szemle*, 58(3), 62-68.
- Juhász, E., Benkei-Kovács, B. & Márkus, E. (2024). A hálózatosodás mérőföldkövei és a közművelődési szakma presztízse - kvalitatív metszetek a közművelődési szakemberek pályakép vizsgálatából. In Buda, A. & Kiss, E. (szerk.), *Interdiszciplináris pedagógia és a korszakváltás bizonytalansága* (pp. 117-128). A XIII. Kiss Árpád Emlékkonferencia tanulmánykötete. Debreceni Egyetem Bölcsészettudományi Kar, Nevelés- és Művelődéstudományi Intézet.
- Sári, M. (1998). Parasztkisiskolák, felnőttiskola-kísérletek a felvilágosodás korában Magyarországon. In Maróti, A., Rubovszky, K. & Sári, M. (szerk.), *A magyar felnőttoktatás története* (pp. 94-98). Magyar Művelődési Intézet – Debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetem Művelődéstudományi és Felnőttnevelési Tanszéke – Jászberényi Tanítóképző Főiskola Közművelődési és Felnőttnevelési Tanszék – Német Nép főiskolai Szövetség Nemzetközi Együttműködési Intézete Budapesti Projektirodája.
- Závogyán, M. (2022). A közösségi művelődés korszaka. *SZÍN – Közösségi Művelődés*, 27(4), 29-40.

Erdős Zoltán

*KÖZÖSSÉG(EK) ÉS EMLÉKEZET(EK)
TELEKI ZSIGMOND UTÓÉLETE VILLÁNYBAN*

Absztrakt

Teleki Zsigmond szőlőnemesítő, borász, bornagykereskedő (1854-1910) kulcsszerepet játszott a szőlők újratelepítésében a filoxéravész után. Teleki vitathatatlanul a baranyai és a magyar gazdaságtörténet legnagyobb alakjai közé tartozik, a helyi és a nemzeti emlékezeti kultúrában betöltött szerepe azonban korántsem egyöntetű.

A dolgozat célja, hogy – elsősorban a megjelent szakirodalmak elemzésére és a sajtóforrásokra alapozva – bemutassa, hogyan változott a Telekiről alkotott kép a szőlészek és borászok szakmai köreiből, a helyi közösségekben, és hogyan vált idegenforgalmi vonzerővé, márkanévvé az országos hírnű szőlőnemesítő alakja. A dolgozat eredményeként láthatóvá válnak e három réteg bonyolult összefüggései, egymásra hatásai, melyek eredőjeként kialakult egy sajátosan villányi imázs- és egyben identitás-elem.

Teleki Zsigmond emlékezetének feltárása egy esettanulmány erejéig hozzájárulhat ahhoz, hogy jobban megértsük egy közösség szerves történeti emlékezete és a helyi identitás közti összefüggések egy-egy aspektusát.

Kulcsszavak: Teleki Zsigmond (1854-1910); Villány; lokális identitás

Bevezetés

Számtalan irodalmi példa igazolja, hogy a szőlészeti és borászat hagyományai a magyar nemzeti identitás szerves részét alkotják, de a villányiak számára ez egy sokkal közvetlenebb és személyesebb kötődést is jelent. A szőlőben és a pincében elvégzendő munkák ütemezése alapjaiban határozza meg a mindennapi élet kereteit, ritmusát.

Nem meglepő, hogy az első köztéri szobor Villányban (ami nem emlékműként, hanem autonóm művészeti alkotásként készült) a településnek hírnevet és megélhetést biztosító szőlészeti és borászati hagyományos munkafolyamatait jeleníti meg. A főtéri szőlőoszlopot 1970 nyarán avatták fel. Rieger Tibor szobrászművész kifejezett szándéka volt, hogy a letűnt paraszti életformának állítson emléket. (*Új szobor*, 1970; Aknai, 1971) Hasonló céllal, ám egészen más művészi eszközökkel készült bő harminc évvel később Colin Foster alkotása, az Angyal XXXVI című szobor. A 2001. augusztus 20-án leleplezett mű a városi rang elnyerésének idején megújult főtér modern arculatának meghatározó eleme lett (Romfeld, 2001), de igazából – alighanem rendkívül absztrakt jellege miatt – sem a helyiek, sem a látogatók nem szerették meg. A főtér rekonstrukciója során, 2023 nyarán a szobrot eltávolították, hogy alkalmasabb helyet keressenek a számára. (*Napokon belül*, 2023) Kissé erőltetett módon a törökök elleni győzelemnek emléket állító, 2011 szeptemberében átadott templom-hegyi Csata-tér-kilátó (*A közelmúltban*, 2011) talapzatán – Szatyor Győző alkotásán – is a szőlő dicséretét olvashatja a turista.

Nem meglepő, hogy Villányban nem csak általános, elvont formában emelkedik piedesztálra a szőlő- és borkultúra, hanem azok előtt is tisztelegnek, akik kulcsszerepet játszottak a szőlészeti megteremtésében és a borászat világhírnévre jutásában. A legkorábbi ilyen személy Probus római császár volt: a hagyomány szerint az ő nevéhez fűződik a szőlő- és borkultúra meghonosítása a Dél-Dunántúlon.¹ Mellszobrát, amelyet Zdravko Matijašić horvát képzőművész faragott dalmáciai márványból, 2004 októberében avatták fel a szakiskola tanpincéje előtt. (*Probus szobrot avattak*, 2004) Az évezredes előzmények után a villányi bor a 19. század folyamán vált világhírűvé, amiben hatalmas érdemeket szerzett többek között a Fürst, a Spitzer, a Schwabach és a Gyimóthy család. A Rajna-vidékről származó nagykereskedő, Schuth Vilmos borai egész Európában fényes sikereket arattak, és a császári udvar megbecsülését is elnyerték. A leszármazottak összefogásával készült emléktábláját, melyet Trischler Ferenc pécsi szobrászművész tervezett, 2015 elején avatták fel a Schuth-villa előtt. (Schuth, 2015a; Schuth, 2015b)

Jóllehet mindezeket a megemlékezéseket és emlékállításokat a szőlészeti és borászati hagyományai fűzik össze, mégis inkább szórványos emlékezeti aktusokról van szó. Ebből a töredezett hagyományvilágból egyedül Teleki Zsigmond alakja emelkedik ki: az ő személyének lényegében folytonos, összefüggő emlékezete alakult ki, és ennek köszönhetően a helyi identitás formálódásában is valós szerepet játszik. A dolgozat arra tesz kísérletet, hogy bemutassa Teleki Zsigmond emlékezetének különböző rétegeit és ezek összefüggését, egymásra hatását.

Teleki Zsigmond pályaképe

A Tauszig név 1844-ben tűnik fel először a baranyai forrásokban, a következő évtizedek során Mohácson, Pécsen és Villányban találkozunk a család egy-egy ágával. A Mohácson élő Emil a század végén jegyzőként, majd a járásbíróság német tolmácsaként dolgozott. (*Névtár*, 1892. p. 490) A Pécsen élő Ármin ugyanekkor szövetáru-kereskedőként tett szert vagyona és megbecsültségre, egy Széchenyi téri üzlet tulajdonosaként lett „*városunk egyik legelőkelőbb divatkereskedője s a kereskedelmi világ egyik legrokonszenvesebb alakja*”. (*Tauszig Ármin*, 1901. p. 4) A villányi Ábrahám fűszerkereskedelemmel foglalkozott szülőfalujában, négy gyermeke született: Mária, Vilmos, Dávid és Zsigmond. A gyerekek egy ideig apjuk kereskedésében dolgoztak, majd Vilmos és Dávid a saját lábára állt: előbbi az 1870-es években a szomszédos Beremenden bérelt kőfejtőt, utóbbi pedig ugyanekkor Villányban saját boltot nyitott. Az üzlet 1873-ban nehéz helyzetbe került, és Dávid talán ekkor vágott bele az egyik villányi mészakőbánya bérlésébe (*Hirdetmény*, 1873, p. 4695.) Vörös, 2010, p. 5; Erdősi, 1970, p. 128). Testvérük, az 1854-ben született Zsigmond útja ugyanekkor másfelé vezetett. (Csoma, 2007. pp. 40-44; Jeszenkszky, 1979. pp. 72-79)

Önállóbb életre vágyott, ezért 15 évesen Budapestre szökött, majd Bécsbe utazott, ahol kisebb cégek könyvelését vállalta, hogy középfokú tanulmányait fizetni tudja. Nem sokkal

¹ Meg kell jegyezni, hogy közel sem egységes hagyományról van szó. A helyismereti irodalomnak csak egy része említi futólag Probus szerepét, és a szakirodalomban is csak helyenként bukkan fel a neve (Erdős, 2016. p. 42.; Feyér, 1970. p. 16.; Halász, 1981. p. 13.; Kovács, 1970. p. 22.). A szakirodalom egy része azonban határozottan cáfolja a folytonosságot a római és a középkori bortermelés között (T. Bíró, 1998).

később egy würzburgi borkereskedő cégnél talált munkát, amelynek megbízásából bejárta Európát; utazásai során életre szólóan fontos tapasztalatokra, szakmai kapcsolatokra és szaktudásra tett szert. 1881-ben, 27 évesen tért haza Pécsre, majd a következő évben önálló borkereskedelmi céget alapított. 1883-ban megszületett Andor fia, őt két évvel később Teréz, majd 1890-ben Sándor követte. A gyarapodó család a kis Mária utcai lakásból hamarosan az Országút (mai Rákóczi út) újonnan épített új házba költözött. (Mendöl, 1999. pp. 311-312) A családfő eredeti nevét 1888-ban magyarosította Telekire. (*Cégjegyzék*, 1888, p. 886.)

Munkájának elismertségét hazai és nemzetközi kiállítások díjai, valamint a császári és királyi udvari szállítói cím elnyerése fémjelzik. A filoxéravész elleni küzdelemben Teleki sikeres vállalkozóként, 1896-ban kapcsolódott be: Franciaországból hozatott szőlőmagvakat, majd pécsi és villányi szőlőtelepein hozzálátott 40 ezer magonc szelektálásához. A kísérletek egyértelmű eredményre vezettek, azonban hatalmas anyagi áldozatokat követeltek. Teleki kénytelen volt feladni pécsi érdekeltségeit, és 1907-ben Villányba költözött. Ekkorra cukorbetegsége is elhatalmasodott, látása megromlott, és mivel orvosa utasításait nem tartotta be, néhány évvel később, 1910. augusztus 20-án elhunyt. A villányi izraelita temetőben helyezték örök nyugalomra. (*Teleki Zsigmond*, 1910)

Teleki haláláról a szakajtó csak egy rövid hírben emlékezett meg. (*Halálozások*, 1910). A helyi lapok azonban már hosszabb és méltóbb nekrológot közöltek, és megállapították, hogy a temetésen „a község apraja-nagyja megjelent. Pécsről tömegesen mentek ki a családtagok, jó barátok. A temetési gyászszertartást [így] Perls Ármin dr. pécsi főrabbi végezte”. (*Teleki Zsigmond*, 1910. p. 2.; *Elhunyt*, 1910).

A szakmai közösség emlékezete

Nem meglepő, hogy elsőként a szakmai közösség, a szőlészek és borászok helyi, országos és nemzetközi közösségében alakult ki Teleki Zsigmond emlékezete. A kezdő lépéseket már maga Teleki megtette: a *Borászati Lapok* hasábjain rendszeresen közölt írásaiban tudatosan alakította saját imázsát a szakértő olvasóközönség előtt. Eredményeiről érezhető szakmai öntudattal számolt be: „Ma, miután évek során át folytatott küzdelemmel és nagy anyagi áldozatok árán sikerült nekem egy simavessző-szőlőtelepet 15.000 darab *Riparia X Berlandier*ikkel teremteni, azt hiszem, oly alanyfajtát adhatok a szőlősgazdák kezébe, amely mindenféle talajviszonyoknak megfelel, amely jó és rossz, hideg és meleg talajban egyaránt tenyész, a filoxerának tökéletesen ellentáll és igen jól beojtható. 6 éven át kipróbáltam és most nyugodt lelkiismerettel adhatom át a forgalomnak.” (Teleki, 1903. p. 915.)

Fiai, Andor és Sándor következetesen ápolták és építették tovább ezt az imázst: magyarul megjelent írásaikban Teleki Zsigmond fáradhatatlan és áldozatkész, ám a kortársak által meg nem becsült szőlőnemesítőként tűnik fel. (Pl. Teleki, 1935. p. 304)

Abban, hogy apjuk emlékét ápolják, és az áldozatkészen és fáradhatatlanul dolgozó, tudós szőlőnemesítő imázsát hatékonyan közvetítsék, komoly segítségükre volt országos, sőt egész Európát behálózó szakmai és üzleti kapcsolatrendszerük. A cég – amely továbbra is a Sigmund Teleki nevet viselte! – rendszeresen hirdetett a szaklapokban és a helyi sajtóban, a szőlők állapotáról, a borvidék időjárásáról, rendkívüli fejleményekről

szóló tudósításai hetente megjelentek a *Borászati Lapok* számaiban. Kiváló marketinggérzékre vall, hogy a cég 1934-től évente reprezentatív értesítőt adott ki, fennállásának 50. évfordulóján pedig ingyenesen terjesztett albummal kedveskedett az érdeklődőknek. (*A Teleki Szőlőtelepek*, 1940) Mindezek mellett több alkalommal is fogadtak nemzetközi delegációkat a szőlőtelepeken,² és tanulmányutakat szerveztek Villányba.³ (Természetesen előfordult, hogy a nemzetközi szakmai közösség elhallgatta vagy elvitatta Teleki érdemeit. 1932-ben az általa szelektált fajtát az osztrák Franz Koberről elnevezve hozták forgalomba, azonban a szakma hazai képviselői nem késlekedtek megvédeni Teleki elsőségét.⁴)

1930 augusztusában, Teleki Zsigmond halálának 20. évfordulóján leplezték le bronz mellszobrát a Kerék-hegyi villa előtt, „*a Teleki család, a hatóság, Villány község képviselői és a Teleki szőlőtelepek nagyszámú alkalmazottainak és munkásainak jelenlétében. A leplezésen jelen volt továbbá az osztrák szőlősgazdák kiküldöttje Stefl kormánytanácsos.*” A szobor, jánosi Engel Erna pécsi szobrász alkotása egyértelműen kivívta a közönség tetszését. (*Teleki Zsigmond*, 1930.; *Szobrot emeltek*, 1930)

² A reprezentatív látogatásokról rendszeresen hírt adtak a helyi lapok és a szakajtó, pl.: *Az osztrák köztársasági elnök*, 1927.; *A párizsi nemzetközi borhivatal*, 1934.; *Szakértők tanulmányútja*, 1942.

³ A lapokban számos híradást találunk a szakmai látogatásokról és tanulmányutakról. Pl.: Marton, 1924.; *Szerdán érkeznek*, 1925.; *A Felső Szőlészeti és Borászati Tanfolyam*, 1930.; *Szőlészeti kirándulás*, 1935.; *A m. kir. felsőbb szőlészeti és borászati tanfolyam*, 1940.

⁴ A szakmai vita anyagából lásd pl. *Tudományos célzatosság*, 1932.; Szakátsy, 1933a.; Szakátsy, 1933b.

1. kép. Teleki Zsigmond mellszobrának avatása a Kerék-hegyen

Forrás: Teleki Sándor (szerk.): Szőlészeti értesítő. Teleki Zsigmond vesszőtelepei és gazdasága, Villány. H.n., [1933.]

A világháború vége és a kommunista hatalomátvétel gyökeres fordulatot hozott Teleki emlékezetében. Bár komoly feltűnést keltettek a Teleki Szőlőtelepek kiemelkedően nagyvonalú adományai gyermekmentési célokra és a meszesi munkáslakások újjáépítésére (*A villányi Teleki szőlőtelepek*, 1946.; *Követésre méltó*, 1947), ez a cég sorsán nem sokat változtatott. Az 1947-ben államosított, felső vezetésében teljesen átalakult üzem nem vállalta a világhírű szőlőnemesítő örökségét, hosszú ideig nemhogy nevében, de megjelenésében és arculati elemeiben sem adott teret Teleki alakjának. Mellszobrát az 1950-es években eltávolították, a cég központi épületét pedig – amely ugyan Schaumburg-Lippe herceg pezsgőgyáráként épült, mégis inkább az 1929 óta tulajdonos Telekiekre emlékeztetett – több lépésben lebontották, és a helyére egészen új, szocialista arculatú épület-együttest emeltek. (*Új borkombinát*, 1966) A szakma „feledékenységet” kiválóan jellemzi, hogy a szőlészet hazai történetét tárgyaló nagymonográfia, amely a filoxéravésznek és a szőlők felújításának több mint száz oldalt szentel, egyetlen bekezdés erejéig említi Teleki Zsigmond eredményeit. (Feyér, 1970. pp. 166-167)

2. kép: A Teleki-cég egykori, átépítés alatt álló székháza egy 1963-ban készült légifelvételen

Forrás: Csorba Győző Könyvtár Helyismereti Gyűjteménye, Fotótár

Teleki alakja bő három évtized lappangás után, az 1970-es évek végétől került vissza az őt megillető helyre a szakmai köztudatban. Az első komoly megemlékezés apropóját születésének 125. évfordulója adta. Ekkor a Magyar Agrártudományi Egyesület kertészeti társaságának kezdeményezésére emléktáblát helyeztek el a borgazdasági kombinát falán Teleki emlékére, amit illusztris közönség – unokája, Teleki Judit és a siklósi nemzetközi borászati kongresszus résztvevői – jelenlétében avattak fel. (*Emléktáblát állítottak*, 1979).

Ugyanebben az évben jelent meg az első érdemleges szaktanulmány Teleki Zsigmond életéről és munkásságáról, Jeszenszky Árpád tollából, a *Kertgazdaság* folyóirat hasábjain. A szerző először röviden ismerteti a filoxéravész lefolyását és jelentőségét, majd ecseteli a magyar kormányzat tehetetlenségét, a járvány megfékezésére tett erélytelen és szakmatlan próbálkozásait. Mindennek ellenpontjaként mutatja fel Teleki alakját, aki mindenféle állami támogatás nélkül, úttörő munkát végezve nemesítette ki a filoxérának ellenálló szőlőfajtát. Ez nem lett volna lehetséges hatalmas munkabírása, gyakorlati tapasztalatai és elméleti tudása, kiváló szervezőkészsége és mozgékonyága, az innováció iránti érzékenysége nélkül. (Jellemző, hogy Pécssett Teleki volt az első, aki irodájába bevezette a telefont.) Jeszenszky már a bevezetőben tragikus hősként állítja az olvasó elé Telekit: „*mi-közben munkája világsikert ért el, ő maga testileg, lelkileg és anyagilag tönkre ment. Sikérének teljes elismerését nem érhetette meg.*” (Jeszenszky, 1979, p. 70)

A Teleki-féle szőlőfajták az 1980-as évektől kezdve visszakerültek a mindennapi szakmai diskurzusba (pl. Bakonyi–Bakonyi–Kocsis, 1996; Pernesz–Tóth, 2001; Kocsis, 2013), de a szélesebb közönség figyelmét csak egy újabb jubileum, Teleki születésének 150. évfordulója hívta fel a világhírű alanynevesítő munkásságára. 2004 decemberében a Pécsi

Akadémiai Bizottság kertészeti munkabizottsága, a Teleki Zsigmond Szakképző Iskola és a Teleki-Kober Kft. közös rendezésében tartottak tudományos emlékülést Villányban. Az öt meghívott előadó különböző szempontokból méltatatta Teleki munkásságát, majd a résztvevők megkoszorúzták Teleki mellszobrát és meglátogatták az iskola tanpincéjét. (Kocsis, 2004) Ugyanebben az évben jelent meg a Teleki munkásságát bemutató kismonográfia a Veszprémi Egyetem gondozásában, amely – bár címe ezt sugallná – nem annyira az élettörténetével foglalkozik, sokkal inkább az általa szelektált szőlőfajták bemutatását adja. (Bakonyi-Kocsis, 2004) Csaknem ugyanekkor készült Beck Tibor alapvető munkája a filoxéravész magyarországi lefolyásáról, hatásairól és leküzdéséről. Beck többször is kitér Teleki alanynemesítői munkájára, szakirodalmi tevékenységére, és megemlíti a jogszabályi háttérrel, szervezeti kérdésekkel kapcsolatos javaslatait is, megállapítva: „Az európai szőlő- és borkultúra újjászületéséhez kevesen járultak nagyobb mértékben hozzá, mint a méltán világhírűvé vált villányi szőlőalany-nemesítő.” (Beck, 2005, p. 104)

Néhány évvel később, immár a legszélesebb – nem csak az ampelográfia, hanem a történelem iránt érdeklődő – közönség elé szánt írást közölt Csoma Zsigmond a *Rubicon* történelmi magazinban. A szerző komplex módon mutatja be Villány szőlőtermesztését, amelyet a kedvező ökológiai adottságok és a hódoltság után itt letelepedett németység szakértelme és munkaetikája együttesen alapozott meg. Ezután tárgyilagos hangon ismerteti Teleki Zsigmond és fiai közül főként Sándor munkásságát, a filoxéravész leküzdésében és a szőlészeti felélesztésében szerzett érdemeit. Különösebb heroizálási szándék nélkül mutatja be Telekit, magukat a tényeket hagyja beszélni – éppen ezáltal válik egyértelművé az olvasó számára, hogy az imázs nagyjában-egészében megfelel a valóságnak. (Csoma, 2007)

Csoma európai gazdaságtörténeti kontextusba helyezi Teleki munkásságát, új szempontokat ad az értékeléséhez, de újabb adatokat alig vonultat fel a korábbi irodalmakhoz képest. Fájó hiány, hogy mindeddig nem született olyan életrajz, család- vagy cégtörténet, ami az egykorú sajtóanyagokra és a levéltári forrásokra is támaszkodna.

Ezeknek a kutatásoknak adhat új lendületet a Teleki születésének 170. évfordulóján tartott megemlékezés, melynek keretében konferenciát rendeztek, majd a résztvevők megkoszorúzták a Kerék-hegyen felavatott emléktáblát (Vanyúr István szobrászművész alkotását). Az alkalomnak a reprezentatív eseményen túlmutató jelentőségét az adja, hogy a szervező Csányi Alapítvány középiskolás diákok és egyetemi hallgatók pályamunkáit díjazta, felhívva a felnövekvő tudósgeneráció figyelmét is Teleki alakjára. (Gál, 2024)

3. kép: Teleki Zsigmond 2024-ben felavatott emléktáblája, a felújított kerék-hegyi villa előtt

Forrás: Gál András felvétele; csanyialapitvany.hu

Helyi közösség emlékezete

Bár Teleki 1930-ban leleplezett mellszobra elsősorban reprezentációs célokat szolgált, a Kerék-hegyi villa körüli szőlőbirtok rangját emelve a hazai és külföldi delegációk szemében, természetesen nem rejtették el a helyiek, a szőlőtelep dolgozóinak szemei előtt sem – akik már az avatáson is szép számmal volt jelen – így az ő körükben is fenntartotta Teleki emlékeztétét. Ez annál is inkább szembeötlő, mivel a nagyharsányiak évtizedekkel később is emlékeztek a szoborra, a körülötte elterülő szőlőket a köznyelvben Teleki-szőlőknek nevezték. (Pesti, 1982, p. 792) Hasonlóképp a Villány belterületétől kb. 2 km-re délre elterülő egykori Teleki-szőlőtelepnek is fennmaradt az emlékezete: az itt álló épületet Teleki-háznak, a kutat Teleki-kútnak nevezték a helyiek az 1970-es évek végén. (Pesti, 1982, p. 728)

Kimondott emlékezeti aktusról azonban a helyi közösségek részéről évtizedeken át egyáltalán nem hallunk. Nem véletlen, hogy az 1979-es évforduló kapcsán a Teleki életrajzát elsőként feldolgozó Jeszenszky Árpád dolgozata végén költői kérdéssel fordult az olvasóhoz: „Nem merem megkérdezni, nem merem megnézni, hogy van-e Pécsen vagy Villányban valamelyik épület falán emléktáblája, megvan-e még a híres első anyatelep néhány tőkéje, áll-e még ott Teleki Zsigmond bronz mellszobra? Nem tudom.” (Jeszenszky, 1979, p. 80)

Az adósságot Villány fokozatosan pótolta az elkövetkező évtizedekben. Ennek első állomását megint csak az 1979-es évfordulóhoz kapcsolódó előkészületek jelentették: a bormúzeum létrehozásának gondolata és az 1978-ban megindult gyűjtőmunka megmozgatta a helyieket – így például a festő-tanár Virányi Endre egy 1802-es dátumot viselő szőlőprést ajándékozott a formálódó gyűjteménynek. (Havasi, 1984) Nem sokkal később a községi tanács részéről bizonyult szép gesztusnak, hogy a Hunyadi és a Petőfi utcát összekötő, újonnan megnyitott utcát Teleki Zsigmondról nevezték el.

A világhírű szőlőnemesítő nevét egy emblematisz villányi intézmény is védjeggyül választotta. A szakiskola fennállásának 45. évfordulója alkalmából, 1995-ben nagyszabású zászlóavató ünnepség keretében vette fel a Teleki nevet, célul tűzve ki a „villányi születésű

Teleki Zsigmond nevének méltó megőrzését, személyének példaként állítását és az iskola tevékenységének nevében való tükröztetését” – foglalta össze Radnai Gyula igazgató. (Szabó, 1995. p. 1)

4. kép: Teleki Zsigmond leszármazottai a villányi szakiskola névadó ünnepségén

Forrás: Szederkényi Ferenc (szerk.): A villányi Teleki Zsigmond Szakképző Iskola jubileumi évkönyve, 1949-1999. Villány, 1999. p. 142

Teleki Zsigmond évtizedekkel korábban eltávolított mellszobrát egy igazán különleges alkalomból, Villány várossá avatásának alkalmából sikerült pótolni: 2000. október 7-én, a Bacchus-napok keretében leplezték le. Domonkos Béla érdi szobrászművész alkotása az eredeti mű alapján készült. (*Új szobor*, 2000). A szobor talapzatául az eredeti márvány posztamens szolgál, amely a csodával határos módon épen maradt a Kerék-hegyen álló villa előtt.

Magát a villát azonban, amelynek állaga az évtizedek folyamán jelentősen leromlott, nem sikerült megmenteni. 2002-ben ugyan felmerült, hogy fel kellene újítani a jelentős építészeti értéket képviselő házat, ekkor azonban már a pincét elöntötte az esővíz, a falak megrepedtek, és a cserepek is hiányoztak a tetőről. (Csuti, 2002) A nem kis befektetést igénylő helyreállítás csaknem két évtizedet váratott magára, és már az új tulajdonosához, a Gere Pincéhez kötődik. Ugyanígy az utolsó órában sikerült megmenteni a szőlőhegy gerincén ültetett fasort, a tájképi jelentőségű Teleki-mandulást: az előregedett, villám sújtotta fákat a 2010-es években pótolták.⁵

Meglepően formálódott a Teleki-kép a helytörténeti irodalomban. Az első településtörténeti feldolgozást készítő Kovács András a nem egészen 60 lapos kismonográfia terjedelméhez képest arányosan, két bekezdésben, a századelő gazdasági viszonyainak bemutatása során foglalkozik Teleki Zsigmond munkásságával, tárgyilagosan ismertetve a szőlőnemesítésben és a szőlők rekonstrukciójában elért eredményeit. (Kovács, 1959. pp. 36-37) A szerző különös módon nem látta szükségesnek, hogy a könyv jelentősen kibővített

⁵ Meglepő ugyanakkor, hogy az 1970-es évek végén indult földrajzinév-gyűjtések során a helyi adatközlők nem ismerték a szőlőhegyi Teleki-mandulást, vagy legalábbis nem tartották említésre méltónak, így az nem került be a *Baranya megye földrajzi nevei* című adattárba.

második kiadásában újabb vonásokkal egészítse ki ezt a képet, így csak a cég két világháború közötti történetéről tudhatunk meg némi újdonságot. (Kovács, 1970, pp. 55-56) Lajber Imre két falumonográfiájából nem bontakozik ki semmilyen egységes kép a Telekiekről. Első könyvében a borászat történetének bemutatását a filoxéra megjelenésénél félbeszakítja, így épphogy megemlíti a család érdemeit, és később is csak futólag tér vissza Teleki Sándor tevékenységére. (Lajber, 1995, pp. 104, 140-141) Fél évtizeddel később született könyvében Lajber hosszasan ecseteli a filoxéra pusztításait, az azokat leküzdő Teleki Zsigmond és Sándor munkásságáról viszont újfent meglehetősen tömören ír, nem jut túl a közhelyes elismerő frázisokon. (Lajber, 2000, pp. 108-113) A Villány történetéről legutóbb megjelent nagymonográfia több helyen is említi Teleki Zsigmond munkásságát, kitér a cég 1910 utáni fejlődésére és Teleki emlékezetére is. (Erdős, 2016, pp. 125, 130-131, 156-157, 236) Alapos feldolgozás azonban mindeddig csak Laposa József tollából jelent meg 2001-ben: a szerző a Villányt bemutató reprezentatív albumban külön fejezetet szentelt a Telekiek munkásságának, Villány életében betöltött szerepének. (Laposa-Dékány, 2001, pp. 60-73)

A személyes emlékek nyomán élettelibb és gazdagabb képet kapunk a Telekiekről. A virágosi születésű, fiatalon kitelepített Hans Rosinger emlékirata kissé rendezetlen képet nyújt a régi Villány életéről. A tablón (meglepő tömörségben) helyet kap a borászat; itt találkozunk ugyan Teleki Zsigmond alakjával, de a szőlőtelepek működése, a dolgozók élete hangsúlyosabban jelenik meg. (Rosinger, 1990, pp. 24-25.) A szintén kitelepített Pusztai Béla avval a céllal írta meg visszaemlékezéseit, hogy tiszteljen a régi villányiak előtt, és felelevenítse gyermekora világát. Ugyan személyes emlékeket nemigen vethetett papírra, mégis fontosnak tartotta, hogy részben szakirodalmi bűvárkodásai nyomán, részben a Teleki-szőlőtelepek értesítői és a Telekiek egykori intézője, Gombócz István kéziratos emlékezése alapján közvetlen hangú összefoglalót adjon a család történetéről és Villány életében játszott szerepéről. (Pusztai, 1999, pp. 108-111)

Idegenforgalmi hasznosítás

Az 1960-as évek elején a Baranya megyei Tanács úgy döntött, hogy Baranya fejleszteni kívánt turizmusának egyik központja Villány lesz. Evvel egyidőben megindult a vonzerők tervszerű kialakítása, gyarapítása; mivel a legfontosabb erőforrást egyértelműen a nagy hagyományokra épülő borkultúra jelentette, a lehetséges attrakciók között immár helyet kapott a Teleki-örökség is.

Először az 1960-as évek közepén merült fel, hogy a Telekiek egykori jammertali házában, a brigádszállásként hasznosított Kővillában bormúzeumot rendezzenek be, kimonodottan avval a céllal, hogy Teleki Zsigmondnak és a munkáját folytató fiainak emléket állítsanak. *„A Villányba látogató magyar és külföldi szakemberek gyakran szóvátették, hogy sem a község, sem a Teleki-szőlőbirtok helyén alakult állami gazdaság nem ápolja az Európa-szerte ismert szőlész, Teleki Zsigmond emlékét.”* A tervek szerint az épület pincerészében régi borászati eszközöket, a földszinten pedig a borászattal kapcsolatos dokumentumokat állítottak volna ki, külön kitérve az Állami Gazdaság múltjának és jelenének bemutatására. (Múzeum, 1965). Talán ezekhez a tervekhez kapcsolódott a Kővilla előtt álló homokkő szobor felállítása, amely egy német házaspár adományaként került Villányba.

A gyűjtő- és szervezőmunkának az 1979-es évforduló adott újabb lendületet. A Teleki-hez köthető relikviák, tárgyi emlékek gyűjtése már az előző év elején megindult: elsőként a *Magyar Nemzet* adott hírt arról, hogy „Villányban sok értékes Teleki-emléket gyűjtöttek össze, ezeket a terv szerint állandó kiállításon mutatják majd be; a kis múzeumban természetesen helyet kapnak a kétezer éves villányi szőlőkultúra emlékei is.” (Emléket állítanak, 1978).

A megvalósult muzeális gyűjteményt csak hat évvel később, 1984. október elején, a borfesztivál keretei közt nyitották meg Teleki Zsigmond egykori présházában és az alatta húzódó, több ágas pincében. A szőlészet és borászat munkafolyamataihoz kapcsolódó eszközök, a borkultúra múltját dokumentáló képek és források mellett nagy teret szenteltek a Telekiek munkásságának: „A falra függesztett vitrinek megsárgult iratokat őriznek, amelyek szakmai, vagy üzleti levelekként szerepeltek a Teleki-féle szőlőgazdaság ügyvitelében. (...) Az iratok zöme a Teleki-hagyatékból került elő és több borászati eszköz is. De a környék szőlősgazdáitól is sok mindent kaptunk...” A munka koordinálását a borgazdasági kombinát Bezerédy Győző levéltáros-muzeológusra bízta. (Rab, 1984) Az ünnepélyes megnyitón Teleki Judit „a Teleki-pincészet számos, borversenyen nyert díja közül az egyetlen megmaradottat – a Magyar Szőlőtermesztők Országos Egyesülete által 1929-ben odaítélt serleget – átadta a múzeumnak, köszönetét mondva a kombinát és a nagyközség hagyomány-ápoló tevékenységéért.” (Havasi, 1984. p. 13) A kombinát egyik dolgozója így fogalmazott: „A tudós Teleki emlékére létesítette kombinátunk a nyilvános múzeumot”. (Rab, 1984. p. 3) Kiállítási vezető gyanánt néhány évvel később a *Tájak–Korok–Múzeumok kiskönyvtára* sorozatban jelent meg kis füzet, amely szövegében ugyan többször utal a Telekiekre, a képanyag azonban nem mutatja be a hozzájuk köthető tárgyakat. (Környei, 1987)

5. kép: A Bormúzeum kiállítóterének részlete 1998-ban

Forrás: Müller Andrea felvétele; Csorba Győző Könyvtár Helyismereti Gyűjteménye, Dunántúli Napló Archívum

Az egykori Teleki-cég örököse tehát látványosan szakított az állami gazdaság szemléletmódjával, felvállalva az 1945 után dogmatikusan megtagadott Teleki-örökségét. Napjainkban már a Csányi Pincészet munkája számára is különleges rangot biztosít a Teleki név. Ezért kötött névhasználati megállapodást a cég menedzsmentje Teleki Judittal, és vezette be 1998 novemberében a Chateau Teleki márkanevet, „*vállalva az 1891-ben alapított Teleki-szőlőtelep örökségét.*” (Baranyai borok, 1996. p. 8.; *A minőség*, 1996.) A termékcsalád 2019-es címkesorozatán provokatív formában – fején különböző formájú kalapok élénk színű kontúrjaival – tűnik fel Teleki arcképe. (*Az alulöltözött Teleki*, 2019). Ugyanígy a folytonosságot hangsúlyozza a pincészet 2024-es Kővilla cuvée-je, amelynek címkéje (Ódor Gábor grafikus munkája) a dűlőket és a névadó prэшázat idézi. (Szerdahelyi, 2024) Joggal kifogásolható ugyanakkor, hogy a cég 2010 körül eladta a Bormúzeumot, amelynek fenntartása egyre kevésbé bizonyult rentábilisnak, a rendszerváltoztatás óta eltelt években szétzilálódott gyűjteménye és berendezése helyreállítása is komoly befektetést igényelt volna.

A helyi vállalkozók számára Teleki alakja legitimációs tényezővé, hivatkozási alappá vált. Nemcsak saját vállalkozásuk családi gyökereit mutatják fel, hanem interjúikban, bemutatkozó anyagaikban időről időre megemlítik, hogy a „*nemesítés ezen a vidéken Teleki Zsigmond nevéhez fűződik*” (Villány, 1999), és hogy az „*Európa-szerte lezajlott szőlőpusztulás után a villányi Teleki Zsigmond sietett a vén kontinens segítségére.*” (Mészáros, 2007.

p. 34) Ez alól talán csak a Gál Pince jelent furcsa kivételt. Miután a cég megvásárolta a Bormúzeum épületét és az előtte fekvő közterületet, Teleki itt újraavatott mellszobrát át-helyezték és a posztamenst bástyaszerű kerítéssel vették körül, ami miatt a talapzat alig látszik. A Gál Pince nevében ugyan megjelenik a bormúzeum kifejezés (és ezt a számtalan régi eszközt és gépet felvonultató berendezés is tükrözi), arculatában ugyanakkor teljesen elsikkad a Teleki-örökség. (*Gál Pince*, 2024)

Összegzés

Teleki Zsigmond örökségének tudatos ápolása 1910 után szőlészeti és borászat szakmai köreiben kezdődött meg: a tudós szőlőnemesítő imázsát fiainak szakmai közleményei és az általuk megrendelt szobor ápolta, gazdagította. Ezek hatottak vissza – jó ideig persze csak bűvópatakként – a helyi közösségekre, a cég dolgozóira. 1945 után, a cég államosításával ez a folyamatos emlékezet bő három évtizedre megszakadt, és csak az 1970-es évek végén éledt újjá, ekkor már Villány turizmusfejlesztésének érdekeihez is kapcsolódva: a múzeualapítás egyszerre szolgálta a hagyományőrzés és az idegenforgalom érdekeit. Ennek fő letéteményese (és haszonélvezője) ugyan még a Teleki-cég örököse, a Villány-Mecsekaljai Borgazdasági Kombinát volt, ám a megemlékezések előkészületei, a múzeum alapításához kapcsolódó gyűjtőmunka megmozgatta a villányi lakosokat, az események visszhangja pedig érződött a szakmai közösségben, így Teleki alakja egyszerre vált egy helyi és egy országos szakmai diskurzus részévé is. Napjainkban már a helyi közösségek és a vállalkozások számára is rangot, presztízst jelent a kapcsolódás Teleki Zsigmond örökségéhez.

Irodalomjegyzék

- Aknai T. (1971). A villányi szőlő-oszlop. *Dunántúli Napló*, 28(50), 7.
- Az alulöltözött Teleki Zsigmond kiverte a biztosítékot (2019), *BorJour.hu*, 2019. július 23. <https://borjour.hu/teleki-sapkaban/> (Letöltés: 2025. március 29.)
- Bakonyi K. – Kocsis L. (2004). *Teleki Zsigmond élete és munkássága*. Veszprémi Egyetem Georgikon Mezőgazdasági Kara, Keszthely, 2004.
- Bakonyi K. – Bakonyi L. – Kocsis L. (1996). A Teleki-féle alanyfajták sorsa. *Kertészet és Szőlészet*, 45(48), 21-22.
- Baranyai borok vásári sikere (1996), *Új Dunántúli Napló*, 9(326), 8.
- Beck T. (2005). *A filoxéravész Magyarországon*. Magyar Mezőgazdasági Múzeum, Bp., 2005. (Mezőgazdaságtörténeti tanulmányok, 10.)
- Bíró M., T. (1998). Bort vagy sört ittak a rómaiak Pannoniában? *História*, 20(5-6), 13-16.
- Kivonat a magyarországi kereskedelmi cégjegyzékből (1888), *Központi Értesítő*, 18(70), 885-889.
- Csoma Zs. (2007). Villány és a Telekiek. *Rubicon*, 18(6-7), 38-46.
- Csuti J. (2002). Veszélyes rom. *Új Dunántúli Napló*, 13(69), 4.
- Elhunyt bortermelő (1910), *Pécsi Hírlap*, 1(79), 5.
- Emléket állítanak Teleki Zsigmondnak (1978), *Magyar Nemzet*, 34(76), 5.
- Emléktáblát állítottak Teleki Zsigmondnak (1979), *Magyar Nemzet*, 35(275), 2.
- Erdős Z. (2016). *Villány története a kezdetektől 1990-ig*. Pannon Kultúra Alapítvány, Pécs, 2016.
- Erdősi F. (1970). Adatok a baranyai kőbányászat közelmúltjából. *Baranyai Művelődés*, 16(1), 127-129.
- A Felső Szőlészeti és Borászati Tanfolyam tanulmányutja Villányon és Pécsen (1930), *Pécsi Napló*, 39(137), 3.
- Feyér P. (1970). *Szőlő- és borgazdaságunk történetnek alapjai*. Akadémiai, Bp., 1970.

- Gál A. (2024). Emlékezés Teleki Zsigmond pécsi születésű kereskedőre, szőlész-borászra. *Honismeret*, 52(6), 147-149.
- Gál Pince (2024). A villányi Gál Pince és Bormúzeum honlapja, 2024. november 9. <https://www.gal-pince.hu/bormuzeum/> (Letöltés: 2025. március 29.)
- Halálozások (1910), *Borászati Lapok*, 42(36), 569.
- Halász Z. (1981). *Könyv a magyar borról*. Corvina, Bp., 1981.
- Havasi J. (1984): Felavatták a villányi bormúzeumot. *Dunántúli Napló*, 41(275), 13.
- Hirdetmény (1873), *Budapesti Közlöny*, 7(272), 4695.
- Jeszzenszky Á. (1979). Teleki Zsigmond, a szőlőalany-nemesítő (1854-1910). *Kertgazdaság*, 11(3), 70-80.
- Kocsis L. (2004). Teleki Zsigmondra emlékeztek. *Kertészet és Szőlészet*, 53(50), 14.
- Kocsis L. (2013). Teleki Zsigmond által előállított szőlőalanyok eredete. In Muskovics Andrea Anna (szerk.): *Borkultúra és társadalom visszatekintve a 21. századi Magyarországról*. Agroinform, [Bp., 2013.] 190-195.
- Kovács A. (1959). Villány. Villány Község Tanácsa – TIT Baranya megyei Szervezete, Pécs, 1959. (Ismerd meg Baranyát, 2.)
- Kovács A. (1970). *Villány község élete a múltban és a jelenben*. Pécs, 1970.
- Környei B. (1987). *Villány. Bormúzeum*. TKM Egyesület, 1987. (Tájak–Korok–Múzeumok kiskönyvtára, 288.)
- Követésre méltó példa (1947), *Új Dunántúl*, 4(65), 1.
- A közelmúltban avatták fel a Csatatér kilátót (2011), *Új Dunántúli Napló*, 22(263), 13.
- Lajber I. (1995). *A villányi régió története*. Vintours Kft., Villánykövesd, 1995.
- Lajber I. (2000.). *A villányi borvidék kialakulásának története*. PTE TTK Földrajzi Intézet, Pécs, 2000.
- Laposa J. – Dékány T. (2001). *Villány. Borvidékek ékessége. The Jewel of Wine Regions*. [Aduprint Kft., Bp., 2001.]
- Marton D. (1924). Szőlészei tanulmányút Baranyában. *Borászati Lapok*, 56(14), 107-108.
- Mendöl Zs. (1999). A sétatéri kioszk. Kaufer Sándor építész (1863–1900) működése Pécs város mérnöki hivatalában. In Uherkovich Ákos (fel. szerk.): *A Janus Pannonius Múzeum Évkönyve*, 43 (1998). Pécs, 1999. 301-317.
- Mészáros J. (2007). Az őszintét, gyerekek. *Magyar Nemzet*, 70(299), 34.
- A minőség bizalmi ügy (1996), Visszaszerezte régi nevét a villányi pincészet. *Népszabadság*, 56(296), 15.
- A m. kir. felsőbb szőlészeti és borászati tanfolyam hallgatóinak tanulmányi kirándulása Baranyában (1940), *Pécsi Napló*, 49(147), 3.
- Múzeum a villányi szőlőhegyen (1965), Összegyűjtik és bemutatják a híres szőlész, Teleki Zsigmond emlékeit. *Dunántúli Napló*, 22(13), 2.
- Napokon belül megkezdik a munkát Villány Főterén (2023), *Bama.hu*, 2023. augusztus 24. <https://www.bama.hu/pr/2023/08/napokon-belul-megkezdik-a-munkat-villany-foteren>
- Magyarország tiszti cím- és névtára (1892)*, 11. Országos Magyar Kir. Statisztikai Hivatal, Bp., 1892.
- Az osztrák köztársasági elnök látogatása a Teleki-féle kottingbrunni oltványtelepen (1927), *Dunántúl*, 17(100), 2.
- A párizsi nemzetközi borhivatal igazgatójának látogatása Villányban (1934), *Pécsi Napló*, 43(135), 4.
- Pernes Gy. – Tóth I. (2001). Méltánytalanul mellőzött a Teleki-Fuhr S.O.4. *Kertészet és Szőlészet*, 50(25), 7.
- Pesti J. (1982). *Baranya megye földrajzi nevei, II. kötet*. Baranya megyei Levéltár, Pécs, 1982. (Baranya monográfia sorozat)
- Probus szobrot avattak (2004) *Rólunk Van Szó*, 14(11), 1-2.
- Pusztai B. (1999). *Unser berühmtes Weindorf, Wieland. A vörösboráról híres Villány*. [Kódex, Pécs].
- Rab F. (1984). Bormúzeum Villányban. *Dunántúli Napló*, 41(247), 3.
- Romfeld Á. (2001). Méltó volt a millenniumi év zárása Villányban. *Rólunk Van Szó*, 11(9), 3-4.
- Rosinger, H. (1990). *Villány / Wieland im Spiegel der Chronik*. [Freising]
- Schuth, J. (2015a). Aus eigener Kraft. *Villányi Hírek*, 9(1), 9.

- Schuth, J. (2015b). Von Rauenthal nach Willand – Aus eigener Kraft. *Neue Zeitung*, 59(2), 11.
- Szabó A. (1995). Negyvenöt éves az iskola. *Új Dunántúli Napló*, 6(120), 1.
- Szakátsy Gy. (1933a). Szakirodalmi adatok a Teleki-Kober alanyvesszők ügyéhez. *Borászati Lapok*, 65(3), 1-2.
- Szakátsy Gy. (1933b). A Teleki-Kober alanyvesszők elnevezése. *Borászati Lapok*, 65(19), 1-3.
- Szakértők tanulmányútja a pécsi és villányi szőlőkben (1942), *Dunántúl*, 32(126), 6.
- Szerdahelyi K. (2024). Történeteket mesélnek: újratervezték a Teleki logóját és címkecsaládját. *Kreatív.hu*, 2024. július 12. <https://kreativ.hu/cikk/torteneteket-meselnnek-ujraterveztek-a-teleki-logojat-es-cimkecsaladjat> (Letöltés: 2025. március 29.)
- Szerdán érkeznek Pécsre a német szőlősgazdák (1925), *Dunántúl*, 15(186), 4.
- Szobrot emeltek Villányban egy híres magyar szőlésznek (1930), *Esti Kurír*, 8(200), 8.
- Szőlészeti kirándulás Villányba (1935), *Borászati Lapok*, 67(43), 355.
- Tauszig Ármin halála (1901), *Pécsi Figyelő*, 29(174), 4.
- Teleki A. (1935), A magyar származású alanyfajokkal és csemegefajokkal elért eredmények a világ szőlészetében (I. közlés). *Borászati Lapok*, 67(38), 303-304.
- A Teleki Szőlőtelepek jubileuma (1940), *Magyar Nemzet*, 3(237), 10.
- Teleki Zs. (1903). Riparia x Berlandieri Teleki. *Borászati Lapok*, 51(35), 915.
- Teleki Zsigmond halála (1910) *Pécsi Napló*, 19(193), 2.
- Teleki Zsigmond szobrának leleplezése (1930), *Borászati Lapok*, 62(35), 295.;
- Tudományos célzatosság vagy célzatos tudomány? (1932), *Borászati Lapok*, 64(47), 1-2.;
- Új borkominát építését kezdik meg Villányban (1966), *Dunántúli Napló*, 23(58), 1.
- Új szobor Villányban (1970), *Dunántúli Napló*, 27(188), 4.
- Új szobor Telekinek (2000), *Új Dunántúli Napló*, 11(304), 4.
- Villány és Bock József (1999), *Magyar Nemzet*, 62(171), 22.
- A villányi „Teleki szőlőtelepek” 20.000.000 pengőt adományozott a gyermekmentési akcióra (1946), *Új Dunántúl*, 3(59), 4.
- Vörös A. (2010). A villányi mezozoos rétegsor: visszatekintés új nézőpontból. *Földtani Közöny*, 140(1), 3-30.

Fábián Fanni

KONFORMIZMUS A MODERNIZMUSBAN?
A XX. SZÁZADI ZENE KRITIKÁJA SZTRAVINSZKIJ ZENÉJÉN ÉS
ADORNO SZEMÜVEGÉN KERESZTÜL

Absztrakt

A tanulmány célja, hogy bemutassa Igor Sztravinszkij zenéjén keresztül a XX. század zenekritikáját, elméleti oldalról, filozófiai megközelítésben. Sztravinszkij folklorista, majd pedig neoklasszicista művei az egyik legjelentősebb zenefilozófiai értekezés, az 1949-ben megjelent *Az új zene filozófiája* (Philosophie der Neuen Musik) alapját képezi. Theodore W. Adorno, aki gyökereiben vizsgálja az általa kijelölt két zeneszerzési pólushoz viszonyítva az adott kor műveit, Sztravinszkij komponálási stílusát teljességgel elveti és a zene regressziójaként tekint rá, míg Arnold Schönberg technikáját tartja a haladásnak és a modern zene úttörőjének. Tézisében részletesen taglalja, hogyan hat a társadalomra a népi, a barokk és ókori zene motívumainak visszahozatala a zenébe, Sztravinszkij és követői hogyan ágyaznak meg a tömegkultúra térhódításának. Az értekezés éles kritikát fogalmaz meg, mely lényegében a legtöbb korabeli zeneszerzőt konformitással bélyegez meg. Bár jelenleg, a XXI. században már nem lehet perifériákat kijelölni a zenében, mégis érdemes a XX. századi, a zenében lezajló folyamatok értelmezéséhez, társadalomra kifejtett hatásai és utóhatásai végett figyelembe venni Adorno értekezéseit, mely támaszt nyújthat ahhoz, hogy megértsük a Sztravinszkij zenéjét körülvevő negatív felhang okait is.

Kulcsszavak: zenefilozófia, XX. századi zenekritika, Sztravinszkij

Bevezetés

Eric Walter White (1976) *Stravinsky – a zeneszerző és művei* című kötetében az előszóban a személyes élményét osztja meg, amikor 1923-ban Bristolban először hallotta Sztravinszkij zenéjét, pontosabban a *Tűzmadár*-szvit koncertszerű előadását. A hangverseny rendkívül magával ragadta, ennek ellenére meglepetten konstataulta, hogy a közönséget megbotránkoztatta a mű. Ez volt az a pillanat, amikor nem csak felfigyelt a zeneszerzőre, de innentől kezdve kereste a lehetőségeket, hogy hallhassa a műveit. Az anekdota olvasása közben két dolog jutott eszembe. Az egyik, hogy Eric Walter White éppen meghiúsítja a saját bevezető ötletemet, ugyanis hasonló személyes tapasztalatot írtam le én is, annyi különbséggel, hogy az én élményem 2019-ben volt, egy olyan estén, amikor *A négy norvég kép*, a *Scherzo á la russe*, a *Tangó*, a *Zsoltárszimfónia* és a *Tavaszi áldozat* hangzott fel. Én magam is lenyűgözőnek tartottam, hogy egy zeneszerző ilyen sokszínűen, gazdagon komponáljon, annak ellenére, hogy valóban nem a megszokott hangzásvilágot hallani tőle. Azonban az ismerőseim furcsállták ezt, különösen azt, hogy a *Tavaszi áldozat* elnyerte a tetszésemet.

A másik dolog, ami felmerült bennem, hogy Sztravinszkij művei közel száz évvel később is képesek gondolkodásra ösztönözni az embert, valamint hasonló érzelmi reakciókat

kiváltani, mint a keletkezésük idején. Ennyi idő után, úgy, hogy a XXI. századra a zene ismét funkcióváltáson esett át, amikor a különböző zenei műfajok, stílusok határai már elmosódtak, Sztravinszkij zenéje még mindig képes megosztani a közönséget és vita tárgyát képezni?

A tanulmány a XXI. századra hatást fejtő, a XX. században végbemenő változásokra fókuszál, célja, hogy bemutassa azokat a véleményeket, tényezőket, amelyek befolyásolhatták az adott kor zenéjét, elsődlegesen Sztravinszkij műveinek megítélését. Ehhez a kor egyik leghíresebb zenefilozófusa, Theodore W. Adorno filozófiai elmélete, Az új zene filozófiája kötete és az ezután megjelent Dialektikus kép tanulmánya kerül górcső alá, különösen kitérve Sztravinszkij, valamint a vele szembe állított Arnold Schönberg zeneszerzői műveire. Ahhoz, hogy megértsük az elméletének kiinduló pontjait, bemutatásra kerül Sztravinszkij munkássága, különösen az orosz folklorizmus, valamint a neoklasszicista stílusirányzat hatására írt jelentősebb művei. A tanulmány célja, hogy deduktív kutatás keretében feltárja, milyen visszhangot váltott ki a 20. század egyik legismertebb zeneszerzője, valamint hogyan értelmezte a műveit, és hogyan járult hozzá a zeneszerző körüli negatív megítéléshez a kor egyik legkiemelkedőbb filozófusa a modernitás korszakában.

Sztravinszkij folklorista korszaka és a Le Sacre du Printemps (Tavaszi áldozat) keletkezési körülményei

Igor Fjodorovics Sztravinszkij 1903-ban vált Nyikolaj Rimszkij-Korszakov zeneszerző tanítványává, aki által megismerte az orosz zenei tradíció, a népzene tudatos felhasználását és alkalmazását. Sztravinszkij korai alkotásai erősen magukon hordozták mestere stílusjegyeit, igazán 1908 után kezdett kísérletezni és a saját stílusát felfedezni. (White, 1976)

1909-ben karolta fel Szergej Gyagilev, az orosz művészetek mecénása, aki jó időzítéssel lépett be a zeneszerző életébe, ugyanis Rimszkij-Korszakov 1908-ban bekövetkező halála után szüksége volt egy olyan személyre, aki segíti elindítani a zeneszerzői pályán, aki által be tud kerülni a köztudatba. (Apagyi, 2013) Gyagilev 1910-ben egy balettet kért tőle az Orosz Balett számára Párizsban, így született meg az orosz népmesén alapuló Tűzmadár, amely a zeneszerző első átütő sikerévé vált (Apagyi, 2013), és amelyet a szintén orosz tradíciókra alapozó műve, a Petruska követett. Ezzel a darabbal kifejezetten látványosan kezdte levetni Rimszkij-Korszakov hatásait, megmutatta, hogy milyen sokoldalúan és változatosan lehet egy zenekari darabot megszólaltatni. (Apagyi, 2013) Azonban ezután született műveiben a népies jelleg, a tradicionális és népzenei motívumok ugyanúgy meghatározóak voltak, 1920-ig beszélhetünk az ún. orosz, folklorista korszakáról. (Arany, 2017)

Igor Sztravinszkij leghíresebb és a korban leghírhedtebb műve, a Le Sacre du Printemps, amelynek több fordítása létezik, a magyar köztudatban a Tavasz áldozat lett a legelterjedtebb címe, de gyakran emlegetik csak röviden Sacre-nek a művet. (Angi, 2013; Apagyi, 2013) A mű alapötletének születési körülményei ellentmondásosnak tekinthetők, ugyanis Sztravinszkij az évek alatt más-más pillanatot emelt ki, ami alapján úgy gondolta, hogy akkor fogant meg a Tavasz áldozat ideája. 1920-ban azt nyilatkozta,

hogy először a zene sejlett fel benne, azután kötötte hozzá a darab cselekményét. Azonban 1936-ban az ellentettjét hangoztatta, miszerint álmában egy pogány szertartás látomása jelent meg, és ezután komponálta meg a vízió alapján a zenét. *„Bölcs öregek, körben ülve, egy halálba táncoló ifjú leányt figyelve. Földradozták őt, hogy kiengeszteljék a tavasz istenét.”* (Stravinsky, 1962, p. 31) A mű cselekményét tehát a pogány kultusz, abból is az áldozati rituálé ihlette – vagyis, hogy a természetfeletti erőket (amelyekkel kapcsolatban gyakran volt félelemérzetük az embereknek), hogyan engesztelik ki. (Angi, 2013) Sztravinszkij egy későbbi nyilatkozatában árnyalta a képet, ugyanis amikor megkérdezték tőle, hogy mit szeret Oroszországban, a válasza az volt, hogy *„a vad orosz tavaszt, amely mintha csak egyik óráról a másikra tört volna ki, szétpattantva az egész földet. Ez volt legcsodálatosabb élménye gyermekkorom minden esztendejének.”* (Stravinsky & Craft, 1960, p. 112) Vagyis rendkívül komplex, Sztravinszkij számára jelentős, saját magában mélyen gyökerező érzések felszínre jutását szimbolizálja a Tavaszi áldozat. A mű népzenei motívumokat tartalmaz, konkrét elemek fedezhetők fel Rimszkij-Korszakov 1877-es népdalgyűjteményéből. (Apagyi, 2013)

A XIX. és XX. század fordulóján Sztravinszkij nem volt egyedülálló a tradíció, az ősi rítusok, az elemi erők megelevenítésében. Kortársai közül többen merítették ihletet a különböző népcsoportok mitológiáiból vagy a természet ősi erejéből. Claude Debussy-t, akivel a Tavaszi áldozatot négykezes zongoradarabban játszotta el legelőször még 1912 nyarán (Hill, 2004), a görög mitológia történetei, alakjai is inspirálták. Ennek szellemében születtek meg olyan művei, mint az Egy faun délutánja (amely egy versadaptáció is egyben), vagy éppen a hozzá különösen közel álló tenger és víz motívumát jelenítette meg a La mer szimfonikus költeményében. (Morrow, 2011; Bánhidi, 1998) Szintén párizsi kortársa, Maurice Ravel, Gyagilev kérésére az Orosz Balett számára szerezte a Daphnis és Chloé művét, amelyet a nimfák mítosza ihletett.

A Tavaszi áldozat hangzásvilága, valamint ritmusa újítónak számított a korban, ugyanis amellet, hogy rendkívül nagy zenekari apparátusra volt szükség az előadásához, olyan ritmikai elemeket, olyan harmóniai újdonságokat tartalmazott (Angi, 2013), olyan disszonáns hatást keltett, ahogyan vegyítette a népzenei elemeket a műzenébe, az éppen kialakuló modern zenébe, amely a század elején, a romantika korszakának még érezhető hatásai mellett idegennek hatott.

A Tavaszi áldozat bemutatója és kritikái

A Sacre 1913. május 29-én került bemutatásra Párizsban, azonban már az első, nagy közönség előtti előadást megelőzően is voltak kétségek, hogy milyen lesz a mű fogadtatása. (White, 1976) A koreográfiát Vaclav Nizsinszkij készítette, akiről Sztravinszkij úgy vélekedett, hogy bár kiváló táncos, nem jó koreográfus, aki ráadásul még a zenéhez sem ért. (Kelly, 2000) Ehhez hozzájárult az is, hogy Nizsinszkij egy új, a hagyományokból kitörő balett-technikát akart kipróbálni és alkalmazni, ami azonban nem csak Sztravinszkij tetszését nem nyerte el (White, 1976), de a táncosokét sem. (Stravinsky & Craft, 1987) Mindezek miatt tudatosan készültek arra, hogy a bemutató akár botrányba is fulladhat: Gyagilev megkérte a táncosokat és a karmestert, hogy ha a

közönség felől ellenszenvet érzékelnek, akkor se hagyják abba a produkciót se a balettművészek, se a zenészek. (Stravinsky & Craft, 1987)

Párizsban, a balettot kedvelőket akkoriban két csoportra lehetett bontani: azokra, akik magasabb társadalmi státusszal rendelkeztek és ezzel egyenesen arányosan a már megszokottat, a hagyományost kedvelték, elzárkóztak minden újító jellegűtől. A másik csoport éppen az ellenkezőjét kedvelte: lényegében mindent, ami formabontó volt és szembe ment a tradíciókkal. (Ross, 2008) A május 29-i bemutatón az első taktusoktól elkezdett kialakulni egy negatív felhang a közönség felől, akiknek a két tábora hamar egymás ellen fordult, egyet nem értésüket pedig a művészekre zúdították (átvitt értelemben és szó szerint is különböző tárgyakkal dobálták őket). Érdekes módon a mű második részére csillapodtak az indulatok, és az elmondások alapján az áldozati táncot már teljes csendben figyelte a közönség – majd a végén még tapsot is kapott az előadás. (Kelly, 2000) Maga Sztravinszkij, aki a közönség soraiban ült a darab elején, az indulatok kitörésekor elhagyta a nézőteret, és inkább a színpad mögött figyelte a történéseket. (Stravinsky, 1962) Ő maga úgy gondolta, hogy a botrányt Nizsinszkij koreográfiája váltotta ki, amelyet a későbbiekben el is vetett, és újat készíttetett, új balettmesterrel. (Chua, 2007)

Változatos kritikákat fogalmaztak meg a szakmabeliek, volt, aki a zeneszerzőt hibáztatta a harmónia feláldozásáért, volt, aki a koreográfust, volt, aki a kivitelezést nehezményezte és volt, aki a teljes produkciót tévedésnek gondolta. (Apagyi, 2013; Kelly, 2000) A mű tehát, a predikcióknak megfelelően botrányos hatást generált a debütálás során. Előfordulhat, hogy egyes korabeli írások túloztak a bemutató pontos eseményeit illetően, de az bizonyos, hogy egy általános elégedetlenség volt tapasztalható a művel kapcsolatban. Ezt támasztja alá az a tény, hogy ezután csupán öt alkalommal adták elő a Nizsinszkij-féle balettet, az eredeti Tavaszi áldozatot, amely így mindössze két hetet élt meg a bemutató után. (Apagyi, 2013)

Ezután legközelebb 1914-ben Péterváron mutatták be újra a darabot, de ekkor már koncertszerű előadás keretein belül, majd pedig a világháború után 1920-ban vették elő ismét a *Sacre-t*, hogy Sztravinszkij felújítsa a művet. A darabnak több verziója létezik, a zeneszerző lényegében egész életében alakította a Tavaszi áldozatot. (Apagyi, 2013) A '20-as években emellett, hogy már más zenei irányzatok is hatottak rá, az I. világháború után olyan társadalmi változások mentek végbe, melyek után bizonyos eszményeket, amelyekkel korábban, a század elején még azonosulni tudott, már nem tartott relevánsnak, időszerűnek (pl. nacionalizmus, orientalizmus).

Emellett teljes meggyőződéssel gondolta, hogy az 1913-as bemutató Nizsinszkij koreográfiája miatt bukott meg. Mindezek miatt a művet teljesen új köntösbe szeretne volna öltöztetni, amely mentes bárminemű népzenei hatástól és tradíciótól. (Stravinsky & Craft, 1959) Az új koreográfia absztraktabb lépésekből állt, zenei átiratával együtt a darab elvesztette az „anekdotaszerűségét”, és „tisztán zenei konstrukcióként” született újjá. (Apagyi, 2013, p. 16)

Akik a *Sacre* zeneelméleti elemzésére vállalkoznak, nehéz feladattal álltak és állnak a mai napig szemben, ugyanis valóban formabontó alkotásként olyan alapvető szempontból is képes eltérő véleményeket alkotni, hogy tonális vagy atonális műről van-e szó. (Apagyi,

2013) Az viszont mindenképpen helytálló kijelentés, hogy Sztravinszkij és zenéje a modernizmus egyik úttörőjeként tekinthető. (Karasszon, 2015)

A zeneszerző neoklasszicista korszaka

Sztravinszkij 1920 környékén a neoklasszicizmus, vagy más néven újklasszicizmus irányába kezdett orientálódni, gyakran említik az 1923-ban megjelent *Pulcinella* balettjét a neoklasszicizmus kezdetének. (Borsos, 2020) Az elnevezés ellenére nem a XVIII. századi klasszicista zene irányába fordulnak a stílusban íródott művek, hanem a barokk zene formai elveinek és stílusának felújítására törekcszenek a képviselői, amelyet igyekeznek a modern zenébe beilleszteni. (Adorno, 2017) Sztravinszkij jelentős neoklasszicista művei tehát a *Pulcinella* mellett, a *Zsoltárszimfónia* (Borsos, 2020), de ide sorolható az 1918-ban komponált *A katona története*, mely még csak az előfutára volt a neoklasszicista korszakának (Adorno, 2017), ugyanis a darab még magán hordozta a folklorizmus stílusjegyeit is, de már ismét megjelentek a hagyományos tonális zene elemei és a funkciókeveredés. (Horváth, 2015)

1918-ban a világháború még javában zajlott, ami a zeneszerzők lehetőségeit keretek közé szorította, a színházi dolgozókat ellehetetlenítette, az Orosz Balett is felfüggesztette a működését. Ekkor merült fel a gondolat Sztravinszkijben és Charles Ferdinand Ramuz svájci íróban, hogy olyan darabot szerezzenek, amely „egyszerű”, bárhol elő lehet adni és kevés ember kell a megvalósításához. (Ramuz, 2020) A mű egy három szereplős tanmese Alexander Afanaszjev mesegyűjteményéből, színdarabként előadva. A darab cselekménye arról szól, hogy egy katona, az örök gazdagságért cserébe eladja a hegedűjét az ördögnek. Eredetileg hét hangszerre, valamint négy színpadi szereplőre lett komponálva (Ramuz, 2020), azonban később három hangszeres szvitet is írt belőle (klarinétra, hegedűre és zongorára), amely így kisebb formációban is előadható lett, és amelyre jellemző volt már a neoklasszicista stílus. Ebben a korszakban ismét olyan műfajú művek születtek, amelyek a barokk zenében voltak jellemzőek: concerto, szonáta, szvit és szimfónia. (Bánhidi, 1998; Borsos, 2020) Amellett, hogy a műveken gyakran felfedezhetőek pl. Beethoven vagy Händel stílusjegyei is (Adorno, 2017), a neoklasszicizmus Sztravinszkij esetében egy, a teljes alkotómunkát befolyásoló szemlélet, amely a címadástól az előadásmódig mindent érint. (Kruppa, 2020)

Adorno zenefilozófiájának alapjai

Igor Sztravinszkij zenéjének nyelvezete, annak megfejtése tehát nem egyszerű feladat, a XX. században pedig többször érzelmekkel túlfűtött, néha személyeskedésbe is átcsapó diskurzusok alakultak ki róla. (Horváth, 2015) A kor kritikusai, filozófusai gyakran tárgyalták a műveit és annak felépítését, hangzásvilágát. A XX. században, a tömegkommunikáció eszközeinek fejlődése, valamint a kultúraközvetítő intézmények széleskörű elterjedése egyre többek számára tették elérhetővé a kultúrát. Így a társadalom olyan rétegeit is sikerült elérni, akiknek eddig nem volt lehetőségük a kultúra bizonyos szegmenseivel találkozniuk. Ez által a kultúra termékeinek olyan homogén tartalmat kellett közvetíteniük, amely széles körben megfelelt az emberek ízlésének (Maróti, 2005), viszont ez azt is eredményezi, hogy a kultúra a képességfejlesztő,

gondolkodásra ösztönző funkciója elé az üzleti érdekeket helyezi. A kommercializálódás során, és amikor a szellemi termelés termékei fogyasztási javakká váltak egyre több vélemény került napvilágra, amely a kultúra hanyatlásáról értekezik. (Maróti, 2005) Ennek egyik fő szószólója, és egyben a frankfurti iskola képviselője Theodore Wiesengrund Adorno (1903-1969), német filozófus volt. A frankfurti iskola, kritikailag tekint be a társadalom lényegébe, vagyis a saját működésében keresi azokat az ellentmondásokat, amelyek a társadalom problémáit okozzák és annak a lehetőségét, hogy ezen változtassanak. (Tar, 1986) *„A kultúra erősíti az egyenlőtlenségeken alapuló társadalmi rendet”*. (Maróti, 2005, p. 181.), vagyis a kultúra ebben a kontextusban ideológiai szerepet tölt be. Bár Adorno, állítása szerint nem ideológiai szempontból vizsgálódik (Balázs, 2018), ez alapján a konformizmusba menekülő kultúra mégis ennek a látszatát erősíti.

1938-ban megjelent *„Fétisjelleg a zenében és a zenehallgatás regressziója”* című tanulmánya már boncolgatni kezdte a zene ún. funkcióváltását, vagyis, hogy milyen változásokon megy végbe a zene az adott korban és kezd a tömegkultúra és a tömegtermelés áldozatává válni, valamint a (kommercializálttá vált) társadalomban végbemenő változások hogyan jutnak be a zenehallgatás szerkezetébe. (Adorno, 2017) Értekezéseiben a filozófiai, szociológiai és zeneelméleti elemzések jelentősen egybeforrnak. (Balázs, 2018) Adorno nem feketén-fehéren kategorizál, vagyis nem csak a „nagy típusok” mentén húzza meg a határvonalat (pl. jazz és komolyzene között), hanem a klasszikus zenei alapokra komponálók műveiben keresi a zene esztétikai autonómiájának meggyengüléséhez és a művészet társadalmi funkcióinak átalakulásához vezető indokokat. Így elemzéseit egy tágabb, mélyebb társadalomkritikai kontextusba helyezi. Adorno filozófiája rendkívül összetett, amely alapvetően nem rendszerekben, hanem modellekben gondolkodik, sémák nélkül, kritikailag és dialektikusan vizsgálódik. Adorno modell-jellegű gondolkodásának elvi és módszertani alapját a negatív dialektika alkotja. (Zoltai, 1970) A dialektika a marxista felfogás szerint a természet és társadalom jelenségeit összefüggéseiben, kölcsönhatásaiban vizsgálja, míg a hegeli felfogás szerint az eszme megismerésének az a módszere, amely a fogalmakban rejlő ellentétek felismerése és magasabb rendű egyesítése, feloldása útján halad a célja felé. Adorno-ra mindkét irányzat hatott, habár inkább hegeli eredetű a negatív dialektika alapmodellje. A negatív dialektika határokat jelöl ki, amelyek között a zenei világkép filozófiai elemzése mozoghat. (Zoltai, 1970)

Adorno azt vizsgálta, hogyan vált a társadalom lényegévé a zene, hogyan költöztek bele a művészi objektum által feldolgozott társadalmi meghatározottságok magába a műbe. (Zoltai, 1970, p. 19) Úgy gondolja, hogy a zene hitelességéhez a szociális és zenetechikai meghatározottságokat együtt kell vizsgálni. (Balázs, 2018) A dialektikus zenefelfogáshoz az érték kategóriáját párosítja, elveti a fejlett polgári társadalom zenei kínálatának heterogén árubőségét, a különböző világi technikák és stílusirányzatok keveredését. Adorno értekezései során keményen minősít, *„értékhangsúlyos különbséget tesz autonóm és ideologikus zene között.”* (Zoltai, 1970, p. 22) Ebben a kontextusban érdekes Richard Wagnerről alkotott véleményét figyelembe venni, akit kifejezetten az ideologikus zene megtestesítőjének tartott. A művei által közvetített értékek megfelelték az adott kor (és

előre mutatva a XX. századi) Németország által vallott eszméinek (Márkus, 1999), mint a nemzeti identitás, vagy a hős-kultusz. Emellett munkásságát (a Gesamtkunstwerk gondolatiságát), bár formabontónak gondolta, hiszen Wagner például az operáiban szakított a megszokottal és zenedrámát írt, úgy gondolta, hogy ezzel elsődlegesen a hallgatóság kedvére akar tenni, és olyan darabokat visz színpadra, melyek az érzéki hatásokra összpontosítanak (Márkus, 1999)

Adorno szerint az autentikus művészet akkor képes megőrizni az esztétikai komolyságát, amennyiben képes kritizálni az életet. (Zoltai, 1970) A XX. században azonban a zenei kulturális ipar miatt nem a tudat, hanem az alkalmazkodás áll a középpontban, vagyis az egyénnek be kell illeszkednie abba, amit mindenki jónak gondol csak azért, mert a jelenség jelen van mindenütt. (Zoltai, 1970) „*Mundus vult decipi, ergo decipatur*” – a világ azt akarja, hogy megtévesszék, hát tévesszük meg – ami a szociológia szerint sikerrel is jár. (Zoltai, 1970, p. 22) Ugyanis a zenei ipar a zene érzelmközvetítő funkciójának kihasználásával befolyásolni tudja az emberek véleményét, magatartását a társadalmi viszonyok és problémák relációjában. (Zoltai, 1970) A populáris zene a sztenderdizált eszközeivel feláldozza a zene komplexitását és egyediségét. Adorno szerint, a populáris zene olyan elemeket használ, amelyek korábban a komolyzenében voltak jellemzőek, és ahol már nem funkcionálnak jól. Bár a könnyűzenében sem tartja relevánsnak őket a XX. században, mégis, ezen az úton tovább tudják örökíteni ezeket az értékeket (Wellmer, 2023), vagyis ezen a ponton a filozófus ellentmondásba keveredik saját magával és azt állítja, hogy a könnyűzenének is van olyan értéke, amelynek van létjogosultsága művészeti és társadalmi szempontból.

Adorno és a frankfurti iskola nézeteit fenntartásokkal kell kezelni, különösen a mai korra való tekintettel, hiszen olyan jelenségekről alkotnak ítéletet, amelyek mára a mindennapi élet szerves részévé váltak. Azonban már a XX. században is megjelentek olyan vélemények, miszerint elméleteik megalapozása során a tudományos, kvantitatív méréseken alapuló módszereket elvetik, és helyette pusztán szemlélődő, intuitív alapon értekeznek (Tar, 1968), és kifejezetten elitistának is tűnnek. Ezzel pedig hozzájárulnak ahhoz, hogy még nagyobb szakadék keletkezzen az általuk meghatározott új zene és a hagyományos zene között.

Az új zene filozófiája (1949)

Az előző részfejezetben már szó esett arról, hogy Adorno a zene szerkezetéből és a benne rejlő folyamatokból fejti ki a zene társadalmi és filozófiai tartalmát. Fontos lehetett neki a mélyen gyökerező zenei probléma. Adorno írásai arról tesznek tanúbizonyságot, hogy a vizsgált műveket rendkívül mélyrehatóan ismeri, ebből bontja ki a téziseit és építi fel részletes filozófiáját. Úgy gondolta, hogy művészeti ágként a zenének kifejezetten fontos szerepe van a társadalmi felelősségvállalásban. (Balázs, 2018)

Elméletének kiinduló pontja az autonóm zene, melyet politikai és társadalmi önállóság jellemez (Balázs, 2018), vagyis tudatosan próbál ellenállni az általánosan elterjedni látszó igényeknek. Az autonóm zene az anyag és szubjektum kölcsönhatása, vagyis a zene ebben a dimenzióban nem csak a hangok ritmusba öntött rendszere, hanem kapcsolódik a szubjektumhoz (a tudathoz). (Balázs, 2018) A zene tehát olyan hatást tud kifejteni az

emberre, amely felruházza filozófiai vagy társadalmi jelentéssel a hallott műveket – a zenemű tükrözi a társadalmi és történelmi környezetet, valamint képes formálni is azt. Adorno úgy gondolta, hogy a zene fejlődése egyenes vonalú és visszafordíthatatlan folyamat, az adott fejlettségi szintjén magában hordozza az összes korábbi pozitív változást és innovációt, amely előre mozdította a zene fejlődését és juttatta el az aktuális állapotáig. (Mely egy tipikus hegei gondolat is egyben.) (Balázs, 2018) Vagyis a történelem során korábban fénykorukat élő zenei stílusirányzatok a modern korban már nem állják meg a helyüket – így a Sztravinszkij által kedvelt folklorizmus, vagy az élete későbbi szakaszában jellemző neoklasszicizmus sem. Az anyag és a szubjektum kapcsolatában az idő is jelentős szerepet játszik a zene alakulásában, ugyanis az idő formálja a zenei struktúrát, és ez által tud az fejlődni is. (Adorno, 2017)

A XX. században tehát figyelembe kell venni a zenei struktúrák fejlődését és az alapján végezni a zeneszerzői tevékenységet. (Adorno, 2017; Balázs, 2018) Adorno szerint a tizenkéthangú komponálási technika („Zwölftontechnik”), mely az 1920-as években kezdett népszerűvé válni (Balázs, 2018), pontosan megfeleltethető ennek az elméletnek, és tekinthető a zenei fejlődés következő stációjának. A Zwölftontechnik Arnold Schönberg és tanítványaihoz, Alan Berghez és Anton Webernhez, a második bécsi iskola képviselőihez kötődik. (Adorno, 2017)

A két pólus: Arnold Schönberg és tanítványai

Arnold Schönberg (1874-1951) német zeneszerző a tizenkéthangú tonális komponálási technika (dodekafónia) képviselője, mely módszer nem a tonálitásra helyezi a hangsúlyt, hanem a szabályszerűsége. Elvonatkoztat a korábban megszokott dúr-moll hangrendszerektől. A tizenkétfokú rendszer az oktáv minden hangját (a kromatikus hangokat is) felhasználja, úgy, hogy egy előre meghatározott rend szerint hangozzanak fel a műben. Amíg nem hangzott fel mind a tizenkét hang, addig egy hang nem ismételt meg újra. (Bánhidi, 1998) Ez által a hangzás azt a hatást kelti, mintha tonális műről lenne szó. Ez a komponálási stílus el tud vonatkoztatni a megszokottól, mégis meg tudja teremteni a zene és a társadalom között a belső kapcsolatot (Adorno, 2017): a zeneszerző nem csak a zenei elemekkel küzd, hanem a társadalmi problémákkal is. Megpróbálja tehát a zenei eszközök segítségével leképezni az aktuális társadalmi viszonyokat, ellentmondásokat. Ez a fajta zeneszerzés kevésbé a spontaneitásról szól, sokkal inkább arról, hogy a komponista hogyan, milyen mértékben tudja a kezében tartani az irányítást, képes-e tartani a szabályt, az atonalitásból származó „zűrzavar” mögött képes-e rendszert építeni. *„Ez az, ami Schönberg zenéjében olyan újnak és hallatlannak tűnik fel számunkra: ez a mesébe illően biztos kezű kormányzás az új hangzások káoszában.”* (Adorno, 2017, p. 113)

A zeneszerzésben az újítás azért szükséges, hogy megpróbálja visszaszorítani a tömegkultúra elterjedtségét. (Adorno, 2017) Mivel azonban a megszokott hangzásvilággal szembe megy ez a fajta komponálási stílus, zavarja az emberek konformérzetét, nehezen tudnak alkalmazkodni hozzá, és ezért kevesen kedvelik Schönberg és tanítványai stílusát. Ahogyan korábban említésre került, Adorno rendkívül élesen tud bírálni, és ez nincsen másképp Schönberggel és követőivel kapcsolatban sem.

Amikor nem a tizenkéthangú komponálás szellemében alkotnak (vagy egyáltalán nem is alkotnak), akkor őket is erősen el tudja marasztalni. (Balázs, 2018) Ez a szemlélet adhatna egyfajta objektivitást a filozófiájának, azonban gyakran felmerül a gondolat, hogy valóban teljesen kizárja a szubjektív értékítéletét, és vajon tényleg csak a tényekre alapoz?

Az egyik oldalon tehát ott áll az újítás, amely próbálja az elavult komponálási technika, hangzásvilág helyébe egy merőben új alapokon fekvő, tudatosan átgondolt stílust és annak műveit terjeszteni. Ezzel szemben pedig ott vannak azok a zeneszerzők, akik bár szintén a XIX. századi romantika maradványaitól szeretnének szabadulni, mégis visszanyúlnak olyan gyökerekhez, amely Adorno szerint nem állja már meg a helyét az adott korban, és amely megágyaz a tömegkultúra térhódításának.

A két pólus: Sztravinszkij

Az új zene filozófiája egyes fejezetei már 1940-1941-ben elkészültek, Adorno mégis megvárta a II. világháború lecsengését, és közben kibővítette az elméletét, hogy még jobban érzékeltetni tudja a kontrasztokat, a végleteket a teóriájában. (Balázs, 2018)

Míg Schönberg a haladást, az újítást jelképezi nála, addig Sztravinszkij a visszafejlődés képviselője. (Adorno, 2017; Balázs, 2018) Adorno szavaival élve, *„történelmi beidegződésük folytán Sztravinszkij és követői engedtek a csábításnak, s tévesen azt képzeltek, hogy a zenének ismét stilisztikai procedúrák révén adható kötelező érvény.”* (Adorno, 2017, p. 143) Sztravinszkij folklorista műveiben a népzenei elemek, a népi motívumok használatára törekszik, hiszen például a Tavaszi áldozat, de akár a Tűzmadár műve is az orosz hagyománykörből merítkezik. Újklasszicista műveiben pedig a barokk és ókori zenéhez nyúl vissza, amelyet Adorno teljes mértékben elvet, hiszen ezeknek a stílusirányzatoknak a reprodukálása szembe megy a zene fejlődésével. (Adorno, 2017)

Sztravinszkij művei, újítónak hatottak, hiszen próbálta ő is levetni a romantika korszakának sajátosságait magáról, kísérletet tett a modern zene irányába. (Bánhidi, 1998) Azonban a folklórizmus mind az 1910 környékén írt művei témájában, mind pedig a komponálási stílusában tetten érhető, nehezen meghatározható, hogy tonális vagy atonális művekről van szó az esetében. (Apagyi, 2013; Adorno, 2017)

Sztravinszkij a komponálás során több szempontból is túlzásokba esik, például a Tavaszi áldozatban. Oly módon használja a különböző zenei elemeket, motívumokat, hogy azok teljesen összefüggéstelen rendszert alkossanak, ez által próbálva esztétikai élményhez juttatni a hallgatóságot – Adorno (2017) szerint sikertelenül. A ritmust helyezi a hangzás elé (Apagyi, 2013), amely szembe megy a már megszokott melodikus-harmonikus hangzásokkal. Sztravinszkij követői ezt pozitívan értelmezik, miszerint a zeneszerző ezzel próbálja megadni a ritmusnak azt a megbecsülést, amit érdemel. Viszont Adorno szerint a ritmus összevisszasága a technika lerombolását jelenti, melyben a zeneszerző beteges örömét leli. (Adorno, 2017)

Sztravinszkij zenéjében fontos motívum az áldozat-ábrázolás, mely már a Petruskában is megjelent, igaz, akkor még játékosan és kabaré-jelleggel, a Tavaszi áldozatban azonban már komolyabb konnotációval találkozhat a hallgatóság. (Adorno, 2017) Amellett, hogy a műben a szubjektum áldozatjelleggel ölt és ezzel kigúnyolja a humanista művészet hagyományait (Balázs, 2018), az adott kor társadalomkritikájává is válik. Az

emberáldozat nem feltétlen vallási értelmezésben használatos jelen esetben, hanem mint a közösség, vagyis a társadalom áll az egyén individuum felett, válik dominánssá és gyakorlatilag elnyomóvá az egyén felett. Így kialakul a vágy a társadalmi normák és a társadalmi manipulációk ellen. A mű megjeleníti tehát azokat a társadalmi feszültségeket, amelyek megelőzték az I. világháborút. (Adorno, 2017) A társadalom ez alapján szintén nem halad előre, hanem visszafejlődik, amit a zenei regresszióval ábrázol. A fiatal zeneszerzők kifejezetten nem kedvelték Sztravinszkijt, mert Adorno véleménye szerint hasonlóságokat fedeztek fel a sajátjuk, és az orosz komponista stílusában, műveiben. (Adorno, 1970)

Sztravinszkij újklasszicista szellemben írt művei közül Adorno A katona történetében látta a legtisztábban kirajzolódni a tömegkultúra megjelenítését. A zenei nyelv darabjaira hullott az által, hogy struktúrájában megváltoztatta a mű lefolyását: zenés színdarabot alkotott. Adorno véleménye szerint „*leginkább a szürrealisták nappali emlékfoszlányaiból alkotott álommontázsaihoz hasonlítható*”, a rádióból, hanglemezből az emberekre zúdított zenével vonja párhuzamba. (Adorno, 2017, p. 191) Ekkor a jazz műfaját idéző motívumok is kezdtek megjelenni a zenében, mely fellelhető a Ragtime tételben is. (Horváth, 2015) Sztravinszkij maga egyébként jazzt akkoriban még nem hallott élőben, csupán az elmélet ismerete alapján használta fel a műveihez a műfaj ritmikai elemeit. (White, 1976)

Természetesen nem Sztravinszkij volt az egyetlen zeneszerző, aki a műzenét népzenei elemekkel tarkította. Magyar vonatkozásban Bartók Béla volt jeles képviselője ennek a műfajnak – ami nem meglepő, hiszen népzenei gyűjtései során rengeteg ihlettel tudott gazdagodni. Gondoljunk csak a Concerto művére, amelyben például a Román népi táncokból csendülnek fel kristálytisztán kivehető dallamok. Adorno Bartókot nem sorolta Sztravinszkij mellé ebben a szélsőséges kontextusban, ugyanis folklórhoz való vonzalma ellenére a leghaladóbb európai zeneművészet képviselőihez tudta sorolni. (Adorno, 2017) Mindez Bartók tudós munkájának volt köszönhető: gyűjtőként, rendszerezőként oly módon dolgozta fel a népdalokat, amely zene az eredeti forrást, a népet tolmácsolta, és amellyel a zeneszerző élő kapcsolatot teremtett. (Adorno, 1984; Wellmer, 2023) Visszaautalva Sztravinszkij pl. érintőleges jazz ismereteire, érthető, hogy Adorno ebből a szempontból őt miért nem tudta ugyanazon a szinten értelmezni, mint a magyar zeneszerzőt. Bartóknak sikerült megtalálnia azt a középutat az autentikus művészetben, amely tartalmilag és formailag formabontó tudott lenni, így kellőképpen autonómnak tudta Adorno tekinteni a műveit. Ennek ellenére, Adorno (2017) úgy látta, hogy a két pólus között nem lehetséges az átjárás. Így elméletével a legtöbb korabeli zeneszerzőt megbélyegezte a konformitással. (Balázs, 2018)

Dialektikus kép (1970)

Adorno Az új zene filozófiája által éles kritikát fogalmazott meg Sztravinszkijről és munkásságáról, amelyet az adott korban élők szintén nem hagytak szó nélkül, vagyis Adorno is kapott bírálatokat. Az 1970-ben megjelent Dialektikus kép tanulmányát egyfajta magyarázatként, a korábbi műve feloldásaként írta, hogy tisztázza a félreértéseket, amelyek az elmélete kapcsán kialakultak. Bár tisztában volt azzal, hogy Sztravinszkij negatív megítéléséhez, illetve magához például a neoklasszicizmus

leáldozásához ő maga is hozzájárult, azonban ennek ellenére sem gondolta úgy, hogy bárminemű kijelentése érvényét veszítette volna. (Adorno, 1970)

A két világháború között uralkodó neoklasszicista irányzat a II. világháború után eltűnt, ezért a Sztravinszkij-kritika is veszített jelentőségéből. A zeneszerző ún. „*elismerő félreállítás prédájává válik*” (Adorno, 1970, p. 258), olyan zenét álmodott, amely teljesen eltért a megszokottól, de mégsem tudta levetkőzni azokat a stílusjegyeit, amelyek a jelenlegi korban már nem állják meg a helyüket. Sztravinszkij mindig botrányos volt és botrányosnak is fog számítani a zenetörténelemben, ugyanis Adorno (1970) szerint mindig olyan zenét alkotott, amely során a saját objektivitását nem jól használta fel. Vagyis, bár el tudott vonatkoztatni a szubjektumtól, a megszokott hangzásvilágtól, a tonalitástól és az esztétikai élmény hagyományos megjelenítésétől, eszközeit nem jól alkalmazta. Össze-vissza hangzatai miatt vált figyelemfelkeltővé, amelyhez a mintákat a neurózisok és a skizofrénia világából vette – állította Adorno (1970), amely ismét erős bírálatnak minősül, azok után, hogy egyébként feloldásként szánta a Dialektikus képet.

Tehát a Dialektikus kép nem arról szól, hogy Adorno teljes megbánást tanúsít és megváltoztatja a véleményét Sztravinszkij-jel kapcsolatban – ez az írásai alapján rendkívül szokatlan is lenne. Csupán tisztázni próbálja, hogy nem egy konkrét személyt minősít, hanem azt a filozófiát, amely a komponálása mögött rejlik. Nem szerepelt a céljai között, hogy skizofrén, patológikus esetnek írja le a zeneszerzőt, ugyanis az ember nem egyenlő a műveivel. Akkor nem képes megérteni valaki magát az elméletet, ha összemosza a személyt az alkotásaival. (Adorno, 1970)

A Sztravinszkij-ben lejátszódó folyamatok, a zeneszerzői tevékenységének megértéséhez Charles Ferdinand Ramuz (2020) (aki amellet, hogy A katona története librettóját írta, mély barátságot ápolt a zeneszerzővel) visszaemlékezései jelentős támpontot adnak. Ramuz elismerte, hogy a kritikusok alapvető feladata, hogy egy általánosan elfogadott minőséghez képest egyes művek és alkotók idomulását (vagy éppen nem idomulását) megítéljék. Így tudják megvédeni a közösség értékeit, örökségeit. Azonban az alkotónak (és itt kifejezetten Sztravinszkijre gondol) is joga van védeni a saját természetét, a saját személyiségét, amely független a társadalmi elvárásoktól és a kollektíven elfogadott értékrendtől. (Ramuz, 2020) „*Ez nem önszerzelem, ahogy általában hiszik, ez élet és halál kérdése, (...) olyan szeretet, amely könnyen harcos és agresszív lesz, mert az önálló ellenséget tönkre kell tenni, nem csak a jelen generációban, de az őseiben is.*” (Ramuz, 2020, p. 61) Az alkotó a saját művészetének védelme mellett fontosabb, hogy azokat az értékeket, ideálokat is megvédje, amelyek a társadalom öröksége. Azonban Sztravinszkij azzal is tisztában volt, hogy a hagyományos zenei alapok, a népzenei motívumok nem elegendőek ahhoz, hogy időtálló szerzemények szülessenek. (Adorno, 1970) Csak úgy tudja tovább menekíteni ezeknek a koroknak az értékeit, ha részleteiben építi be a műveibe, és próbál mellette alkalmazkodni a modern zene követelményeihez.

Összegzés

A tanulmányban igyekeztem bemutatni Igor Sztravinszkij munkásságát, főbb műveit, melyek Theodore W. Adorno későbbi zenefilozófiai elméletének alapjait adják. Adorno szinte misztikus kötődéssel taglalja a zeneelméleti és társadalmi problémákat, így egy

rendkívül szerteágazó, részletes elemzést olvashatunk tőle, amely éles kritikákat tartalmaz. A két pólus, Schönberg haladó szellemisége, a modern zenei eszközök tudatos felhasználója és Sztravinszkij regresszív, népzenei és barokk elemeken alapuló szemlélete élesen egymással szemben áll. (Adorno, 2017) Adorno szerint a legtöbb korabeli zeneszerző a konformizmusba menekül, vagyis Sztravinszkij példáját követve olyan zenét szereznek, amely nem nyújt újat a hallgatójának. A visszafejlődés a modern zene leáldozásához vezet, a tömegkultúrának ad teret, segíti a kommercializálódást, és az olyan zenei irányzatok, zenei termékek születését (pl. könnyűzene, jazz), amely bár a publikum ízléséhez közelebb áll, nem lesz képes megújulni a jövőben, nem lesz képes fennmaradni. (Adorno, 1970; Adorno, 2017) A filozófus értekezései nehezen értelmezhetőek, amellet, hogy nyelvezete nem mindennapi, elmélete kifejtése közben ő maga is gyakran ellentmondásokba keveredik. Tény azonban, hogy nagyon mélyen érintette a problémakör, és bár igyekszik objektíven taglalni a véleményét, néha megrögzötten, szorongva bontja ki gondolatait. (Balázs, 2018) Felmerül a kérdés, hogy a többértelműség nem tudatos-e: lehetséges, hogy mégsem paradox helyzet áll fenn a gondolkodásában, hanem próbálja rugalmasabban kezelni a témát. (Balázs, 2018) A mai megítélés szerint Adorno tévesen ítélte meg Sztravinszkijt, azonban elmélete nem lett félre állítva, csupán helyén kezelik Az új zene filozófiáját. A XXI. században már nem létezik egy igazán fő trend, ami alapján meg lehetne határozni a zenében perifériákat, ahogyan konkrét zeneszerzőket, műveket sem lehet oda sorolni (Balázs, 2018), a határok elmosódnak műfajok és stílusok között. A zenében, mint művészeti ágban egyébként sem lehet általánosan elfogadott tényeket állítani, hiszen az idő múlásával, és természetesen az egyénenként eltérő szubjektív értékítéletek miatt a Tavaszi áldozat és Sztravinszkij más műveinek megítélése is folyamatosan változott és változik a mai napig. A zeneszerzők önkifejezését nem lehet, és nem is szabad korlátok közé szorítani, hiszen ez a mai pluralista kultúrában már elképzelhetetlen lenne.

Irodalomjegyzék

- Adorno, T. W. (2017). *Az új zene filozófiája*. Rózsavölgyi és Társa.
- Adorno, T. W. (1968). *Írások a magyar zenéről*. Zeneműkiadó.
- Adorno T. W. (1970). Sztravinszkij, dialektikus kép. In Zoltai, D. (Ed.) *Zene, filozófia, társadalom* (pp. 162-201). Gondolat Kiadó
- Angi, I. (2013). ... ünnepélyes pogány szertartás...” *Korunk*, 24(7), 22-28. https://real-j.mtak.hu/25321/7/Korunk_2013_3f24_7_.pdf Letöltés dátuma: 2024.12.23.
- Apagyi, A. (2013). Igor Sztravinszkij: Tavaszi áldozat - a mű keletkezése és elemzése. *Parlando*, 55(4) https://www.parlando.hu/2013/2013-4/Apagyi_Sacre.pdf Letöltés dátuma: 2024.10.23.
- Arany, J. (2017). *Zenetörténeti vázlatok*. Debreceni Református Hittudományi Egyetem. <https://derek.k.dre.hu/40/1/Arany%20J%C3%A1nos%20-%20Zenet%C3%B6rt%C3%A9net%20-%20jegyzet%20-%2020170424-ISBN.pdf> Letöltés dátuma: 2024.12.23.
- Balázs, I. (2018). Szegény Schönberg! Szegény Stravinsky! *Muzsika*, 61(6) https://www.epa.hu/00800/00835/00254/EPA00835_Muzsika_2018_6_4528.html Letöltés dátuma: 2024.12.24.
- Bánhidi, L. (1998). *Klasszikusok mindenkinek*. pp. 121-123. <https://vmek.oszk.hu/00200/00209/00209.pdf> Letöltés dátuma: 2024.12.24.
- Borsos, K. (2020). *Neoklasszikus szólószonáták hegedűre a 20. század első felében. Doktori értekezés*. Liszt Ferenc Zeneművészeti Egyetem. https://apps.lfze.hu/netfolder/PublicNet/Doktori%20dolgozatok/borsos_kata/disszertacio.pdf Letöltés dátuma: 2025.03.09.

- Chua, D. K. L. (2007). Rioting with Stravinsky: A particular analysis of The Rite of Spring. *Music Analysis*, 26(1-2), 59-109. <https://onlinelibrary.wiley.com/doi/10.1111/j.1468-2249.2007.00250.x> Letöltés dátuma: 2025.05.11.
- Craft, R. (1969). Genesis of a Masterpiece; Commentary to the Sketches. In *Igor Stravinsky (Ed.): The Rite of Spring. Sketches 1911-13*. Boosey and Hawkes
- Forte, A. (1978). *The Harmonic Organization of The Rite of Spring*. Yale University Press
- Hill, P. (2004). *Stravinsky: The Rite of Spring*. Cambridge University Press
- Horváth Zs. (2015). *Stravinsky 1913 és 1920 között írott műveinek harmóniai és tonális vonatkozásai. Doktori értekezés*. Liszt Ferenc Zeneművészeti Egyetem. <https://real-phd.mtak.hu/428/1/HorvathZsolt.pdf> Letöltés dátuma: 2024.12.23.
- Karasszon, D. (2015). Debussy, Bartók, Stravinsky: Korszak változás Budapesten és Párizsban a második dekád végén. In *Studia Litteraria*, 54(3-4), 201-205. <https://ojs.lib.unideb.hu/studia/article/view/4175/4037> Letöltés dátuma: 2024.12.25.
- Márkus, Gy. (1999). Adorno Wagnere. *Holmi*, 11(5), 587-610. http://epa.niif.hu/01000/01050/00224/pdf/EPA01050_holmi_1999_05_587-610.pdf Letöltés dátuma: 2025.05.11.
- Maróti, A. (2005). *Sok szemszögből a kultúráról. Irányzatok a kultúra elméletében és filozófiájában*. Trefort Kiadó. pp. 177-193.
- Morrow, M. (2011). *Complex impressions: nature in the music and criticism of Claude Debussy*. University of Rochester
- Kelly, T. F. (2000). *First Nights: Five Musical Premieres*. Yale University Press
- Kruppa, B. (2020). *Stravinsky és a hegedű – Három megközelítés. DLA Doktori értekezés*. Liszt Ferenc Zeneművészeti Egyetem. https://apps.lfze.hu/netfolder/PublicNet/Doktori%20dolgozatok/kruppa_balint/disszertacio.pdf Letöltés dátuma: 2025.05.12.
- Ramuz, C.F. (2020). *Emlékeim Igor Sztravinszkijről. A katona története*. Rózsavölgyi és Társa
- Ross, A. (2008). *The Rest is Noise*. Fourth Estate
- Stravinsky, I. (1962). *An Autobiography*. W. W. Norton
- Stravinsky, I. & Craft, R. (1960). *Memories and Commentaries*. Faber & Faber
- Stravinsky I. & Craft R. (1987). *Beszélgetések (Válogatás)*. Gondolat Kiadó
- Tar, Z. (1986). *A frankfurti iskola: Max Horkheimer és Theodore W. Adorno kritikai elmélete*. Gondolat Kiadó
- Wellmer, A. (2023). Az adornói zenefilozófia korlátai és vakfoltjai. *Cirka Művészeti folyóirat*. 6(1) <http://www.cirkart.hu/2023/02/15/az-adornoi-zenefilozofia-korlatai-es-vakfoltjai/> Letöltés dátuma: 2025.05.11
- White, E. W. (1976). *Stravinsky. A zeneszerző és művei*. Zeneműkiadó
- Whittall, A. (1982). Music Analysis as Human Science?'Le Sacre du Printemps' in Theory and Practice. *Music Analysis*, 1(1), 33-53.
- Zoltai, D. (1970). Adorno és a zenefilozófia negativitása. In Zoltai, D. (Ed.) *Zene, filozófia, társadalom*. (pp. 5-31). Gondolat Kiadó

Abstracts

Adrián Bene

Popular culture and reflexivity: the impact of dystopias on critical thinking

Reception of popular culture (TV, genre literature, comic books, streaming series) is usually seen as 'mass culture' that is a spectacle that stimulates consumption and paralyzes critical thinking, following the Frankfurt School thinkers (the culture industry) and Guy Debord. But popular culture is not necessarily the opposite of reflection and critical thinking. The dystopia, a type of novel that originally appeared in literature, draws attention to this. Like the state-theoretical utopias of the 16th and 17th centuries, these fictions focus on social issues in a world depicted as real (but removed in space or time) or imaginary, but presenting a deterrent rather than an ideal. A new phenomenon of our time is the emergence of dystopia as a transmedial genre in its own right, not only as an expression of a global sense of crisis, but also as a means of raising awareness of the present through projecting problems into the future (social injustice, environmental problems, etc.), for the widest possible audience, including the poorly educated, illiterate masses. The paper discusses the phenomenon in the context of informal learning and transversal competences, taking dystopia as a possible means of developing critical thinking and reflexivity. The dystopias, through their typical themes (human rights and bioethical dilemmas, environmental catastrophe, uncontrollable technological development, mass media manipulation, consumerism and ideologisation), are capable of raising awareness of these dangers on a broad scale.

Keywords: popular culture; dystopia; reflexivity; critical thinking; informal learning; social criticism

Tamás Brachinger

The Hungarian Culture ever Be Liberated?

My study is dealing with the government as classical actor of culture. In Hungary the state has always played an important role in the domestic history of public culture. It would be too difficult to list all the stakeholders so I mention only, the "most important" ones: the local communities, civil society, media, lifestyle, ethnic minorities, religious communities, as well as market participants. Nowadays: virtual communities. One of the most important dilemmas during the regime change was whether public education should be institution-centered or citizen-centered. The economic and social conditions for citizen-based cultural organization are not yet in place. A legacy of recent history and a characteristic of our contemporary society is that cultural actors and audiences continue to be subject to state redistribution, which favors government centralization and the repression of professional autonomy. In the past 15 years, instead of enforcing policies, the cultural sector has also been characterized by indoctrination and the

intention to build courses. The government has therefore undergone significant change in attitude from the period of the regime change to the present day. However, the provision of cultural tasks takes place in a multi-actor and multi-dimensional space, so state will-building is less effective than, for example, in the public education system.

Keywords: public culture, cultural policy, autonomy

Zoltán Koltai

**Developing human resources in the Central Danube
Priority Area through language training**

The Central Danube Priority Area (CDPA), comprising 99 municipalities, was established in 2020 to provide an organised framework for the opportunities and challenges arising from the expansion of the Paks Nuclear Power Plant. A spatial development concept and a strategic programme for the Priority Area has been developed, including a human development priority and specific measures. Although the concept does not formally include the English and Russian language training programme of the University of Pécs, which was organised for adults living in the settlements of the CDPA, Bonyhád and Dombóvár, there are many links to the human development concept, since the primary aim of the university programme was to prepare people living or working in the region for the Paks II. The main objective of the programme was to prepare people to establish effective contacts with foreign workers and their families who will be coming to Paks II to help them cooperate. Language teachers provided by the University's Faculty of Humanities and Social Sciences and the Faculty of Cultural Sciences, Education and Regional Development were involved in the delivery of the training. The study will present the vision of the Central Danube Priority Area, the human resource endowments of the region, the related human development measures and the main steps of the organisational process of the language programme, with a special focus on the challenges and achievements of the online implementation.

Keywords: Central Danube Priority Area; human development; language training

Zsuzsa Koltai

**Trends, Innovations, and Challenges in Adult Learning in Museums
– Comparative Research in Baranya County (Hungary)
and Görlitz District (Germany)**

The study provides an overview of the current social role of museums and, by exploring key innovations in museum learning, identifies the prevailing trends in adult learning in museums today.

In recent decades, museums have taken on new roles in serving society. In addition to knowledge transfer, museums have come to play a key role in supporting visitors' mental well-being, reducing isolation, and promoting social inclusion. Today, museums not only respond to societal needs but also increasingly involve adults in the field of dissemination, including the creation of exhibitions, the organization of museum programs and the implementation of various community projects.

Following an overview of international trends in adult learning in museums, this study presents the findings of a comparative, empirical research project conducted by the author between October 2022 and January 2023. Using stratified sampling, the research was carried out in 26 museums in Baranya County, Hungary, and the Görlitz District, Saxony, focusing on the role of these institutions in strengthening resilience.

Keywords: adult learning in museums; international trends; good practices, comparative research

Alexandra Haffner-Kiss

**Music education opportunities for the development of soft skills
of the Generation Alpha**

The development of digital tools and the hours of online presence that users spend online every day have a significant impact on Generation Alpha. Online presence is an integral part of the communication habits of the digital generation, and on some occasions, it is also part of their face-to-face communication. In many cases, members of this generation also see time spent on social platforms as a weekend leisure activity. The illusion that being part of a community on an online platform can be equivalent to being part of a community based on personal acquaintance may contribute to a slower development of the generation's social skills.

The increasing use of AI-based programmes in the workplace foreshadows the potential for AI to replace employee resources for certain work processes that can be automated. This reinforces the importance of research that points to the need to make Lifelong Learning and the development of soft skills a natural activity for the future worker. The aim of the study is to analyze the mentioned processes in the literature, and then to shed light on the connections and methods that enable the development of the soft skills of children of the Generation Alpha through music studies.

Keywords: alpha generation, soft skills, music education

Kitti Heiter

**The recent changes of vocational education and training:
a literature review**

Vocational education has been characterized in recent years by a series of new measures and transformations that have impacted all areas of vocational education and training. One of the triggering reasons for these changes is the increased influence of the economic goals set by the state on vocational education, and consequently on the entire structure of VET. This raises the question of what opportunities are left for the development of general competencies, individual growth, and long-term thinking, given the stabilization of a structure that prioritizes short-term, primarily economic objectives. The rapid and often significant changes affecting vocational education and training are frequently met with strong criticism, which in turn raises doubts about the thoroughness, professionalism, and scientific foundation of the preparation of these measures. The aim of this study is to map and gain insight into the recent changes related to vocational education over the past five years, as well as to examine existing works and results on these topics. A comprehensive analysis of the changes affecting the vocational education system that covers all areas would exceed the scope of this study; therefore, this article will focus on those aspects that have been particularly highlighted in the relevant literature.

Keywords: VET; changes; literature

Ildikó Zimmermann

Gamification and its potential applications

In recent years, gamification has attracted considerable attention as its application has become increasingly popular in different areas of life, such as education, healthcare and the corporate world. The secret to its rapid rise lies in its effectiveness in fostering participant engagement and motivation in diverse processes. Despite its popularity, its theoretical and psychological background has been poorly understood. Much of the available literature on the subject focuses on the effectiveness of game design elements aimed at achieving certain behaviors, often ignoring the psychological mechanisms that explain them. This approach has led to many failures, controversial results and criticisms of gamification. In the last few years, there has been a lot of research on the problem, considering psychological factors, which may lead to a deeper understanding of gamified processes. In this study, I examined existing gamification practices and the underlying issues, as well as the results of attempts to address these problems, with a special focus on research conducted in the field of education. As a result, I have gained

insights into the developments and the latest findings in the field, and thus this study can contribute to a better understanding and wider acceptance of gamification, contributing to the development of educational environments.

Keywords: gamification; effectiveness of gamification; educational gamification

Zsuzsanna Arany-Nagy

**Libraries for the Development of Culture –
Existing Initiatives and Further Opportunities**

The study analyzes the role of libraries in cultural and social development in an international context, with a particular focus on library practices in Finland, the United States, and Australia. The aim of the research is to explore how libraries contribute to the enhancement of literacy, the shaping of reading habits, and the strengthening of equality of opportunity. The hypothesis is that well-functioning library systems not only improve information literacy but also play a significant role in shaping communities and supporting innovation. The foundation of the research is based on the analysis of statistical data published by IFLA and international best practices.

The study examines the functioning of library systems through the examples of three countries: in Finland, libraries are notable for their high visitation rates and emphasis on encouraging reading, while in the United States, libraries' role as community spaces and their innovative programs highlight their significance. In Australia, initiatives that support sustainable development goals are emphasized. The results reveal that these countries offer exemplary models for library development from both theoretical and practical perspectives.

The research concludes that libraries remain indispensable in the digital age as they provide access to information, promote social equality, and serve as catalysts for community development. The study also provides recommendations for the development of library services in Hungary, highlighting the possibilities of adapting international practices. The theoretical significance of the research lies in rethinking the role of libraries, while its practical value is in defining development directions and formulating innovation strategies.

Keywords: library systems; literacy development; social equality

Máté Tóth

Present and future of artificial intelligence according to the librarians working in different types of libraries

The study seeks to answer the question, based on the responses to a questionnaire survey conducted on a national sample, of what differences can be experienced in the perceptions of the present and future of artificial intelligence between the opinions of those working in different types of libraries. The results suggest that employees of larger libraries and institutions with more complex workflows are more open to implementing artificial intelligence-based solutions. Librarians perceive the lack of financial resources and necessary expertise as the most significant challenge, but they are less concerned about the lack of support from society and professionals.

Keywords: artificial intelligence, questionnaire survey, public library, special library, higher education library

Dóra Egervári

Libraries and AI – Results of a questionnaire survey focusing on challenges and difficulties

The impact of artificial intelligence (AI) on our lives, daily routines and our work is indisputable. In certain professional domains, AI has permeated with great rapidity and vigour, effecting profound transformations in routine operations and established protocols. A Hungarian study conducted by the Department of Library and Information Science at the University of Pécs in 2024 examined the relationship between AI and libraries. Two hundred and ninety-five (295) librarians participated in the survey. This paper aims to present a detailed analysis of this broader research project. The study will explore the difficulties and challenges of integrating AI into library workflows. The results of the questionnaire survey are consistent with those of international studies, with financial barriers, a lack of skilled staff, and technical problems being identified as key issues.

Keywords: AI, library, challenges

Katalin Varga

Should we be afraid of artificial intelligence?

This study is part of a bigger survey done by a research team at the University of Pécs Department of Library and Information Science about artificial intelligence and libraries. In the survey there were some questions studying the opinion of librarians about the effect of artificial intelligence on library work. In this study I deal with those aspects that show if the librarians are afraid of artificial intelligence, if they think it will take their job. The results are compared to other international surveys. It is obvious that librarians all over the world are quite optimistic, they know that artificial intelligence will have effect on their job, but do not think it will take over it. Hungarian librarians are a little bit more sceptic about this topic. In our survey participated mainly librarians from public and research libraries. Those working in public libraries have more fears, and usually they are more unsure about the usefulness of artificial intelligence. The respondents think that artificial intelligence will take effect on libraries not in the near future, but after 8-10 years. The effect will be positive according to the Hungarian librarians.

Keywords: libraries; artificial intelligence; survey

Gabriella Bartalovics – Tamás Vámosi

Careers of public cultural institution system professionals in Baranya County

The study presents the results of the survey that reveals the characteristics of the public cultural services available in the settlements of Baranya. The questionnaire filled out by the cultural specialists of the county's 43 settlements examines the socio-economic processes affecting the public cultural institution system, the content and access to the services, the characteristics of the cultural specialists, and summarizes the development ideas formulated by the members of the research target group, based on their everyday practice. It can be outlined that the cultural institutional system - especially in the environment of small settlements - has very similar problem areas, and it is an increasingly important task to address and involve the younger generation in cultural services.

Keywords: public cultural institution system; Baranya county; experts in public cultural

Zoltán Erdős

**Communities and Memories.
The Afterlife of Zsigmond Teleki in Villány**

Zsigmond Teleki, a viticulturist, winemaker, and wine wholesaler (1854–1910), played a key role in the replanting of vineyards after the phylloxera crisis. Teleki is undoubtedly one of the most significant figures in both Baranya's and Hungary's economic history, yet his role in local and national memory culture is far from uniform. This study aims to analyze how the perception of Teleki has evolved within professional circles of viticulturists and winemakers, in local communities, and how his legacy has transformed into a tourist attraction and a brand name. The research is primarily based on the analysis of published literature and press sources. The findings reveal the complex interconnections and mutual influences among these three layers, ultimately shaping a distinct Villány-specific image and identity element.

Exploring the memory of Zsigmond Teleki through this case study can contribute to a deeper understanding of certain aspects of the relationship between a community's organic historical memory and local identity.

Keywords: Zsigmond Teleki (1854-1910); Villány (Baranya county, Hungary); local identity

Fanni Fábián

**Conformism in modernism? - Criticism of 20th century music
through the musical pieces of Stravinsky and the lens of Adorno**

The aim of this study is to present the criticism of the 20th century music through the works of Igor Stravinsky, from a theoretical and philosophical point of view. Stravinsky's folkloristic and neoclassical works form the basis of one of the most important treatises on the philosophy of music, *Philosophie der Neuen Musik*, published in 1949. Theodore W. Adorno, who examines the pieces of the period along the two compositional poles he has identified, rejects Stravinsky's compositional style altogether and sees it as a regression of music, while he considers Arnold Schoenberg's technique to be progressive and a pioneer of modern music. In his thesis, he discusses in detail the impact on society of the reintroduction of folk, baroque and ancient music motifs into music, and how Stravinsky and his followers are embedded in the conquest of mass culture. The thesis is a sharp critique, essentially branding most contemporary composers as conformists. Although it is no longer possible to define boundaries in music in the 21st century, Adorno's treatises are worth considering in order to understand the processes that took place in music in the 20th century. Its impact on society, its after-effects, and can provide a basis for understanding the reasons for the negative connotations surrounding Stravinsky's music.

Keywords: philosophy of music, criticism of 20th century music, Stravinsky

Szerzőink

ARANY-NAGY ZSUZSANNA, könyvtáros, Mathias Corvinus Collegium Alapítvány. Kutatási terület: játékosítás, a játék oktatásban való hatékony alkalmazása, valamint a könyvtárhasználóvá és olvasóvá nevelés. E-mail cím: aranynagyzsuzsanna@gmail.com

BARTALOVICS GABRIELLA, egyetemi hallgató, Pécsi Tudományegyetem Bölcsészeti és Társadalomtudományi Kar, Kárász Községi Önkormányzat közművelődési munkatársa. Kutatási terület: a kulturális intézményrendszer területi megjelenése és működési jellemzőinek feltárása. E-mail cím: bgaby1990@gmail.com

BENE ADRIÁN, PhD, adjunktus, PTE Művelődéstudományi Tanszék. Kutatási területek: Populáris kultúra, képregény, disztópia, Kultúra és ideológia, kritikai társadalomelméletek, Kortárs magyar irodalom és folyóiratcultúra, Emberi méltóság, emberi jogok, aktivizmus, Társadalmi bizalom, empátia, szolidaritás, közösségek, lokalitás, Esélyegyenlőség, méltányosság, inklúzió. E-mail cím: bene.adrian@pte.hu

BRACHINGER TAMÁS, PhD. egyetemi adjunktus, PTE Kultúratudományi, Pedagógusképző és Vidékfejlesztési Kar. Kutatási terület: a civil szervezetek és a közhatalom viszonya. E-mail cím: brachinger.tamas@pte.hu

EGERVÁRI DÓRA, PHD, intézetigazgató, adjunktus, Pécsi Tudományegyetem, Bölcsészeti- és Társadalomtudományi Kar, Humán Fejlesztési és Művelődéstudományi Intézet. Kutatási területek: az információs műveltség és digitális kompetencia fejlesztése; a blended learning és e-learning lehetőségei a felsőoktatásban; kompetenciafejlesztés online térben. E-mail cím: egervari.dora@pte.hu

ERDŐS ZOLTÁN, PhD, történész, osztályvezető könyvtáros, Csorba Győző Könyvtár, Helyismereti Gyűjtemény. Kutatási területek: politikai gondolkodás és társadalmi nyilvánosság a kora újkori Magyarországon és Erdélyben; nemzettudat, lokális identitás és emlékezettörténet összefüggései; Pécs és Baranya megye helytörténete. E-mail cím: erdoeszoli@gmail.com

FÁBIÁN FANNI, kulturális mediáció mesterszakos hallgató, Pécsi Tudományegyetem, Bölcsészeti- és Társadalomtudományi Kar. Kutatási terület: magaskultúra és tömegkultúra, kultúrafogyasztás, fiatalok kultúrafogyasztása. E-mail cím: fabianfanni18@gmail.com

HAFFNER-KISS ALEXANDRA, tanársegéd, Pécsi Tudományegyetem Kultúratudományi, Pedagógusképző és Vidékfejlesztési Kar, PhD hallgató, PTE „Oktatás és Társadalom” Neveléstudományi Doktori Iskolájának. Kutatási terület: A digitális generáció készségeinek fejlesztési lehetőségei a zenei tanulmányok által. E-mail cím: haffner-kiss.alexandra@pte.hu

HEITER KITTI, PhD hallgató. Pécsi Tudományegyetem, Bölcsész- és Társadalomtudományi kar, „Oktatás és Társadalom” Neveléstudományi Doktori Iskola, Oktató, Székesfehérvári SzC Széchenyi István Műszaki Technikum. Kutatási terület: szakképzés, az oktatás területiségének kérdései, esélyegyenlőség az oktatásban, felnőttképzés. E-mail cím: kitti.heiter@gmail.com

KOLTAI ZOLTÁN, PHD, HABIL, egyetemi docens, oktatási dékánhelyettes, Belső Képzési Központ központvezető, Pécsi Tudományegyetem, Kultúratudományi, Pedagógusképző és Vidékfejlesztési Kar. Kutatási területek: területi versenyképesség; telephelyi és lakóhelyi tényezők. E-mail cím: koltai.zoltan@pte.hu

KOLTAI ZSUZSA PHD, adjunktus, tanszékvezető-helyettes, Pécsi Tudományegyetem, Bölcsész- és Társadalomtudományi Kar, Humán Fejlesztési és Művelődéstudományi Intézet, Művelődéstudományi Tanszék. Az Universitát Klagenfurt óraadó tanára. Kutatási terület: múzeumpedagógia; múzeumandragógia; a múzeumok társadalmi szerepvállalása; a múzeumi tudásközvetítés innovációi és trendjei. E-mail cím: koltai.zsuzsa@pte.hu

TÓTH MÁTÉ PHD, HABIL, igazgató, Hamvas Béla Pest Megyei Könyvtár, Szentendre; adjunktus, Pécsi Tudományegyetem, Bölcsész- és Társadalomtudományi Kar, Humán Fejlesztési és Művelődéstudományi Intézet. Kutatási területek: könyvtári digitalizálás; a könyvtárak társadalmi szerepei; olvasási- és könyvtárhasználati szokások. E-mail cím: toth.mate@pte.hu

VÁMOSI TAMÁS, tanszékvezető egyetemi docens, Pécsi Tudományegyetem Felnőttképzési és Képességfejlesztési Tanszék. Kutatási terület: az emberi erőforrással való gazdálkodás szervezeti keretek között, különös tekintettel a pályaorientációra, szakképzési folyamatokra és tanekahas tevékenységre. E-mail: vamosi.tamas@pte.hu

VARGA KATALIN, PHD, HABIL, egyetemi docens, Pécsi Tudományegyetem Bölcsész- és Társadalomtudományi Kar, Humán Fejlesztési és Médiatudományi Intézet, Könyvtár- és Információtudományi Tanszék. Kutatási területek: könyvtártudomány; tartalomelemzés; információkeresés; információs műveltség; tudásmetria. E-mail cím: varga.kata-lin3@pte.hu

ZIMMERMANN ILDIKÓ, közgazdász, PhD hallgató, Pécsi Tudományegyetem Bölcsész- és Társadalomtudományi Karán végzi az Oktatás és Társadalom Neveléstudományi Doktori Iskola, Szakdidaktika Doktori Program. Emellett a Pécsi Tudományegyetem Műszaki és Informatikai Karán dolgozik, ahol hozzájárul az oktatás és kutatás fejlesztéséhez. Kutatási terület: a gamifikáció alkalmazására összpontosít a pályaorientáció területén, különös figyelmet fordítva az MTMI (matematikai, természettudományos, műszaki, informatikai) szakokra. E-mail cím: zimmermann.ildiko@mik.pte.hu

Authors

ARANY-NAGY, ZSUZSANNA, librarian, Mathias Corvinus Collegium Foundation. Research fields: gamification, the effective application of games in education, as well as fostering library use and reading habits. E-mail address: aranynagyzsuzsanna@gmail.com

BARTALOVICS, GABRIELLA, student of community management at the Faculty of Humanities and Social Sciences of the University of Pécs, and she is also a cultural worker of the Kárász Municipality. Research fields: the regional appearance of the cultural institutional system and the exploration of its operational characteristics. E-mail address: bgaby1990@gmail.com

BENE ADRIÁN, PHD, assistant professor, Department of Cultural Studies, University of Pécs. Research areas: Popular culture, comics, dystopia, Culture and ideology, critical social theories, Contemporary Hungarian literature and magazine culture, Human dignity, human rights, activism, Social trust, empathy, solidarity, communities, locality, Equal opportunities, equity, inclusion. E-mail address: bene.adrian@pte.hu

BRACHINGER, TAMÁS PHD, assistant professor, cultural specialist, political scientist, Faculty of Cultural Sciences, Education and Regional Development of University of Pécs. Main research topic: The relationship between the domestic civil organisations and public authority. E-mail address: brachinger.tamas@pte.hu

EGERVÁRI, DÓRA, PHD, director, assistant professor, University of Pécs, Faculty of Humanities and Social Sciences, Institute for Human Development and Cultural Studies. Research fields: development of information literacy and digital competence; possibilities of blended learning and e-learning in higher education; online competence development. E-mail address: egervari.dora@pte.hu

ERDŐS, ZOLTÁN, PHD, historian, librarian, head of department, Csorba Győző Library, Local History Collection, Pécs. Research fields: political thought and the public sphere in early modern Hungary and Transylvania; connections between national consciousness, local identity, and the history of memory; local history of Pécs and Baramya county. E-mail address: erdoeszoli@gmail.com

FÁBIÁN, FANNI, cultural mediation MA student, University of Pécs, Faculty of Humanities and Social Sciences. Research fields: mass culture and high culture, cultural consumption, cultural consumption of youth. E-mail address: fabianfanni18@gmail.com

HAFFNER-KISS, ALEXANDRA, assistant professor, Faculty of Cultural Studies, Education and Regional Development of the University of Pécs, PhD student, Doctoral School of Education and Society of the University of Pécs. Research fields: the development of skills of the digital generation through music studies. E-mail address: haffner-kiss.alexandra@pte.hu

HEITER, KITTI, PhD student, University of Pécs, Faculty of Humanities and Social Sciences, Education and Society Doctoral School of Education, teacher, Székesfehérvári SzC Széchenyi István Technical School. Research fields: vocational education and training, the regional aspects of education, equity in education, adult education. E-mail address: kitti.heiter@gmail.com

KOLTAI, ZOLTÁN PHD, HABIL, associate professor, vice dean of education, head of Internal Training Centre, Faculty of Cultural Sciences, Education and Regional Development, Research fields: regional competitiveness; location factors. E-mail address: koltai.zoltan@pte.hu

KOLTAI, ZSUZSA PHD, Assistant Professor, Deputy Head of Department, University of Pécs, Faculty of Humanities and Social Sciences, Institute for Human Development and Cultural Studies, Department of Cultural Studies, Hungary; lecturer, Universität Klagenfurt, Austria. Research fields: museum education; adult learning in museum; the social role of museums; innovations and trends in museum learning. E-mail address: koltai.zsuzsa@pte.hu

TÓTH, MÁTÉ, PHD, HABIL., director, Béla Hamvas Pest County Library, Szentendre; assistant professor, University of Pécs, Faculty of Humanities and Social Sciences. Research fields: library digitisation; the roles of libraries in the society; reading and library use. E-mail address: toth.mate@pte.hu

VÁMOSI, TAMÁS, PHD, HABIL, Head of Department, Associate Professor, University of Pécs, Department of Adult Education and Skill Development. Research areas: human resource management within an organizational framework, with special regard to career guidance, vocational training processes and training activities. E-mail address: vamosi.tamas@pte.hu

VARGA, KATALIN, PHD, HABIL, associate professor, University of Pécs, Faculty of Humanities and Social Sciences, Department of Library and Information Science. Research fields: library and information science; content analysis; information retrieval; information literacy; scientometrics. E-mail address: varga.katalin3@pte.hu

Zimmermann, Ildikó, PhD student, Faculty of Humanities and Social Sciences at the University of Pécs within, the Education and Society Doctoral School. In addition, she works at the Faculty of Engineering and Information Technology at the University of Pécs, contributing to the development of education and research. Research fields: application of gamification in career guidance, with a particular emphasis on STEM (science, technology, engineering, and mathematics) fields. E-mail address: zimmermann.ildiko@mik.pte.hu